

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Khuddakanikāye

Itivuttaka-aṭṭhakathā

Ganthārambhakathā

Mahākāruṇikaṃ (..0001) **nāthaṃ**, ñeyyasāgarapāraguṃ.
vande nipuṇagambhīra-vicitranayadesanaṃ.
Vijjācaraṇasampannā, yena niyyanti lokato;
vande tamuttamaṃ **dhammaṃ**, sammāsambuddhapūjitaṃ.
Sīlādiguṇasampanno, ṭhito maggaphalesu yo;
vande **ariyasaṅghaṃ** taṃ, puññakkhettaṃ anuttaraṃ.
Vandanājanitaṃ puññaṃ, iti yaṃ ratanattaye;
hatantarāyo sabbattha, hutvāhaṃ tassa tejasā.
Ekakādippabhedena, desitāni mahesinā;
lobhādīnaṃ pahānāni, dīpanāni visesato.
Suttāni ekato katvā, itivuttapadakkharaṃ;
dhammasaṅgāhakā therā, saṅgāyiṃsu mahesayo.
Itivuttakamicceva, nāmena vasino pure;
yaṃ khuddakanikāyasmimṃ, gambhīratthapadakkamaṃ.
Tassa gambhīrañāṇehi, ogāhetabbabhāvato;
kiñcāpi dukkarā kātuṃ, atthasaṃvaṇṇanā mayā.
Sahasamvaṇṇanaṃ (..0002) yasmā, dharate satthu sāsanaṃ;
pubbācariyasīhānaṃ, tiṭṭhateva vinicchayo.
Tasmā taṃ avalambitvā, ogāhetvāna pañcapi;
nikāye upanissāya, porāṇaṭṭhakathānayaṃ.
Nissitaṃ vācanāmaggaṃ, suvisuddhaṃ anākulaṃ;
mahāvihāravāsīnaṃ, nipuṇatthavinicchayaṃ.
Punappunāgataṃ atthaṃ, vajjayitvāna sādhuṃ;
yathābalaṃ karissāmi, **itivuttakavaṇṇanaṃ**.
Iti ākaṅkhamānassa, saddhammassa ciraṭṭhitimṃ;
vibhajantassa tassatthaṃ, nisāmayatha sādhavoti.

Tattha **itivuttakaṃ** nāma ekakanipāto, dukanipāto, tikanipāto, catukkanipātoti
catunipātasaṅghaṃ. Tampi vinayapiṭakaṃ, suttantapiṭakaṃ, abhidhammapiṭa-
kanti tīsu piṭakesu suttantapiṭakapariyāpannaṃ; dīghanikāyo majjhimanikāyo,

saṃyuttanikāyo, aṅguttaranikāyo, khuddakanikāyoti pañcasu nikāyesu khuddakanikāyapariyāpannaṃ; suttaṃ, geyyaṃ, veyyākaraṇaṃ, gāthā, udānaṃ, itivuttakaṃ, jātaṃ, abbhutadhammaṃ, vedallanti navasu sāsanaṅgesu itivuttakaṅgabhūtaṃ.

“Dvāsīti buddhato gaṇhiṃ, dvesahassāni bhikkhuto;

caturāsīti sahasāni, ye me dhammā pavattino”ti. (theragā. 1027)-

Evamaṃ dhammabhaṇḍāgārikena paṭiññātesu caturāsītiyā dhammakkhandaṃ sassaṃ katipayadhammakkhandaṃ. Suttato ekakanipāte tāva sattavīsati suttāni, dukanipāte dvāvīsati, tikanipāte paññāsa, catukkanipāte terasāti dvādasādhikasuttasataṅgahaṃ. Tassa nipātesu ekakanipāto ādi, vaggesu pāṭibhogavaggo, suttesu lobhasuttaṃ. Tassāpi “vuttañhetamaṃ bhagavatā”ti-ādikaṃ āyasmatā ānandena paṭhamamahāsaṅgītikāle vuttaṃ nidānamādi. Sā panāyaṃ paṭhamamahāsaṅgīti vinayapiṭake tantimāruḷhā eva. Yo panettha nidānakosaḷlatthaṃ vattabbo kathāmaggo (..0003), sopi sumaṅgalavilāsiniyā **dīghanikāya-aṭṭhakathāya** vitthārato vuttoyevāti tatha vuttanayeneva veditabbo.

Nidānavañṇanā

Yaṃ panetaṃ vuttañhetamaṃ bhagavatāti-ādikaṃ nidānaṃ. Ekadhammaṃ, bhikkhave, pajahathāti-ādikaṃ suttaṃ. Tatha **vuttaṃ bhagavatāti**ādini nāmapadāni. **Iti**ti nipātapadaṃ. **Pajahathāti** ettha pa-iti upasaggapadaṃ, jahathā-ti ākhyātapadaṃ. Iminā nayena sabbattha padavibhāgo veditabbo.

Atthato pana **vuttasaddo** tāva sa-upasaggo anupasaggo ca vapane vāpasamakaraṇe kesohāraṇe jīvitavuttiyaṃ pavuttabhāve pāvacaṇabhāvena pavattite ajjhane kathāneti evamādisu dissati. Tathā hesa-

“Gāvo tassa pajāyanti, khetto vuttaṃ virūhati;

vuttānaṃ phalamasnāti, yo mittānaṃ na dubbhati”ti.-

Ādisu (jā. 2.22.19) vapane āgato. “No ca kho paṭivuttan”ti-ādīsu (pārā. 289) aṭṭhadantakādīhi vāpasamakaraṇe. “Kāpaṭiko māṇavo daharo vuttasiro”ti-ādīsu (ma. ni. 2.426) kesohāraṇe. “Pannalomo paradattavutto migabhūtena cetasā viharati”ti-ādīsu (cūḷava. 332) jīvitavuttiyaṃ. “Seyyathāpi nāma paṇḍupalāso bandhanā pavutto abhabbo haritathāyā”ti-ādīsu (pārā. 92; pāci. 666; mahāva. 129) bandhanato pavuttabhāve. “Yesamidaṃ etarahi, brāhmaṇā, porāṇaṃ mantapadaṃ gītaṃ pavuttaṃ samihitaṃ”ti-ādīsu pāvacaṇabhāvena pavattite. Loke pana- “vutto gaṇo vutto pārāyano”ti-ādīsu ajjhene. “Vuttaṃ kho panetaṃ bhagavatā dhammadāyādā me, bhikkhave, bhavatha, mā āmisadāyādā”ti-ādīsu (ma. ni. 1.30) kathane. Idhāpi kathane daṭṭhabbo. Tasmā **vuttaṃ** kathitaṃ bhāsīnti attho.

Dutiyo (..0004) pana **vutta**saddo vacane ciṇṇabhāve ca veditabbo. **Hi**-iti jātu vibyattanti etasmiṃ atthe nipāto. So idāni vuccamānasuttassa bhagavato vibyattaṃ bhāsītabhāvaṃ joteti. Vācakasaddasannidhāne hi payuttā nipātā. Tehi vattabbamatthaṃ jotenti. **Etanti** ayaṃ etasaddo-

“Yo ca buddhañca dhammañca, saṅghañca saraṇaṃ gato;

cattāri ariyasaccāni, sammappaññāya passati.

“Dukkham dukkhasamuppādam, dukkhassa ca atikkamaṃ;
ariyañcaṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ, dukkhūpasamagāmiṇaṃ.

“Etaṃ kho saraṇaṃ khemaṃ, etaṃ saraṇamuttamaṃ;

etaṃ saraṇamāgama, sabbadukkhā pamuccatī”ti. (dha. pa. 190-192)-

Ādisu yathāvutte āsannapaccakkhe āgato. “Appamattakaṃ kho panetaṃ,
bhikkhave, oramattakaṃ sīlamattakaṃ, yena puthujjano tathāgatassa vaṇṇaṃ
vadamāno vadeyyā”ti-ādisu (dī. ni. 1.7) pana vakkhamāne āsannapaccakkhe.
Idhāpi vakkhamāneyeva daṭṭhabbo. Saṅgāyanavasena vakkhamānañhi suttaṃ
dhammabhaṇḍāgārikena buddhiyaṃ ṭhapetvā tadā “etan”ti vuttaṃ.

Bhagavatāti ettha bhagavāti garuvacanaṃ. Garuṃ hi loke bhagavāti vadanti.
Tathāgato ca sabbaguṇavisitṭhatāya sattānaṃ garu, tasmā bhagavāti veditabbo.
Porāṇehipi vuttaṃ-

“Bhagavāti vacanaṃ seṭṭhaṃ, bhagavāti vacanamuttamaṃ;
garu gāravayutto so, bhagavā tena vuccatī”ti.

Seṭṭhavācakañhi vacanaṃ seṭṭhaguṇasahacaraṇato seṭṭhanti vuttaṃ. Atha vā
vuccatīti vacanaṃ, attho. Tasmā **bhagavāti vacanaṃ seṭṭhanti** bhagavāti iminā
vacanena vacanīyo yo attho, so seṭṭhoti attho. **Bhagavāti vacanamuttamanti**
etthāpi eseva nayo. **Gāravayuttoti** garubhāvayutto garuguṇayogato, garukaraṇaṃ
vā sātisaṃyamaṃ arahatīti gāravayutto, gāravārahoti attho. Evaṃ guṇavisitṭhasattutta-
magarugāravādhivacanametamaṃ yadidaṃ bhagavāti. Apica-

“Bhagī (..0005) bhajī bhāgī vibhattavā iti,
akāsi bhagganti garūti bhāgyavā;
bahūhi ñāyehi subhāvitattano,
bhavantago so bhagavāti vuccatī”ti.-

Niddese āgatanayena-

“Bhāgyavā bhaggavā yutto, bhagehi ca vibhattavā;
bhattavā vantagamano, bhavesu bhagavā tato”ti.

Imissā gāthāya ca vasena bhagavāti padassa attho vattabbo. So panāyaṃ
attho sabbākārena **visuddhimagge** buddhānussatiniddese vuttoti. Tattha vuttana-
yeneva veditabbo.

Aparo nayo- bhāgavāti bhagavā, bhataṃvāti bhagavā, bhāge vanīti bhagavā,
bhage vanīti bhagavā, bhattavāti bhagavā, bhage vamīti bhagavā, bhāge vamīti
bhagavā.

“Bhāgavā bhataṃvā bhāge, bhage ca vani bhattavā;
bhage vami tathā bhāge, vamīti bhagavā jino”.

Tattha kathaṃ **bhāgavāti bhagavā?** Ye te sīlādayo dhammakkhandhā guṇako-
ṭṭhāsā, te anaññasādhāraṇā niratisayā tathāgatassa atthi upalabbhanti. Tathā
hissa sīlaṃ, samādhi, paññā, vimutti, vimuttiñāṇadassanaṃ, hirī, ottappaṃ,
saddhā, vīriyaṃ, sati, sampajaññaṃ, sīlavisuddhi, cittavisuddhi, diṭṭhivisuddhi,
samatho, vipassanā, tīṇi kusalamūlāni, tīṇi sucaritāni, tayo sammāvitakkā, tisso
anavajjasaññā, tisso dhātuyo, cattāro satipaṭṭhānā, cattāro sammappadhānā,
cattāro iddhipādā, cattāro ariyamaggā, cattāri ariyaphalāni, catasso paṭisambhidā,

catuyoniparicchedakañāṇāni, cattāro ariyavaṃsā, cattāri vesārajjañāṇāni, pañca padhāniyaṅgāni, pañcaṅgiko sammāsamādhi, pañcañāṇiko sammāsamādhi, pañcindriyāni, pañca balāni, pañca

nissāraṇiyā dhātuyo, pañca vimuttāyatanañāṇāni, pañca vimuttiparipācaniyā saññā, cha anussatiṭṭhānāni, cha gāravā, cha nissāraṇiyā dhātuyo, cha satatavihārā, cha anuttariyāni, cha nibbedhabhāgiyā (..0006) saññā, cha abhiññā, cha asādhāraṇaṇāṇāni, satta अपरिहानीया dhammā, satta ariyadhanāni, satta bojjaṅgā, satta sappurisdhammā, satta nijjaravatthūni, satta saññā, satta dakkhiṇeyyapuggaladesanā, satta khīṇāsavabaladesanā, aṭṭha paññāpaṭilābhahetudesanā, aṭṭha sammattāni, aṭṭha lokadhammātikamo, aṭṭha ārambhavatthūni, aṭṭha akkhaṇadesanā, aṭṭha mahāpurisavitakkā, aṭṭha abhibhāyatanadesanā, aṭṭha vimokkhā, nava yonisomanasikāramūlakā dhammā, nava pārisuddhipadhāniyaṅgāni, nava sattāvāsadesanā, nava āghātappaṭivīnaya, nava saññā, nava nānattā, nava anupubbavīhārā, dasa nāthakaraṇā dhammā, dasa kasiṇāyatanāni, dasa kusalakamma-pathā, dasa sammattāni, dasa ariyavāsā, dasa asekkhā dhammā, dasa tathāgatabalāni, ekādasa mettānisamsā, dvādasa dhammacakkākārā, terasa dhutaṅgā, cuddasa buddhañāṇāni, pañcadasa vimuttiparipācaniyā dhammā, soḷasavidhā ānāpānassati, soḷasa aparantapaniyā dhammā, aṭṭhārasa buddhadhammā, ekūnavīsati paccavekkhaṇaṇāṇāni, catucattālīsa ñāṇavatthūni, paññāsa udayabbayañāṇāni, paropaṇṇāsa kusaladhammā, sattasattati ñāṇavatthūni, catuvīsati koṭṭisatasa-hassasamāpattisañcārimahāvajirañāṇaṃ, anantanayasamantapaṭṭhānapavicayapaccavekkhaṇadesanāñāṇāni, tathā anantāsu lokadhātūsu anantānaṃ sattānaṃ āsayādivibhāvanañāṇāni cāti, evamādayo anantā aparimāṇabhedā anaññasādhāraṇā niratisayā guṇabhāgā guṇakoṭṭhāsā vijjanti upalabbhanti. Tasmā yathāvuttavibhāgā guṇabhāgā assa atthīti bhāgavāti vattabbe. Ākārasa rassattaṃ katvā “bhagavā” ti vutto. Evaṃ tāva bhāgavāti bhagavā.

“Yasmā silādayo sabbe, guṇabhāgā asesato; vijjanti sugate tasmā, bhagavāti pavuccati”.

Kathaṃ **bhataṅgāni bhagavā?** Ye te sabbalokahitāya ussukkamāpannehi manussattādi ke aṭṭha dhamme samodhānetvā sammāsambodhiyā katamahābhinihārehi mahābodhisattehi paripūretabbā dānapāramī, silanekkhamma paññāvīriyakhaṇtisacca-adhiṭṭhānamettā-upekkhāpāramīti dasa pāramiyo, dasa upapāramiyo, dasa paramatthapāramiyoti samatīṃsa (..0007) pāramiyo, dānādīni cattāri saṅgahavatthūni, cattāri adhiṭṭhānāni, attapariccāgo, nayanadhanarajjaputtadārapariccāgoti pañca mahāpariccāgā, pubbayogo, pubbacariyā, dhammakkhānaṃ, lokatthacariyā, ñātatthacariyā, buddhatthacariyāti evamādayo saṅkhepato vā puññasambhārañāṇasambhārā buddhakaradhammā, te mahābhinihārato paṭṭhāya kappānaṃ satasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni yathā hānabhāgiyā, saṅkilesabhāgiyā, ṭhitibhāgiyā, vā na honti; atha kho uttaruttari visesabhāgiyāva honti; evaṃ sakkaccaṃ nirantaraṃ anavasesato bhataṅgā sambhataṅgā assa atthīti bhataṅgāni bhagavā; niruttinayena takārasa gakkāraṃ katvā. Atha vā bhataṅgāni teyeva yathāvutte buddhakaradhamme vuttanayena bhari sambhari paripūresīti attho. Evampi bhataṅgāni bhagavā.

“Yasmā sambodhiyā sabbe, dānapārami-ādike; sambhāre bhataṅgā nātho, tasmāpi bhagavā mato”.

Kathaṃ **bhāge vanīti bhagavā?** Ye te catuvīsati koṭisatasahasasāṅkhā deva-sikaṃ vaḷaṅjanakasamāpattibhāgā, te anavasesato lokahitatthaṃ attano diṭṭhadhammasukhavihāratthaṅca niccakappaṃ vani bhaji sevi bahulamakāsīti bhāge vanīti bhagavā. Atha vā abhiññeyyesu dhammesu kusalādīsu khandhādīsu ca ye te pariññeyyādivasena saṅkhepato vā catubbidhā abhisamayabhāgā, vitthārato pana “cakkhu pariññeyyaṃ ...pe... jarāmaraññaṃ pariññeyyaṃ”ti-ādinā (paṭi. ma. 1.21) aneke pariññeyyabhāgā, “cakkhussa samudayo pahātabbo ...pe... jarāmaraññaṃ samudayo pahātabbo”ti-ādinā pahātabbabhāgā, “cakkhussa nirodho sacchikātabbo ...pe... jarāmaraññaṃ nirodho sacchikātabbo”ti-ādinā sacchikātabbabhāgā, “cakkhunirodhagāminīpaṭipadā bhāvetabbā ...pe... cattāro satipaṭṭhānā bhāvetabbā”ti-ādinā ca anekabhedā bhāvetabbabhāgā ca dhammā, te sabbe vani bhaji yathārahaṃ gocarabhāvanāsevanānaṃ vasena sevi. Evampi bhāge vanīti bhagavā. Atha vā ye ime sīlādayo dhammakhandhā sāvakehi sādharāṇā guṇakoṭṭhāsā guṇabhāgā, kinti nu kho te veneyyasantānesu patiṭṭhapeyyanti mahākaruṇāya vani abhipatthayi. Sā (..0008) cassa abhipatthanā yathādhippetaphalāvahā ahoṣi. Evampi bhāge vanīti bhagavā.

“Yasmā ñeyyasamāpatti-guṇabhāge tathāgato;
bhaji patthayi sattānaṃ, hitāya bhagavā tato”.

Kathaṃ **bhage vanīti bhagavā?** Samāsato tāva katapuññehi payogasampānnehi yathāvibhavaṃ bhajiyantīti bhagā, lokiya lokuttarā sampattiyo. Tattha lokiye tāva tathāgato sambodhito pubbe bodhisattabhūto paramukkaṃsagate vani bhaji sevi, yattha patiṭṭhāya niravasesato buddhakaradhamme samannānento buddhadhamme paripācesī. Buddhabhūto pana te niravajjasukhūpasamhite anaññasādhāraṇe lokuttarepi vani bhaji sevi. Vitthārato pana padesarajja-issariyacakkavattisampattidevarajjasampatti-ādivasena jhānavimokkhasamādhisaṃpattiñāṇadassanamaggabhāvanāphala- sacchikiriyādi-uttarimanussadhammavasena ca anekavihite anaññasādhāraṇe bhage vani bhaji sevi. Evaṃ bhage vanīti bhagavā.

“Yā tā sampattiyo loke, yā ca lokuttarā puthū;
sabbā tā bhaji sambuddho, tasmāpi bhagavā mato”.

Kathaṃ **bhattavāti bhagavā?** Bhattā daḷhabhattikā assa bahū atthīti bhagavā. Tathāgato hi mahākaruṇāsabbaññutaññāṇādi-aparimitanirupamappabhāvaguṇavisesasamaṅgibhāvato sabbasattuttamo, sabbānatthaparihārapubbaṅgamāya niravasesahitasukhavidhānatapparāya niratisayāya payogasampattiyā sadevamanussāya pajāya accantūpakāritāya dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇa-asīti-anubyañjanabyāmappabhādi- anaññasādhāraṇaguṇavisesapaṭimaṇḍitarūpakāyatāya, yathābhuccaguṇādhigatena “itipi so bhagavā”ti-ādinayappavattena lokattayabyāpinā suvipulena suvisuddhena ca thutighosena samannāgatattā ukkaṃsapāramippattāsu appicchatāsantuṭṭhitādīsu suppatiṭṭhitabhāvato dasabalacatuvesārājādiniratisayaguṇavisesasamaṅgibhāvato ca rūpappamāṇo rūpappasanno, ghosappamāṇo ghosappasanno, lūkhappamāṇo lūkhappasanno, dhammappamāṇo dhammappasannoti (..0009) evaṃ catuppamāṇike lokasannivāse sabbathāpi pasādāvahabhāvena samantapāsādikattā aparimāṇānaṃ sattānaṃ sadevamanu-

ssānaṃ ādarabahumānagāravāyatanatāya paramapemasambhattiṭṭhānaṃ. Ye ca tassa ovāde patiṭṭhitā aveccappasādena samannāgatā honti, kenaci asaṃhāriyā tesam sambhatti samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vā. Tathā hi te attano jīvitapariccāgepi tattha pasādaṃ na pariccajanti, tassa vā āṇaṃ daḷhabhattibhāvato. Tenevāha-

“Yo ve kataññū katavedi dhīro;

kalyāṇamitto daḷhabhatti ca hoti” ti. (jā. 2.17.78);

“Seyyathāpi, bhikkhave, mahāsamuddo ṭhitadhammo velaṃ nātivattati; evameva kho, bhikkhave, yaṃ mayā sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ, taṃ mama sāvakā jīvitahetupi nātikkamanti” ti (a. ni. 8.20; udā. 45; cūḷava. 385) ca.

Evam bhattavāti bhagavā niruttinayena ekassa takārassa lopam katvā itarassa gākāraṃ katvā.

“Guṇātisayayuttassa, yasmā lokahitesino;

sambhattā bahavo satthu, bhagavā tena vuccati” ti.

Kathaṃ **bhage vamīti bhagavā?** Yasmā tathāgato bodhisattabhūtopi purimāsu jātisu pāramiyo pūrento bhagasaṅkhātāṃ sirim issariyaṃ yasaṅca vami uggiri kheḷapiṇḍaṃ viya anapekkho chaḍḍayi. Tathā hissa somanassakumārakāle, hatthipālakumārakāle, ayogharapaṇḍitakāle, mūgapakkhapaṇḍitakāle, cūḷasutasomakāleti evamādīsu nekkhammapāramipūraṇavasena devarajjasadisāya rajjasiyā pariccattattabhāvānaṃ parimāṇaṃ natthi. Carimattabhāvepi hatthagataṃ cakkavattisirim devalokādhipaccasadisam catuddīpissariyaṃ cakkavattisampattisannissayaṃ sattaratanasamujjalaṃ yasaṅca tiṇāyapi amaññamāno nirapekkho pahāya abhinikkhamitvā sammāsambodhiṃ abhisambuddho. Tasmā ime siri-ādike bhage vamīti bhagavā. Atha vā bhāni nāma nakkhattāni, tehi samaṃ gacchanti pavattantīti bhagā (..0010), sineruyugandhara-uttarakuruhimavantādi-bhājanalokavisesasannissayā sobhā kappatṭhitiyabhāvato. Tepi bhagavā vami taṃnivāsisattāvāsasamatikkamanatotappaṭibaddhachandarāgappahānena pajahīti. Evampi bhage vamīti bhagavā.

“Cakkavattisirim yasmā, yasaṃ issariyaṃ sukhaṃ;

pahāsi lokacittaṅca, sugato bhagavā tato” .

Kathaṃ **bhāge vamīti bhagavā?** Bhāgā nāma koṭṭhāsā. Te khandhāyatanadhātādivasena, tatthāpi rūpavedanādivasena, atītādivasena ca anekavidhā. Te ca bhagavā sabbaṃ papañcaṃ, sabbaṃ yogaṃ, sabbaṃ ganthaṃ, sabbaṃ saṃyojanaṃ, samucchinditvā amatadhātuṃ samadhigacchanto vami uggiri anapekkho chaḍḍayi, na paccāgami. Tathā hesa sabbatthakameva pathaviṃ, āpaṃ, tejaṃ, vāyaṃ, cakkhuṃ, sotaṃ, ghānaṃ, jīvhaṃ, kāyaṃ, manaṃ, rūpe, sadde, gandhe, rase, phoṭṭhabbe, dhamme, cakkhuviññāṇaṃ ...pe... manoviññāṇaṃ, cakkhusamphassaṃ ...pe... manosamphassaṃ, cakkhusamphassajaṃ vedanaṃ ...pe... manosamphassajaṃ vedanaṃ, cakkhusamphassajaṃ saññaṃ ...pe... manosamphassajaṃ saññaṃ; cakkhusamphassajaṃ cetanaṃ ...pe... manosamphassajaṃ cetanaṃ; rūpataṇhaṃ ...pe... dhammataṇhaṃ; rūpavitakkaṃ ...pe... dhammavitakkaṃ; rūpavicāraṃ ...pe... dhammavicāranti-ādinā anupadadhamma-

vibhāgavasenapi sabbeva dhammakotṭhāse anavasesato vami uggiri anapekkha-
pariccāgena chaḍḍayi. Vuttañhetam-

“Yaṃ taṃ, ānanda, cattaṃ vantaṃ muttaṃ pahīnaṃ paṇinissaṭṭhaṃ, taṃ
tathāgato puna paccāgamissatīti netam ṭhānaṃ vijjatī”ti. (dī. ni. 2.183)-

Evampi bhāge vamīti bhagavā. Atha vā bhāge vamīti sabbepi kusalākusale sāvā-
jjānavajje hīnappaṇīte kaṇhasukkasappaṭibhāge dhamme ariyamaggañāṇamu-
khena vami uggiri anapekkho pariccaji pajahi, paresañca tathattāya dhammaṃ
desesi. Vuttampi cetaṃ-

“Dhammāpi vo, bhikkhave, pahātabbā pageva adhammā, kullūpamaṃ, vo
bhikkhave, dhammaṃ desessāmi, nittharaṇatthāya no gahaṇatthāyā”ti-ādi. (ma.
ni. 1.240)-

Evampi (..0011) bhāge vamīti bhagavā.

“Khandhāyatanadhātādi-dhammabhedā mahesinā;
kaṇhasukkā yato vanta, tatopi bhagavā mato”.

Tena vuttaṃ-

“Bhāgavā bhataṅgā bhāge, bhage ca vani bhattavā;
bhage vami tathā bhāge, vamīti bhagavā jino”ti.

hatattā, saṃsāracakkassa vā arānaṃ hatattā, paccayādīnaṃ arahattā, pāpaka-
Tena bhagavatā. **Arahatāti** kilesehi ārakattā, anavasesānaṃ vā kilesārīnaṃ
hatattā, saṃsāracakkassa vā arānaṃ hatattā, paccayādīnaṃ arahattā, pāpaka-
raṇe rahābhāvāti imehi kāraṇehi arahatā. Ayamettha saṅkhepo. Vitthāro pana
visuddhimagge vuttanayena veditabbo.

Ettha ca **bhagavatāti** imināssa bhāgyavantatādīpanena kappānaṃ anekesu asa-
ṅkhyeyyesu upacitapuññasambhārabhāvato satapuññalakkhaṇadharassa dvattiṃ-
samahāpurisalakkhaṇa-asīti-anubyañjana- byāmappabhāketumālādipaṭimaṇḍitā
anaññasādhāraṇā rūpakāyasampattidīpitā hoti. **Arahatāti** imināssa anavasesakile-
sappahānadīpanena āsavakkhayapadaṭṭhānasabbaññutaññāṇādhigamaparidīpa-
nato dasabalacatuvesārajja-asādhāraṇañña-aṭṭhārasāveṇikabuddhadha-
mmādi-acinteyyāparimeyyadhammakāyasampatti dīpitā hoti. Tadubhayenapi
lokiyasarikkhānaṃ bahumatabhāvo, gahaṭṭhapabbajitehi abhigamanīyatā, tathā
abhigatānañca tesam kāyikacetasikadukkhāpanayane paṭibalabhāvo, āmisadāna-
dhammadānehi upakāritā, lokiyalokuttarehi guṇehi saṃyojanasamatthatā ca pakā-
sitā hoti.

Tathā **bhagavatāti** iminā caraṇadhammesu muddhabhūtaḍḍibbavihārādivihāravi-
sesasamāyogaparidīpanena caraṇasampadā dīpitā hoti. **Arahatāti** iminā sabbavi-
jjāsu sikhāppatta-āsavakkhayaññādhigamaparidīpanena vijjāsampadā dīpitā
hoti. Purimena vā antarāyikanīyānikadhammānaṃ aviparītavibhattabhāvadīpa-
nena pacchimavesārajjadvayasamāyogo, pacchimena savāsananiravasesakilesa-
ppahānadīpanena (..0012) purimavesārajjadvayasamāyogo vibhāvito hoti.

Tathā purimena tathāgatassa paṭiññāsaccavacīsaccaññaṇasaccaparidīpanena,
kāmaguṇalokiyādhīpaccayasalābhasakkārādīpariccāgaparidīpanena, anavasesa-
kilesābhisaṅkhārapariccāgaparidīpanena, ca saccādhīṭṭhānacāgādhīṭṭhānapāri-
pūri pakāsītā hoti; dutiyena sabbasaṅkhārūpasamasamadhigamaparidīpanena,
sammāsambodhiparidīpanena ca, upasamādhīṭṭhānapaññādhīṭṭhānapāripūri pakā-
sitā hoti. Tathā hi bhagavato bodhisattabhūtaṃ lokuttaraguṇe katābhinihārassa
mahākaraṇāyogena yathāpaṭiññaṃ sabbapāramitānuṭṭhānena saccādhīṭṭhānaṃ,
pāramitāpaṭīpakkhapariccāgena cāgādhīṭṭhānaṃ, pāramitāguṇehi cittavūpa-
mena upasamādhīṭṭhānaṃ, pāramitāhi eva parahitūpāyakosallato paññādhī-
ṭṭhānaṃ pāripūrigataṃ.

Tathā 'yācakajanaṃ avisaṃvādetvā dassāmi'ti paṭijānanena paṭiññaṃ avisaṃ-
vādetvā dānena ca saccādhīṭṭhānaṃ, deyyapariccāgato cāgādhīṭṭhānaṃ, deyya-
paṭiggāhakadānadeyyaparikkhayesu lobhadosaṃmohabhayavūpasamena upasa-
mādhīṭṭhānaṃ, yathārahaṃ yathākālaṃ yathāvidhi ca dānena paññuttaratāya ca
paññādhīṭṭhānaṃ pāripūrigataṃ. Iminā nayena sesapāramīsūpi caturādhīṭṭhāna-
pāripūri veditabbā. Sabbā hi pāramīyo saccappabhāvitā cāgābhīyañjitā upasamā-
nubrūhitā paññāparisuddhāti evaṃ caturādhīṭṭhānasamudāgatassa tathāgatassa
saccādhīṭṭhānaṃ saccādhīṭṭhānasamudāgamena sīlavisuddhi, cāgādhīṭṭhānasa-
mudāgamena ājīvavisuddhi, upasamādhīṭṭhānasamudāgamena cittavisuddhi,

paññādhiṭṭhānasamudāgamena diṭṭhivissuddhi. Tathā saccādhiṭṭhānasamudāga-
menassa saṃvāsena sīlaṃ veditabbaṃ, cāgādhiṭṭhānasamudāgamena saṃvohā-
rena soceyyaṃ veditabbaṃ, upasamādhiṭṭhānasamudāgamena āpadāsu thāmo
veditabbo, paññādhiṭṭhānasamudāgamena sākacchāya paññā veditabbā.

Tathā saccādhiṭṭhānasamudāgamena aduṭṭho adhivāseti, cāgādhiṭṭhānasamu-
dāgamena aluddho paṭisevati, upasamādhiṭṭhānasamudāgamena abhīto pariva-
jjeti, paññādhiṭṭhānasamudāgamena amūḷho vinodeti. Tathā (..0013) saccādhiṭṭhā-
nasamudāgamena cassa nekkhammasukhappatti, cāgādhiṭṭhānasamudāgamena
pavivekasukhappatti, upasamādhiṭṭhānasamudāgamena upasamasukhappatti,
paññādhiṭṭhānasamudāgamena sambodhisukhappatti dīpitā hoti. Saccādhiṭṭhāna-
samudāgamena vā vivekajapītisukhappatti, cāgādhiṭṭhānasamudāgamena samā-
dhijapītisukhappatti, upasamādhiṭṭhānasamudāgamena apītijakāyasukhappatti,
paññādhiṭṭhānasamudāgamena satipārisuddhija-upekkhāsukhappatti. Tathā
saccādhiṭṭhānasamudāgamena parivārasampattilakkaṇapaccayasukhasamā-
yogo paridīpito hoti avisaṃvādanato, cāgādhiṭṭhānasamudāgamena santuṭṭhila-
kkaṇasabhāvasukhasamāyogo alobhabhāvato, upasamādhiṭṭhānasamudāga-
mena katapuññatālakkhaṇahetusukhasamāyogo kilesehi anabhibhūtabhāvato,
paññādhiṭṭhānasamudāgamena vimuttisampattilakkaṇadukkhūpasamasukhasa-
māyogo paridīpito hoti, ñāṇasampattiyā nibbānādhiḡamanato.

Tathā saccādhiṭṭhānasamudāgamena ariyassa sīlakkhandhassa anubodhappa-
ṭivedhasiddhi, cāgādhiṭṭhānasamudāgamena ariyassa samādhikkhandhassa,
paññādhiṭṭhānasamudāgamena ariyassa paññākkhandhassa, upasamādhiṭṭhāna-
samudāgamena ariyassa vimuttikkhandhassa anubodhappaṭivedhasiddhi dīpitā
hoti. Saccādhiṭṭhānaparipūraṇena ca tapasiddhi, cāgādhiṭṭhānaparipūraṇena
sabbanissaggasiddhi, upasamādhiṭṭhānaparipūraṇena indriyaṃvarasiddhi,
paññādhiṭṭhānaparipūraṇena buddhisiddhi, tena ca nibbānasiddhi. Tathā saccā-
dhiṭṭhānaparipūraṇena catu-ariyasaccābhisaṃmayappaṭilābho, cāgādhiṭṭhānapari-
pūraṇena catu-ariyavaṃsappaṭilābho,..upasamādhiṭṭhānaparipūraṇena catu-ariya-
vihārappaṭilābho, paññādhiṭṭhānaparipūraṇena catu-ariyavohārappaṭilābho dīpito
hoti.

Aparo nayo- **bhagavatā**ti etena sattānaṃ lokiyalokuttarasampatti-abhikaṅkhādī-
panena tathāgatassa mahākaruṇā pakāsitā hoti. **Arahatā**ti etena pahānasampatti-
dīpanena pahānapaññā pakāsitā hoti. Tattha paññāyassa dhammarajjapatti, karu-
ṇāya dhammasaṃvibhāgo; paññāya saṃsāradukkhānibbidā, karuṇāya saṃsāra-
dukkhāsanaṃ; paññāya paradukkhaparijānanaṃ, karuṇāya paradukkhappaṭikā-
rārambho. Paññāya parinibbānābhimukhabhāvo (..0014), karuṇāya tadadhigamo;
paññāya sayāṃ taraṇaṃ, karuṇāya paresaṃ tārāṇaṃ; paññāya buddhabhāva-
siddhi, karuṇāya buddhakiccasiddhi. Karuṇāya vā bodhisattabhūmiyaṃ saṃsārā-
bhimukhabhāvo, paññāya tattha anabhirati. Tathā karuṇāya paresaṃ avihiṃ-
sanaṃ, paññāya sayāṃ parehi abhāyanaṃ; karuṇāya paraṃ rakkhanto attānaṃ
rakkhati, paññāya attānaṃ rakkhanto paraṃ rakkhati. Tathā karuṇāya aparantapo,
paññāya anattantapo. Tena attahitāya paṭipannādīsu catutthapuggalabhāvo

siddho hoti.

Tathā karuṇāya lokanāthatā, paññāya attanāthatā; karuṇāya cassa ninnatābhāvo, paññāya unnatābhāvo. Tathā karuṇāya sabbasattesu janitānuggaho, paññānugatattā na ca na sabbattha virattacitto; paññāya sabbadhammesu virattacitto, karuṇānugatattā na ca na sabbasattānuggahāya pavatto. Yathā hi karuṇā tathāgatassa sinehasokavirahitā, evaṃ paññā ahaṃkāramamaṃkāravinimuttāti aññamaññaṃ visodhitā paramavisuddhāti daṭṭhabbā. Tattha paññākhettaṃ balāni, karuṇākhettaṃ vesārajjāni. Tesu balasamāyogena parehi na abhibhuyyati, vesārajjasamāyogena pare abhibhavati. Balehi satthusampadāsiddhi, vesārajjehi sāsanasampadāsiddhi. Tathā balehi buddharatanasiddhi, vesārajjehi dhammaratanasiddhīti ayamettha “bhagavatā arahatā”ti padadvayassa atthayojanāya mukhamattadassanaṃ.

Kasmā panettha “vuttañhettaṃ bhagavatā”ti vatvā puna “vuttan”ti vuttaṃ? Anussavapaṭikkhepena niyamadassanatthaṃ. Yathā hi kenaci parato sutvā vuttaṃ yadipi ca jānantena vuttaṃ, na teneva vuttaṃ parenapi vuttattā. Na ca taṃ tena vuttameva, apica kho sutampi, na evamidha. Bhagavatā hi parato asutvā sayambhuññaṇena attanā adhigatameva vuttanti imassa visesassa dassanatthaṃ dvikkhattuṃ “vuttan”ti vuttaṃ. Idam vuttaṃ hoti- “vuttañhettaṃ bhagavatā” tañca kho bhagavatāva vuttaṃ, na aññena, vuttameva ca, na sutanti. Adhikavacanañhi aññamatthaṃ bodhetīti na punaruttidoso. Esa nayo ito paresupi.

Tathā (..0015) pubbaracanābhāvadassanatthaṃ dvikkhattuṃ “vuttan”ti vuttaṃ. Bhagavā hi sammāsambuddhatāya ṭhānuppattikappaṭibhānena sampattaparisāya ajjhāsayanurūpaṃ dhammaṃ deseti, na tassa kāraṇā dānādīnaṃ viya pubbaracanāviccaṃ atthi. Tenetaṃ dasseti- “vuttañhettaṃ bhagavatā, tañca kho na pubbaracanāvasena takkapariyāhataṃ vīmaṃsānucaritaṃ, apica kho veneyyajjhāsayanurūpaṃ ṭhānaso vuttamevā”ti.

Appaṭivattiyavacanabhāvadassanatthaṃ vā dvikkhattuṃ “vuttan”ti vuttaṃ. Yañhi bhagavatā vuttaṃ, vuttameva taṃ, na kenaci paṭikkhipituṃ sakkā akkhara-sampattiyā atthasampattiyā ca. Vuttaṃ hettaṃ-

“Etaṃ bhagavatā bārāṇasiyaṃ isipatane migadāye anuttaraṃ dhammacakkaṃ pavattitaṃ appaṭivattiyaṃ kenaci samaṇena vā brāhmaṇena vā”ti-ādi (saṃ. ni. 5.1081; mahāva. 17).

Aparampi vuttaṃ-

“Idha, bhikkhave, āgaccheyya samaṇo vā brāhmaṇo vā ‘na yidaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ, yaṃ samaṇena gotamena paññattaṃ, ahamidaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ ṭhapetvā aññaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ paññāpessāmi’ti, netaṃ ṭhānaṃ vijjati”ti-ādi.-

Tasmā appaṭivattiyavacanabhāvadassanatthampi dvikkhattuṃ “vuttan”ti vuttaṃ.

Atha vā sotūnaṃ atthanipphādakabhāvadassanatthaṃ dvikkhattuṃ “vuttan”ti vuttaṃ. Yañhi paresaṃ āsayādiṃ ajānantena asabbaññunā adese akāle vā vuttaṃ, taṃ saccampi samānaṃ sotūnaṃ atthanipphādane asamatthatāya avuttaṃ nāma siyā, pageva asaccaṃ. Bhagavatā pana sammāsambuddhabhā-

vato sammadeva paresaṃ āsayādiṃ desakālaṃ atthasiddhiñca jānantena vuttaṃ ekantena sotūnaṃ yathādhippetatthanipphādanato vuttameva, natthi tassa avuttatāpariyāyo. Tasmā sotūnaṃ atthanipphādakabhāvadassanattampi dvikkhattuṃ “vuttan”ti vuttaṃ. Apica yathā na taṃ suttaṃ nāma, yaṃ na viññātattaṃ yañca na tathattāya paṭipannaṃ, evaṃ na taṃ vuttaṃ nāma, yaṃ na sammā paṭiggahitaṃ. Bhagavato pana vacanaṃ catassopi parisā sammadeva paṭiggahetvā (..0016) tathattāya paṭipajjanti. Tasmā sammadeva paṭiggahitabhāvadassanattampi dvikkhattuṃ “vuttan”ti vuttaṃ.

Atha vā ariyehi aviruddhavacanaabhāvadassanattaṃ dvikkhattuṃ “vuttan”ti vuttaṃ. Yathā hi bhagavā kusalākusalasāvajjānavajjabhede dhamme pavattinivattiyō sammutiparamatthe ca avisaṃvādentō vadati, evaṃ dhammasenāpatippabhutayo ariyāpi bhagavati dharamāne parinibbute ca tasseva desanaṃ anugantvā vadanti, na tattha nānāvādatā. Tasmā **vuttamarahatā** tato parabhāge arahatā ariyasaṅghenāpīti evaṃ ariyehi aviruddhavacanaabhāvadassanattampi evaṃ vuttaṃ.

Atha vā purimehi sammāsambuddhehi vuttanayabhāvadassanattaṃ dvikkhattuṃ “vuttan”ti vuttaṃ. Satipi hi jātigottāyuppamāṇādivisese dasabalādiguṇehi viya dhammadesanāya buddhānaṃ viseso natthi, aññamaññaṃ attanā ca te pubbenāparaṃ aviruddhameva vadanti. Tasmā **vuttañhettaṃ** yathā buddhehi attanā ca pubbe, idānipi amhākaṃ bhagavatā tatheva vuttaṃ arahatāti evaṃ purimabuddhehi attanā ca suttantaresu vuttanayabhāvadassanattampi dvikkhattuṃ “vuttan”ti vuttaṃ. Tena buddhānaṃ desanāya sabbattha avirodho dīpito hoti.

Atha vā “vuttan”ti yadetaṃ dutiyaṃ padaṃ, taṃ arahantavuttabhāvavacanaṃ daṭṭhabbaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti- vuttañhettaṃ bhagavatā arahatāpi vuttaṃ- “ekadhammaṃ, bhikkhave”ti-ādikaṃ idāni vuccamānaṃ vacananti. Atha vā “vuttan”ti yadetaṃ dutiyaṃ padaṃ, taṃ na vacanatthaṃ, atha kho vapanattaṃ daṭṭhabbaṃ. Tenetaṃ dasseti- “vuttañhettaṃ bhagavatā, tañca kho na vuttamattaṃ, na kathitamattaṃ; atha kho veneyyānaṃ kusalamūlaṃ vapitaṃ”ti attho. Atha vā yadetaṃ vuttanti dutiyaṃ padaṃ, taṃ vattanattaṃ. Ayaṃ hissa attho- vuttañhettaṃ bhagavatā arahatā, tañca kho na vuttamattaṃ, apica tadatthajātaṃ vuttaṃ caritanti. Tena “yathā vādī bhagavā tathā kārī”ti dasseti. Atha vā vuttaṃ bhagavatā, vuttavacanaṃ arahatā vattuṃ yuttenāti attho.

Atha (..0017) vā “vuttan”ti saṅkhepakathā-uddisanaṃ sandhāyāha, puna “vuttan”ti vitthārakathānidassanaṃ. Bhagavā hi saṅkhepato vitthārato ca dhammaṃ deseti. Atha vā bhagavato duruttavacanābhāvadassanatthaṃ “vuttañhetam bhagavatā”ti vatvā puna “vuttan”ti vuttaṃ. Sabbadā ñāṇānugatavacikammatāya hi bhagavato savāsanapahīnasabbadosassa akkhalitabyappathassa kadācipi duruttaṃ nāma natthi. Yathā keci loke satisammosena vā davā vā ravā vā kiñci vatvā atha paṭiladdhasaññā pubbe vuttaṃ avuttaṃ vā karonti paṭisaṅkharonti vā, na evaṃ bhagavā. Bhagavā pana niccakālaṃ samāhito. Asammosadhammo asammoshadhammo ca sabbaññutaññāṇasamupabyūḥhāya paṭibhānapaṭisambhidāya upanītamattaṃ aparimitakālaṃ sambhatapuññasambhārasamudāgatehi anaññasādhāraṇehi visadavisuddhehi karaṇavisesehi sotāyatanarasāyanabhūtaṃ suṇantānaṃ amatavassaṃ vassanto viya sotabbasāraṃ savanānuttariyaṃ catusaccaṃ pakāsento karavīkarutamañjunā sarena sabhāvaniruttiyā veneyyajjhāsayaṇurūpaṃ vacanaṃ vadati, natthi tatha vālaggamattampi avakkhalitaṃ, kuto pana duruttāvakāso. Tasmā “yaṃ bhagavatā vuttaṃ, taṃ vuttameva, na avuttaṃ duruttaṃ vā kadāci hoti”ti dassanatthaṃ- “vuttañhetam bhagavatā”ti vatvā puna- “vuttamarahatā”ti vuttanti na ettha punaruttidosoti. Evamettha punaruttasaddassa sātthakatā veditabbā.

Iti me sutanti ettha **itīti** ayaṃ itisaddo hetuparisamāpanādipadatthavipariyāyapākāranidassanāvadhāraṇādi-anekatthappabhedo. Tathā hesa- “ruppatīti kho, bhikkhave, tasmā rūpanti vuccati”ti-ādīsu (saṃ. ni. 3.79) hetu-atthe dissati. “Tasmātiha me, bhikkhave, dhammadāyādā bhavatha, mā āmisadāyādā. Atthi me tumhesu anukampā- kinti me sāvakā dhammadāyādā bhaveyyuṃ, no āmisadāyādā”ti-ādīsu (ma. ni. 1.30) parisamāpane. “Iti vā iti evarūpā visūkadassanā paṭivirato”ti-ādīsu (dī. ni. 1.10) ādi-atthe. “Māgaṇḍiyoti vā tassa brāhmaṇassa saṅkhā samaññā paññatti vohāro nāmaṃ nāmakammaṃ nāmadheyyaṃ nirutti byañjanaṃ abhilāpo”ti-ādīsu (mahāni. 75) padatthavipariyāye. “Iti kho, bhikkhave, sappatībhayo bālo, appaṭibhayo paṇḍito; sa-upaddavo bālo, anupaddavo paṇḍito; sa-upasaggo bālo (..0018), anupasaggo paṇḍito”ti-ādīsu (a. ni. 3.1) pakāre. “Sabbamatthīti kho, kaccāna, ayameko anto, sabbaṃ natthīti kho, kaccāna, ayaṃ dutiyo anto”ti-ādīsu (saṃ. ni. 2.15) nidassane. “Atthi idappaccayā jarāmaraṇanti iti puṭṭhena satā, ānanda, atthīti vacanīyaṃ. Kiṃpaccayā jarāmaraṇanti iti ce vadeyya, jātipaccayā jarāmaraṇanti iccassa vacanīyan”ti-ādīsu (dī. ni. 2.96) avadhāraṇe, sannīṭṭhāneti attho. Svāyamidha pakāranidassanāvadhāraṇesu daṭṭhabbo.

Tattha pakāratthena itisaddena etamatthaṃ dīpeti- nānānayanipuṇamanekajjhāsayasamuṭṭhānaṃ atthabyañjanasampannaṃ vividhapāṭihāriyaṃ dhammatthadesanāpaṭivedhagambhīraṃ sabbasattānaṃ sakasakabhāsānurūpato sotapathamāgacchantam tassa bhagavato vacanaṃ sabbappakārena ko samattho viññātuṃ, sabbathāmena pana sotukāmataṃ janetvāpi iti me sutam, mayāpi ekena pakārena sutanti.

Ettha ca ekattanānatta-abyāpāra-evaṃdhammatāsaṅkhātā nandiyāvattatipukkhalasīhavikkīlitadisālocana-aṅkusasaṅkhātā ca visayādibhedena nānāvidhā

nayā nānāyā. Nayā vā pāḷigatiyo, tā ca paññatti-anupaññatti-ādivasena saṃkile-sabhāgiyādilokiyāditadubhayavomissatādivasena, kusalādivasena, khandhādiva-sena, saṅgahādivasena, samayavimuttādivasena, ṭhapanādivasena, kusalamūlā-divasena, tikapaṭṭhānādivasena ca nānappakārāti nānāyā. Tehi nipuṇaṃ saṅhaṃ sukhumanti **nānāyanipuṇaṃ**.

Āsayova ajjhāsayo, so ca sassatādibhedena apparajakkhatādibhedena ca ane-kavidho. Attajjhāsayādiko eva vā aneko ajjhāsayo anekajjhāsayo. So samu-ṭṭhānaṃ uppattihetu etassāti **anekajjhāsayasamuṭṭhānaṃ**.

Kusalādi-atthasampattiyā tabbibhāvanabyañjanasampattiyā saṅkāsanapakāsa-navivaraṇavibhajana-uttānīkaraṇapaññattivasena chahi atthapadehi akkharapada-byañjanākāraniruttiniddesavasena chahi byañjanapadehi ca samannāgatattā **attha-byañjanasampannaṃ**.

Iddhi-ādesanānusāsānībhedena (..0019) tesu ca ekekassa visayādibhedena vividhaṃ bahuvividhaṃ vā pāṭihāriyaṃ etassāti **vividhapāṭihāriyaṃ**. Tattha paṭi-pakkhaharaṇato rāgādikilesāpanayanato paṭihāriyanti atthe sati bhagavato paṭi-pakkhā rāgādayo na santi ye haritabbā, puthujjanānampi vigatūpakkilese aṭṭhagu-ṇasamannāgate citte hatapaṭipakkhe iddhidividhaṃ pavattati. Tasmā tattha pavatta-vohārena ca na sakkā idha pāṭihāriyanti vattum. Yasmmā-ā pana mahākāruṇi-kassa bhagavato veneyyagatā ca kilesā paṭipakkhā, tasmā tesam haraṇato pāṭihā-riyaṃ. Atha vā bhagavato sāsānassa ca paṭipakkhā titthiyā, tesam haraṇato pāṭi-hāriyaṃ. Te hi diṭṭhiharaṇavasena diṭṭhippakāsane asamatthabhāvena ca iddhi-ā-desanānusāsānīhi haritā apanītā honti. Paṭīti vā pacchāti attho. Tasmā samāhite citte vigatūpakkilese katakiccena pacchā haritabbam pavattetabbanti paṭihāriyaṃ. Attano vā upakkilesesu catutthajjhānamaggehi haritesu pacchā haraṇaṃ paṭihā-riyaṃ. Iddhi-ādesanānusāsāniyo ca vigatūpakkilesena katakiccena sattahitatthaṃ puna pavattetabbā, haritesu ca attano upakkilesesu parasantāne upakkilesahara-ṇāni hontīti paṭihāriyāni bhavanti. Paṭihāriyameva pāṭihāriyaṃ, paṭihāriye vā iddhi-ādesanānusāsānisamudāye bhavaṃ ekekaṃ pāṭihāriyanti vuccati. Paṭihā-riyaṃ vā catutthajjhānaṃ maggo ca paṭipakkhaharaṇato, tattha jātaṃ, tasmim vā nimittabhūte, tato vā āgatanti pāṭihāriyaṃ.

Yasmā pana tanti-atthadesanātabbohārābhīsamayasāṅkhātā hetuhetuphalata-dubhayapaññattipaṭivedhasāṅkhātā vā dhammatthadesanāpaṭivedhā gambhīrā, anupacitasambhārehi sasādīhi viya mahāsamuddo dukkhogāḷhā alabbhaneyya-ppatiṭṭhā ca. Tasmā tehi catūhi gambhīrabhāvehi yuttanti **dhammatthadesanāpaṭi-vedhagambhīraṃ**.

Eko eva bhagavato dhammadesanāghoso ekasmiṃ khaṇe pavattamāno nānā-bhāsānaṃ sattānaṃ attano attano bhāsāvasena apubbaṃ acarimaṃ gahaṇū-pago hutvā atthādhigamāya hoti. Acinteyyo hi (..0020) buddhānaṃ buddhānubhā-voti sabbasattānaṃ sakasakabhāsānurūpato sotapathamāgacchatīti veditabbam.

Nidassanatthena- “nāhaṃ sayambhū, na mayā idaṃ sacchikatan”ti attānaṃ parimocento- “iti me sutam, mayāpi evaṃ sutan”ti idāni vattabbam sakalam suttaṃ nidasseti.

Avadhāraṇatthena- “etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakaṇaṃ bhikkhūnaṃ bahussutānaṃ yadidaṃ ānando, gatimantānaṃ, satimantānaṃ, dhitimantānaṃ, upaṭṭhākānaṃ yadidaṃ ānando”ti (a. ni. 1.219-223) evaṃ bhagavatā, “āyasmā ānando atthakusalo dhammakusalo byañjanakusalo niruttikusalo pubbāparakusalo”ti (a. ni. 5.169) evaṃ dhammasenāpatinā ca pasatthabhāvānurūpaṃ attano dhāraṇabalaṃ dassento sattānaṃ sotukamyataṃ janeti- “iti me sutāṃ, tañca kho atthato vā byañjanato vā anūnāmanadhikaṃ, evameva, na aññathā, daṭṭhan”ti. **Aññathā**ti bhagavato sammukhā sutākārato aññathā, na pana bhagavatā desitākārato. Acinteyyānubhāvā hi bhagavato desanā, sā na sabbākārena sakkā viññātunti vuttovāyamattho. Sutākārāvirujjhanameva hi dhāraṇabalaṃ. Na hettha atthantarātāparihāro dvinnampi atthānaṃ ekavisayattā. Itarathā hi thero bhagavato desanāya sabbathā paṭiggahaṇe samattho asamatthoti vā āpajjeyyāti.

Me-saddo tīsu atthesu dissati. Tathā hissa- “gāthābhigītaṃ me abhojaneyyan”-ti-ādīsu (saṃ. ni. 1.194; su. ni. 81) mayāti attho. “Sādhu me, bhante, bhagavā saṃkhittena dhammaṃ desetū”ti-ādīsu (saṃ. ni. 4.88; 5.381; a. ni. 4.257) mayhanti attho. “Dhammadāyādā me, bhikkhave, bhavathā”ti-ādīsu (ma. ni. 1.29) mamāti attho. Idha pana “mayā sutan”ti ca “mama sutan”ti ca atthadvaye yujjati.

Ettha ca yo paro na hoti, so attāti evaṃ vattabbe niyakajjhattasañkhāte sakasantāne vattanato tividhopi **me**-saddo yadipi ekasmiṃyeva atthe dissati, karaṇasampadānādivisesasañkhāto panassa vijjatevāyaṃ atthabhedoti āha- “me-saddo tīsu atthesu dissati”ti.

Sutanti (..0021) ayaṃ **suta**-saddo sa-upasaggo anupasaggo ca gamanavissutakilinnūpacitānuyogasotaviññeyyasotadvārānusāraviññātādi-anekatthappabhedo. Kiñcāpi hi kiriyāvisesako upasaggo, jotakabhāvato pana satipi tasmimṃ suta-saddo eva taṃ taṃ atthaṃ vadatīti anupasaggassa sutasaddassa atthuddhāre sa-upasaggopi udāharīyati.

Tattha “senāya pasuto”ti-ādīsu gacchantoti attho. “Sutadhammassa passato”-ti-ādīsu (udā. 11) vissutadhammassāti attho. “Avassutā avassutassā”ti-ādīsu (pāci. 657) kilinnā kilinnassāti attho. “Tumhehi puññaṃ pasutaṃ anappakan”ti-ādīsu (khu. pā. 7.12) upacitanti attho. “Ye jhānappasutā dhīrā”ti-ādīsu (dha. pa. 181) jhānānuyuttāti attho. “Diṭṭhaṃ sutāṃ mutan”ti-ādīsu (ma. ni. 1.241) sotaviññeyyanti attho. “Sutadharo sutasannicayo”ti-ādīsu (ma. ni. 1.339) sotadvārānusāraviññātadharoti attho. Idha panassa “sotadvārānusārena upadhāritan”ti vā “upadhāraṇan”ti vā attho. Me-saddassa hi mayāti atthe sati “iti me sutāṃ, mayā sotadvārānusārena upadhāritan”ti attho. Mamāti atthe sati “iti mama sutāṃ sotadvārānusārena upadhāraṇan”ti attho.

Evametesu tīsu padesu yasmā sutasaddasannidhāne payuttana **itisaddena** savanakiriyājotakena bhavitabbaṃ. Tasmā **itīti** sotaviññāṇādiviññāṇakiccanidaśsanāṃ. **Meti** vuttaviññāṇasamaṅgipuggalanidassanāṃ. Sabbānipi vākyāni evakāratthasahitāniyeva avadhāraṇaphalattā. Tena **sutanti** assavanabhāvappaṭikkhepato anūnāvīparītaggahaṇanidassanāṃ. Yathā hi sutāṃ sutamevāti vattabbataṃ arahati, taṃ sammā sutāṃ anūnaggahaṇaṃ avīparītaggahaṇaṃ ca hotīti. Atha vā

saddantarathāpohanavasena saddo atthaṃ vadatīti, yasmā sutanti etassa asutaṃ na hotīti ayamattho, tasmā sutanti assavanabhāvappaṭikkhepato anūnāviparītaggahaṇanidassanaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti- iti me sutaṃ, na diṭṭhaṃ, na sayambhuñāṇena sacchikataṃ, na aññathā vā upaladdhaṃ, apica sutaṃva, tañca kho samma-devāti. Avadhāraṇatthe vā itisadde ayamatthayojanāti tadapekkhassa suta-saddassa niyamattho (..0022) sambhavatīti assavanabhāvappaṭikkhepo, anūnāviparītaggahaṇanidassanatā ca veditabbā. Evaṃ savanahetusavanavisesavasena padattayassa atthayojanā katāti daṭṭhabbaṃ.

Tathā **itīti** sotadvārānusārena pavattāya viññāṇavīthiyā nānatthabyañjanaggahaṇato nānappakārena ārammaṇe pavattibhāvappakāsaṇaṃ ākārattho itisaddoti katvā. **Meti** attappakāsaṇaṃ. **Sutanti** dhammappakāsaṇaṃ yathāvuttāya viññāṇavīthiyā pariyattidhammārammaṇattā. Ayañhettha saṅkhepo- nānappakārena ārammaṇe pavattāya viññāṇavīthiyā kāraṇabhūtāya mayā na aññaṃ kataṃ, idaṃ pana kataṃ, ayaṃ dhammo sutoti.

Tathā **itīti** nidassitabbappakāsaṇaṃ nidassanattho iti-saddoti katvā nidassetabbassa nidassitabbattābhāvābhāvato. Tasmā itisaddena sakalampi sutaṃ paccāmaṭṭhanti veditabbā. **Meti** puggalappakāsaṇaṃ. **Sutanti** puggalakiccappakāsaṇaṃ. Suta-saddena hi labbhamānā savanakiriyā savanaviññāṇappabandhappaṭibaddhā, tattha ca puggalavohāro. Na hi puggalavohārarahite dhammappa-bandhe savanakiriyā labbhati. Tassāyaṃ saṅkhepattho- yaṃ suttaṃ niddisissāmi, taṃ mayā iti sutanti.

Tathā **itīti** yassa cittasantānassa nānārammaṇappavattiyā nānatthabyañjanaggahaṇaṃ hoti, tassa nānākāraniddeso ākārattho itisaddoti katvā. **Itīti** hi ayaṃ ākārapaññatti dhammānaṃ taṃ

taṃ pavatti-ākāraṃ upādāya paññāpetabbasabhāvattā. **Meti** kattuniddeso. **Sutanti** visayaniddeso. Sotabbo hi dhammo savanakiriyākattupuggalassa savanakiriyāvasena pavattiṭṭhānaṃ hoti. Ettāvata nānappakārappavattena cittasantānena taṃsamaṅgino kattu visaye gahaṇasanniṭṭhānaṃ dassitaṃ hoti.

Atha vā **itīti** puggalakiccaniddeso. Sutānañhi dhammānaṃ gahitākārassa nidaśsanassa avadhāraṇassa vā pakāsanabhāvena itisaddena tadākārādihāraṇassa puggalavohārūpādānadhammabyāpārabhāvato puggalakiccaṃ (..0023) nāma niddiṭṭhaṃ hotīti. **Sutanti** viññāṇakiccaniddeso. Puggalavādinopi hi savanakiriyā viññāṇanirapekkhā na hotīti. **Meti** ubhayakiccayuttapuggalaniddeso. **Meti** hi saddappavatti ekanteneva sattavisesavisayā, viññāṇakiccañca tattheva samodahitabbanti. Ayaṃ panettha saṅkhepa- mayā savanakiccaviññāṇasamaṅginā puggalena viññāṇavasena laddhassavanakiccavohārena sutanti.

Tathā **itīti** ca **meti** ca saccikaṭṭhaparamatthavasena avijjamānapaññatti. Sabbassa hi saddādhigamanīyassa atthassa paññattimukheneva paṭipajjitabbattā sabbapaññattinañca vijjamānādīsu chasveva paññattisu avarodho, tasmā yo māyāmarīci-ādayo viya abhūtattho, anussavādīhi gahetabbo viya anuttamattho ca na hoti. So rūpasaddādiko ruppanānubhavanādiko ca paramatthasabhāvo saccikaṭṭhaparamatthavasena vijjati. Yo pana itīti ca meti ca vuccamāno ākārādi-aparamatthasabhāvo saccikaṭṭhaparamatthavasena anupalabbhamāno avijjamānapaññatti nāma, kimettha taṃ paramatthato atthi, yaṃ itīti vā meti vā niddesaṃ labhetha. **Sutanti** vijjamānapaññatti. Yañhi taṃ sotena upaladdhaṃ, taṃ paramatthato vijjamānanti.

Tathā **itīti** sotapathamāgate dhamme upādāya tesam upadhāritākārādīnaṃ paccāmasanavasena. **Meti** sasantatipariyāpanne khandhe karaṇādivisesavisitṭhe upādāya vattabbato upādāpaññatti. **Sutanti** diṭṭhādīni upanidhāya vattabbato upanidhāpaññatti. Diṭṭhādisabhāvarahite saddāyatane pavattamānopi sutavohāro dutiyaṃ, tatiyanti ādiko viya paṭhamādiṃ nissāya “yaṃ na diṭṭhamutaviññātanirapekkhaṃ, taṃ sutan”ti viññeyyattā diṭṭhādīni upanidhāya vattabbo hoti. Asutaṃ na hotīti hi sutanti pakāsitoyamatthoti.

Ettha ca **itīti** vacanena asammoḥaṃ dīpeti. Paṭividdhā hi atthassa pakāravisesā itīti idha āyasmata ānandena paccāmaṭṭhā, tenassa asammoḥo dīpito. Na hi sammūḷho nānappakārappaṭivedhasamattho hoti, lobhappahānādivasena nānappakārā duppaṭividdhā ca suttatthā niddisiyanti (..0024). **Sutanti** vacanena asammosaṃ dīpeti sutākārassa yāthāvato dassiyamānattā yassa hi sutaṃ sammuṭṭhaṃ hoti, na so kālantare mayā sutanti paṭijānāti. Iccassa asammoḥena sammohābhāvena paññāya eva vā savanakālasambhūtāya taduttarikālapaññā-siddhi, tathā asammosena satisiddhi. Tattha paññāpubbaṅgamāya satiyā byañjanāvadhāraṇasamatthata. Byañjanānañhi paṭivijjhitabbo ākāro nātigambhīro, yathā-sutadhāraṇameva tattha karaṇiyanti satiyā byāpāro adhiko, paññā tattha guṇibhūtā hoti paññāya pubbaṅgamāti katvā. Satipubbaṅgamāya paññāya atthappaṭivedhasamatthata. Atthassa hi paṭivijjhitabbo ākāro gambhīroṭi paññāya byāpāro adhiko, sati tattha guṇibhūtā hoti satiyā pubbaṅgamāti katvā. Tadubhayasamattha-

tāyogena atthabyañjanasampannassa dhammakosassa anupālanasamatthatāya dhammabhaṇḍāgārikattasiddhi.

Aparo nayo- **itīti** vacanena yonisomanasikāraṃ dīpeti. Tena vuccamānānaṃ ākāranidassanāvadhāraṇatthānaṃ upari vakkhamānānaṃ nānappakārappaṭivedhajotakānaṃ aviparītasaddhammavisayattā. Na hi ayoniso manasikaroto nānappakārappaṭivedho sambhavati. **Sutanti** vacanena avikkhepaṃ dīpeti, nidānapucchāvasena pakaraṇappattassa vakkhamānassa suttassa savanaṃ na samādhānamantarena sambhavati vikkhittacittassa savanābhāvato. Tathā hi vikkhittacitto puggalo sabbasampattiyā vuccamānopi “na mayā sutam, puna bhaṇathā”ti vadati. Yonisomanasikārena cettha attasammāpaṇidhiṃ pubbekatapuññañca sādheti, sammā appaṇihitattassa pubbe akatapuññañca vā tadabhāvato. Avikkhepena saddhammassavanaṃ sappurisūpanissayañca sādheti, assutavato sappurisūpanissayarhitassa ca tadabhāvato. Na hi vikkhittacitto saddhammaṃ sotuṃ sakkoti, na ca sappurise anupassayamānassa savanaṃ atthi.

Aparo nayo- “yassa cittasantānassa nānākārappavattiyā nānatthabyañjanaggaḥaṇaṃ hoti, tassa nānākāraniddeso”ti vuttaṃ. Yasmā ca so bhagavato vacanassa atthabyañjanappabhedaparicchedavasena sakalasāsanasampati-ogāhanena niravasesaparahitapāripūrikāraṇabhūto evaṃbhaddako (..0025) ākāro na sammā appaṇihitattano pubbe akatapuññañca vā hoti, tasmā **itīti** iminā bhaddakena ākārena pacchimakakkadvayasampattimattano dīpeti, **sutanti** savanayogena purimacakkadvayasampattiṃ. Na hi appatirūpe dese vasato sappurisūpanissayarhitassa vā savanaṃ atthi. Iccassa pacchimakakkadvayasiddhiyā āsayasuddhi siddhā hoti, sammā paṇihitatto pubbe ca katapuñño visuddhāsayo hoti, tadavisuddhihetūnaṃ kilesānaṃ dūrībhāvato. Tathā hi vuttaṃ- “sammā paṇihitaṃ cittaṃ, seyyaso naṃ tato kare”ti (dha. pa. 43) “katapuññosi tvam, ānanda, padhānamanuyuñja, khippaṃ hohisi anāsavo”ti (dī. ni. 2.207) ca. Purimacakkadvayasiddhiyā payogasuddhi. Patirūpadesavāsenā hi sappurisūpanissayena ca sādhiṇaṃ diṭṭhānugati-āpajjanenapi visuddhappayogo hoti. Tāya ca āsayasuddhiyā adhigamabyattisiddhi, pubbe eva taṇhādiṭṭhisamkilesānaṃ visodhitattā payogasuddhiyā āgamabyattisiddhi. Suparisuddhakāyavacīpayogo hi vipparīṣārābhāvato avikkhittacitto pariyattiyam visārado hoti. Iti payogāsayasuddhassa āgamādhigamasampannassa vacanaṃ aruṇuggamaṃ viya sūriyassa udayato, yonisomanasikāro viya ca kusalahammassa, arahati bhagavato vacanassa pubbaṅgamaṃ bhavituntī ṭhāne nidānaṃ ṭhapento **iti me sutanti**-ādimāha.

Aparo nayo- **itīti** iminā pubbe vuttanayena nānappakārappaṭivedhadīpakena attano atthapaṭibhānapaṭisambhidāsampattisabbhāvaṃ dīpeti. **Sutanti** iminā itisaddasannidhānato vakkhamānāpekkhāya vā sotabbabhedappaṭivedhadīpakena dhammaniruttipaṭisambhidāsampattisabbhāvaṃ dīpeti. **Itīti** ca idaṃ vuttanayeneva yonisomanasikāradīpakaṃ vacanaṃ bhāsamāno “ete mayā dhammā manasānupekkhitā diṭṭhiyā suppaṭividdhā”ti dīpeti. Pariyattidhammā hi “idha sīlaṃ kathitaṃ, idha samādhī, idha paññā, ettakā ettha anusandhiyo”ti-ādinā nayena manasā anupekkhitā anussavākāraparivittakkasahitāya dhammanijjhānakkhanti-

bhūtāya ñātapariññāsaṅkhātāya vā diṭṭhiyā tattha tattha vuttarūpārūpadhamme “iti rūpaṃ, ettakaṃ rūpaṃ”ti-ādinā nayena suṭṭhu vavatthapetvā paṭividdhā attano paresaṅca hitasukhāvahā hontīti. **Suttanti** idaṃ savanayogaparidīpakavacanaṃ bhāsamāno “bahū (..0026) mayā dhammā sutā dhātā vacasā paricitā”ti dīpeti. Sotāvadhānappaṭibaddhā hi pariyattidhammassa savanadhāraṇaparicayā. Tadu-bhayenapi dhammassa svākkhātabhāvena atthabyañjanapāripūriṃ dīpento savane ādaraṃ janeti. Atthabyañjanaparipuṇṇaṅhi dhammaṃ ādarena assuṇanto mahatā hitā paribāhiro hotīti ādaraṃ janetvā sakkaccaṃ dhammo sotabbo.

Iti me sutanti iminā pana sakalena vacanena āyasmā ānando tathāgatappaveditaṃ dhammavinayaṃ attano adahanto asappurisabhūmiṃ atikkamati, sāvakkattaṃ paṭijānanto sappurisabhūmiṃ okkamati. Tathā asaddhammā cittaṃ vuṭṭhāpeti, saddhamme cittaṃ paṭiṭṭhāpeti. “Kevalaṃ sutamevetamaṃ mayā, tasseva pana bhagavato vacanaṃ”ti dīpento attānaṃ parimoceti, satthāraṃ apadisati, jinavacanaṃ appeti, dhammanettiṃ paṭiṭṭhāpeti.

Apica **iti me sutanti** attanā uppāditabhāvaṃ appaṭijānanto purimassavanaṃ vivaranto sammukhā paṭiggahitamidaṃ mayā tassa bhagavato catuvesārajjavisāradassa dasabaladharassa āsabhāṭṭhānaṭṭhāyino sīhanādanādino sabbasattutamma dhammissarassa dhammarājassa dhammādhipatino dhammadīpassa dhammasaraṇassa saddhammavaracakkavattino sammāsambuddhassa. Na ettha atthe vā dhamme vā pade vā byañjane vā kaṅkhā vā vimati vā kātābbāti sabbadevamanussānaṃ imasmiṃ dhammavinaye assaddhiyaṃ vināseti, saddhā-sampadaṃ uppādeti. Tenetaṃ vuccati-

“Vināsayati assaddhaṃ, saddhaṃ vaḍḍheti sāsane;
iti me sutamiccevaṃ, vadaṃ gotamasāvako”ti.

Etthāha- “kasmā panettha yathā aññesu suttesu ‘evaṃ me sutamaṃ, ekaṃ samayaṃ bhagavā’ti-ādinā kāladesse apadisitvāva nidānaṃ bhāsitaṃ, evaṃ na bhāsitaṃ”ti? Apare tāva āhu- na pana therena bhāsittatā. Idaṅhi nidānaṃ na āyasmatā ānandena paṭhamaṃ bhāsitaṃ khujjuttarāya pana bhagavatā upāsikāsu bahussutabhāvena etadagge ṭhapitāya sekkhappaṭisambhidāppattāya ariyasāvīkāya sāmāvatippamukhānaṃ pañcannaṃ itthisatānaṃ paṭhamaṃ bhāsitaṃ.

Tatrāyaṃ (..0027) anupubbīkathā- ito kira kappasatasahassamatthake padumuttaro nāma sammāsambuddho loke uppajjitvā pavattitavaradhammacakko haṃsavatiyaṃ viharati. Athekadivasaṃ haṃsavatiyaṃ ekā kuladhītā satthu dhammade-sanaṃ sotuṃ gacchantīhi upāsikāhi saddhiṃ ārāmaṃ gatā. Satthāraṃ ekaṃ upāsikaṃ bahussutānaṃ etadagge ṭhapentaṃ disvā adhikāraṃ katvā taṃ ṭhānāntaraṃ patthesi. Satthāpi naṃ byākāsi “anāgate gotamassa nāma sammāsambuddhassa sāvīkānaṃ upāsikānaṃ bahussutānaṃ aggā bhavissati”ti. Tassā yāvajīvaṃ kusalaṃ katvā devaloke nibbattitvā puna manussesūti evaṃ devamanussesu saṃsarantiyā kappasatasahassaṃ atikkantaṃ. Atha imasmiṃ bhaddakappe amhākaṃ bhagavato kāle sā devalokato cavitvā ghosakaseṭṭhissa gehe dāsiyā kucchismiṃ paṭisandhiṃ gaṇhi, **uttarātissā** nāmaṃ akaṃsu. Sā jātakāle khujjā ahoṣiti **khujjuttarā**veva paññāyittha. Sā aparabhāge ghosakaseṭṭhinā raṅṅo

utenassa sāmāvatīyā dinnakāle tassā paricārikabhāvena dinnā rañño utenassa antepure vasati.

Tena ca samayena kosambiyam ghosakasetthikukkuṭasetthipāvārikasetthino bhagavantam uddissa tayo vihāre kāretvā janapadacārikam carante tathāgate kosambinagaram sampatte buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa vihāre niyyādetvā mahādānāni pavattesuṃ, māsamattam atikkami. Atha nesam etadahosi- “buddhā nāma sabbalokānukampakā, aññesampi okāsam dassāmā”ti kosambinagaravāsīnopi janassa okāsam akaṃsu. Tato paṭṭhāya nāgarā vithisabhāgena gaṇasabhāgena mahādānam denti. Athekadivasam satthā bhikkhusaṅghapari- vuto mālākārajetthakassa gehe nisīdi. Tasmim khaṇe khujjuttarā sāmāvatīyā pupphāni gahetuṃ aṭṭha kahāpaṇe ādāya tam geham agamāsi. Mālākārajetthako tam disvā “amma uttare, ajja tuyham pupphāni dātuṃ khaṇo natthi, aham buddha- ppamukham bhikkhusaṅgham parivisāmi, tvampi parivesanāya sahāyikā hohi, evam ito paresam veyyāvaccakaraṇato muccissasi”ti āha. Tato khujjuttarā buddhānam bhattage veyyāvaccam akāsi. Sā satthārā upanisinnakathāvasena kathitam sabbameva dhammam uggaṇhi, anumodanam pana sutvā sotāpatti- phale patiṭṭhāsi.

Sā (..0028) aññesu divasesu cattārova kahāpaṇe datvā pupphāni gahetvā gacchati, tasmim pana divase diṭṭhasaccabhāvena parasantake cittam anuppā- detvā aṭṭhapi kahāpaṇe datvā pacchim pūretvā pupphāni gahetvā sāmāvatīyā santikam agamāsi. Atha nam sā pucchi “amma uttare, tvam aññesu divasesu na bahūni pupphāni āharasi, ajja pana bahukāni, kim no rājā uttaritaram pasanno”ti? Sā musā vattum abhabbatāya atīte attanā katam anigūhitvā sabbam kathesi. Atha “kasmā ajja bahūni āharasī”ti ca vuttā “ajjāham sammāsambuddhassa dhammam sutvā amataṃ sacchākāsim, tasmā tumhe na vañcemī”ti āha. Tam sutvā “are duṭṭhadāsi, ettakam kālam tayā gahite kahāpaṇe dehī”ti atajjetvā pubbahetunā codiyamānā “amma, tayā pītam amataṃ, amhepi pāyehī”ti vatvā “tena hi mam nhāpehī”ti vutte soḷasahi gandhodakaghaṭehi nhāpetvā dve maṭṭhasāṭake dāpesi. Sā ekam nivāsetvā ekam pārupitvā āsanam paññāpetvā āsane nisīditvā vicitrabī- janim ādāya nīcāsanesu

nisinnāni pañca mātugāmasatāni āmantetvā sekhapṭisambhidāsu ṭhatvā satthārā desitaniyāmeneva tāsam dhammam desesi. Desanāvasāne tā sabbā sotāpattiphale patitṭhahimsu. Tā sabbāpi khujjuttaram vanditvā “amma, ajja paṭṭhāya tvam kilitṭhakammaṃ mā kari, amhākaṃ mātutṭhāne ācariyaṭṭhāne ca patitṭhāhī”ti garuṭṭhāne ṭhapayimsu.

Kasmā panesā dāsī hutvā nibbattāti? Sā kira kassapasammāsambuddhakāle bārāṇasiyaṃ seṭṭhidhitā hutvā nibbattā. Ekāya khīṇāsavatheriyā upaṭṭhākakulaṃ gatāya “etaṃ me ayye, pasādhanapeḷikaṃ dethā”ti veyyāvaccam kāresi. Therīpi “adentiyā mayi āghātam uppādetvā niraye nibbattissati, dentiyā paresam dāsī hutvā nibbattissati, nirayasantāpato dāsibhāvo seyyo”ti anuddayaṃ paṭicca tassā vacanaṃ akāsi. Sā tena kamma pañca jātisatāni paresam dāsīyeva hutvā nibbatti.

Kasmā pana khujjā ahosi? Anuppanne kira buddhe ayaṃ bārāṇasirañño gehe vasantī ekaṃ rājakulūpakaṃ paccekabuddhaṃ thokaṃ khujjadhātukaṃ disvā attanā (..0029) sahaṇāsīnaṃ mātugāmānaṃ purato parihāsaṃ karontī yathāvajjaṃ keḷivasena khujjākāraṃ dassesi, tasmā khujjā hutvā nibbatti.

Kiṃ pana katvā pañnavantī jātāti? Anuppanne kira buddhe ayaṃ bārāṇasirañño gehe vasantī aṭṭha paccekabuddhe rājagehato uṇhapāyāsassa pūrite patte parivattitvā parivattitvā gaṇhante disvā attano santakāni aṭṭha dantavalayāni “idha ṭhapetvā gaṇhathā”ti adāsī. Te tathā katvā olokesuṃ. “Tumhākaññeva tāni pariccattāni, gahetvā gacchathā”ti āha. Te nandamūlakapabbhāraṃ agamaṃsu. Ajjāpi tāni valayāni arogāneva. Sā tassa nissandena pañnavantī jātā.

Atha naṃ sāmāvatippamukhāni pañca itthisatāni “amma, tvam divase divase satthu santikaṃ gantvā bhagavatā desitaṃ dhammaṃ sutvā amhākaṃ desehi”ti vadiṃsu. Sā tathā karontī aparabhāge tipitakadharā jātā. Tasmā naṃ satthā- “eta-daggaṃ, bhikkhave, mama sāvikanāṃ bahussutānaṃ upāsikanāṃ yadidaṃ khujjuttarā”ti etadagge ṭhapesi. Iti upāsikāsu bahussutabhāvena satthārā etadagge ṭhapitā paṭisambhidāpattā khujjuttarā ariyasāvikā satthari kosambiyaṃ viharante kālena kālaṃ satthu santikaṃ gantvā dhammaṃ sutvā antepuraṃ gantvā sāmāvatippamukhānaṃ pañcanaṃ itthisatānaṃ ariyasāvikānaṃ satthārā desitaniyāmena yathāsutaṃ dhammaṃ kathentī attānaṃ parimocetvā satthu santike sutabhāvaṃ pakāsentī “**vuttañhetam bhagavatā vuttamarahatāti me sutan**”-ti nidānaṃ āropesi.

Yasmā pana tasmimīyeva nagare bhagavato sammukhā sutvā tadaheva tāya tāsam bhāsitaṃ, tasmā “ekaṃ samayaṃ bhagavā kosambiyaṃ viharatī”ti kāla-
desaṃ apadisituṃ payojanasambhavova natthi supākaṭabhāvato. Bhikkhuniyo cassā santike imāni suttāni gaṇhimsu. Evaṃ paramparāya bhikkhūsupi tāya āro-
pitaṃ nidānaṃ pākaṭaṃ ahosi. Atha āyasmā ānando tathāgatassa parinibbānato aparabhāge sattapaṇṇiguhāyaṃ ajātasattunā kārāpīte saddhammaṃ aṇḍape mahākassapappamukhassa vasigaṇassa majjhe nisīditvā dhammaṃ saṅgāyanto imesaṃ suttānaṃ nidānassa (..0030) dveḷhakaṃ pariharanto tāya āropitaniyāme-
neva nidānaṃ āropesīti.

Keci panettha bahuppakāre papañcenti. Kiṃ tehi? Apica nānāyehi saṅgīti-kārā dhammavinayaṃ saṅgāyiṃsu. Anubuddhā hi dhammasaṅgāhakamahātherā, te sammadeva dhammavinayassa saṅgāyanākāraṃ jānantā katthaci “evaṃ me sutan”ti-ādinā, katthaci “tena samayenā”ti-ādinā, katthaci gāthābandhavasena nidānaṃ ṭhapentā, katthaci sabbena sabbaṃ nidānaṃ aṭṭhapentā vaggasaṅgahādivasena dhammavinayaṃ saṅgāyiṃsu. Tattha idha **vuttañhetanti**-ādinā nidānaṃ ṭhapetvā saṅgāyiṃsu, kiñci suttageyyādivasena navaṅgamidaṃ buddhavacanaṃ. Yathā cetā, evaṃ sabbesampi sammāsambuddhānaṃ. Vuttañhetā “appa-kañca nesā ahoṣi suttaṃ geḃyan”ti-ādi. Tattha itivuttakaṅgassa aññaṃ kiñci na paññāyati tabbhāvanimittaṃ ṭhapetvā “vuttañhetā ...pe... me sutan”ti idaṃ vacanaṃ. Tenāhu aṭṭhakathācariyā “vuttañhetā bhagavatāti ādinayappavattā dvādasuttarasatasuttantā itivuttakan”ti. Tasmā satthu adhippāyaṃ jānantehi dhammasaṅgāhakehi ariyasāvīkāya vā imesaṃ suttānaṃ itivuttakaṅgabhāvañāpanatthaṃ imināva nayena nidānaṃ ṭhapitanti veditabbaṃ.

Kimatthaṃ pana dhammavinayaśaṅgahe kayiramāne nidānavacanaṃ? Nanu bhagavatā bhāsitavacanasseva saṅgaho kātabboti? Vuccate- **desanāya ṭhiti-asammosasaddheyyabhāvasampādanatthaṃ**. Kālaśadesakaparisaṃpadesehi upanibandhitvā ṭhapitā hi desanā ciraṭṭhitikā hoti asammosadhammā saddheyyā ca desakālakattuhetunimittehi upanibaddho viya vohāravinicchayo. Teneva ca āya-smatā mahākassapena brahmajālamūlapariyāyasuttādīnaṃ desādipucchāsu katāsu tāsāṃ viśajjanaṃ karontena dhammaḥṇāgārikena “evaṃ me sutan”-ti-ādinā nidānaṃ bhāsitāṃ. Idha pana desakālaśaṅgaṃ aggahaṇe kāraṇaṃ vutta-meva.

Apica **satthu sampattippakāsanatthaṃ** nidānavacanaṃ. Tathāgatassa hi bhagavato pubbaracanānumānāgamatakkābhāvato sammāsambuddhabhāvasiddhi. Na hi sammāsambuddhassa (..0031) pubbaracanādīhi attho atthi sabbattha appaṭiḥa-taññācāratāya ekappamāṇattā ca ñeḃyadhammesu. Tathā ācariyamuṭṭhidhammamacchariyasāśanaśāvākānurāgābhāvato khīṇāśavaśiddhi. Na hi sabbaso khīṇāśavaśa te sambhavantīti suvisuddhassa parānuggahapavatti. Evaṃ desakaśaṃkilesabhūtānaṃ diṭṭhiśilaśampadādūśakānaṃ avijjātaṇḥānaṃ accantābhāvaśaśūcakehi ñāṇaśampadāpahānaśampadābhībyañjakehi ca sambuddhaviśuddhabhāvehi purimaveśārajjadvayaśiddhi, tato ca antarāyīkaniyyā-nikaśhammesu aśammohaśiddhi pacchimaveśārajjadvayaśiddhīti bhagavato catuveśārajjasamañāgamo attha hita parahiṭa paṭiṭatti ca nidānavacane paśāśitā hoti, tattha tattha śampata pariśāya ajjāśāyānurūpaṃ ṭhānupattikappa-ṭi bhāneṃ dhammaśeśanādīpanato. Idha pana anaśeśato kāmaśośappaḥānaṃ viśhāya śeśanādīpanato cāti yojetabbaṃ. Tena vuttaṃ “satthu śampattippakāśa-natthaṃ nidānavacanaṃ”ti. Ettha ca “bhagavatā araśatā”ti imehi paśeḃi yaśhāvut-ta-attha viśhāvanatā heṭṭhā daśśitā eva.

Tathā **śāśanaśampattippakāśanatthaṃ** nidānavacanaṃ. Ñāṇakaṛuṇāpariggahitaśabbakiriyaśa hi bhagavato natthi niraśhaka paṭiṭatti attha hitā vā. Tasmā paśe-śaṃyevatthāya pavattaśabbakiriyaśa sammāsambuddhassa śakalaṃpī kāyava-

cīmanokammaṃ yathāpavattaṃ vuccamānaṃ diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi yathārahaṃ sattānaṃ anusāsanatthena sāsanaṃ, na kabbaracānā. Tayidaṃ satthu caritaṃ kāladesadesakaparisāpadesehi tattha tattha nidānavacanehi yathārahaṃ pakāsiyati. Idha pana desakaparisāpadesehīti yojetabbaṃ. Tena vuttaṃ “sāsanasampattippakāsanatthaṃ nidānavacanaṃ”ti.

Apica **satthuno pamāṇabhāvappakāsanena sāsanaṃ pamāṇabhāvadassanattam** nidānavacanaṃ. Tañcassa pamāṇabhāvadassanaṃ heṭṭhā vuttanayānusārena “bhagavatā arahatā”ti imehi padehi vibhāvitanti veditabbaṃ. Idamettha nidānavacanaṃ payojanassa mukhamattanidassananti.

Nidānavañṇanā niṭṭhitā.

1. Ekakanipāto

1. Paṭhamavaggo

1. Lobhasuttavañṇanā

1. Idāni (..0032) **ekadhammaṃ, bhikkhave, pajahathāti-ādinā** nayena bhagavatā nikkhittassa suttassa vañṇanāya okāso anupatto. Sā panesā atthavañṇanā yasmā suttanikkhepaṃ vicāretvā vuccamānā pākaṭā hoti, tasmā suttanikkhepaṃ tāva vicāressāma. Cattāro hi suttanikkhepā- attajjhāsayo, parajjhāsayo, pucchāvasiko, aṭṭhuppattikoti. Yathā hi anekasata-anekasahassabhedānīpi suttantāni saṃkilesabhāgiyādīpaṭṭhānanayena soḷasavidhataṃ nātivattanti, evaṃ attajjhāsayaṃ yādisuttanikkhepavasena catubbidhataṃ nātivattantīti. Tattha yathā attajjhāsayaṃ yassa aṭṭhuppattiyā ca parajjhāsayaṃ pucchāvasikehi saddhiṃ saṃsaggabhedo sambhavati attajjhāsayo ca parajjhāsayo ca, attajjhāsayo ca pucchāvasiko ca, aṭṭhuppattiko ca parajjhāsayo ca, aṭṭhuppattiko ca pucchāvasiko cāti ajjhāsayaṃ pucchānusandhisambhavato; evaṃ yadipi aṭṭhuppattiyā attajjhāsayaṃ nāpi saṃsaggabhedo sambhavati, attajjhāsayaṃ dīhi pana purato ṭhitehi aṭṭhuppattiyā saṃsaggonatthīti niravaseso paṭṭhānanayo na sambhavati. Tadantogadhattā vā sambhavanānaṃ sesanikkhepānaṃ mūlanikkhepavasena cattāro suttanikkhepā vuttāti veditabbaṃ.

Tatrāyaṃ vacanattho- nikkhipiyatīti nikkhepo, suttaṃ eva nikkhepo **suttanikkhepo**. Atha vā nikkhipanaṃ nikkhepo, suttassa nikkhepo suttanikkhepo, suttadesanāti attho. Attano ajjhāsayo attajjhāsayo, so assa atthi kāraṇabhūtoti **attajjhāsayo**, attano ajjhāsayo etassāti vā attajjhāsayo. **Parajjhāsaya**ṃ pi eseva nayo. Pucchāya vasoti pucchāvaso. So etassa atthīti **pucchāvasiko**. Suttadesanāya vatthubhūtassa atthassa uppatti atthuppatti, atthuppatti eva aṭṭhuppatti tha-kārassa

kāraṃ katvā, sā etassa atthīti **aṭṭhuppattiko** (..0033). Atha vā nikkhipīyati suttaṃ etenāti nikkhepo, attajjhāsayādi eva. Etasmiṃ pana atthavikappe attano ajjhāsayo attajjhāsayo. Paresaṃ ajjhāsayo parajjhāsayo. Pucchīyatīti pucchā, pucchitabbo attho, pucchāvasena pavattaṃ dhammappaṭiggāhakānaṃ vacanaṃ pucchāvasaṃ, tadeva nikkhepasaddāpekkhāya pucchāvasikoti pulliṅgavasena vuttaṃ. Tathā aṭṭhuppatti eva aṭṭhuppattikoti evamettha attho veditabbo.

Apica paresaṃ indriyaparipākādikāraṇanirapekkhattā attajjhāsayassa visuṃ suttanikkhepabhāvo yutto, kevalaṃ attano ajjhāsayeneva dhammatantiṭhapanatthaṃ pavattitadesanattā. Parajjhāsayapucchāvasikānaṃ pana paresaṃ ajjhāsayapucchānaṃ desanāpavattihetubhūtānaṃ uppattiyaṃ pavattitānaṃ kathaṃ aṭṭhuppattiyaṃ anavarodho, pucchāvasikaṭṭhuppattikānaṃ vā parajjhāsayānurodhena pavattitānaṃ kathaṃ parajjhāsaye anavarodhoti? Na codetabbameṭaṃ. Paresāhi abhinīhāraparipucchādivinimuttasseva suttadesanākāraṇuppādassa aṭṭhuppattibhāvena gahitattā parajjhāsayapucchāvasikānaṃ visuṃ gahaṇaṃ. Tathā hi brahmajālādhammadāyādasuttādīnaṃ (dī. na. 1.1 ādayo) vaṇṇāvaṇṇa-āmisuppādādidesanānimittaṃ aṭṭhuppatti vuccati. Paresaṃ pucchānaṃ vinā ajjhāsayaṃeva nimittaṃ katvā desito parajjhāsayo, pucchāvasena desito pucchāvasikoti pākaṭṭoyamatthoti.

Yāni bhagavā parehi anajjhīṭṭho kevalaṃ attano ajjhāsayeneva katheti, seyyathidaṃ- ākaṅkheyyasuttaṃ, tuvaṭṭakasuttanti-evamādīni (su. ni. 921 ādayo; ma. ni. 1.64 ādayo), tesāṃ attajjhāsayo nikkhepo.

Yāni pana “paripakkā kho rāhulassa vimutti-paripācanīyā dhammā, yaṃnū-nāhaṃ rāhulaṃ uttariṃ āsavānaṃ khaye vineyyan”ti evaṃ paresaṃ ajjhāsayāṃ khantiṃ abhinīhāraṃ bujjanabhāvañca oloketvā parajjhāsayavasena kathitāni, seyyathidaṃ- rāhulovādasuttaṃ, dhammacakkappavattanasuttanti-evamādīni (ma. ni. 2.107 ādayo; 3.416 ādayo; saṃ. ni. 3.59; mahāva. 19-20), tesāṃ parajjhāsayo nikkhepo.

Bhagavantaṃ pana upasaṅkamtivā devā manussā catasso parisā cattāro vaṇṇā ca tathā tathā pañhaṃ pucchanti “bojjhaṅgā bojjhaṅgāti, bhante, vuccanti, nīvaraṇā (..0034) nīvaraṇāti vuccanti”ti-ādinā, evaṃ puṭṭhena bhagavatā yāni kathitāni bojjhaṅgasamyuttādīni (saṃ. ni. 5.186) tesāṃ pucchāvasiko nikkhepo.

Yāni pana tāni uppannaṃ kāraṇaṃ paṭicca kathitāni, seyyathidaṃ- dhammadāyādaṃ, puttamaṃsūpamaṃ, dārukkhandhūpamanti-evamādīni (ma. ni. 1.29; saṃ. ni. 2.63), tesāṃ aṭṭhuppattiko nikkhepo.

Parajjhāsayavasena hetam nikkhittam. Kesam ajjhāsayena? Lobhe ādinavada-
ssīnam puggalānam. Keci pana “attajjhāsayo”ti vadanti.

Tattha **ekadhammam**, **bhikkhaveli**-ādīsu **ekasaddo** attheva aññatthe “sassato
attā ca loko ca, idameva saccam moghamaññanti ittheke abhivadanti”ti-ādīsu (ma.
ni. 3.27). Atthi seṭṭhe “cetaso ekodibhāvan”ti-ādīsu (dī. ni. 1.228; pārā. 11). Atthi
asahāye “eko vūpakaṭṭho”ti-ādīsu (dī. ni. 1.405). Atthi saṅkhāyam “ekova kho,
bhikkhave, khaṇo ca samayo ca brahmacariyavāsāyā”ti-ādīsu (a. ni. 8.29). Idhāpi
saṅkhāyameva daṭṭhabbo.

Dhamma-saddo pariyattisaccasamādhipaññāpakatipuññāpattisuññatāñeyyasa-
bhāvādīsu dissati. Tathā hissa “idha bhikkhu dhammam pariyāpuṇāti”ti-ādīsu (a.
ni. 5.73) pariyatti attho. “Diṭṭhadhammo”ti-ādīsu (dī. ni. 1.299) saccāni. “Evaṃ-
dhammā te bhagavanto ahesun”ti-ādīsu (dī. ni. 2.13; 3.142) samādhi. “Saccam
dhammo dhiti cāgo, save pecca na socati”ti-ādīsu (jā. 1.1.57) paññā. “Jātidha-
mmānam, bhikkhave, sattānam evaṃ icchā uppajjati”ti-ādīsu (dī. ni. 2.398) pakati.
“Dhammo have rakkhati dhammacārin”ti-ādīsu (jā. 1.10.102) puññam. “Tiṇṇam
dhammānam aññatarena vadeyya pārājikena vā saṅghādisesena vā pācittiyena
vā”ti-ādīsu (pārā. 444) āpatti. “Tasmiṃ kho pana samaye dhammā honti”ti-ādīsu
(dha. sa. 121) suññatā. “Sabbe dhammā sabbākārena buddhassa bhagavato
ñāṇamukhe āpātham āgacchanti”ti-ādīsu (mahāni. 156; cūḷani. mogharājamāṇava-
pucchāniddeśa 85) ñeyyo. “Kusalā dhammā akusalā dhammā”ti-ādīsu (dha. sa.
tikamātikā 1) sabhāvo attho (.0035). Idhāpi sabhāvo. Tasmā **ekadhammanti** ekaṃ
saṃkilesasabhāvanti adhippāyo. Eko ca so dhammo cāti ekadhammo, tam eka-
dhammam.

Bhikkhaveli bhikkhū ālapati. Kimattham pana bhagavā dhammam desento
bhikkhū ālapati, na dhammameva desetīti? Satijananattham. Bhikkhū hi aññam
cintenti dhammam paccavekkhanti kammatṭhānam manasi karonti nisinnā
honti. Te paṭhamam anālapitvā dhamme desiyamāne “ayaṃ desanā kimnidānā,
kimpaccayā”ti sallakkhetum na sakkonti. Ālapite pana satim upaṭṭhapetvā salla-
kkhetum sakkonti, tasmā satijananattham “bhikkhave”ti ālapati. Tena ca tesam
bhikkhanasīlatādiguṇayogasiddhena vacanena hīnādhikajanasevitaṃ vuttiṃ pakā-
sento uddhatādīnabhāvaniggamaṃ karoti. “Bhikkhave”ti iminā karuṇāvipphāraso-
mmahadayanayanānipātapubbaṅgamaṃ vacanena te attano mukhābhimukhe
karonto tena ca kathetukamyatādīpakena vacanena nesam sotukamyataṃ janeti.
Teneva ca sambodhanatthena sādhuṃ savanamānāsikārepi niyojenti.
Sādhuṃ savanamānāsikārāyattā hi sāsanasampatti.

Aññesupi devamanussesu parisapariyāpannesu vijjamānesu kasmā bhikkhū
eva āmantesi? Jeṭṭhaseṭṭhāsannasādāsannihitabhāvato. Sabbaparisasādhāraṇā
hi bhagavato dhammadesanā, parisāya ca jeṭṭhā bhikkhū paṭhamuppānattā,
seṭṭhā anagāriyabhāvaṃ ādiṃ katvā satthu cariyānuvidhāyakattā sakalasāsanapa-
ṭiggāhakattā ca, āsannā tattha nisennesu samīpavuttiyā, sādāsannihitā satthusā-
ntikāvacarattā. Apica te dhammadesanāya bhājanam yathānusiṭṭham paṭipattisa-

bbhāvato, visesato ca ekacce bhikkhū sandhāya ayaṃ desanāti te eva ālapi.

Pajahathāti ettha **pahānaṃ** nāma tadaṅgappahānaṃ, vikkhambhanappahānaṃ, samucchedappahānaṃ, paṭippassaddhippahānaṃ, nissaraṇappahānanti pañca-vidhaṃ. Tattha yaṃ dīpālokeneva tamassa paṭipakkhabhāvato alobhādīhi lobhā-dikassa, nāmarūpaparicchedādivipassanāññehi tassa tassa anathassa pahānaṃ. Seyyathidaṃ- pariccāgena lobhādimalassa, sīlena pāṇātipātādidussi-lyassa, saddhādīhi assaddhiyādikassa, nāmarūpavavatthānena sakkāyaditṭhiyā, paccayapariggahena ahetuvisamahetuditṭhinaṃ, tasseva aparabhāgena kaṅkhā- vitaraṇena kathaṃkathībhāvassa, kalāpasammasanena “ahaṃ (..0036) mamā”ti gāhassa, maggāmaggavavatthānena amagge maggasaññāya, udayadassanena ucchedaditṭhiyā, vayadassanena sassataditṭhiyā, bhayadassanena sabhayesu abhayasaññāya, ādīnavadassanena assādasaññāya, nibbidānupassanena abhira- tisaññāya, muccitukamyatāññāṇena amuccitukamyatāya upekkhāññāṇena anupe- kkhāya, anulomena dhammaṭṭhitiyā, nibbānena paṭilomabhāvassa, gotrabhunā saṅkhāranimittaggāhassa pahānaṃ, etaṃ **tadaṅgappahānaṃ** nāma.

Yaṃ pana upacārappanābhedenā samādhinā pavattibhāvanivāraṇato ghaṭṭa- ppahāreneva udakapiṭṭhe sevālassa tesam tesam nīvaraṇādidhammānaṃ pahānaṃ, etaṃ **vikkhambhanappahānaṃ** nāma. Yaṃ catunnaṃ ariyamaggānaṃ bhāvitattā taṃtaṃmaggavato attano santāne “ditṭhigatānaṃ pahānāyā”ti-ādinā (dha. sa. 277; vibha. 628) nayena vuttassa samudayapakkiyassa kilesagaṇassa accantaṃ appavattibhāvena samucchindanaṃ, idaṃ **samucchedappahānaṃ** nāma. Yaṃ pana phalakkhaṇe paṭippassaddhattaṃ kilesānaṃ, etaṃ **paṭippassa- dhippahānaṃ** nāma. Yaṃ pana sabbasaṅkhatanissaṭṭattā pahīnasabbasa- Ņkhatam nibbānaṃ, etaṃ **nissaraṇappahānaṃ** nāma. Evaṃ pañcavidhe pahāne anāgāmikabhāvakarassa pahānassa adhippetattā idha samucchedappahānanti veditabbaṃ. Tasmā **pajahathāti** pariccajatha, samucchindathāti attho.

Ahanti bhagavā attānaṃ niddisati. **Voti** ayaṃ **vosaddo** paccatta-upayogakaraṇa- sāmivacanapadapūraṇasampadānesu dissati. Tathā hi “kacci, pana vo anu- ruddhā, samaggā sammodamānā”ti-ādīsu (ma. ni. 1.326) paccatte āgato. “Gacchatha, bhikkhave, paṇāmemi vo”ti-ādīsu (ma. ni. 2.157) upayoge. “Na vo mama santike vatthabban”ti-ādīsu (ma. ni. 2.157) karaṇe. “Sabbesaṃ vo, sārī- putta, subhāsitan”ti-ādīsu (ma. ni. 1.345) sāmivacane. “Ye hi vo ariyā parisuddha- kāyakammantā”ti-ādīsu (ma. ni. 1.35) padapūraṇe. “Vanapatthapariyāyaṃ vo, bhikkhave, desessāmi”ti-ādīsu (ma. ni. 1.190) sampadāne. Idhāpi sampadāne eva daṭṭhabbo.

Pāṭibhogoti paṭibhū. So hi dhāraṇakaṃ paṭicca dhanikassa, dhanikaṃ paṭicca dhāraṇakassa paṭinidhibhūto dhanikasantakassa tato haraṇādisaṅkhātena bhujja- nena (..0037) bhogoti paṭibhogo, paṭibhogo eva pāṭibhogo. **Anāgāmitāyāti** anāgā- mibhāvattāya. Paṭisandhiggahaṇavasena hi kāmabhavassa anāgamanato anā- gāmī. Yo yassa dhammassa adhigamena anāgāmīti vuccati, saphalo so tatiya- maggo anāgāmitā nāma. Iti bhagavā veneyyadamanakusalo veneyyajjhāsayaṅku- lāṃ tatiyamaggādhigamaṃ lahunā upāyena ekadhammapūraṇatāmattena

thiraṃ katvā dassesi yathā taṃ sammāsambuddho. Bhinnabhūmikāpi hi paṭigha-
saṃyojanādayo tatiyamaggavajjhā kilesā kāmarāgappahānaṃ nātivattantīti.

Kasmā panettha bhagavā attānaṃ pāṭibhogabhāve ṭhapesi? Tesam
bhikkhūnaṃ anāgāmiccādhigamāya ussāhajanatthaṃ. Passati hi bhagavā
“mayā ‘ekadhammaṃ, bhikkhave, pajahatha, ahaṃ vo pāṭibhogo anāgāmitāyā’ ti
vutte ime bhikkhū addhā taṃ ekadhammaṃ pahāya sakkā tatiyabhūmiṃ sama-
dhigantaṃ, yato dhammassāmi paṭhamamāha ‘ahaṃ pāṭibhogo’ ti ussāhajātā tada-
tthāya paṭipajjitabbaṃ maññissanti” ti. Tasmā ussāhajanatthaṃ anāgāmitāya
tesam bhikkhūnaṃ attānaṃ pāṭibhogabhāve ṭhapesi.

Katamaṃ ekadhammanti ettha **katamanti** pucchāvacaṇaṃ. Pucchā ca nāmesā
pañcavidhā- aditṭhajotanāpucchā, ditṭhasaṃsandanāpucchā, vimaticchedanā-
pucchā, anumatipucchā, kathetukamyatāpucchāti. Tattha pakatiyā lakkhaṇaṃ
aññātaṃ hoti aditṭhaṃ atulitaṃ atīritaṃ avibhūtaṃ avibhāvitaṃ, tassa ñāṇāya
dassanāya tulanāya tīraṇāya vibhūtatthāya vibhāvanatthāya pañhaṃ pucchati,
ayaṃ **aditṭhajotanāpucchā**. Pakatiyā lakkhaṇaṃ ñātaṃ hoti ditṭhaṃ tulitaṃ tīritaṃ
vibhūtaṃ vibhāvitaṃ. So aññehi paṇḍitehi saddhiṃ saṃsandanatthāya pañhaṃ
pucchati, ayaṃ **ditṭhasaṃsandanāpucchā**. Pakatiyā saṃsayapakkhando hoti vima-
tipakkhando dvelhakajāto- “evaṃ nu kho, na nu kho, kiṃ nu kho, kathaṃ nu
kho” ti, so vimaticchedanatthāya pañhaṃ pucchati, ayaṃ **vimaticchedanāpucchā**.
Bhagavā hi anumatiggahaṇatthaṃ pañhaṃ pucchati- “taṃ kiṃ maññatha,
bhikkhave, rūpaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā” ti-ādinā (saṃ. ni. 3.59; mahāva. 21),
ayaṃ **anumatipucchā**. Bhagavā bhikkhūnaṃ kathetukamyatāya pañhaṃ
pucchati- “cattārome, bhikkhave, āhārā bhūtānaṃ (..0038) vā sattānaṃ ṭhitiyā
sambhavesīnaṃ vā anuggahāya. Katame cattāro” ti (saṃ. ni. 2.11) ayaṃ **kathetuka-
myatāpucchā**.

Tattha purimā tisso pucchā buddhānaṃ natthi. Kasmā? Tīsu hi addhāsu kiñci
saṅkhataṃ addhāvimuttaṃ vā asaṅkhataṃ sammāsambuddhānaṃ aditṭhaṃ atu-
litaṃ atīritaṃ avibhūtaṃ avibhāvitaṃ nāma natthi. Tena nesaṃ aditṭhajotanā-
pucchā natthi. Yaṃ pana tehi attano ñāṇena paṭividdhaṃ, tassa aññena sama-
ṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vā saddhiṃ saṃsanda-
nakiccaṃ natthi, tena nesaṃ ditṭhasaṃsandanāpucchāpi natthi. Yasmā pana
buddhā bhagavanto akathaṃkathī tiṇṇavicikicchā sabbadhammesu vigatasam-
sayā, tena nesaṃ vimaticchedanāpucchāpi natthi. Itarā pana dve pucchā atthi,
tāsu ayaṃ kathetukamyatāpucchāti veditabbā.

Idāni tāya pucchāya puṭṭhamatthaṃ sarūpato dassento “**lobhaṃ, bhikkhave,
ekadhammaṃ**” ti-ādimāha. Tattha lubbhanti tena, sayam vā lubbhati, lubbhanama-
ttameva vā tanti **lobho**. Svāyaṃ ārammaṇaggahaṇalakkhaṇo makkaṭālepo viya,
abhisaṅgaraso tattakapāle pakkhittamaṃsapesi viya, apariccāgapaccupaṭṭhāno
telañjanarāgo viya, saṃyojanīyesu dhammesu assādadassanapadaṭṭhāno, taṇhā-
nadibhāvena vaḍḍhamāno yattha samuppanno, sīghasotā nadī viya mahāsa-
muddaṃ apāyameva taṃ sattaṃ gahetvā gacchatīti daṭṭhabbo. Kiñcāpi ayaṃ
lobhasaddo sabbalobhasāmaññavacano, idha pana kāmarāgavacanoti veditabbo.

So hi anāgāmimaggavajjho.

Puna **bhikkhavi**ti ālapanam dhammassa paṭiggāhakabhāvena abhimukhībhūtānam tattha ādarajanattham. **Pajahathā**ti iminā pahānābhisamayo vihito, so ca pariññāsacchikiriyābhāvanābhisamayehi saddhim eva pavattati, na visunti catusaccādhittānāni cattāripi sammādiṭṭhiyā kiccāni vihitāneva honti. Yathā ca “lobham pajahathā”ti vutte pahānekaṭṭhabhāvato dosādīnampi pahānam atthato vuttameva hoti, evam samudayasaccavisaye sammādiṭṭhikicce pahānābhisamaye vutte tassā sahakārikāraṇabhūtānam sammāsaṅkappādīnam sesamaggaṅgānampi samudayasaccavisayakiccam atthato vuttameva hotīti paripuṇṇo ariyamaggabyāpāro idha (..0039) kathitoti daṭṭhabbo. Iminā nayena satipaṭṭhānādīnampi bodhipakkhiyadhammānam byāpārassa idha vuttabhāvo yathāraham vitthāretabbo.

Apicettha **lobham pajahathā**ti etena pahānapariññā vuttā. Sā ca tīraṇapariññādhiṭṭhānā, tīraṇapariññā ca ñātapariññādhiṭṭhānāti avinābhāvena tissopi pariññā bodhitā honti. Evamettha saha phalena catusaccakammaṭṭhānam paripuṇṇam katvā pakāsīnti daṭṭhabbam. Atha vā **lobham pajahathā**ti saha phalena ñāṇadassanavisuddhi desitā. Sā ca paṭipadāñāṇadassanavisuddhisannissayā ...pe... cittavisuddhisīlavisuddhisannissayā cāti nānantarikabhāvena saha phalena sabbāpi satta visuddhiyo vibhāvitāti veditabbam.

Evametāya visuddhikkamabhāvanāya pariññāttayasampādanena lobham pajahitukāmena-

“Anatthajanano lobho, lobho cittappakopano;

bhayamantarato jātam, tam jano nāvabujjhati.

“Luddho attham na jānāti, luddho dhammam na passati;

andhatamaṃ tadā hoti, yaṃ lobho sahate naraṃ”. (itivu. 88);

Ratto kho, āvuso, rāgena abhibhūto pariyādinnaṃ pāṇampi hanati, adinnampi ādiyati, sandhimpī chindati, nillopampi harati, ekāgārikampi karoti, paripanthepi tiṭṭhati, paradārampi gacchati, musāpi bhaṇati. Tadapi tesam bhavataṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ ajānataṃ apassataṃ avedayataṃ taṇhānugatānaṃ paritaṣṣitaṃ vipphanditameva (a. ni. 3.54).

“Taṇhādutiyo puriso, dīghamaddhāna saṃsaraṃ;

itthabhāvaññathābhāvaṃ, saṃsāraṃ nātivattati”. (itivu. 15, 105);

“natthi rāgasamo aggi, natthi dosasamo kali”. (dha. pa. 202, 251);

“kāmarāgena ḍayhāmi, cittaṃ me pariḍayhati”. (saṃ. ni. 1.212);

“ye rāgarattānupatanti sotaṃ, sayamkataṃ makkaṭakova jālan”ti. (dha. pa. 347) ca-

Evamādisuttapadānusārena (..0040) nānāyehi lobhassa ādīnavaṃ paccavekkhitvā tassa pahānāya paṭipajjitabbaṃ.

Apica cha dhammā kāmarāgassa pahānāya saṃvattanti, asubhanimittassa uggaho, asubhabhāvanānuyogo, indriyesu guttadvārātā, bhojane mattaññutā, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti. Dasavidhañhi asubhanimittaṃ uggaṇhantassāpi kāmarāgo pahiyati, kāyagatāsatibhāvanāvasena saviññāṇake uddhumātakādivasena aviññāṇake asubhe asubhabhāvanānuyogamanuyuttassāpi, manacchaṭṭhesu indriyesu saṃvaraṇavasena satikavāṇena pihitadvārassāpi, catunnaṃ pañcannaṃ vā ālopānaṃ okāse sati udakaṃ pivivā yāpanasīlatāya bhojane mattaññunopi. Tenevāha-

“Cattāro pañca ālope, abhuvā udakaṃ pive;

alaṃ phāsuvihārāya, pahitattassa bhikkhuno”ti. (theragā. 983);

Asubhakammaṭṭhānabhāvanārāte kalyāṇamitte sevantassāpi, ṭhānanisajjādīsu dasa-asubhanissitasappāyakathāyapi pahiyati. Tenevāha-

“Atthi, bhikkhave, asubhanimittaṃ, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, aya-māhāro anuppannaṃ vā kāmacchandassa anuppādāya uppannaṃ vā kāmacchandassa pahānāyā”ti.

Evam pubbabhāge kāmarāgasaṅkhātassa lobhassa pahānāya paṭipanno vipassanaṃ ussukkāpetvā tatiyamaggena taṃ anavasesato samucchindati. Tena vuttaṃ “lobhaṃ, bhikkhave, ekadhammaṃ pajahatha, ahaṃ vo pāṭibhogo anāgāmitāyā”ti.

Etthāha “ko panettha lobho pahiyati, kiṃ atīto, atha anāgato, udāhu paccuppanno”ti? Kiñcetta- na tāva atīto lobho pahiyeyya, na anāgato vā tesam abhāvato. Na hi niruddhaṃ anuppannaṃ vā atthīti vuccati, vāyāmo ca aphalo āpajjati. Atha paccuppanno, evampi aphalo vāyāmo tassa sarasabhaṅgattā, saṃkiliṭṭhā ca maggabhāvanā (..0041) āpajjati, cittavippayutto vā lobho siyā, na cāyaṃ nayo icchitoti. Vuccate- na vuttanayena atītānāgatapaccuppanno lobho pahiyati. Seyyathāpi idha taruṇarukkho asaṅjātaphalo, taṃ puriso kuṭhāriyā mūle chindeyya, tassa rukkhassa chede asati yāni phalāni nibbatteyyuṃ, tāni rukkhassa chinnatā ajātāni eva na jāyeyyuṃ, evameva ariyamaggādhigame asati uppajjanāraho lobho

ariyamaggādhigamena paccayaghātassa katattā na uppajjati. Ayañhi aṭṭhaka-
thāsu “bhūmiladdhuppanno”ti vuccati. Vipassanāya hi ārammaṇabhūtā pañca-
kkhandhā tassa uppajjanaṭṭhānatāya bhūmi nāma. Sā bhūmi tena laddhāti katvā
bhūmiladdhuppanno. Ārammaṇādhiggahituppanno avikkhambhituppanno asamū-
hatuppannoti ca ayameva vuccati.

Tatthāti tasmim̐ sutte. **Etanti** etaṃ atthajātaṃ. Idāni gāthābandhavasena vucca-
mānaṃ. **Iti vuccatīti** kena pana vuccati? Bhagavatā va. Aññesu hi tādisesu
ṭhānesu saṅgītikārehi upanibandhagāthā honti, idha pana bhagavatā va gāthāru-
cikānaṃ puggalānaṃ ajjhāsayavasena vuttamevatthaṃ saṅgahetvā gāthā
bhāsītā.

Tattha **yena lobhena luddhāse, sattā gacchanti duggatinti** yena ārammaṇagga-
haṇalakkhaṇena tato eva abhisāṅgarasena lobhena luddhā ajjhattikabāhiresu āya-
tanesu giddhā gadhitā. **Seti** hi nipātamattaṃ. Akkharacintakā pana īdisesu
ṭhānesu se-kārāgamaṃ icchanti. Tathā luddhattā eva kāyasucaritādīsu kiñci suca-
ritaṃ akatvā kāyaduccaritādīni ca upacinitvā rūpādīsu sattavisattatāya sattāti
laddhanāmā pāṇino dukkhassa nibbattiṭṭhānatāya duggatīti saṅkhaṃ gataṃ
nirayaṃ tiracchānayaṇiṃ pettivisayañca paṭisandhiggahaṇavasena gacchanti upa-
pajjanti.

Taṃ lobhaṃ sammadaññāya, pajahanti vipassinoti taṃ yathāvuttaṃ lobhaṃ
sabhāvato samudayato atthaṅgamato assādato ādīnavato nissaraṇatoti imehi ākā-
rehi sammā aviparītaṃ hetunā ñāyena aññāya ñātatīraṇapariññāsaṅkhātāya
paññāya jānitvā rūpādike pañcupādānakkhandhe aniccādīhi vividhehi ākārehi
passanato vipassino avasiṭṭhakilese vipassanāpaññāpubbaṅgamāya maggapa-
ññāya samucchedappahānavasena pajahanti, na puna attano santāne uppajjituṃ
denti. **Pahāya** (..0042) **na punāyanti, imaṃ lokaṃ kudācananti** evaṃ sahajekatṭha-
pahānekatṭhehi avasiṭṭhakilesehi saddhiṃ taṃ lobhaṃ anāgāmimaggena paja-
hitvā puna pacchā imaṃ kāmādhātusaṅkhātāṃ lokaṃ paṭisandhiggahaṇavasena
kadācīpi na āgacchanti orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ suppahīnattā. Iti
bhagavā anāgāmiphaleṇa desanaṃ niṭṭhāpesi.

Ayampi atthoti nidānāvasānato pabhuti yāva gāthāpariyosānā iminā suttana
pakāsito attho. **Api**-saddo idāni vakkhamānasuttatthasampiṇḍano. Sesāṃ vuttana-
yameva. Imasmim̐ sutte samudayasaccaṃ sarūpeneva āgataṃ, pahānāpadesena
maggasaccaṃ. Itaraṃ saccadvayañca tadubhayahetutāya niddhāretabbaṃ.
Gāthāya pana dukkhasamudayamaggasaccāni yathārutavaseneva ñāyanti, itaraṃ
niddhāretabbaṃ. Eseva nayo ito paresupi suttasu.

Paramatthadīpaniyā khuddakanikāya-aṭṭhakathāya

Itivuttakavaṇṇanāya paṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dosasuttavaṇṇanā

2. Vuttañhetam ...pe... dosanti dutiyasuttam. Tatrāyaṃ apubbapadavaṇṇanā.

Yathā ettha, evaṃ ito paresupi sabbattha apubbapadavaṇṇanamyeva karissāma. Yasmā idaṃ suttaṃ dosabahulānaṃ puggalānaṃ ajjhāsayaṃ oloketvā dosavūpasamanatthaṃ desitaṃ, tasmā **“dosam, bhikkhave, ekadhammaṃ pajahathā”** ti āgataṃ. Tattha **dosanti** “anattaṃ me acarīti āghāto jāyati” ti-ādinā (vibha. 960) nayena sutte vuttānaṃ navannaṃ, “atthaṃ me nācarī” ti-ādīnañca tappaṭipakkhato siddhānaṃ navannamevāti aṭṭhārasannaṃ khāṇukaṇṭakādinā aṭṭhānena saddhiṃ ekūnavīsatiyā aññatarāghātavattusambhavaṃ āghātaṃ. So hi dussanti tena, sayam vā dussati, dussanamattameva vā tanti dosoti vuccati. So caṇḍikkalakkhaṇo pahaṭāsīviso viya, visappanaraso visanipāto viya, attano nissayadahana-raso vā dāvaggi viya, dussanapaccupaṭṭhāno (..0043) laddhokāso viya sapatto, yathāvutta-āghātavattupadaṭṭhāno visasaṃsaṭṭhapūtimuttaṃ viya daṭṭhabbo. **Pajahathāti** samucchindatha. Tattha ye ime-

“Pañcime, bhikkhave, āghātapaṭivīnaya, yattha bhikkhuno uppanno āghāto sabbaso paṭivīnetabbo. Katame pañca? Yasmiṃ, bhikkhave, puggale āghāto jāyetha, mettā tasmīṃ puggale bhāvetabbā ...pe... karuṇā ...pe... upekkhā, asati-amanasikāro tasmīṃ puggale āpajjitabbo, evaṃ tasmīṃ puggale āghāto paṭivīnetabbo. Yasmiṃ, bhikkhave, puggale āghāto jāyetha, kammassakatā tasmīṃ puggale adhiṭṭhātabbā ‘kammassako ayamāyasmā kammadāyādo ...pe... bhavissati’ ti (a. ni. 5.161)-

Evam pañca āghātapaṭivīnaya vuttāyeva.

“Pañcime, āvuso, āghātapaṭivīnaya, yattha bhikkhuno uppanno āghāto sabbaso paṭivīnetabbo. Katame pañca? Idhāvuso, ekacco puggalo aparisuddhakāyasamācāro hoti parisuddhavadāsamācāro; evarūpepi, āvuso, puggale āghāto paṭivīnetabbo” ti (a. ni. 5.162)-

Evamādināpi nayena pañca āghātapaṭivīnaya vuttā, tesu yena kenaci āghātapaṭivīnaya vidhinā paccavekkhitvā. Apica yo-

“Ubhatodaṇḍakena cepi, bhikkhave, kakacena corā ocarakā aṅgamaṅgāni okanteyyūṃ, tatrāpi yo mano padūseyya, na me so tena sāsana-karo” ti (ma. ni. 1.232) satthu ovādo.

“Tasseva tena pāpiyo, yo kuddhaṃ paṭikujjhati;
kuddhaṃ appaṭikujjhanto, saṅgāmaṃ jeti dujjayaṃ.

“Ubhinna-matthaṃ carati, attano ca parassa ca;
paraṃ saṅkupitaṃ ṇatvā, yo sato upasammati. (saṃ. ni. 1.188);

“Sattime (..0044), bhikkhave, dhammā sapattakantā sapattakaraṇā kodhanaṃ āgacchanti itthiṃ vā purisaṃ vā. Katame satta? Idha, bhikkhave, sapatto sapattassa evaṃ icchati, ‘aho vatāyaṃ dubbaṇṇo assā’ ti. Taṃ kissa hetu? Na, bhikkhave, sapatto sapattassa vaṇṇavatāya nandati. Kodhanoyaṃ, bhikkhave, purisa-puggalo kodhābhībhūto kodhapareto kiñcāpi so hoti sunhāto suvilitto kappitakesamassu odātavattavasano, atha kho so dubbaṇṇova hoti

kodhābhibhūto. Ayaṃ, bhikkhave, paṭhamo dhammo sapattakanto sapattakaraṇo kodhanaṃ āgacchati itthiṃ vā purisaṃ vā.

“Puna caparaṃ, bhikkhave, sapatto sapattassa evaṃ icchati ‘aho vatāyaṃ dukkhaṃ sayeyyā’ti ...pe... na pacurattho assāti ...pe... na bhogavā assāti ...pe... na yasavā assāti ...pe... na mittavā assāti ...pe... kāyassa bhedaṃ paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjeyyāti. Taṃ kissa hetu? Na, bhikkhave, sapatto sapattassa sugatigamane nandati. Kodhanoyaṃ, bhikkhave, purisapuggalo kodhābhibhūto kodhapareto kāyena duccharitaṃ carati, vācāya duccharitaṃ carati, manasā duccharitaṃ carati. So kāyena duccharitaṃ caritvā vācāya duccharitaṃ caritvā manasā duccharitaṃ caritvā kāyassa bhedaṃ paraṃ maraṇā ...pe... nirayaṃ upapajjati kodhābhibhūto”ti (a. ni. 7.64).

“kuddho atthaṃ na jānāti, kuddho dhammaṃ na passati ...pe.... (a. ni. 7.64).

“kodhaṃ jahe vipparaheyya mānaṃ, saṃyojanaṃ sabbamatikkameyya. (dha. pa. 221);

“anattahanano kodho, kodho cittappakopano ...pe.... (a. ni. 7.64);

“Kodhaṃ chetvā sukhaṃ seti, kodhaṃ

chetvā na socati;

kodhassa visamūlassa, madhuraggassa brāhmaṇā”ti. (saṃ. ni. 1.187);
“Ekāparādhaṃ (.0045) khama bhūripañña,
na paṇḍitā kodhabalā bhavanti”ti.-

Evamādinā nayena dose ādinave vuttappaṭipakkhato dosappahāne ānisaṃse ca paccavekkhitvā pubbabhāge dosaṃ tadaṅgappahānādivasena pajahitvā vipassanaṃ ussukkāpetvā tatiyamaggena sabbaso dosaṃ samucchindatha, pajahathāti tesam bhikkhūnaṃ tattha niyojanaṃ. Tena vuttaṃ “dosaṃ, bhikkhave, eka-dhammaṃ pajahathā”ti. **Duṭṭhāseti** āghātena dūsitacittatāya paduṭṭhā. Sesamettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ paṭhamasuttavaṇṇanāyaṃ vuttanayameva.

Dutiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Mohasuttavaṇṇanā

3. Tatiye **mohanti** aññāṇaṃ. Tañhi dukkhe aññāṇaṃ, dukkhasamudaye aññāṇaṃ, dukkhanirodhe aññāṇaṃ, dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya aññāṇanti-ādinā nayena vibhāgena anekappabhedampi muyhanti. Tena sayam vā muyhati muyhanamattameva vā tanti mohoti vuccati. So cittassa andhabhāvalakkhaṇo, aññāṇalakkhaṇo vā, asappaṭivedharaso, ārammaṇasabhāvacchādanaso vā, asammāppaṭipattipaccupaṭṭhāno, andhakārapaccupaṭṭhāno vā, ayoniso-manasikārapadaṭṭhāno, sabbākusalānaṃ mūlanti daṭṭhabbo. Idhāpi **pajahathāti** padassa-

“Mūḷho atthaṃ na jānāti, mūḷho dhammaṃ na passati;
andhatamaṃ tadā hoti, yaṃ moho sahate naraṃ”. (itivu. 88);

“anattahajanaṃ moho ...pe.... (itivu. 88);

“avijjā, bhikkhave, pubbaṅgamā akusalānaṃ dhammānaṃ samāpattiyā”
(itivu. 40);

“mohasambandhano loko, bhabbarūpova dissati”; (udā. 70);

“moho (.0046) nidānaṃ kammānaṃ samudayāya” (a. ni. 3.34);

“Mūḷho kho, brāhmaṇa, mohena abhibhūto pariyādinnaṃ dīṭṭhadhammi-kampi bhayaṃ veraṃ pasavati, samparāyikampi bhayaṃ veraṃ pasavati”ti ca-
Ādinā nayena “yo koci dhammo kāmacchandādisaṃkilesadhammehi nibbatte-
tabbo, atthato sabbo so mohahetuko”ti ca mohe ādinavaṃ tappaṭipakkhato moha-
ppahāne ānisaṃsañca paccavekkhitvā kāmacchandādippahānakkameneva
pubbabhāge tadaṅgādivasena mohaṃ pajahantā tatiyamaggena yathāvuttalobha-
dosekaṭṭhaṃ mohaṃ samucchadavasena pajahathāti attho daṭṭhabbo. Anāgāmi-
maggavajjho eva hi moho idhādhippetoti. **Mūḷhāseti** kusalākusalasāvajjānavajjādi-
bhede attano hitāhite sammūḷhā. Sesaṃ vuttanayameva.

Tatīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Kodhasuttavaṇṇanā

4. Catutthe **kodhanti** dosaṃ. Doso eva hi kodhapariyāyena bujghanakānaṃ puggalānaṃ ajjhāsayavasena evaṃ vutto. Tasmā dutiyasutte vuttanayenevettha attho veditabbo. Apica kujghanalakkhaṇo kodho, āghātakaraṇaraso, cittassa byāpattibhāvapaccupaṭṭhāno, cetaso pūtibhāvoti daṭṭhabboti ayampi viseso veditabbo.

Catutthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Makkhasuttavaṇṇanā

5. Pañcame **makkhanti** paraguṇamakkhanaṃ. Yadipi hi so gūthaṃ gahetvā paraṃ paharanto viya attano karaṃ paṭhamataraṃ makkhatiyeva, tathāpi paresaṃ guṇamakkhanādhippāyena pavattetabbattā “paraguṇamakkhano”ti vuccati. Tathā hi (..0047) so udakapuñchanamiva nhātassa sarīragataṃ udakaṃ paresaṃ guṇe makkheti puñchati vināseti, parehi vā katānaṃ mahantānampi kārānaṃ khepanato dhaṃsanato makkhoti vuccati. So paraguṇamakkhanalakkhaṇo, tesāṃ vināsanaraso, tadavacchādanapaccupaṭṭhāno. Atthato pana paresaṃ guṇamakkhanā-kārena pavatto domanassasahagatacittuppādoti daṭṭhabbaṃ. **Pajahathāti** tattha vuttappabhedāṃ dosaṃ, dose ca vuttanayaṃ ādīnavaṃ, pahāne cassa āni-saṃsaṃ paccavekkhitvā pubbabhāge tadaṅgādivasena pajahantā vipassanaṃ ussukkāpetvā tatiyamaggena anavasesaṃ samucchindathāti attho. **Makkhāseti** makkhitā makkhitaparaguṇā, paresaṃ guṇānaṃ makkhitāro, tato eva attanopi dhaṃsitaguṇāti attho. Sesāṃ vuttanayameva.

Pañcamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Mānasuttavaṇṇanā

6. Chaṭṭhe **mānanti** jāti-ādivatthukaṃ cetaso unnamanaṃ. So hi “seyyohamasmi”ti-ādinā nayena maññanti tena, sayaṃ vā maññati, mānanaṃ sampaggahoti vā mānoti vuccati. Svāyaṃ seyyohamasmi māno, sadisohamasmi māno, hīnohamasmi mānoti evaṃ tividho. Puna seyyassa seyyohamasmi māno, seyyassa sadiso, seyyassa hīno; sadisassa seyyo, sadisassa sadiso, sadisassa hīno; hīnassa seyyo, hīnassa sadiso, hīnassa hīnohamasmi mānoti evaṃ navavidhopi unnatilakkhaṇo, ahaṃkāraraso, sampaggaharaso vā, uddhumātabhāvapaccupaṭṭhāno, ketukamyatāpaccupaṭṭhāno vā, diṭṭhivipayuttalobhapadaṭṭhāno ummādo

viyāti daṭṭhabbo. **Pajahathā**ti tassa sabbassapi attukkaṃsanaparavambhananimi-
ttatā, garuṭṭhāniyesu abhivādanapaccupaṭṭhāna-añjalikammasāmīcikkammādīnaṃ
akaraṇe kāraṇatā, jātimadapurisamadādivasena pamādāpattihetubhāvoti evamā-
dibhedam ādīnavam tappaṭipakkhato niratimānatāya ānisaṃsañca paccave-
kkhitvā rājasabham anuppatto caṇḍālo viya sabrahmacārīsu nīcaccittataṃ paccupa-
ṭṭhapetvā pubbabhāge tadaṅgādivasena taṃ pajahantā vipassanaṃ vaḍḍhetvā
anāgāmimaggena samucchindathāti (..0048) attho. Anāgāmimaggavajjho eva hi
māno idhādhippeto. **Mattāseti** jātimadapurisamadādivasena mānena pamādāpa-
ttihetubhūtena mattā attānaṃ paggahetvā carantā. Sesam vuttanayameva.

Imesu pana paṭipāṭiyā chasu suttesu gāthāsu vā anāgāmiphalaṃ pāpetvā
desanā niṭṭhāpitā. Tattha ye ime avihā atappā sudassā sudassī akaniṭṭhāti upapa-
ttibhavavasena pañca anāgāmino, tesu avihesu upapannā avihā nāma. Te antarā-
parinibbāyī, upahaccaparinibbāyī, asaṅkhāraparinibbāyī, sasaṅkhāraparinibbāyī,
uddhamṣoto akaniṭṭhagāmīti pañcavidhā, tathā atappā, sudassā, sudassino. Aka-
niṭṭhesu pana uddhamṣoto akaniṭṭhagāmī parihāyati. Tattha yo avihādīsu uppa-
jjitvā āyuvemajjham anatikkamitvā arahattappattiyā kilesaparinibbānena parinibbā-
yati, ayaṃ **antarāparinibbāyī** nāma. Yo pana avihādīsu ādito pañcakappasatādi-
bhedam āyuvemajjham atikkamitvā parinibbāyati, ayaṃ **upahaccaparinibbāyī**
nāma. Yo asaṅkhārena adhimattappayogaṃ akatvā appadukkhena akasirena
parinibbāyati, ayaṃ **asaṅkhāraparinibbāyī** nāma. Yo pana sasaṅkhārena adhima-
ttappayogaṃ katvā dukkhena kicchena kasirena parinibbāyati, ayaṃ **sasaṅkhāra-
parinibbāyī** nāma. Itaro pana avihādīsu uddhamvāhitabhāvena uddhamassa
taṇhāsotaṃ, vaṭṭasotaṃ, maggasotameva vāti uddhamṣoto. Avihādīsu uppajjitvā
arahattaṃ pattuṃ asakko tatha tatha yāvatāyukaṃ ṭhatvā paṭisandhiggahaṇa-
vasena akaniṭṭham gacchatīti akaniṭṭhagāmī.

Ettha ca uddhamṣoto akaniṭṭhagāmī, uddhamṣoto na akaniṭṭhagāmī, na uddham-
ṣoto akaniṭṭhagāmī, na uddhamṣoto na akaniṭṭhagāmīti catukkaṃ veditabbaṃ.
Katham? Yo avihato paṭṭhāya cattāro devaloke sodhetvā akaniṭṭham gantvā pari-
nibbāyati, ayaṃ uddhamṣoto akaniṭṭhagāmī nāma. Yo pana heṭṭhā tayo devaloke
sodhetvā sudassidevaloke ṭhatvā parinibbāyati, ayaṃ uddhamṣoto na akaniṭṭha-
gāmī nāma. Yo ito akaniṭṭhameva gantvā parinibbāyati, ayaṃ na uddhamṣoto aka-
niṭṭhagāmī nāma. Yo pana heṭṭhā catūsu devalokesu tatha tattheva parinibbāyati,
ayaṃ na uddhamṣoto, na akaniṭṭhagāmī nāmāti.

Tattha (..0049) avihesu uppajjitvā kappasatato uddham parinibbāyiko, dvinnaṃ
kappasatānaṃ matthake parinibbāyiko, pañcakappasate asampatte parinibbāyi-
koti tayo antarāparinibbāyino. Vuttañhetam “upapannaṃ vā samanantarā
appattaṃ vā vemajjhan”ti (pu. pa. 36). Vā-saddena hi pattamattopi saṅgahitoti.
Evaṃ tayo antarāparinibbāyino, eko upahaccaparinibbāyī eko uddhamṣoto. Tesu
asaṅkhāraparinibbāyino pañca, sasaṅkhāraparinibbāyino pañcāti dasa honti.
Tathā atappāsudassāsudassīsūti cattāro dasakā cattārīsam akaniṭṭhe pana
uddhamṣotassa abhāvato tayo antarāparinibbāyino, eko upahaccaparinibbāyīti
asaṅkhāraparinibbāyino cattāro, sasaṅkhāraparinibbāyino cattāroti aṭṭha, eva-

mete aṭṭhacattārīsaṃ anāgāmino. Te sabbepi imesu suttesu avisesavacanena gahitāti daṭṭhabbaṃ.

Chaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sabbapariññāsuttavaṇṇanā

7. Sattame **sabbanti** anavasesaṃ. Anavasesavācako hi ayaṃ sabba-saddo. So yena yena sambandhaṃ gacchati, tassa tassa anavasesataṃ dīpeti; yathā “sabbam rūpaṃ, sabbā vedanā, sabbasakkāyapariyāpannesu dhammesū”ti. So panāyaṃ sabba-saddo sappadesanippadesavisayatāya duvidho. Tathā hesa sabbasabbam, padesasabbam, āyatanasabbam, sakkāyasabbanti catūsu visa-yesu diṭṭhappayogo. Tattha “sabbe dhammā sabbākārena buddhassa bhagavato ñāṇamukhe āpāthamāgacchanti”ti-ādīsu (cūḷani. mogharājamāṇavapucchāni-ddesa 85) sabbasabbasmim āgato. “Sabbesaṃ vo, sāriputtā, subhāsitaṃ pariyā-yenā”ti-ādīsu (ma. ni. 1.345) padesasabbasmim. “Sabbam vo, bhikkhave, dese-ssāmi, cakkhuñceva rūpañca ...pe.... Manañceva dhamme cā”ti (saṃ. ni. 4.23-25) ettha āyatanasabbasmim. “Sabbadhammamūlapariyāyaṃ vo, bhikkhave, dese-ssāmi”ti-ādīsu (ma. ni. 1.1) sakkāyasabbasmim. Tattha sabbasabbasmim āgato nippadesavisayo, itaresu tīsupi āgato sappadesavisayo (..0050). Idha pana sakkā-yasabbasmim veditabbo. Vipassanāya ārammaṇabhūtā tebhūmakadhammā hi idha “sabban”ti anavasesato gahitā.

Anabhijānanti “ime dhammā kusalā, ime akusalā, ime sāvajjā, ime anavajjā”ti-ā-dinā “ime pañcakkhandhā, imāni dvādasāyatanāni, imā aṭṭhārasa dhātuyo, idaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ, ayaṃ dukkhasamudayo ariyasaccan”ti ca ādinā sabbe abhiññeyye dhamme aviparītasabhāvato anabhijānanto abhivisiṭṭhena ñāṇena na jānanto. **Aparijānanti** na parijānanto. Yo hi sabbaṃ tebhūmakadhammajātaṃ pari-jānāti, so tīhi pariññāhi parijānāti- ñātapariññāya, tīraṇapariññāya, pahānapari-ññāya. Tattha katamā ñātapariññā? Sabbam tebhūmakaṃ nāmarūpaṃ- “idaṃ rūpaṃ, ettakaṃ rūpaṃ, na ito bhiyyo. Idaṃ nāmaṃ, ettakaṃ nāmaṃ, na ito bhiyyo”-ti bhūtappasādādippabhedam rūpaṃ, phassādippabhedam nāmañca, lakkhaṇara-sapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānato vavatthapeti. Tassa avijjādikañca paccayaṃ pari-ggaṇhāti. Ayaṃ ñātapariññā. Katamā tīraṇapariññā? Evaṃ ñātaṃ katvā taṃ sabbaṃ tīreti aniccato dukkhato rogatoti

dvācattālisāya ākārehi. Ayaṃ tīraṇapariññā. Katamā pahānapariññā? Evaṃ tīra-
yitvā aggamaggena sabbasmim chandarāgaṃ pajahati. Ayaṃ pahānapariññā.

Diṭṭhivissuddhikaṅkhāvitaraṇavisuddhiyopi ñātapariññā. Maggāmaggaṇipadā-
ñāṇadassanavisuddhiyo kalāpasammasanādi-anulomapariyosānā vā paññā tīra-
ṇapariññā. Ariyamaggena pajahanaṃ pahānapariññā. Yo sabbam pariṇānāti, so
imāhi tīhi pariññāhi pariṇānāti. Idha pana virāgappahānānaṃ paṭikkhepavasena
visuṃ gahitattā ñātapariññāya tīraṇapariññāya ca vasena pariṇānā veditabbā.
Yo panevaṃ na pariṇānāti, taṃ sandhāya vuttaṃ “apariṇāna”ti.

Tattha cittaṃ avirājayanti tasmim abhiññeyyavisese pariññeyye attano cittasa-
ntānaṃ na virājayaṃ, na virajjanto; yathā tattha rāgo na hoti, evaṃ virāgānupa-
ssanaṃ na uppādentoti attho. **Appajahanti** vipassanāpaññāsahitāya maggapa-
ññāya tattha pahātabbayuttakaṃ kilesavaṭṭaṃ anavasesato (..0051) na pajahanto.
Yathā cetam, evaṃ abhijānanādayopi missakamaggavasena veditabbā. Pubba-
bhāge hi nānācittavasena ñātatīraṇapahānapariññāhi kamena abhijānanādīni
sampādetvā maggaṅkale ekakkhaṇeneva kiccavasena taṃ sabbam nipphādentam
ekameva ñāṇaṃ pavattatīti. **Abhabbo dukkhakkhayāyāti** nibbānāya sakalassa
vaṭṭadukkhasa khepanāya na bhavbo, nālam na samatthoti attho.

Sabbañca khoti ettha **ca**-saddo byatireke, **kho**-saddo avadhāraṇe. Tadubha-
yena abhijānanādito laddhabbaṃ visesaṃ dukkhakkhayassa ca ekantakāraṇaṃ
dīpeti. Abhijānanādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ vuttameva. Tattha pana paṭikkhepava-
sena vuttaṃ, idha vidhānavasena veditabbaṃ. Ayameva viseso. Apica **abhijā-**
nanti upādānakkhandhapañcakasaṅkhātaṃ sakkāyasabbaṃ sarūpato paccayato
ca ñāṇassa abhimukhikaraṇavasena abhijānanto hutvā abhāvākārādīparigga-
hena taṃ aniccādīlakkaṇehi paricchijjamaṇavasena pariṇānanto. **Virājayanti**
sammadevassa aniccātādī-avabodhena uppānabhayādīnavanibbidādīñāṇānu-
bhāvena attano cittaṃ virattaṃ karonto tattha aṇumattampi rāgaṃ anuppādentoti.
Pajahanti vuṭṭhānagāminivipassanāsahitāya maggapaññāya samudayapakkhiyaṃ
kilesavaṭṭaṃ pajahanto samucchindanto. **Bhavbo dukkhakkhayāyāti** evaṃ kilesa-
malappahāneneva sabbassa kammavaṭṭassa parikkhīṇattā anavasesavipākavaṭṭa-
khepanāya sakalasaṃsāraṇavaṭṭadukkhaṇaparikkhayabhūtāya vā anupādisesāya
nibbānadhātuyā bhavbo ekantenetaṃ pāpuṇitunti evamettha attho daṭṭhabbo.

Yo sabbam sabbato ñatvāti yo yuttayogo āraddhavipassako sabbam tebhūma-
kadhamaṃ sabbato sabbabhāgena kusalādīkkaṇdhādivibhāgato dukkhādī-
pīṇādivibhāgato ca. Atha vā **sabbatoti** sabbasmā kakkhaḷaphusaṇādīlakkaṇā-
dito aniccādīto cāti sabbākārato jānitvā vipassanāpubbaṅgamaṇa maggañāṇeṇa
paṭivijjhitvā, vipassanāñāṇeneva vā jānanahetu. **Sabbatthesu na rajjati** sabbesu
atītādivasena anekabhedabhinnesu sakkāyadhammesu na rajjati, ariyamaggādhi-
gamena rāgaṃ na janeti. Imināssa taṇhāgāhassa abhāvaṃ dassento taṃ nīmi-
ttattā diṭṭhamānaggāhānaṃ “etaṃ mama esohamasmi, eso me attā”ti imassa
micchāgāhattayassapi (..0052) abhāvaṃ dasseti. **Sa veti** ettha **sa**-iti nipātamattaṃ.
Ve-ti byattaṃ, ekaṃsenāti vā etasmim atthe nipāto. **Sabbapariññāti** sabbapariṇāna-
nato, yathāvuttassa sabbassa abhisamayavasena pariṇānato. **Soti** yathāvutto

yogāvacaro, ariyo eva vā. **Sabbadukkhamupaccagāti** sabbaṃ vaṭṭadukkhaṃ accagā atikkami, samatikkamīti attho.

Sattamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Mānapariññāsuttavaṇṇanā

8. Aṭṭhame apubbaṃ natthi, kevalaṃ mānavasena desanā pavattā. Gāthāsu pana **mānupetā ayaṃ pajāti** kammakilesehi pajāyatīti **pajāti** laddhanāmā ime sattā maññanalakkhaṇena mānena upetā upagatā. **Mānaganthā bhve ratāti** kimikīṭapa-ṭaṅgādi-attabhāvepi mānena ganthitā mānasamyojanena samyuttā. Tato eva dīgharattaṃ paribhāvitāhaṃkāravasena “etaṃ mamā”ti saṅkhāresu ajjhosānabahulattā tathā niccasukha-attādivipallāsavasena ca kāmādibhave ratā. **Mānaṃ aparijānantāti** mānaṃ tīhi pariññāhi na parijānantā. Arahattamaggañāṇena vā anati-kkamantā, “mānaṃ apariññāyā”ti keci paṭhanti. **Āgantāro punabbhavanti** puna āyātiṃ upapattibhavaṃ. Punappunaṃ bhavanato vā punabbhavasāṅkhātaṃ saṃsāraṃ aparāparaṃ parivattanavasena gantāro upagantāro honti, bhavato na parimuccantīti attho. **Ye ca mānaṃ pahantvāna, vimuttā mānasāṅkhayeti** ye pana arahattamaggena sabbaso mānaṃ pajahitvā mānassa accantasāṅkhayabhūte arahattaphale nibbāne vā tadekaṭṭhasabbakilesavimuttiyā vimuttā suṭṭhu muttā. **Te mānaganthābhibhuno, sabbadukkhamupaccagunti** te parikkhīṇabhavasamyojanā arahanto sabbaso mānagantaṃ mānasamyojanaṃ samucchedappahānena abhibhavitvā ṭhitā, anavasesaṃ vaṭṭadukkhaṃ atikkamiṃsūti attho. Evametasmimṃ sattamasutte ca arahattaṃ kathitanti.

Aṭṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9-10. Lobhadosapariññāsuttadvayavaṇṇanā

9-10. Navamadasamesu (..0053) apubbaṃ natthi. Desanāvilāsavasena tathā bujjanakānaṃ veneyyānaṃ ajjhāsayavasena vā tathā desitānīti daṭṭhabbaṃ.

Navamadasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavaggo

1-3. Mohapariññādisuttavaṇṇanā

11-13. Dutiyavaggepi paṭhamādīni tiṇi suttāni vuttanayāneva, tathā desanākāraṇampi vuttameva.

4. Avijjānīvaraṇasuttavaṇṇanā

14. Catutthe- “nāhaṃ, bhikkhave” ti-ādīsu na-kāro paṭisedhattho. Ahanti bhagavā attānaṃ niddisati. Aññanti idāni vattabba-avijjānīvaraṇato aññaṃ. Ekañīvaraṇampīti ekañīvaraṇadhammampi. Samanupassāmīti dve samanupassanā-diṭṭhisamanupassanā ca ñāṇasamanupassanā ca. Tattha “rūpaṃ attato samanupassati” ti-ādīna (a. ni. 4.200; paṭi. ma. 1.130) āgatā ayaṃ diṭṭhisamanupassanā nāma. “Aniccato samanupassati, no niccato” ti-ādīna (paṭi. ma. 3.35) pana āgatā ayaṃ ñāṇasamanupassanā nāma. Idhāpi ñāṇasamanupassanāva adhippetā. “Samanupassāmī” ti ca padassa na-kārena sambandho. Idaṃ vuttaṃ hoti- “ahaṃ, bhikkhave, sabbaññutaññāṇasaṅkhātena samantacakkhunā sabbadhamme hatthāmalakaṃ viya olokontopi aññaṃ ekañīvaraṇampi na samanupassāmī” ti.

Yena nīvaraṇena nivutā pajā dīgharattaṃ sandhāvanti saṃsarantīti yena nīvaraṇakāsabhāvattā nīvaraṇena dhammasabhāvaṃ jānitum passitum paṭivijjhitum adatvā (..0054) chādetvā pariyanandhitvā ṭhānena andhakārena nivutā sattā anādimatasamsāre aparimāṇe kappe mahantesu ceva khuddakesu ca bhavādīsu aparāparuppattivasena sabbato dhāvanti ceva saṃsaranti, ca. Āramaṇantarasaṅkamanavasena vā sandhāvanaṃ, bhavantarasaṅkamanavasena saṃsaraṇaṃ. Kilesānaṃ balavabhāvena vā sandhāvanaṃ, dubbalabhāvena saṃsaraṇaṃ. Khaṇikamaraṇavasena vā ekajātiyaṃ sandhāvanaṃ, vohāramaraṇavasena anekāsu jātīsu saṃsaraṇaṃ. Cittavasena vā sandhāvanaṃ, “cittamassa vidhāvati” ti hi vuttaṃ, kammavasena saṃsaraṇaṃ. Evaṃ sandhāvanasaṃsaraṇānaṃ viseso veditabbo.

Yathayidanti yathā idaṃ. Ya-kāro padasandhikaro, sandhivasena rassattaṃ. Avijjānīvaraṇanti ettha pūretum ayuttaṭṭhena kāyaduccaritādi avindiyaṃ nāma, aladdhabbanti attho. Taṃ avindiyaṃ vindatīti avijjā. Viparītato kāyasucaritādi vindiyaṃ nāma, taṃ vindiyaṃ na vindatīti avijjā. Khandhānaṃ rāsaṭṭhaṃ, āyatanānaṃ āyatanaṭṭhaṃ, dhātūnaṃ suññaṭṭhaṃ, indriyānaṃ ādhipateyyaṭṭhaṃ, saccānaṃ tathaṭṭhaṃ dukkhādīnaṃ piḷanādivasena vuttaṃ catubbidhaṃ atthaṃ aviditaṃ karotīti avijjā. Antavirahite saṃsāre satte javāpetīti vā avijjā, paramatthato vā avijjamānesu itthipurisādīsu javati pavattati, vijjamānesu khandhādīsu na javati, na pavattatīti avijjā. Apica cakkhuvīññāṇādīnaṃ vatthāramaṇānaṃ paṭiccasamuppādapāṭiccasamuppānnānaṃca dhammānaṃ chādanatopi avijjā. Avijjāva nīvaraṇanti avijjānīvaraṇaṃ.

Avijjānīvaraṇena hi, bhikkhave, nivutā pajā dīgharattaṃ sandhāvanti saṃsarantīti idaṃ purimasseva daḷhīkaraṇatthaṃ vuttaṃ. Purimaṃ vā- “yathayidaṃ,

bhikkhave, avijjānīvaraṇaṇaṇ”ti evaṃ opammadassanavasena vuttaṃ, idaṃ nīvaraṇānubhāvadassanavasena. Kasmā panettha avijjāva evaṃ vuttā, na aññe dhammāti? Ādīnavapaṭicchādānena kāmacchandādīnaṃ visesappaccayabhāvato. Tathā hi tāya paṭicchādītādīnave visaye kāmacchandādayo pavattanti.

Natthaññoti ādikā gāthā vuttassa avuttassa ca atthassa saṅgaṇhanavasena bhāsītā. Tattha **nivutāti** nivāritā paliguṇṭhitā, paṭicchādītāti attho. **Ahorattanti** divā ceva rattiṅca, sabbakālanti vuttaṃ hoti. **Yathā** (..0055) **mohena āvutāti** yena pakārena avijjānīvaraṇasaṅkhātena mohena āvutā paṭicchādītā suviññeyyampi ajānantiyo pajā saṃsāre saṃsaranti, tathārūpo añño ekadhammopi ekanīvaraṇampi natthīti yojetabbaṃ. **Ye ca moham pahantvāna, tamokhandham padālayunti** ye pana ariyasāvakaṃ pubbabhāge tadaṅgādippahānavasena, heṭṭhimamaggehi vā taṃtaṃmaggavajjhaṃ moham pajahitvā aggamaggena vajirūpamaññaṇena mohasaṅkhātameva tamorāsiṃ padālayiṃsu, anavasesato samucchindiṃsu. **Na te puna saṃsarantīti** te arahanto-

“Khandhānaṅca paṭipāṭi, dhātu-āyatanāna ca;
abbocchinnaṃ vattamānā, saṃsāroti pavuccatī”ti.-

Evaṃ vutte imasmiṃ saṃsāre na saṃsaranti na paribbhamanti. Kiṃ kāraṇā? **Hetu tesam na vijjati**, yasmā saṃsārassa hetu mūlakāraṇaṃ avijjā, sā tesam na vijjati, sabbaso natthi samucchinnattāti.

Catutthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Dṭaṇhāsamaṃyojanasuttavaṇṇanā

15. Pañcame yassa vijjati, taṃ puggalaṃ dukkhehi, kammaṃ vā vipākehi, bhavayonigativīññāṇaṭṭhitisattāvāse vā bhavantarādīhi saṃyojetīti **saṃyojanaṃ**. Taṇhāyanaṭṭhena **taṇhā**, tasati sayam paritasati, tasanti vā etāyāti taṇhā. **Saññuttāti** cakkhādīsu abhinivesavatthūsu baddhā. Sesam vuttanayameva. Kāmañcettha avijjāyapi saṃyojanabhāvo taṇhāya ca nīvaraṇabhāvo atthiyeva, tathāpi avijjāya paṭicchādītādīnavehi bhavehi taṇhā satte saṃyojetīti imassa visesassa dassanattam purimasutte avijjā nīvaraṇabhāvena, idha ca taṇhā saṃyojanabhāvene vā vuttā. Kiñca nīvaraṇasaṃyojanappadhānassa dassanattam. Yathā hi nīvaraṇabhāvena avijjā saṃkilesadhammānaṃ padhānabhūtā pubbaṅgamā ca, evaṃ saṃyojanabhāvena nesam taṇhāti tadadhīnappadhānabhāvaṃ dassetuṃ suddadvaye evamete dhammā vuttā. Apica visesena avijjā nibbānasukhaṃ nivāretīti (..0056) “nīvaraṇaṇ”ti vuttā, taṇhā saṃsāradukkheṇa satte saṃyojetīti “saṃyojanaṇ”ti.

Dassanagamanantarāyakaṇaṇato vā vijjācaraṇavipakkhato dvayaṃ dvidhā vuttaṃ. Vijjāya hi ujuvipaccanīkabhūtā avijjā nibbānadassanassa aviparītadassanassa ca visesato antarāyakaṇā,

caraṇadhammānaṃ ujuvipaccanīkabhūtā taṇhā gamanassa sammāpaṭipattiyā antarāyakarāti; evamayaṃ avijjāya nivuto andhīkato taṇhāya saṃvuto baddho assutavā puthujjano andho viya baddho mahākantāraṃ, saṃsārakantāraṃ nātivattati. Anattappattihetudvayadassanattampī dvayaṃ dvidhā vuttaṃ. Avijjāgato hi puggalo bālabhāvena atthaṃ parihāpeti, anattañca attano karoti, akusalo viya āturo asappāyakiriyāya. Jānantopi bālo bālabhāvena atthaṃ parihāpeti, anattañca karoti jānanto viya rogi asappāyasevī. Makkaṭālepopamasuttaṃ cetassa atthassa sādhaṃ.

Paṭiccasamuppādassa mūlakāraṇadassanattampetta dvayaṃ dvidhā vuttaṃ. Visesena hi sammohassa balavabhāvato avijjākhettaṃ atīto addhā, patthanāya balavabhāvato taṇhākhettaṃ anāgato addhā. Tathā hi bāljano sammohabahulo atītamanusocati, tassa avijjāpaccayā saṅkhārāti sabbaṃ netabbaṃ. Patthanābahulo anāgataṃ pajappati, tassa taṇhāpaccayā upādānanti-ādi sabbaṃ netabbaṃ. Teneva tāsāṃ pubbantāharaṇena aparantapaṭisandhānena cassa yathākkamaṃ mūlakāraṇatā dassitāti veditabbanti.

Gāthāsu **taṇhādutiyoti** taṇhāsahāyo. Taṇhā hi nirudakakantāre marīcikāya udakasaññā viya pipāsābhibhūtaṃ appaṭikāradukkhābhibhūtampī sattaṃ assādasandassanavasena sahāyakkiccam karontī bhavādīsu anibbindaṃ katvā paribbhamāpeti, tasmā taṇhā purisassa “dutiya”ti vuttā. Nanu ca aññepi kilesādayo bhavābhinnibbattiyā paccayāva? Saccametaṃ, na pana tathā visesappaccayo yathā taṇhā. Tathā hi sā kusalehi vinā (..0057) akusalehi, kāmāvacarādikusalehi ca vinā rūpāvacarādikusalehi bhavanibbattiyā visesappaccayo, yato samudayasaccanti vuccatīti. **Itthabhāvaññathābhāvanti** itthabhāvo ca aññathābhāvo ca itthabhāvaññathābhāvo. So etassa atthīti itthabhāvaññathābhāvo saṃsāro, taṃ tattha itthabhāvo manussattaṃ, aññathābhāvo tato avasiṭṭhasattāvāsā. Itthabhāvo vā tesāṃ tesāṃ sattānaṃ paccuppanno attabhāvo, aññathābhāvo anāgatattabhāvo. Evarūpo vā aññopi attabhāvo itthabhāvo, na evarūpo aññathābhāvo. Taṃ itthabhāvaññathābhāvaṃ saṃsāraṃ khandhadhātu-āyatanapaṭipāṭiṃ nātivattati, na atikkamati.

Etamādīnaṃ ṇātvā, taṇhaṃ dukkhassa sambhavanti etaṃ sakalavaṭṭadukkhassa sambhavaṃ samudayaṃ taṇhaṃ ādīnaṃ ādīnavato ṇātvāti attho. Atha vā **etamādīnaṃ ṇātvāti** etaṃ yathāvuttaṃ saṃsāranātivattanaṃ ādīnaṃ dosāṃ ṇātvā. **Taṇhaṃ dukkhassa sambhavanti** taṇhañca vuttanayena vaṭṭadukkhassa padhānakāraṇanti ṇātvā. **Vītataṇho anādāno, sato bhikkhu, paribbajeti** evaṃ tīhi pariññāhi parijānanto vipassanaṃ vadḍhetvā maggapaṭipāṭiyā taṇhaṃ vigamento aggamaggena sabbaso vītataṇho vigatataṇho, tato eva catūsu upādānesu kassacipi abhāvena āyatīṃ paṭisandhisāṅkhātassa vā ādānassa abhāvena anādāno, sativappattiyā sabbattha satokāritāya sato bhinnakilesa bhikkhu paribbaje careyya, khandhaparinnibbānena vā saṅkhārappavattito apagaccheyyāti attho.

Pañcamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Paṭhamasekhasuttavaṇṇanā

16. Chaṭṭhe **sekhassā**ti ettha kenatṭhena sekho? Sekkhadhammapaṭilābhato sekho. Vuttañhetam-

“Kittāvatā nu kho, bhante, sekho hotīti? Idha, bhikkhu, sekhāya sammādiṭṭhiyā samannāgato hoti ...pe... sekkena sammāsamādhinā (..0058) samannāgato hoti. Ettāvatā kho, bhikkhu, sekho hotī”ti (saṃ. ni. 5.13).

Apica sikkhatīti sekho. Vuttampi cetam-

“Sikkhatīti kho, bhikkhu, tasmā sekhoti vuccati. Kiñca sikkhati? Adhisīlampi sikkhati, adhiccittampi sikkhati, adhipaññampi sikkhati. Sikkhatīti kho, bhikkhu, tasmā sekhoti vuccatī”ti (a. ni. 3.86).

Yopi kalyāṇaputhujjano anulomappaṭipadāya paripūrakārī sīlasampanno indriyesu guttadvāro bhojane mattaññū jāgariyānuyogamanuyutto pubbarattāparattam bodhipakkhiyānaṃ dhammānaṃ bhāvanānuyogamanuyutto viharati- “ajja vā sve vā aññataraṃ sāmāññaphalaṃ adhigamissāmi”ti, sopi vuccati sikkhatīti sekhoti. Imasmiṃ atthe na paṭivijjhantova sekho adhippeto, atha kho kalyāṇaputhujanopi. Appattam mānasam etenāti **appattamānaso**. **Mānasanti** “antalikkhacaro pāso, yvāyaṃ carati mānaso”ti (saṃ. ni. 1.151; mahāva. 33) ettha rāgo mānasanti vutto. “Cittam mano mānasan”ti (dha. sa. 63, 65) ettha cittam. “Appattamānaso sekho, kālam kayirā jane sutā”ti (saṃ. ni. 1.159) ettha arahattam. Idhāpi arahattameva adhippetam. Tena appatta-arhattassāti vuttam hoti.

Anuttaranti seṭṭham, asadisanti attho. Catūhi yogehi khemaṃ anupaddutanti **yogakkhemaṃ**, arahattameva adhippetam. **Patthayamānassāti** dve patthanā taṇhāpatthanā, kusalacchandapatthanā ca. “Patthayamānassa hi jappitāni, pavedhitaṃ vāpi pakappitesū”ti (su. ni. 908; mahāni. 137) ettha taṇhāpatthanā.

“Chinnaṃ pāpimato sotaṃ, viddhastam vinalīkataṃ;

pāmojjabahulā hotha, khemaṃ patthetha bhikkhavo”ti. (ma. ni. 1.352);

Ettha kattukamyatākusalacchandapatthanā, ayameva idhādhippetā. Tena patthayamānassāti tam yogakkhemaṃ gantukāmassa tanninnassa tappoṇassa tappabbhārassāti attho. **Viharatoti** ekaṃ iriyāpathadukkaṃ aññena iriyāpathena vicchinditvā aparipatantaṃ attabhāvaṃ harato. Atha vā “sabbe (..0059) saṅkhārā aniccāti adhimuccanto saddhāya viharatī”ti-ādinā niddesanayena cettha attho daṭṭhabbo. **Ajjhattikanti** niyakajjhattasaṅkhāte ajjhatte bhavaṃ ajjhattikaṃ. **Aṅganti** kāraṇam. **Iti karitvāti** evaṃ katvā. **Na aññaṃ ekaṅgampi samanupassāmi**ti ettha ayaṃ saṅkhepattho- bhikkhave, ajjhattam attano santāne samuṭṭhitaṃ kāraṇanti katvā aññaṃ ekakāraṇampi na samanupassāmi yaṃ evaṃ bahūpakāraṃ, **yathayidaṃ yoniso manasikāro**ti upāyamanasikāro, pathamanasikāro, aniccādīsu aniccādinayeneva manasikāro, aniccānulomikena vā cittassa āvaṭṭanā anvāvaṭṭanā ābhogo samannāhāro manasikāro. Ayaṃ yoniso manasikāro.

Idāni yoniso manasikārassa ānubhāvaṃ dassetuṃ “**yoniso, bhikkhave, bhikkhu manasi karonto akusalam pajahati, kusalam bhāveti**”ti vuttam. Tattha yoniso

manasi karontoti “idaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ, ayaṃ dukkhasamudayo ariyasaccaṃ, ayaṃ dukkhanirodho ariyasaccaṃ, ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccan”ti catūsu ariyasaccesu yoniso manasikāraṃ pavattento.

Tatrāyaṃ atthavibhāvanā- yadipi idaṃ suttaṃ avisesena sekkhapuggalavasena āgataṃ, catumaggasādhāraṇavasena pana saṅkhepeneva kammaṭṭhānaṃ kathayissāma. Yo catusaccakammaṭṭhāniko yogāvacarō “taṇhāvajjā tebhūmakā khandhā dukkhaṃ, taṇhā samudayo, ubhinnaṃ appavatti nirodho, nirodhasampāpako maggo”ti evaṃ pubbe eva ācariyasantike uggahitacatusaccakammaṭṭhāno. So aparena samayena vipassanāmaggaṃ samāruḷho samāno tebhūmake khandhe “idaṃ dukkhan”ti yoniso manasi karoti, upāyena pathena samannāharati ceva vipassati ca. Vipassanā hi idha manasikārasīsenā vuttā. Yā panāyaṃ tassa dukkhassa samuṭṭhāpikā purimabhavikā taṇhā, ayaṃ dukkhasamudayoti yoniso manasi karoti. Yasmaṃ pana idaṃ dukkhaṃ, ayaṃca samudayo idaṃ ṭhānaṃ patvā nirujjhanti na pavattanti, tasmā yadidaṃ nibbānaṃ nāma, ayaṃ dukkhanirodhoti yoniso manasi karoti. Nirodhasampāpakaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ, “ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā”ti yoniso manasi karoti, upāyena pathena samannāharati ceva vipassati ca.

Tatrāyaṃ (..0060) upāyo- abhiniveso nāma khandhe hoti, na vivaṭṭe, tasmā ayaṃ mattho- “imasmim kāye pathavīdhātu, āpodhātū”ti-ādinā (dī. ni. 2.378) nayena cattāri mahābhūtāni tadanusārena upādārūpāni ca pariggahetvā “ayaṃ rūpakkhandho”ti vavatthapeti. Taṃ vavatthāpayato uppanne tadārammaṇe cittacetasikadhamme “ime cattāro arūpakkhandhā”ti vavatthapeti. Tato “ime pañcakkhandhā dukkhan”ti vavatthapeti. Te pana saṅkhepato nāmañca rūpañcāti dve bhāgā honti. Idañca nāmarūpaṃ sahetu sappaccayaṃ uppajjati, tassa ayaṃ avijjābhavataṇhādiko hetu, ayaṃ āhārādiko paccayoti hetuppaccaye vavatthapeti. So tesam paccayānañca paccayuppannānañca yāthāvasarasalakkhaṇaṃ vavatthapetvā “ime dhammā ahutvā bhavanti, hutvā nirujjhanti, tasmā aniccā”ti aniccalakkhaṇaṃ āropeti, “udayabbayaṃ paṭipīlitattā dukkhā”ti dukkhalakkhaṇaṃ āropeti, “avasavattanato anattā”ti anattalakkhaṇaṃ āropeti.

Evaṃ tilakkhaṇāni āropetvā vipassanto udayabbayañāṇupattiyā uppanne obhāsādike vipassanupakkilese ‘amaggo’ti udayabbayañāṇameva “ariyamaggassa upāyabhūto pubbabhāgamaggo”ti maggāmaggaṃ vavatthapetvā puna udayabbayañāṇaṃ paṭipāṭiyā bhaṅgañāṇādīni ca uppādentō sotāpattimaggādayo pāpuṇāti. Tasmim khaṇe cattāri saccāni ekappaṭivedheneva paṭivijjhanti, ekābhisa-mayena abhisameti. Tattha dukkhaṃ pariññāpaṭivedhena paṭivijjhanto, samudayaṃ pahānappaṭivedhena paṭivijjhanto sabbaṃ akusalaṃ pajahati, nirodhaṃ sacchikiriyāpaṭivedhena paṭivijjhanto maggaṃ bhāvanāpaṭivedhena paṭivijjhanto sabbaṃ kusalaṃ bhāveti. Ariyamaggo hi nippariyāyato kucchitasalanādi-atthēna kusalo, tasmimñca bhāvite sabbepi kusalā anavajjabodhipakkhiyadhammā bhāvanā-pāripūriṃ gacchantīti. Evaṃ yoniso manasi karonto akusalaṃ pajahati, kusalaṃ bhāveti. Tathā hi vuttaṃ- “idaṃ dukkhanti yoniso manasi karoti, ayaṃ dukkhasamudayoti yoniso manasi karoti”ti-ādi (ma. ni. 1.21). Aparampi vuttaṃ “yoniso

manasikārasampannassetam, bhikkhave, bhikkhuno pāṭikaṅkham- ariyam aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvēssati, ariyam aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkarissatī”ti (saṃ. ni. 5.55).

Yoniso (..0061) **manasikāro**ti gāthāya ayaṃ saṅkhepattho- sikkhati, sikkhāpa-
dāni tassa atthi, sikkhanasīloti vā **sekho**. Saṃsāre bhayaṃ ikkhatīti **bhikkhu**.
Tassa sekhasa bhikkhuno **uttamatthassa** arahattassa **pattiyā** adhigamāya yathā
yoniso manasikāro, evaṃ **bahukāro** bahūpakāro añño koci dhammo natthi.
Kasmā? Yasmā yoniso upāyena manasikāraṃ purakkhatvā **padahaṃ** catubbidha-
sammappadhānavasena padahanto, **khayaṃ dukkhassa pāpuṇe** saṃkilesavaṭṭa-
dukkhassa parikkhayaṃ pariyosānaṃ nibbānaṃ pāpuṇe adhigaccheyya, tasmā
yoniso manasikāro bahukāroti.

Chaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Dutiyasekhasuttavaṇṇanā

17. Sattame **bāhiranti** ajjhattasantānato bahi bhavaṃ. **Kalyāṇamittatā**ti yassa
sīlādiḡuṇasampanno aghassa ghātā, hitassa vidhātā sabbākārena upakāra-
mitto hoti, so puggalo kalyāṇamitto, tassa bhāvo kalyāṇamittatā. Tatrāyaṃ kalyā-
ṇamitto pakatiyā saddhāsampanno hoti sīlasampanno sutasampanno cāgasam-
panno vīriyasampanno satisampanno samādhisampanno paññāsampanno.
Tattha saddhāsampattiyā saddahati tathāgatassa bodhiṃ, tena sammāsambodhi-
hetubhūtaṃ sattesu hitasukhesitaṃ na pariccajati, sīlasampattiyā sabrahmacā-
rīnaṃ piyo hoti garu ca bhāvaniyo codako pāpagarahī vattā vacanakkhamo, suta-
sampattiyā khandhāyatanaśaccapaṭiccasamuppādādikānaṃ gambhīrānaṃ
kathānaṃ kattā hoti, cāgasampattiyā appiccho hoti santuṭṭho pavivitto asaṃsaṭṭho,
vīriyasampattiyā attano paresaṅca hitappaṭipattiyā āradhaviṛiyo

hoti, satisampattiyā upaṭṭhitassati hoti paramena satinepakkena samannāgato cirakatampi cirabhāsitampi saritā anussaritā, samādhisampattiyā avikkhitto hoti samāhito ekaggacitto, paññāsampattiyā aviparitaṃ pajānāti. So (..0062) satiyā kusalākusalānaṃ dhammānaṃ gatiyo samanvesanto paññāya sattānaṃ hitasukhaṃ yathābhūtaṃ jānitvā samādhinā tattha abyaggacitto hutvā vīriyena satte ahitato nisedhetvā ekantahite niyojeti. Tenevāha-

“Piyo garu bhāvanīyo, vattā ca vacanakkhamo;

gambhīrañca kathaṃ kattā, no cāṭṭhāne niyojako” ti. (netti. 113);

Kalyāṇamitto, bhikkhave, bhikkhu akusalaṃ pajahati, kusalaṃ bhāvetīti kalyāṇamitto puggalo kalyāṇamittaṃ nissāya kammassakatāññaṃ uppādeti, uppannaṃ saddhaṃ phātiṃ karoti, saddhājāto upasaṅkamati upasaṅkamtivā dhammaṃ suṇāti. Taṃ dhammaṃ sutvā tathāgate saddhaṃ paṭilabhati, tena saddhāpaṭilābhena gharāvāsaṃ pahāya pabbajjaṃ anutiṭṭhati, catupārisuddhisīlaṃ sampādeti, yathābalaṃ dhutadhamme samādāya vattati, dasakathāvattulābhī hoti, āradhāvīriyo viharati upaṭṭhitassati sampajāno pubbarattāpararattaṃ bodhipakkhiyānaṃ dhammānaṃ bhāvanānuyogamanuyutto, nacirasseva vipassanaṃ ussukkāpetvā ariyamaggādhigamena sabbaṃ akusalaṃ samucchindati, sabbañca kusalaṃ bhāvanāpāripūriṃ gamento vaḍḍheti. Vuttañhetam-

“Kalyāṇamittassetam, meghiya, bhikkhuno pāṭikaṅkhaṃ kalyāṇasahāyassa kalyāṇasampavaṅkassa ‘yaṃ sīlavā bhavissati, pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharissati ācāragocarasaṃpanno, aṇumattesu vajjesu, bhayadassāvī samādāya sikkhissati, sikkhāpadesu’.

“Kalyāṇamittassetam ...pe... kalyāṇasampavaṅkassa ‘yaṃ yāyaṃ kathā abhisallekhikā cetovivaraṇasappāyā ekantanibbidāya ...pe... nibbānāya saṃvattati. Seyyathidaṃ- appicchakathā, santuṭṭhikathā, pavivekakathā, asaṃsaggakathā, vīriyārambhakathā, sīlakathā, samādhikathā ...pe... vimuttiñāṇadassana-kathā. Evarūpāya kathāya nikāmalābhī bhavissati akicchālābhī akasiralābhī’.

“Kalyāṇamittassetam (..0063) ...pe... kalyāṇasampavaṅkassa ‘yaṃ āradhāvīriyo viharissati akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadāya thāmavā daḥaparakkamo anikkhittadhuro kusalesu dhammesu’.

“Kalyāṇamittassetam ...pe... kalyāṇasampavaṅkassa ‘yaṃ paññavā bhavissati, udayatthagāminiyā paññāya samannāgato ariyāya nibbedhikāya sammā dukkhakkhayagāminiyā” ti (udā. 31).

Evam sakalavaṭṭadukkhaparimuccananimittaṃ kalyāṇamittatāti veditabbaṃ. Tenevāha-

“Mamañhi, ānanda, kalyāṇamittaṃ āgamma jātidhammā sattā jātiyā parimuccanti, jarādhammā sattā jarāya parimuccanti” ti-ādi (saṃ. ni. 1.129).

Tena vuttaṃ- “kalyāṇamitto, bhikkhave, bhikkhu akusalaṃ pajahati, kusalaṃ bhāvetī” ti.

Gāthāya **sappatissoti** patissavasaṅkhātena saha patissenāti sappatisso, kalyāṇamittassa ovādaṃ siraṣā sampaṭicchako subbacoti attho. Atha vā hitasukhe patiṭṭhāpanena pati isetīti patisso, ovādadāyako. Garu-ādarayogena tena patissena

saha vattatīti sappatisso, garūsu garucittikārabahulo. **Sagāravoti** chabbidhenapi gāravena yutto. **Karam mittānaṃ vacananti** kalyāṇamittānaṃ ovādaṃ karonto yathovādaṃ paṭipajjanto. **Sampajānoti** sattaṭṭhāniyena sampajāññena samannāgato. **Patissatoti** kammaṭṭhānaṃ phātiṃ, gametuṃ samatthāya satiyā patissato satokārī. **Anupubbenāti** silādivisuddhipaṭipāṭiyā, tatha ca vipassanāpaṭipāṭiyā ceva maggapaṭipāṭiyā ca. **Sabbasaṃyojanakkhayanti** kāmarāgasasaṃyojanādīnaṃ sabbesaṃ saṃyojanānaṃ khepanato sabbasaṃyojanakkhayasaṅkhātassa ariyamaggassa pariyoṣānabhūtaṃ arahattaṃ, tassa ārammaṇabhūtaṃ nibbānameva vā. **Pāpuṇe** adhigaccheyyāti attho. Iti imesu dvīsu suttesu ariyamaggādhigamassa satthārā padhānaṅgaṃ nāma gahitanti veditabbaṃ.

Sattamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Saṅghabhedasuttavaṇṇanā

18. Aṭṭhame (..0064) **ekadhammoti** kataroyaṃ suttanikkhepo? Aṭṭhuppattiko. Tatrāyaṃ saṅkhepakathā- devadatto hi ajātasattuṃ duggahaṇaṃ gāhāpetvā tassa pitaraṃ rājānaṃ bimbisāraṃ tena mārāpetvāpi abhimāre payojetvāpi silāpa-vijhanena lohituppādakammaṃ katvāpi na tāvatā pākaṭo jāto, nāḷāgiriṃ vissa-jjetvā pana pākaṭo jāto. Atha mahājano “evarūpampi nāma pāpaṃ gahetvā rājā vicarati”ti kolāhalaṃ akāsi, mahāghoso ahosi. Taṃ sutvā rājā attanā diyamānāni pañca thālipākasatāni pacchindāpesi, upaṭṭhānampissa nāgamāsi. Nāgarāpi kulaṃ upagatassa kaṭacchubhattampissa nādaṃsu. So parihīnalābhasakkāro kohaññena jīvitukāmo satthāraṃ upasaṅkamtivā pañca vatthūni yācitvā “alaṃ, devadatta, yo icchatī, so āraññiko hotū”ti-ādinā (pārā. 409; cūḷava. 343) bhagavataṃ paṭikkhitto tehi pañcahi vatthūhi bālaṃ lūkhappasannaṃ janaṃ saññāpentō pañcasate vajjiputtake salākaṃ gāhāpetvā saṅghaṃ bhinditvāva te ādāya gayā-sīsaṃ agamāsi. Atha dve aggasāvakaṃ satthu āṇāya tatha gantvā dhammaṃ desetvā te ariyaphale patitṭhāpetvā ānayaṃsu. Ye panassa saṅghabhedāya parakkamantassa laddhiṃ rocetvā tatheva paggayha ṭhitā saṅghe bhijjante bhinne ca samanuññā ahesuṃ, tesu taṃ dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya ahosi.

Devadattopi na cirasseva rogābhibhūto bāḷhagilāno maraṇakāle “satthāraṃ vandissāmī”ti mañcakasivikāya nīyamāno jetavanapokkharāṇitire ṭhapito pathavīyā vivare dinne patitvā avīcimhi nibbatti, yojanasatiko cassa atabhāvo ahosi kappatṭhiyo tālakkhandhaparimāṇehi ayasūlehi vinividdho. Devadattapakkhikāni ca pañcamattāni kulasatāni tassa laddhiyaṃ ṭhitāni saha bandhavehi niraye nibbatāni. Ekadivasaṃ bhikkhū dhammasabhāyaṃ kathaṃ samuṭṭhāpesuṃ “āvuso, devadattena saṅghaṃ bhindantena bhāriyaṃ kammaṃ katan”ti. Atha satthā dhammasabhaṃ upagantvā “kāya nuttha, bhikkhave, etarahi kathāya sannisinnā”-ti pucchitvā “imāya nāmā”ti vutte saṅghabhede ādīnavaṃ dassento (..0065) imaṃ suttaṃ abhāsi. Keci pana bhaṇanti “devadattassa tappakkhikānañca tathā niraye

nibbattabhāvaṃ disvā saṅghabhede ādīnavaṃ dassento bhagavā attano ajjhāsa-yeneva imaṃ suttaṃ desesi”ti.

Tattha **ekadhammoti** eko akusalo mahāsāvajjadhammo. **Loketi** sattaloke. **Uppajjamāno uppajjati** ettha bhedasamvattanikesu bhaṇḍanādīsu saṅghe uppannesupi “dhammo adhammo”ti-ādīsu aṭṭhārasabhedakaravatthūsu yassa kassaci dīpanavasena voharantesupi tattha rucijananatthaṃ anussāventesupi anussāvetvā salākāya gāhitāyapi saṅghabhedo uppajjamāno nāma hoti, salākāya pana gāhitāya cattāro vā atirekā vā yadā āveṇikaṃ uddesaṃ vā saṅghakammaṃ vā karonti, tadā saṅghabhedo uppajjati nāma. Kate pana tasmim saṅghabhedo uppanno nāma? Kammaṃ, uddeso, vohāro, anussāvanā, salākaggāhoti imesu hi pañcasu saṅghassa bhedakāraṇesu kammaṃ vā uddeso vā pamāṇaṃ, vohārānu-ssāvanasalākaggāhā pana pubbabhāgāti.

Bahujanāhitāyāti-ādīsu..mahājanassa jhānamaggādisampattinivāraṇena ahitāya, saggasampattinivāraṇena asukhāya, apāyūpapattihetubhāvena anathāya. Akusaladhammasena vā ahitāya, hitamattassapi abhāvā sugatiyampi nibbattanakakāyikacetasikadukkhāya uppajjati sambandho. **Devamanussānanti** idaṃ “bahuno janassā”ti vuttesu ukkaṭṭhapuggalaniddeso. Aparo nayo- **bahujanāhitāyāti** bahujanassa mahato sattakāyassa ahitathāya, diṭṭhadhammikasamparāyika-anathāyāti attho. **Asukhāyāti** diṭṭhadhammikasamparāyika-asukhatthāya, duvidhadukkhathāyāti attho. **Anathāyāti** paramatthapaṭikkhepāya. Nibbānañhi paramattho, tato uttariṃ attho natthi. **Ahitāyāti** maggapaṭikkhepāya. Nibbānasampāpakamaggato hi uttariṃ hitaṃ nāma natthi. **Dukkhāyāti** ariyasukhavirādhanena vaṭṭadukkhathāya. Ye hi ariyasukhato viraddhā taṃ adhigantaṃ abhabbā, te vaṭṭadukke paribbhamanti, ariyasukhato ca uttariṃ sukhaṃ nāma natthi. Vuttañhetam “ayaṃ samādhī paccuppannasukho ceva āyatiñca sukhavipāko”ti (dī. ni. 3.355; a. ni. 5.27).

Idāni (..0066) “saṅghabhedo”ti sarūpato dassetvā tassa ahitādīnaṃ ekantahetubhāvaṃ pakāsetuṃ “**saṅghe kho pana, bhikkhave, bhinne**”ti-ādīmāha. Tattha **bhinneti** nimittatthe bhumbaṃ yathā “adhanānaṃ dhane ananuppadiyamāne”ti (dī. ni. 3.91), bhedahetūti attho. **Aññamaññaṃ bhaṇḍanānīti** catunnaṃ parisānaṃ tappakkhikānañca “eso dhammo, neso dhammo”ti aññamaññaṃ vivadanāni. Bhaṇḍanañhi kalahassa pubbabhāgo. **Paribhāsāti** “idañcidañca vo anatthaṃ kari-ssāmā”ti bhayuppādanavasena tajjanā. **Parikkhepāti** jāti-ādivasena parito khepā, dasahi akkosavatthūhi khuṃsanavambhanā. **Pariccajanāti** ukkhepaniyakammakaraṇādivasena nissāraṇā. **Tatthāti** tasmim saṅghabhede, tannimitte vā bhaṇḍanādike. **Appasannāti** ratanattayaguṇānaṃ anabhiññā. **Na pasīdanti** “dhammacārino samacārino”ti-ādīna yvāyaṃ bhikkhūsu pasādanākāro, tathā na pasīdanti, tesam vā sotabbaṃ saddhātappaṃ na maññanti. Tathā ca dhamme satthari ca appasannāva honti. **Ekaccānaṃ aññathattanti** puthujjanānaṃ aviruḷhasaddhānaṃ pasādaññathattaṃ.

Gāthāyaṃ **āpāyikoti**-ādīsu apāye nibbattanārahatāya āpāyiko. Tatthapi avīcisañkhāte mahāniraye uppajjati **nerayiko**. Ekaṃ antarakappaṃ paripuṇṇameva

katvā tattha tiṭṭhatīti **kappaṭṭho**. Saṅghabhedasaṅkhāte vagge ratoti **vaggarato**. Adhammiyatāya **adhammo**. Bhedakaravatthūhi saṅghabhedasaṅkhāte eva ca adhamme ṭhitoti **adhammaṭṭho**. **Yogakkhemā padhaṃsatīti** yogakkhemato hitato padhaṃsati parihāyati, catūhi vā yogehi anupaddutattā yogakkhemam nāma arahattaṃ nibbānaṅca, tato panassa dhaṃsane vattabbameva natthi. Diṭṭhisīlasāmaññato saṃhataṭṭhena **saṅgham**, tato eva ekakammādividhānayogena **samaggam** sahitaṃ. **Bhetvānāti** pubbe vuttalakkhaṇena saṅghabhedena bhinditvā. **Kappanti** āyukappaṃ. So panettha antarakappova. **Nirayamhīti** avīcimahānirayamhi.

Aṭṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Saṅghasāmaggīsuttavaṇṇanā

19. Navame (..0067) **ekadhammoti** eko kusaladhammo anavajjadhammo. “Ayaṃ dhammo, nāyaṃ dhammo”ti-ādinā sace saṅghe vivādo uppajjeyya, tattha dhammakāmena viññunā iti paṭisañcikkhitabbaṃ “ṭhānaṃ kho, panetaṃ vijjati, yadidaṃ vivādo vaḍḍhamāno saṅgharājiyā vā saṅghabhedāya vā saṃvatteyyā”ti. Sace taṃ adhikaraṇaṃ attanā paggahetvā ṭhito, aggaṃ akkantena viya sahasā tato oramitabbaṃ. Atha parehi taṃ paggahitaṃ sayañcetaṃ sakkoti vūpasametum, ussāhajāto hutvā dūrampi gantvā tathā paṭipajjitabbaṃ, yathā taṃ vūpasammati. Sace pana sayaṃ na sakkoti, so ca vivādo uparūpari vaḍḍhateva, na vūpasammati. Ye tattha patirūpā sikkhākāmā sabrahmacārino, te ussāhetvā yena dhammena yena vinayena yena satthusāsanena taṃ adhikaraṇaṃ yathā vūpasammati, tathā vūpasametabbaṃ. Evaṃ vūpasamentassa yo saṅghasāmaggikaro kusalo dhammo, ayamettha ekadhammoti adhippeto. So hi ubhatopakkhiyānaṃ dveḥhakajātānaṃ bhikkhūnaṃ, tesam anuvattanavasena ṭhitānaṃ bhikkhunīnaṃ upāsakānaṃ upāsikānaṃ tesam ārakkhadevatānaṃ yāvadeva brahmānampi uppajjanārahaṃ ahitaṃ dukkhāvahaṃ saṃkilesadhammaṃ apanetvā mahato puññarāsissa kusalābhisandassa hetubhāvato sadevakassa

lokassa hitasukhāvaho hoti. Tena vuttaṃ “**ekadhammo, bhikkhave, loke uppajjamaṇo uppajjati bahujanahitāyā**” ti-ādi. Tassattho anantarasutte vuttavipariyāyena veditabbo. **Saṅghasāmaggīti** saṅghassa samaggabhāvo bhedābhāvo ekakammata ekuddesatā ca.

Gāthāyaṃ **sukhā saṅghassa sāmaggīti** sukhasa paccayabhāvato sāmaggīti sukhāti vuttā. Yathā “sukho buddhānamuppādo” ti (dha. pa. 194). **Samaggānañca-nuggahoti** samaggānaṃ sāmaggī-anumodanena anuggaṇhanaṃ sāmaggī-anurūpaṃ, yathā te sāmaggīnaṃ vijahanti, tathā gahaṇaṃ ṭhapaṇaṃ anubalappadānanti attho. **Saṅghaṃ samaggaṃ katvānāti** bhinnaṃ saṅghaṃ rājipattaṃ vā samaggaṃ sahitaṃ katvā. **Kappanti** āyukappameva. **Saggamhi modatīti** kāmāvacaradevaloke aññe (..0068) deve dasahi ṭhānehi abhibhavitvā dibbasukhaṃ anubhavanto icchitanipphattiyāva modati pamodati lalati kīlatīti.

Navamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Paduṭṭhacittasuttavaṇṇanā

20. Dasamassa kā uppatti? Aṭṭhuppattiyeva. Ekadivasam kira bhikkhū dhammasabhāyaṃ sannisinnā kathaṃ samuṭṭhāpesuṃ- “āvuso, idhekacco bahuṃ puñña-kammaṃ karoti, ekacco bahuṃ pāpakammaṃ, ekacco ubhayavomissakaṃ karoti. Tattha vomissakārino kīdiso abhisamparāyo” ti? Atha satthā dhammasabhaṃ upaganvā paññattavarabuddhāsane nisinno taṃ kathaṃ sutvā “bhikkhave, maraṇāsannakāle saṃkiliṭṭhacittassa duggati pāṭikañkhā” ti dassento imāya aṭṭhuppattiyā idaṃ suttaṃ desesi.

Tattha **idhāti** desāpadese nipāto. Svāyaṃ katthaci padesaṃ upādāya vuccati “idheva tiṭṭhamānassa, devabhūtassa me sato” ti-ādīsu (dī. ni. 2.369). Katthaci sāsanaṃ upādāya “idheva, bhikkhave, samaṇo idha dutiyo samaṇo” ti-ādīsu (ma. ni. 1.139; a. ni. 4.241). Katthaci padapūraṇamatte “idhāhaṃ, bhikkhave, bhuttāvi assaṃ pavārito” ti-ādīsu (ma. ni. 1.30). Katthaci lokaṃ upādāya vuccati “idha tathā-gato loke uppajjati” ti-ādīsu (a. ni. 3.61). Idhāpi loke eva daṭṭhabbo. **Ekaccanti** ekaṃ, aññataranti attho. **Puggalanti** sattaṃ. So hi yathāpaccayaṃ kusalākusalānaṃ tabbipākānañca pūraṇato maraṇavasena galanato ca puggaloti vuccati. **Paduṭṭhacittanti** padosena āghātena duṭṭhacittaṃ. Atha vā **paduṭṭhacittanti** dosena rāgādinā padūsitacittaṃ. Ettha ca **ekaccanti** idaṃ paduṭṭhacittassa puggalassa vise-sanaṃ. Yassa hi paṭisandhidāyakakammaṃ okāsamakāsi, so tathā vutto. Yassa ca akusalappavattito cittaṃ nivattetvā kusalavasena otāretuṃ na sakkā, evaṃ āsanna-maraṇo. **Evanti** idāni vattabbākāraṃ dasseti. **Cetasāti** attano cittena cetopariyañāṇena. **Cetoti** tassa puggalassa cittaṃ. **Pariccāti** paricchinditvā **pajānāmi** (..0069). Nanu ca yathākammupagañāṇassāyaṃ visayoti? Saccametaṃ, tadā pavattamāna-akusalacittavasena panetaṃ vuttaṃ.

Imamhi cāyaṃ samayeti imasmim kāle, imāyaṃ vā paccayasāmaggiyaṃ, ayaṃ

puggalo javanavīthiyā aparabhāge kālaṃ kareyya ceti attho. Na hi javanakkhaṇe kālaṃkiriya atthi. **Yathābhatam nikkhitto evaṃ nirayeti** yathā ābhatam kiñci āharitvā ṭhapitam, evaṃ attano kammunā nikkhitto niraye ṭhapito evāti attho. **Kāyassa bheda**ti upādinna-kkhandhapariccāgā. **Param maraṇā**ti tadanantaram abhinibbatta-kkhandhaggaṇe. Atha vā **kāyassa bheda**ti jīvitindriyassa upacchedā. **Param maraṇā**ti cutito uddham.

Apāyanti-ādi sabbam nirayasseva vevacanaṃ. Nirayo hi ayasaṅkhātā sukhā apetoti **apāyo**; saggamokkha-hetubhūtā vā puññasammata āyā apetotipi apāyo. Dukkassa gati paṭisaraṇanti **duggati**; dosabahulattā vā duṭṭhena kammunā nibbattā gatitipi duggati. Vivasā nipatanti ettha dukkaṭakammakārino, vinassantā vā ettha nipatanti sambhijjamānaṅgapaccaṅgāti **vinipāto**. Natthi ettha assādasāññito ayoti nirassādaṭṭhena **nirayo**. Atha vā apāyaggahaṇena tiracchānayoṇi vuccati. Tiracchānayoṇi hi apāyo sugatito apetattā, na duggati mahesakkhānaṃ nāgarājādīnaṃ sambhavato. Duggatiggahaṇena pettivisayo. So hi apāyo ceva duggati ca sugatito apetattā dukkassa ca gatibhūtattā, na vinipāto asurasadisam avinipātattā. Vinipātaggahaṇena asurakāyo. So hi yathāvuttena atthena apāyo ceva duggati ca, sabbasampattisamussayehi vinipatitattā vinipātoti ca vuccati. Nirayaggahaṇena avīci-ādi-anekappakāro nirayova vuccati. Idha pana sabbapadehipi nirayova vutto. **Upapajjantī**ti paṭisandhiṃ gaṇhanti.

Gāthāsu paṭhamagāthā saṅgītikāle dhammasaṅgāhakattherehi ṭhapitā. **Ñatvā nā**ti pubbakālakiriya. Nāṇapubbakāñhi byākaraṇam. Hetu-attho vā tvā-saddo yathā “sīham disvā bhayaṃ hotī”ti, jānanahetūti attho (..0070). **Buddho, bhikkhūnam santiketī** buddho bhagavā attano santike bhikkhūnam etaṃ parato dvīhi gāthāhi vuccamānaṃ attham byākāsi. Sesam vuttanayameva.

Dasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tatiyavaggo

1. Pasannacittasuttavaṇṇanā

21. Tatiyavaggassa paṭhame **pasannacittanti** ratanattayasaddhāya kammaphalasaddhāya ca pasannamānasam. **Sugatinti** sundaram gatim, sukhassa vā gatinti sugatim. **Sagganti** rūpādisampattīhi suṭṭhu agganti **saggam**. **Lokanti** lokiyanti ettha puññapāpaphalāni, lujjanaṭṭheneva vā lokam. Ettha ca sugatiggahaṇena manussagatipi saṅgayhati, saggaggahaṇena devagati eva. Sesam heṭṭhā vuttanayameva.

2. Mettasuttavaṇṇanā

22. Dutiye **mā, bhikkhave, puññānanti** ettha **māti** paṭisedhe nipāto. **Puññasaddo** “kusalānaṃ, bhikkhave, dhammānaṃ samādānāhetu evamidaṃ puññaṃ pavaḍḍhatī”ti-ādīsu (dī. ni. 3.380) puññaphale āgato. “Avijjāgatoyaṃ, bhikkhave, purisa-puggalo puññañce saṅkhāraṃ abhisāṅkharoti”ti-ādīsu (saṃ. ni. 2.51) kāmarūpāvacarasucarite. “Puññūpagaṃ bhavati viññāṇaṃ”ti-ādīsu sugativisesabhūte upapattibhave. “Tīṇimāni, bhikkhave, puññakiriyavatthūni- dānamayaṃ puññakiriyavatthu, sīlamayaṃ puññakiriyavatthu, bhāvanāmayayaṃ puññakiriyavatthū”ti-ādīsu (itivu. 60; a. ni. 8.36) kusalacetanāyaṃ. Idha pana tebhūmakakusaladhamme veditabbo. **Bhāyitthāti** ettha duvidhaṃ bhayaṃ ñāṇabhayaṃ, sārājjabhayanti. Tattha “yepi te, bhikkhave, devā dīghāyukā vaṇṇavanto sukhabahulā uccesu vimānesu ciraṭṭhitikā (..0071), tepi tathāgatassa dhammadesanaṃ sutvā yebhuyyena bhayaṃ saṃvegaṃ santāsaṃ āpajjanti”ti-ādīsu (a. ni. 4.33) āgataṃ ñāṇabhayaṃ. “Ahudeva bhayaṃ, ahu chambhitattaṃ, ahu lomahaṃso”ti-ādīsu (dī. ni. 2.318) āgataṃ sārājjabhayaṃ. Idhāpi sārājjabhayameva. Ayañhettha attho- bhikkhave, dīgharattaṃ kāyavacīsaṃyamo vattapaṭivattapūraṇaṃ ekāsanaṃ, ekaseyyaṃ, indriyadamo, dhutadhammehi cittassa niggaho, satisampajaññaṃ, kammaṭṭhānānuyogavasena vīriyārambhoti evamādīni yāni bhikkhunā, nirantaraṃ pavatteta- bbāni puññāni, tehi mā bhāyittha, mā bhayaṃ santāsaṃ āpajjittha, ekaccassa diṭṭhadhammasukhassa uparodhabhayena samparāyikanibbānasukhadāyakehi puññehi mā bhāyitthāti. Nissakke hi idaṃ sāmivacanaṃ.

Idāni tato abhāyitabbabhāve kāraṇaṃ dassento “**sukhassetan**”ti-ādīmāha. Tattha **sukhasaddo** “sukho buddhānaṃ uppādo, sukhā virāgatā loke”ti-ādīsu (dha. pa. 194) sukhamūle āgato. “Yasmā ca kho, mahāli, rūpaṃ sukhaṃ sukhānupa- titaṃ sukhāvakkantaṃ”ti-ādīsu (saṃ. ni. 3.60) sukhārammaṇe. “Yāvañcidaṃ, bhikkhave, na sukaraṃ akkhānena pāpuṇitum yāva sukhā saggā”ti-ādīsu (ma. ni. 3.255) sukhapaccayaṭṭhāne. “Sukho puññassa uccayo”ti-ādīsu (dha. pa. 118) sukhahetumhi. “Diṭṭhadhammasukhavihārā ete dhammā”ti-ādīsu (ma. ni. 1.82) abyāpajje. “Nibbānaṃ paramaṃ sukhaṃ”ti-ādīsu (dha. pa. 204; ma. ni. 2.215) nibbāne. “Sukhassa ca pahānā”ti-ādīsu (cūḷani. khaggavisāṇasuttaniddesa 125) sukhavedanāyaṃ. “Adukkhamasukhaṃ santaṃ, sukhamicceva bhāsitaṃ”ti-ādīsu (saṃ. ni. 4.253; itivu. 53) upekkhāvedanāyaṃ. “Dvepi mayā, ānanda, vedanā vuttā pariyāyena sukhā vedanā, dukkhā vedanā”ti-ādīsu (ma. ni. 2.89) iṭṭhasukhe. “Sukho vipāko puññānaṃ”ti-ādīsu (peṭako. 23) sukhavipāke. Idhāpi iṭṭhavipāke eva daṭṭhabbo. **Iṭṭhassāti**-ādīsu esitabbato anīṭṭhapaṭikkhepato ca iṭṭhassa, kama- nīyato manasmiñca kamanato pavisanato **kantassa**, piyāyitabbato santappanato ca **piyassa**, mānanīyato manassa pavaḍḍhanato ca **manāpassāti** attho veditabbo. **Yadidaṃ puññānīti** “puññāni”ti yadidaṃ vacanaṃ, etaṃ sukhassa iṭṭhassa vipā-

kassa adhivacanaṃ nāmaṃ, sukhomeva taṃ (..0072) yadidaṃ puññanti phalena kāraṇassa abhedūpacāraṃ vadati. Tena katūpacitānaṃ puññānaṃ avassaṃbhā-viphalaṃ sutvā appamattena sakkaccaṃ puññāni kātabbānīti puññakiriyāyaṃ niyojeti, ādarañca nesaṃ tattha uppādeti.

Idāni attanā sunettakāle katena puññakamma dīgharattaṃ paccanubhūtaṃ bhavantarapaṭicchannaṃ uḷāratamaṃ puññavipākaṃ udāharitvā tamatthaṃ pākaṃ karonto “**abhijānāmi kho panāhan**” ti-ādimāha. Tattha **abhijānāmīti** abhivisiṭṭhena ñāṇena jānāmi, paccakkhato bujjhāmi. **Dīgharattanti** cirakālaṃ. **Puññānanti** dānādikusaladhammānaṃ. **Satta vassānīti** satta saṃvaccharāni. **Mettacittanti** mījjatīti mettā, siniyhatīti attho. Mitte bhavā, mittassa vā esā pavattītipi mettā. Lakkhaṇādito pana hitākārappavattilakkhaṇā, hitūpasamhārarasā, āghātavinaya-paccupaṭṭhānā, sattānaṃ manāpabhāvadassanapadaṭṭhānā. Byāpādūpasamo etissā sampatti, sinehāsambhavo vipatti. Sā etassa atthīti mettacittaṃ. **Bhāvetvāti** mettāsahagataṃ cittaṃ, cittaśisena samādhi vuttoti mettāsamādhiṃ mettābrahmavihāraṃ uppādetvā ceva vaḍḍhetvā ca. **Satta saṃvaṭṭavivaṭṭakappeti** satta mahākappe. Saṃvaṭṭa-vivaṭṭaggahaṇeneva hi saṃvaṭṭaṭṭhāyi-vivaṭṭaṭṭhāyinopi gahitā. **Imaṃ lokanti** kāmalokaṃ. **Saṃvaṭṭamāne sudanti** saṃvaṭṭamāne. **Sudanti** nipātamattaṃ vinassamāneti attho. “Saṃvattamāne sudan” ti ca paṭhanti. **Kappeti** kāle. Kappasīsenā hi kālo vutto. Kāle khīyamāne kappopi khīyateva. Yathāha-

“kālo ghasati bhūtāni, sabbāneva sahattanā” ti. (jā. 1.2.190);

“Ābhassarūpago homi” ti vuttattā tejosamvaṭṭavasenettha kappavutṭhānaṃ vedittabbaṃ. **Ābhassarūpagoti** tattha paṭisandhiggahaṇavasena ābhassarabrahmalokaṃ upagacchāmīti ābhassarūpago homi. **Vivaṭṭamāneti** saṅghahamāne, jāyamāneti attho. **Suññaṃ brahmavimānaṃ upapajjāmīti** kassaci sattassa tattha nibbattassa abhāvato suññaṃ, yaṃ paṭhamajjhānabhūmisaṅkhātaṃ brahmavimānaṃ ādito nibbattaṃ, taṃ paṭisandhiggahaṇavasena upapajjāmi upemi. **Brahmāti** kāmāvacarasattehi seṭṭhaṭṭhena tathā tathā brūhitaguṇatāya brahmavihārato nibbattaṭṭhena ca brahmā. Brahmapārisajjabrahmapurohitehi mahanto brahmāti **mahābrahmā**. Tato eva te abhibhavitvā ṭhitattā (..0073) **abhibhū**. Tehi kenaci guṇena na abhibhūtoti **anabhibhūto**. **Aññadatthūti** ekaṃsavacane nipāto. **Dasoti** dassanasīlo, so atītānāgatapaccuppannānaṃ dassanasamattho, abhiññāṇena passitabbaṃ passāmīti attho. Sesabrahmānaṃ iddhipādabhāvanābalena attano cittañca mama vase vattemīti **vasavattī** homīti yojetabbaṃ. Tadā kira bodhisatto

aṭṭhasamāpattilābhīpi samāno tathā sattahitaṃ attano pāramiparipūraṇaṅca olo-
kento tāsu eva dvīsu jhānabhūmīsu nikantiṃ uppādetvā mettābrahmavihāra-
sena aparāparaṃ saṃsari. Tena vuttaṃ “**sattavassāni ...pe... vasavatti**” ti.

Evaṃ bhagavā rūpāvacarapuñṇassa vipākamahantataṃ pakāsetvā idāni kāmā-
vacarapuñṇassāpi taṃ dassento “**chattiṃsakkhattun**” ti-ādimāha. Tattha **sakko aho-**
sinti chattiṃsa vāre aññattha anupapajjitvā nirantaraṃ sakko devānamindo tāva-
tiṃsadevarājā ahoṣi. **Rājā ahoṣinti**-ādīsu catūhi acchariyadhammehi catūhi ca
saṅgahavattūhi lokaṃ rañjetīti **rājā**. Cakkaratanaṃ vatteti, catūhi sampattica-
kkehi vattati, tehi ca paraṃ vatteti, parahitāya ca iriyāpathacakkānaṃ vatto
etasmīṃ atthīti **cakkavattī**. **Rājāti** cettha sāmāññaṃ, **cakkavattīti** viśesaṃ.
Dhammena caratīti **dhammiko**. Ñāyena samena vattatīti attho. Dhammeneva
rajjāṃ labhitvā rājā jātoti **dhammarājā**. Parahitadhammacaraṇena vā **dhammiko**,
attahitadhammacaraṇena **dhammarājā**, caturantāya issaroti **cāturanto**, catusamu-
ddantāya catubbidhadīpavibhūsitāya ca pathaviyā issaroti attho. Ajjhattaṃ kopādi-
paccatthike, bahiddhā ca sabbarājāno adaṇḍena asatthena vijesīti **vijitāvī**. Jana-
pade thāvarabhāvaṃ dhuvabhāvaṃ patto, na sakkā kenaci tato cāletuṃ janapado
vā tamhi thāvāriyappatto anuyutto sakammanirato acalo asampavedhīti **janapada-**
tthāvāriyappatto.

Cakkaratanaṃ, hatthirātanaṃ, assarātanaṃ, maṇirātanaṃ, itthirātanaṃ, gaha-
patirātanaṃ, pariṇāyakarātanaṃ imehi sattahi ratanehi samupetoti **sattarātana-**
mannāgato. Tesu hi rājā cakkavatti cakkarātanaṃ ajitaṃ jināti, hatthi-assarā-
tanehi vijite sukheṇeva anuvarati, pariṇāyakarātanaṃ vijitamanurakkhati, sesehi
upabhogasukhamanubhavati. Paṭhamena cassa ussāhasattiyogo (..0074),
pacchimena mantasattiyogo, hatthi-assagahapatirātanehi pabhūṣattiyogo supari-
puṇṇo hoti, itthimaṇirātanehi tividhasattiyogaphalaṃ. So itthimaṇirātanehi paribho-
gasukhamanubhavati, sesehi upabhogasukhaṃ. Viśesato cassa purimāni tīṇi ado-
sakusalamūlajanitakammānubhāvena sampajjanti, majjhimāni alobhakusalamūla-
janitakammānubhāvena, pacchimamekaṃ amohakusalamūlajanitakammānubhā-
venāti veditabbaṃ **padesarajjassāti** khuddakarajjassa.

Etadahosīti attano sampattiyō paccavekkhantassa pacchime cakkavattikāle
etaṃ “kissa nu kho me idaṃ kamma phalaṃ” ti-ādikaṃ ahoṣi. Sabbatthaka-
meva tasmīṃ tasmīṃ bhavē etadahosiyeva. Tatthāyaṃ cakkavattikālavasena
yojanā. **Evaṃmahiddhikoti** maṇirātanaṃ hatthirātanaṃ dippamukhāya kosavāhanasa-
mpattiyā janapadatthāvāriyappattiyā ca evaṃmahiddhiko. **Evaṃmahānubhāvoti**
cakkarātanaṃ disammānāgamena kassacipi piḷaṃ akarontova sabbarājūhi siraṣā
sampaṭicchitasāsanavehāsagamanādīhi evaṃ mahānubhāvo. **Dānassāti** annādi-
deyyadhammapariccāgassa. **Damassāti** cakkhādi-indriyadamanassa ceva samā-
dhānavasena rāgādīkilesadamanassa ca. **Samyamassāti** kāyavacīsaṃyamassa.
Tattha yaṃ samādhānavasena kilesadamaṃ, taṃ bhāvanāmayā puñṇaṃ,
taṅca kho mettābrahmavihārabhūtaṃ idhādhippetāṃ. Tasmīṃca upacārappanā-
bhedenā duvidhe yaṃ appanāpattaṃ, tenassa yathāvuttāsu dvīsu jhānabhūmīsu
upapatti ahoṣi. Itarena tividhenāpi yathārahaṃ pattacakkavatti-ādibhāvoti vedi-

tabbaṃ.

Iti bhagavā attānaṃ kāyasakkhi katvā puññānaṃ vipākamahantataṃ pakāsetvā idāni tamevatthaṃ gāthābandhena dassento “**puññamevā**”ti-ādimāha. Tattha **puññameva so sikkheyyāti** yo atthakāmo kulaputto, so puññaphalanibbattanato, attano santānaṃ punanato ca “puññan”ti laddhanāmaṃ tividhaṃ kusalameva sikkheyya niveseyya upacineyya pasaveyyāti attho. **Āyatagganti** vipulaphalatāya uḷāraphalatāya āyataggaṃ, piyamanāpaphalatāya vā āyatiṃ uttamanti āyataggaṃ, āyena vā yonisomanasikārādippaccayena uḷāratamena agganti āyataggaṃ (..0075). Takāro padasandhikaro. Atha vā āyena puññaphalena aggaṃ padhānanti āyataggaṃ. Tato eva **sukhudrayaṃ** sukhavipākanti attho.

Katamaṃ pana taṃ puññaṃ, kathañca naṃ sikkheyyāti āha “**dānañca samacariyañca, mettacittañca bhāvaye**”ti. Tattha **samacariyanti** kāyavisamādīni vajjetvā kāyasamādicaritaṃ, suvisuddhaṃ silanti attho. **Bhāvayeti** attano santāne uppādeyya vaḍḍheyya. **Ete dhammeti** ete dānādike sucaritadhamme. **Sukhasamudda-****yeti** sukhānisamse, ānisamṣaphalampi nesaṃ sukhamevāti dasseti. **Abyāpajjaṃ sukhaṃ lokanti** kāmacchandādibyāpādavirahitattā abyāpajjaṃ niddukkhaṃ, para-piḷābhāve pana vattabbaṃ natthi. Jhānasamāpattivāsena sukhabahulattā sukhaṃ, ekantasukhañca brahmalokaṃ jhānapuññānaṃ, itarapuññānaṃ pana tadaññaṃ sampattibhavasāṅkhātaṃ sukhaṃ lokaṃ **paṇḍito** sappañño **upapajjati** upeti. Iti imasmiṃ sutte gāthāsu ca vaṭṭasampatti eva kathitā.

Dutiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Ubhayatthasuttavaṇṇanā

23. Tatiye **bhāvitoti** uppādito ca vaḍḍhito ca. **Bahulikatoti** punappunaṃ kato. **Atthoti** hitaṃ. Tañhi araṇīyato upagantabbato atthoti vuccati. **Samadhigayha tiṭṭha-****tīti** sammā pariggahetvā avijahitvā vattati. **Diṭṭhadhammiki** diṭṭhadhammo vuccati paccakkhabhūto attabhāvo, diṭṭhadhamme bhavaṃ diṭṭhadhammikaṃ, idhalokapariyāpannanti attho. **Samparāyiki** dhammavasena samparetabbato samparāyo, paraloko, samparāye bhavaṃ samparāyikaṃ, paralokapariyāpannanti vuttaṃ hoti.

Ko panesa diṭṭhadhammiko nāma attho, ko vā samparāyikoti? Saṅkhepena tāva yaṃ idhalokasukhaṃ, yañcetarahi idhalokasukhāvahaṃ, ayaṃ diṭṭhadhammiko attho. Seyyathidaṃ- gahaṭṭhānaṃ tāva idha yaṃ kiñci vittūpakaraṇaṃ, anākulakammantatā, ārogyasaṃvidhānaṃ, vatthuisadakiriyāyogavīhitāni sippāyatanavijjā-ṭṭhānāni saṅgahitaparijanatāti evamādi. Pabbajitānaṃ pana ye ime jīvitapari-**kkhārā** cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārā. Tesam aki-**cchalābho**, tattha ca saṅkhāya paṭisevanā (..0076), saṅkhāya parivajjanā, vatthu-**visadakiriyā**, appicchatā, santuṭṭhi, paviveko, asaṃsaggoti evamādi. Patirūpadesa-**vāsasappurisūpanissayasaddhammassavanayonisomanasikārādayo** pana ubha-

yesaṃ sādharmaṇā ubhayānurūpā cāti veditabbā.

Appamādoti ettha appamādo pamādappaṭipakkhato veditabbo. Ko panesa pamādo nāma? Pamajjanākāro. Vuttaṃ hettaṃ-

“Tattha katamo pamādo? Kāyaduccarite vā vacīduccarite vā manoduccarite vā pañcasu vā kāmagaṇesu cittassa vossaggo vossaggānuppādanaṃ kusālānaṃ vā dhammānaṃ bhāvanāya asakkaccakiriyatā asātaccakiriyatā anaṭṭhita-kiriyatā oḷīnavuttitā nikkhattachandatā nikkhattadhuratā anāsevanā abhāvanā abahulīkammaṃ anadhiṭṭhānaṃ ananuyogopamādo. Yo evarūpo pamādo pamajjanā pamajjitattaṃ. Ayaṃ vuccati pamādo”ti (vibha. 846).

Tasmā vuttappaṭipakkhato appamādo veditabbo. Atthato hi so satiyā avippavāso, niccaṃ upaṭṭhitassatīyā etaṃ nāmaṃ. Apare pana “satisampajaññayogena pavattā cattāro arūpino khandhā appamādo”ti vadanti.

“Bhāvito bahulīkato”ti vuttaṃ, kathaṃ panāyaṃ appamādo bhāvetabboti? Na appamādabhāvanā nāma viṣuṃ ekabhāvanā atthi. Yā hi kāci puññakiriyā kusala-kiriyā, sabbā sā appamādabhāvanāveva veditabbā. Visesato pana vivaṭṭūpanissayaṃ saraṇagamanaṃ kāyikavācasikasamvaraṇca upādāya sabbā silabhāvanā, sabbā samādhībhāvanā, sabbā paññābhāvanā, sabbā kusalabhāvanā, anavajjabhāvanā, appamādabhāvanāti veditabbā. “Appamādo”ti hi idaṃ mahantaṃ atthaṃ dīpeti, mahantaṃ atthaṃ pariggahetvā tiṭṭhati. Sakalampi tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ āharitvā appamādapadassa atthaṃ katvā kathento dhammakathiko “atitthena pakkhando”ti na vattabbo. Kasmā? Appamādapadassa mahantabhāvato. Tathā hi sammāsambuddho kusinārāyaṃ yamakasālānamantare parinibbānasamaye nipanno abhisambodhito paṭṭhāya pañcacattālīsāya vassesu attanā bhāsitaṃ dhammaṃ (..0077) ekena padena saṅgahetvā dassento- “appamādena sampādetthā”ti bhikkhūnaṃ ovādamadāsi. Tathā ca vuttaṃ-

“Seyyathāpi, bhikkhave, yāni kānici jaṅgalānaṃ pāṇānaṃ padajātāni, sabbāni tāni hatthipade samodhānaṃ gacchanti, hatthipadaṃ tesāṃ aggama-kkhāyati yadidaṃ mahantaṭṭhena; evameva kho, bhikkhave, ye keci kusalā dhammā, sabbete appamādamūlakā appamādasamosaraṇā, appamādo tesāṃ dhammānaṃ aggamakkhāyati”ti (ma. ni. 1.300).

Gāthāsu **appamādaṃ pasamsantīti** dānādipuññakiriyāsu appamādaṃ appamajjanaṃ paṇḍitā sappaññā buddhādayo pasamsanti, vaṇṇenti thomenti. Kasmā? Yasmā **appamatto ubho atthe adhigaṇhāti paṇḍito**. Ke pana te ubho atthāti āha- “diṭṭhe dhamme ca yo attho, yo cattho samparāyiko”ti, evamettha padayojanā veditabbā. Idhāpi **diṭṭhe dhamme ca yo atthoti** gahaṭṭhassa tāva “anavajjāni kammāni, anākulā ca kammantā”ti-ādinā nayena vutto kasigorakkhādividhinā laddhabbo attho, pabbajitassa pana avippaṭṭisārādi-attho veditabbo. **Yo cattho samparāyikoti** pana ubhayesampi dhammacariyāva vuttāti veditabbā. **Atthābhisa-mayāti** duvidhassapi atthassa hitassa paṭilābhā, laddhabbena samiti saṅgati samodhānanti samayo, lābho. Samayo eva **abhisamayo**, abhimukhabhāvena vā samayo abhisamayoti evamettha abhisamayo veditabbo. Dhitisampannattā **dhīro**. Tatiyena cettha attha-saddena paramatthassa nibbānassāpi saṅgaho veditabbo.

Sesaṃ suviññeyyameva. Iti imasmim̐ sutte vaṭṭasampatti eva kathitā. Gāthāyaṃ pana vivaṭṭassapi saṅgaho daṭṭhabbo. Tathā hi vuttaṃ-

“Appamādo amatapadaṃ, pamādo maccuno padaṃ;
appamattā na mīyanti, ye pamattā yathā matā.

“Evaṃ visesato ñatvā, appamādamhi paṇḍitā;
appamāde pamodanti, ariyānaṃ gocare ratā.

“Te (..0078) jhāyino sātatikā, niccaṃ daḷhaparakkamā;
phusanti dhīrā nibbānaṃ, yogakkhemaṃ anuttaraṃ” ti. (dha. pa. 21-23);

Tasmā “atthābhisamayā” ti ettha lokuttaratthavasena api attho veditabbo.

Tatīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Aṭṭhipuñjasuttavaṇṇanā

24. Catutthe **ekapuggalassā**ti ettha **puggaloti** ayaṃ vohārakathā. Buddhassa hi bhagavato duvidhā desanā sammutidesanā ca paramatthadesanā cāti. Tattha “puggalo, satto, itthī, puriso, khattiyo, brāhmaṇo, devo, māro” ti evarūpā **sammutidesanā**. “Aniccaṃ, dukkhaṃ, anattā, khandhā, dhātu, āyatanā, satipaṭṭhānā” ti evarūpā **paramatthadesanā**. Tattha bhagavā ye sammutivasena desanaṃ sutvā visesamadhigantuṃ samatthā, nesaṃ sammutidesanaṃ deseti. Ye pana paramatthavasena desanaṃ sutvā visesamadhigantuṃ samatthā, tesaṃ paramatthadesanaṃ deseti.

Tatthāyaṃ upamā- yathā hi desabhāsākusalo tiṇṇaṃ vedānaṃ

atthasaṃvaṇṇanako ācariyo ye dāṃḍabhāsāya vutte atthaṃ jānanti, tesam dāṃḍabhāsāya ācikkhati. Ye andhakabhāsādīsu aññatarāya, tesam tāya tāya bhāsāya. Evaṃ te māṇavakā chekaṃ byattaṃ ācariyamāgama khippameva sippaṃ uggaṇhanti. Tattha ācariyo viya buddho bhagavā, tayo vedā viya kathetabbabhāve ṭhitāni tīṇi piṭakāni, desabhāsākosallamiva sammutiparamatthakosallaṃ, nānādesabhāsā māṇavakā viya sammutiparamatthavasena paṭivijjhanasamatthā veneyyā, ācariyassa dāṃḍabhāsādi-ācikkhanaṃ viya bhagavato sammutiparamatthavasena desanā veditabbā. Āha cettha-

“Duve saccāni akkhāsi, sambuddho vadattaṃ varo;
sammutiṃ paramatthañca, tatiyaṃ nūpalabbhati.

“Saṅketavacanaṃ (..0079) saccaṃ, lokasammutikāraṇā;
paramatthavacanaṃ saccaṃ, dhammānaṃ bhūtakāraṇā.

“Tasmā vohārakusalassa, lokanāthassa satthuno;
sammutiṃ voharantassa, musāvādo na jāyati”ti.

Apica aṭṭhahi kāraṇehi bhagavā puggalakathaṃ katheti- hirottappadīpanatthaṃ, kammassakatādīpanatthaṃ, paccattapurisakāradīpanatthaṃ,, ānantariyadīpanatthaṃ, brahmavihāradīpanatthaṃ, pubbenivāsadīpanatthaṃ, dakkhiṇāvisuddhidīpanatthaṃ, lokasammutiyā appahānatthaṃ, cāti. “Khandhadhātu-āyatanāni hiriyanti ottappanti”ti hi vutte mahājano na jānāti, sammohaṃ āpajjati, paṭisattu vā hoti- “kimidaṃ khandhadhātu-āyatanāni hiriyanti ottappanti nāmā”ti? “Itthī hiriyati ottappati, puriso, khattiyo, brāhmaṇo, devo, māro”ti pana vutte jānāti, na sammohaṃ āpajjati, na paṭisattu vā hoti. Tasmā bhagavā **hirottappadīpanatthaṃ** puggalakathaṃ katheti.

“Khandhā kammassakā, dhātuyo āyatanāni”ti vuttepi eseva nayo. Tasmā **kammassakatādīpanatthampi** puggalakathaṃ katheti.

“Veḷuvanādayo mahāvihārā khandhehi kārapitā, dhātūhi āyatanehi”ti vuttepi eseva nayo. Tathā “khandhā mātaraṃ jīvitā voropenti, pitaraṃ, arahantaṃ, ruhirupādakammaṃ, saṅghabhedakammaṃ karonti, dhātuyo āyatanāni”ti vuttepi eseva nayo. “Khandhā mettāyanti, dhātuyo āyatanāni”ti vuttepi eseva nayo. “Khandhā pubbenivāsaṃ anussaranti, dhātuyo āyatanāni”ti vuttepi eseva nayo. Tasmā bhagavā **paccattapurisakāradīpanatthaṃ ānantariyadīpanatthaṃ brahmavihāradīpanatthaṃ pubbenivāsadīpanatthañca** puggalakathaṃ katheti.

“Khandhā dānaṃ paṭiggaṇhanti, dhātuyo āyatanāni”ti vuttepi mahājano na jānāti, sammohaṃ āpajjati, paṭisattu vā hoti “kimidaṃ khandhā dhātuyo āyatanāni paṭiggaṇhanti nāmā”ti? “Puggalā paṭiggaṇhanti”ti pana vutte jānāti, na sammohaṃ āpajjati, na paṭisattu vā hoti. Tasmā bhagavā **dakkhiṇāvisuddhidīpanatthaṃ** puggalakathaṃ katheti.

Lokasammutiñca (..0080) buddhā bhagavanto na pajahanti, lokasamaññāya lokaniruttiyā lokābhilāpe ṭhitāyeva dhammaṃ desenti. Tasmā bhagavā **lokasammutiyā appahānatthampi** puggalakathaṃ katheti. So idhāpi lokavohāravasena desatthabhamatthaṃ dassento “ekapuggalassā”ti-ādimāha.

Tattha **ekapuggalassāti** ekasattassa. **Kappanti** mahākappaṃ. Yadipi accanta-

saṃyoge idaṃ upayogavacanāṃ, yattha pana sattānaṃ sandhāvanaṃ saṃsa-
raṇaṃ sambhavati, tassa vasena gahetabbaṃ. **Aṭṭhikaṅkaloti** aṭṭhibhāgo. “Aṭṭhi-
khalo”tipi paṭhanti, aṭṭhisañcayoti attho. **Aṭṭhipuñjoti** aṭṭhisamūho. **Aṭṭhirāsīti**
tasseva vevacanaṃ. Keci pana “kaṭippamāṇato heṭṭhā samūho kaṅkalo nāma,
tato upari yāva tālappamāṇaṃ puñjo, tato upari rāsī”ti vadanti. Taṃ tesāṃ mati-
mattaṃ. Sabbametāṃ samūhasseva pariyaṃyavacanaṃ vepullasseva upamābhā-
vena āhaṭattā.

Sace saṃhārako assāti avippakiraṇavasena saṃharitvā ṭhapetā koci yadi
siyāti parikkappanavasena vadati. **Sambhatañca na vinasseyyāti** tathā kenaci
sambhatañca taṃ aṭṭhikaṅkalamāṃ antaradhānābhāvena pūtibhūtaṃ cuṇṇavicu-
ṇṇaṅca ahutvā sace na vinasseyyāti parikkappanavaseneva vadati. Ayañhettha
attho- bhikkhave, ekassa sattassa kammakilesehi aparāparuppattivasena ekaṃ
mahākappaṃ sandhāvantaṃ saṃsarantaṃ evaṃ mahā-aṭṭhisañcayo
bhavēyya, ārohapariṇāhehi yattakoyaṃ vepullapabbato. Sace panassa koci
saṃharitvā ṭhapetā bhavēyya, sambhatañca taṃ sace avinassantaṃ tiṭṭhey-
yāti. Ayañca nayo nibbutappadīpe viya bhijjanasabhāve kaḷevanikkheparahite opapā-
tikattabhāve sabbena sabbāṃ anaṭṭhike ca khuddakattabhāve vajjetvā vutto.
Keci pana “parikkappanavasena imassa nayassa āhaṭattā tesampi yadi siyā aṭṭhi-
kaṅkalo, tenāpi saheva ayaṃ aṭṭhipuñjaparimāṇo vutto”ti vadanti. Apare pana
“nayidamevaṃ labbhamānasseva aṭṭhipuñjassa vasena sabbaññutaññāṇena
paricchinditvā imassa parimāṇassa vuttatā. Tasmā vuttanayeneva attho gaheta-
bbo”ti.

Gāthāsu (..0081) **mahesināti** mahante silakkhandhādayo esati gavesatīti
mahesī, sammāsambuddho. “Iti vuttaṃ mahesinā”ti ca bhagavā “dasabalasama-
nnāgato, bhikkhave, tathāgato”ti-ādīsu viya attānaṃ aññaṃ viya katvā dasseti.
Vepulloti rājagahaṃ parivāretvā ṭhitesu pañcasu pabbatesu vipulabhāvato vepu-
lloti laddhanāmo. Tato eva **mahā**, ṭhitadisābhāgavasena **uttaro gijjhakūṭassa**. **Giri-
bbajeti** giribajapurānamakassa rājagahassa samīpe.

Ettāvatā bhagavā “ettakenāpi kālena anupacchinnabhavamūlassa apariññāta-
vatthukassa puthujjanassa ayamīdisī kaṭasivaḍḍhanā”ti vaṭṭe ādīnavāṃ dassetvā
idāni yesāṃ ariyasaccānaṃ ananubodhā appaṭivedhā andhaputhujjanassa evaṃ
kaṭasivaḍḍhanā, tāni ariyasaccāni diṭṭhavato ariyapuggalassa ayaṃ natthīti
dassento “**yato ca ariyasaccāni**”ti-ādīmāha.

Tattha **yatoti** yadā. **Ariyasaccānīti** araṇiyato ariyāni, avitathabhāvena saccāni
cāti ariyasaccāni, ariyabhāvakarāni vā saccāni ariyasaccāni, ariyehi vā buddhā-
dīhi paṭivijjhitabbāni saccāni ariyasaccāni. Atha vā ariyassa saccāni ariyasaccāni.
Sadevakena hi lokena saraṇanti araṇiyato ariyo bhagavā, tena sayambhuññaṇena
diṭṭhattā tassa saccānīti ariyasaccāni. **Sammappaññāya passatīti** sammā hetunā
ñāyena vipassanāpaññāsahitāya maggapaññāya pariññāpahānasacchikiriyābhā-
vanābhīsamayavasena passati. **Dukkanti**-ādi ariyasaccānaṃ sarūpadassanaṃ.
Tattha anekūpaddavādhiṭṭhānatāya kucchitabhāvato bālajanaparikkappitadhuvasu-
bhasukhattavirahena tucchabhāvato ca **dukkhaṃ**. Dukkhaṃ samuppajati etenāti

dukkhasamuppādo, dukkhasamudayo. Dukkhaṃ atikkamati etena ārammaṇappa-cayabhūtena, ettha vāti **dukkhassa atikkamo**, nibbānaṃ. Ārakattā kilesehi araṇī-yato ca **ariyo**. Sammādiṭṭhi-ādīnaṃ aṭṭhannaṃ aṅgānaṃ vasena **aṭṭhaṅgiko**. Mārento kilese gacchati, nibbānatthikehi maggīyati, sayamaṃ vā nibbānaṃ magga-tīti **maggo**. Tato eva dukkhassa upasamaṃ nirodhaṃ gacchatīti **dukkhūpasama-gāmī**. Yato sammappaññāya passatīti sambandho.

Sa (..0082) **sattakkhattuṃ paramaṃ, sandhāvitvāna puggaloti** so evaṃ catusa-ccadassāvī ariyapuggalo sotāpanno sabbamudindriyo samāno sattavāraparamaṃ-veva bhavādīsu aparāparuppattivaseṇa sandhāvitvā saṃsaritvā. Ekabījī, kolaṃ-kolo, sattakkhattuparamoti indriyānaṃ tikkhamajjhimaṃ mudubhāvena tayo hi sotā-pannā. Tesu sabbamudindriyassa vasenidaṃ vuttaṃ “sa sattakkhattuṃ paramaṃ, sandhāvitvānā”ti. **Dukkhasantakaro hotīti** vaṭṭadukkhasa antakaro pariyoṣāna-karo hoti. Kathaṃ? **Sabbasaṃyojanakkhayā** anupubbena aggamaggaṃ adhi-gantvā niravaseṇaṃ saṃyojanānaṃ khepanāti arahattaphaleneva desanāya kūṭaṃ gaṇhi.

Catutthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Musāvādasuttavaṇṇanā

25. Pañcame **ekadhammaṃ atītaṃ** kā uppatti? Bhagavato bhikkhusa-ṅghassa ca mahālābhasakkāro uppajji, titthiyānaṃ parihāyi. Te hatalābhasakkārā nippabhā nittejā issāpakatā ciñcamāṇavikaṃ nāma paribbājikaṃ uyyojesuṃ-“ehi, tvaṃ bhagini, samaṇaṃ gotamaṃ abhūtena abbhācikkhassū”ti. Sā bhaga-vantaṃ catuparisamajjhe dhammaṃ desentaṃ upagantvā abhūtena abbhāci-kkhitvā sakkenassā abhūtabhāve pakāsite mahājanena “dhī kāḷakaṇṇī”ti vihārato nikkadḍhāpitā pathaviyā vivare dinne avīcijālānaṃ indhanaṃ hutvāva avīciniraye nibbatti, bhīyosomattāya titthiyānaṃ lābhasakkāro parihāyi. Bhikkhū dhammasa-bhāyaṃ kathaṃ samuṭṭhāpesuṃ “āvuso, ciñcamāṇavikā evaṃ uḷāraguṇaṃ agga-dakkhiṇeyyaṃ sammāsambuddhaṃ abhūtena akkositvā mahāvināsaṃ pattā”ti. Satthā āgantvā “kāya nuttha, bhikkhave, etarahi kathāya sannisinnā”ti pucchitvā “imāya nāmā”ti vutte “na, bhikkhave, idāneva, pubbepi sā maṃ abhūtena akko-sitvā mahāvināsaṃ pattāyevā”ti mahāpadumajātakampi vitthāretvā upari dhammaṃ desento imissā aṭṭhuppattiyā “ekadhammaṃ atītaṃ”ti idaṃ suttaṃ desesi.

Tattha **ekadhammanti** ekaṃ vacīsaccasaṅkhātaṃ dhammaṃ. **Atītaṃ** yā sā aṭṭha anariyavohāre vajjetvā aṭṭhasu ariyavohāresu patiṭṭhāpanatthaṃ “saccaṃ (..00 bhaṇe, nālikan”ti ariyehi ṭhapitā mariyādā, taṃ atikkamitvā ṭhitassa. Puriso eva puggaloti **purisapuggalo**, tassa. **Akaraṇīyanti** kātuṃ asakkuṇeyyaṃ. Sampajāna-musāvādī hi puggalo kiñci pāpakammaṃ katvā “idaṃ nāma tayā katan”ti vutte “na mayā katan”ti musāvādeneva pariharissati. Evañca paṭipajjanto kiñci pāpa-

kammaṃ karotiyeva, na tattha lajjati saccamariyādāya samatikkantattā. Tena vuttaṃ “katamaṃ ekadhammaṃ, yadidaṃ, bhikkhave, sampajānamusāvādo”ti.

Gāthāyaṃ **musāvādissāti** musā abhūtaṃ atacchaṃ paresaṃ viññāpanavasena vadanasilassa. Yassa dasasu vacanesu ekampi saccaṃ natthi, evarūpe vattabba-meva natthi. **Jantunoti** sattassa. Satto hi jāyanaṭṭhena “jantū”ti vuccati. **Vitiṇṇapara-lokassāti** vissatṭhaparalokassa. Īdiso hi manussasampatti devalokasampatti avasāne nibbānasampattīti imā tissopi sampattiyo na passati. **Natthi pāpanti** tassa tādisassa idaṃ nāma pāpaṃ na kattabbanti natthīti.

Pañcamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Dānasuttavaṇṇanā

26. Chaṭṭhe **evañceti** ettha **evanti** upamākāre nipāto, **ceti** parikappane. **Sattāti** rūpādīsu sattā visattā. **Jāneyyunti** bujjheyyaṃ. **Dānasamvibhāgassāti** yāya hi ceta-nāya annādidēyyadhammaṃ saṃharitvā anukampāpūjāsu aññataravasena paresaṃ dīyati, taṃ dānaṃ. Yāya pana attanā paribhuñjitabbabhāvena gahitavattussa ekadeso saṃvibhajitvā dīyati, ayaṃ saṃvibhāgo. **Vipākanti** phalaṃ. **Yathāhaṃ jānāmīti** yathā ahaṃ jānāmi. Idaṃ vuttaṃ hoti- tiracchānagatassapi dānaṃ datvā attabhāvasate pavattasukhavipaccanavasena sataguṇā dakkhiṇā hotīti evamādinā, bhikkhave, yena pakārena ahaṃ dānassa saṃvibhāgassa ca vipākaṃ kammavipākaṃ ñāṇabalena paccakkhato jānāmi, evaṃ ime sattā yadi jāneyyunti. **Na adatvā bhuñjeyyunti** yaṃ bhuñjitabbayuttakaṃ attano atthi, (.0084) tato paresaṃ na adatvā macchariyacittena ca taṇhālobhavasena ca bhuñjeyyaṃ, datvāva bhuñjeyyaṃ. **Na ca nesaṃ maccheramalaṃ cittaṃ pariyādāya tiṭṭheyāti** attano sampattīnaṃ parehi sādharāṇabhāvāsahanalakkhaṇaṃ cittassa pabhassarabhāvadūsakānaṃ upakkilesabhūtānaṃ kaṇhadhammānaṃ aññataraṃ maccheramalaṃ. Atha vā yathāvuttamaccherañceva aññampi dānantarāyakaraṃ issālo-bhadosādimalañca nesaṃ sattānaṃ cittaṃ yathā dānacetanā na pavattati, na vā suparisuddhā hoti, evaṃ pariyādāya

parito gahetvā abhibhavitvā na tiṭṭheyya. Ko hi sammadeva dānaphalaṃ jānanto attano citte maccheramalassa okāsaṃ dadeyya.

Yopi nesaṃ assa carimo ālopoti nesaṃ sattānaṃ yo sabbapacchimako ālopo siyā. **Carimaṃ kabaḷanti** tasseva vevacanaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti- ime sattā pakaṭṭhiyā yattakehi ālopehi sayamaṃ yāpeyyuṃ, tesu ekameva ālopaṃ attano atthāya ṭhapetvā tadanñe sabbe ālope āgatāgatānaṃ atthikānaṃ datvā yo ṭhapito ālopo assa, so idha carimo ālopo nāma. **Tatopi na asaṃvibhajitvā bhuñjeyyūṃ, sace nesaṃ paṭiggāhakā assūti** nesaṃ sattānaṃ paṭiggāhakā yadi siyuṃ, tatopi yathā-vuttacarimālopatopi saṃvibhajitvāva ekadesaṃ datvāva bhuñjeyyūṃ, yathāhaṃ dānasaṃvibhāgassa vipākaṃ paccakkhato jānāmi, evaṃ yadi jāneyyunti. **Yasmā ca khoti-ādinā** kammaphalassa appaccakkhabhāvato evamete sattā dānasaṃvibhāgesu na pavattantīti yathādhippetamatthaṃ kāraṇena sampaṭipādeti. Eteneva tesamaṃ tadanñapuññesu ca appaṭipattiyā apuññesu ca paṭipattiyā kāraṇaṃ dassitanti daṭṭhabbaṃ.

Gāthāsu **yathāvuttaṃ mahesināti** mahesinā bhagavatā “tiracchānagate dānaṃ datvā sataguṇā dakkhiṇā pāṭikaṅkhitabbā’ ti-ādinā, idheva vā “evaṃ ce sattā jāneyyunti” ti-ādinā yathāvuttaṃ, ṇāṇacārena taṃ yathāvuttaṃ cittaṃ ṇātanti attho. **Vipākaṃ saṃvibhāgassāti** saṃvibhāgassapi vipākaṃ, ko pana vādo dānassa. **Yathā hoti mahapphalanti** yathā so vipāko mahantaṃ phalaṃ hoti, evaṃ ime sattā yadi jāneyyunti sambandho. **Vineyya maccheramalanti** macchariyamalaṃ apānetvā kammaphalasaddhāya ratanattayasaddhāya (..0085) ca visesato pasānna cittaṃ yesu kilesehi ārakattā ariyesu sīlādiguṇasampānnesu dinnamaṃ appakampi dānaṃ mahapphalaṃ hoti, tesu yuttakālena **dajjuṃ** dadeyyuṃ.

Mahapphalabhāvakaraṇato dakkhiṇaṃ arahantīti dakkhiṇeyyā, sammāpaṭipannā, tesu **dakkhiṇeyyesu**. **Dakkhiṇaṃ** paralokaṃ saddahitvā dātabbaṃ deyyadhammaṃ yathā taṃ dānaṃ hoti mahādānaṃ, evaṃ datvā. Atha vā bahuno annamaṃ datvā, kathaṃ pana annamaṃ dātabbanti āha “dakkhiṇeyyesu dakkhiṇaṃ” ti. **Ito manussattā** manussattabhāvato **cutā** paṭisandhivasena **saggaṃ gacchanti dāyakā**. **Kāmakāminoti** kāmetabbānaṃ uḷārānaṃ devabhogānaṃ paṭiladdharūpavibhavana kammunā upagamane sādhuḷārānaṃ kāmakāmino sabbakāmasamaṅgino. **Modanti** yathārucci paricārentīti attho.

Chaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Mettābhāvanāsuttavaṇṇanā

27. Sattame yāni kānicīti anavasesapariyādānaṃ. **Opadhikāni puññakiriyavattūnīti**

Tesamaṃ niyamanaṃ. Tattha upadhi vuccanti khandhā, upadhissa karaṇaṃ sīlaṃ etesaṃ, upadhippayojanāni vā **opadhikāni**. Sampattibhave attabhāvajanakāni paṭisandhipavattivipākadāyakāni. **Puññakiriyavattūnīti** puññakiriyā ca tā tesamaṃ

tesaṃ phalānisamsānaṃ vatthūni cāti puññakiriyavatthūni. Tāni pana saṅkhepato dānamayaṃ, silamayaṃ, bhāvanāmayanti tividhāni honti. Tattha yaṃ vattabbaṃ, taṃ parato tikanipātavaṇṇanāyaṃ āvi bhavissati. **Mettāya cetovimuttiyā**ti mettābhāvanāvasena paṭiladdhatikacatukkajjhānasamāpattiyā. “Mettā”ti hi vutte upacāropi labbhati appanāpi, “cetovimutti”ti pana vutte appanājhānameva labbhati. Tañhi nīvaraṇādipaccanīkadhammato cittassa suṭṭhu vimuttibhāvena cetovimuttiṃ vuccati. **Kamaṃ nāgghanti soḷasinti** mettābrahmavihārassa soḷasabhāgaṃ opadhikāni puññakiriyavatthūni na agghanti. Idaṃ vuttaṃ hoti- mettāya cetovimuttiyā yo vipāko, taṃ soḷasa koṭṭhāse katvā tato (..0086) ekaṃ puna soḷasa koṭṭhāse katvā tattha yo ekakoṭṭhāso, na taṃ aññāni opadhikāni puññakiriyavatthūni agghantīti. **Adhiggahevā**ti abhibhavitvā. **Bhāsateti** upakkilesavisuddhiyā dippati. **Tapateti** tato eva anavasese paṭipakkhadhamme santapati. **Virocatī**ti ubhayasampattiyā virocati. Mettā hi cetovimutti candālokasaṅkhātā vigatūpakkilesā juṇhā viya dippati, ātapo viya andhakāraṃ paccanīkadhamme vidhamantī tapati, osadhitarakā viya vijjotamānā virocati ca.

Seyyathāpīti opammadassanatto nipāto. **Tāraḥarūpānanti** jotīnaṃ. **Candiyā**ti candassa ayanti candī, tassā candiyā, pabhāya juṇhāyāti attho. **Vassānanti** vassānaṃ bahuvasena laddhavohārassa utuno. **Pacchime māseti** kattikamāse. **Saradasamayeti** saradakāle. Assayujakattikamāsā hi loke “sarada-utū”ti vuccanti. **Viddheti** ubbidde, meghavigamena dūrībhūteti attho. Tenevāha “**vigatavalāhake**”-ti. **Deveti** ākāse. **Nabhaṃ abhussakkamānoti** udayaṭṭhānato ākāsaṃ ullaṅghanto. **Tamagatanti** tamaṃ. **Abhivihaccāti** abhivāntvā vidhamitvā. **Osadhitarakā**ti ussannā pabhā etāya dhīyati, osadhīnaṃ vā anubalappadāyikattā osadhīti laddhanāmā tarakā.

Etthāha- kasmā pana bhagavatā samānepi opadhikabhāve mettā itarehi opadhikapuññehi visesetvā vuttāti? Vuccate- seṭṭhaṭṭhena niddosabhāvena ca sattesu suppaṭipattibhāvato. Seṭṭhā hi ete vihārā, sabbasattesu sammāpaṭipattibhūtāni yadidaṃ mettājhānāni. Yathā ca brahmāno niddosacittā viharanti, evaṃ etehi samannāgatā yogino brahmasamāva hutvā viharanti. Tathā hime “brahmavihārā”ti vuccanti. Iti seṭṭhaṭṭhena niddosabhāvena ca sattesu suppaṭipattibhāvato mettāva itarehi opadhikapuññehi visesetvā vuttā.

Evampi kasmā mettāva evaṃ visesetvā vuttā? Itaresaṃ brahmavihārānaṃ adhiṭṭhānabhāvato dānādīnaṃ sabbesaṃ kalyāṇadhammānaṃ paripūrikattā ca. Ayañhi (..0087) sattesu hitākārappavattilakkhaṇā mettā, hitūpasamaḥarasā, āghāta-vinayapaccupaṭṭhānā. Yadi anodhiso bhāvitā bahulikatā, atha sukheveva karuṇādibhāvanā sampajjantīti mettā itaresaṃ brahmavihārānaṃ adhiṭṭhānaṃ. Tathā hi sattesu hitajjhāsayatāya sati nesaṃ dukkhāsahanatā, sampattivisesānaṃ ciraṭṭhītikāmatā, pakkhapātābhāvena sabbattha samappavattacittatā ca sukheveva ijjhanti. Evañca sakalalokahitasukhavidhānādhimuttā mahābodhisattā “imassa dātabbaṃ, imassa na dātabban”ti uttamavicayavasena vibhāgaṃ akatvā sabbasattānaṃ niravasesasukhanidānaṃ dānaṃ denti, hitasukhatthameva nesaṃ silaṃ samādiyanti, silaparipūraṇatthaṃ nekkhammaṃ bhajanti, tesaṃ hitasukhesu asa-

mmohatthāya paññaṃ pariyodapenti, hitasukhābhivaḍḍhanatthameva daḷhaṃ vīriyamārabhanti, uttamavīriyavasena vīrabhāvaṃ pattāpi sattānaṃ nānappa-kāraṃ hitajjhāsayeneva aparādhaṃ khamanti, “idaṃ vo dassāma, karissāmā”ti-ā-dinā kataṃ paṭiññātaṃ na visaṃvādentī, tesam hitasukhāyeva acalādhiṭṭhānā hontī. Tesu acalāya mettāya pubbakārino hitajjhāsayeneva nesaṃ vippakāre udā-sīnā hontī, pubbakāritāyapi na paccupakāramāsisantīti. Evaṃ te pāramiyo pūretvā yāva dasabalacatu-vesāraja-cha-asādhāraṇañāṇa-aṭṭhārasāveṇikabuddhadhammappabhede sabbepi kalyāṇadhamme paripūrentī. Evaṃ dānādīnaṃ sabbesaṃ kalyāṇadhammānaṃ pāripūrikā mettāti ca imassa visesassa dassanattaṃ sā itarehi visesetvā vuttā.

Apica mettāya itarehi opadhikapuññehi mahānubhāvata velāmasuttēna dīpe-tabbā. Tattha hi yathā nāma mahatā velāmassa dānato ekassa sotāpannassa dānaṃ mahapphalataraṃ vuttaṃ, evaṃ sotāpannasatato ekassa sakadāgāmissa dānaṃ ...pe... paccekabuddhasatato bhagavato, tatopi buddhappamukhassa saṅghassa dānaṃ, tatopi cātuddisassa saṅghassa vihāradānaṃ, tatopi saraṇa-gamaṃ, tatopi sīlasamādānaṃ, tatopi gaddūhanamattaṃ kālaṃ mettābhāvanā mahapphalatarā vuttā. Yathāha-

“Yaṃ (..0088) gahapati velāmo brāhmaṇo dānaṃ adāsi mahādānaṃ. Yo ce kaṃ dīṭṭhisampannaṃ bhojeyya, idaṃ tato mahapphalataraṃ. Yo ca sataṃ dīṭṭhisampannaṃ bhojeyya ...pe... surāmerayamajjappamādaṭṭhānā veramaṇiṃ. Yo ca antamaso gaddūhanamattampi mettacittaṃ bhāveyya, idaṃ tato mahapphalatarā”ti (a. ni. 9.20).

Mahaggatapuññabhāvena pañassā parittapuññato sātīsayatāya vattabbameva natthī. Vuttañhetam “yaṃ pamāṇakataṃ kammaṃ, na taṃ tatrāvasissati, na taṃ tatrāvatiṭṭhati”ti (dī. ni. 1.556; saṃ. ni. 4.360). Kāmāvacarakammañhi pamāṇa-kataṃ nāma, mahaggatakammaṃ pana pamāṇaṃ atikkamitvā odhisakānodhisakapharaṇavasena vaḍḍhitvā katattā appamāṇakataṃ nāma. Kāmāvacara-kammaṃ tassa mahaggatakammassa antarā laggituṃ vā taṃ kammaṃ abhibhavitvā attano vipākassa okāsaṃ gahetvā ṭhātuṃ vā na sakkoti, atha kho mahaggatakammameva taṃ parittakammaṃ mahogho viya parittaṃ udakaṃ abhibhavitvā attano okāsaṃ gahetvā tiṭṭhati, tassa vipākaṃ paṭibāhitvā sayameva brahmasaha-byataṃ upanēti ayañhi tassa atthoti.

Gāthāsu **yoti** yo koci gahaṭṭho vā pabbajito vā. **Mettanti** mettājhānaṃ. **Appamā-**
ṇanti bhāvanāvasena ārammaṇavasena ca appamāṇaṃ. Asubhabhāvanādayo viya hi ārammaṇe ekadesaggahaṇaṃ akatvā anavasesapharaṇavasena anodhisoparaṇavasena ca appamāṇārammaṇatāya paguṇabhāvanāvasena appamāṇaṃ. **Tanū saṃyojanā hontīti** mettājhānaṃ pādakaṃ katvā sammāsivā heṭṭhime ariya-magge adhigacchantassa sukheveva paṭighasaṃyojanādayo pahīyamānā tanū hontī. Tenāha “passato upadhikkhayan”ti. “Upadhikkhayo”ti hi nibbānaṃ vuccati. Tañcassa sacchikiriyābhisamayavasena maggañāṇena passati. Atha vā **tanū saṃyojanā hontīti** mettājhānapadaṭṭhānāya vipassanāya anukkamena upadhikkhayaśākhātaṃ arahattaṃ patvā taṃ passato pageva dasapi saṃyojanā tanū

honti, pahīyantīti attho. Atha vā **tanū saṃyojanā hontīti** paṭigho ceva paṭighasaṃpayuttasaṃyojanā ca tanukā honti. **Passato upadhikkhayanti** tesasaṃyeva kilesū-padhīnaṃ khayasaṅkhātāṃ (..0089) mettaṃ adhigamavasena passanta ssāti eva-mettha attho daṭṭhabbo.

Evaṃ kilesappahānaṃ nibbānādhigamañca mettābhāvanāya sikhāppattamāni-saṃsaṃ dassetvā idāni aññe ānisaṃse dassetuṃ “**ekampi ce**”ti-ādimāha. Tattha **aduṭṭhacittoti** mettābalena suṭṭhu vikkhambhitabyāpādatāya byāpādena adūsita-citto. **Mettāyatīti** hitapharaṇavasena mettaṃ karoti. **Kusaloti** atisayena kusalavā mahāpuñño, paṭighādi-anatthavigamena vo. Khemī **tenāti** tena mettāyitena. **Sabbe ca pāṇeti** casaddo byatireke. **Manasānukampanti** cittena anukampanto. Idaṃ vuttaṃ hoti- ekasattavisayāpi tāva mettā mahākusalarāsi, sabbe pana pāṇe attano piyaputtaṃ viya hitapharaṇena manasā anukampanto pahūtaṃ bahuṃ anappakaṃ apariyantaṃ catusaṭṭhimahākappepi attano vipākappabandhaṃ pavattetuṃ samatthaṃ uḷārapuññaṃ ariyo parisuddhacitto puggalo pakaroti nipphādeti.

Sattasaṅḍanti sattasaṅkhātena saṅḍena samannāgataṃ bharitaṃ, sattehi aviraḷaṃ ākiṇṇamanussanti attho. **Vijitvāti** adaṅḍena asatthena dhammeneva vijitvā. **Rājīsayoti** isisadisā dhammikarājāno. **Yajamānāti** dānāni dadamānā. **Anupariyagāti** vicariṃsu.

Assamedhanti-ādīsu porāṇakarājakāle kira sassamedhaṃ, purisamedhaṃ, sammāpāsaṃ, vācāpeyyanti cattāri saṅgahavatthūni ahesuṃ, yehi rājāno lokaṃ saṅgaṇhiṃsu. Tattha nipphannasassato dasamabhāgaggahaṇaṃ **sassamedhaṃ** nāma, sassasampādane, medhāvitāti attho. Mahāyodhānaṃ chamāsikaṃ bhattachāvetanānuppādānaṃ **purisamedhaṃ** nāma, purisasaṅgaṇhane medhāvitāti attho. Daliddamanussānaṃ potthake lekhaṃ gahetvā tiṇi vassāni vinā vaḍḍhiyā sahas-sadvisahassamattadhanānuppādānaṃ **sammāpāsaṃ** nāma. Tañhi sammāmanusse pāseti hadaye bandhitvā viya ṭhapeti, tasmā “sammāpāsaṃ”ti vuccati. “Tāta mātulā”ti-ādinā pana saṅhavācāya saṅgahaṇaṃ **vācāpeyyaṃ** nāma, peyyavajjaṃ piyavācatāti attho. Evaṃ catūhi saṅgahavatthūhi saṅgahitaṃ raṭṭhaṃ iddhañceva hoti phitañca pahūta-annapānaṃ khemaṃ nirabbudaṃ. Manussā mudā modamānā ure putte naccantā apārutagharā viharanti (..0090). Idaṃ ghara-dvāresu aggaḷānaṃ abhāvato “**niraggalaṃ**”ti vuccati. Ayaṃ porāṇikā paveṇi, ayaṃ porāṇikā pakati.

Aparabhāge pana okkākarājakāle brāhmaṇā imāni cattāri saṅgahavatthūni imaṅca raṭṭhasampattiṃ parivattentā uddhammūlaṃ katvā assamedhaṃ purisa-medhanti-ādike pañca yaññe nāma akaṃsu. Vuttañhettaṃ bhagavatā brāhmaṇa-dhammiyasutte-

“tesaṃ āsi vipallāso, disvāna aṇuto aṇuṃ ...pe ....

“te tattha mante ganthetvā, okkākaṃ tadupāgamun”ti. (su. ni. 301-304);

Tattha assamettha medhanti bādhentīti **assamedho**. Dvīhi pariyaññehi yajita-bbassa ekavīsatiyūpassa ekasmiṃ pacchimadivase eva sattanavutipañcapasusa-taghātabhīsanassa ṭhapetvā bhūmiṅca purise ca avasesasabbavibhavadakkhiṅassa yaññassettaṃ adhivacanaṃ. Purisamettha medhanti bādhentīti **purisamedho**. **Catūhi pariyaññehi yajitabbassa saddhiṃbhūmiyā assamedhe vuttavibhavadakkhiṅassa yaññassettaṃ adhivacanaṃ. Sammamettha pāsanti khipantīti sammāpāso**. Yugacchiggaḷe pavesanadaṇḍakasaṅkhātaṃ sammaṃ khipitvā tassa patitokāse vedhiṃ katvā saṃhārimehi yūpādīhi sarassatinadiyā nimuggokāsato pabhuti paṭilomaṃ gacchantena yajitabbassa satrayāgassettaṃ adhivacanaṃ vājamettha pivantīti **vājapeyyo**. Ekena pariyaññena sattarasahi pasūhi yajitabbassa beḷuvayūpassa sattarasakadakkhiṅassa yaññassettaṃ adhivacanaṃ. Natthi ettha aggaḷoti **niraggaḷo**. Navahi pariyaññehi yajitabbassa saddhiṃ bhūmiyā purisehi ca assamedhe vuttavibhavadakkhiṅassa sabbamedhapariyāyanāmassa assamedhavikapassettaṃ adhivacanaṃ.

Candappabhāti candappabhāya. **Tāragaṇāva sabbeti** yathā sabbepi tāragaṇā candimasobhāya soḷasimpi kamaṃ nāgghanti, evaṃ te assamedhādayo yaññā mettacittassa vuttalakkaṇena subhāvitassa soḷasimpi kamaṃ nānubhavanti, na pāpuṇanti, nāgghantīti attho.

Idāni (..0091) aparepi diṭṭhadhammikasamparāyike mettābhāvanāya ānisaṃse dassetuṃ “**yo na hantī**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **yoti** mettābrahmavihārabhāvanānuyutto puggalo. **Na hantīti** teneva mettābhāvanānubhāvena dūravikkhambhitabyāpādatāya na kañci sattaṃ hiṃsati, leḍḍudaṇḍādīhi na vibādhati vā. **Na ghātetīti** paraṃ samādapetvā na satte hanāpeti na vibādhapeti ca. **Na jinātīti** sārambhavi-ggāhikakathādivasena na kañci jināti sārambhasseva abhāvato, jānikaraṇava-sena vā aḍḍakaraṇādīnā na kañci jināti. **Na jāpayeti** parepi payojetvā paresaṃ dhanajāniṃ na kārāpeyya. **Mettaṃsoti** mettāmayacittakoṭṭhāso, mettāya vā aṃso avijahanaṭṭhena avayavabhūtoti mettaṃso. **Sabbabhūtesūti** sabbasattesu. Tato eva **veraṃ tassa na kenacīti** akusalaveraṃ tassa kenacipi kāraṇena natthi, puggalaverasaṅkhāto virodho kenaci purisena saddhiṃ tassa mettāvihāriṃ natthīti.

Evametasmaṃ ekakanipāte paṭipāṭiyā terasasu suttesu sikkhāsuttadvaye cāti pannarasasu suttesu vivaṭṭaṃ kathitaṃ, nīvaraṇasuttaṃ saṃyojanasuttaṃ appamādasuttaṃ aṭṭhisañcayasuttanti etesu catūsu suttesu vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitaṃ. Itaresu pana vaṭṭameva kathitanti.

Sattamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paramatthadīpaniyā

Khuddakanikāya-aṭṭhakathāya

Itivuttakassa ekakanipātavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dukanipāto

1. Paṭhamavaggo

1. Dukkavīhārasuttavaṇṇanā

28. Dukanipātassa (..0092) paṭhame dvīhīti gaṇanaparicchedo. **Dhammehīti** paricchinnadhammanidassanaṃ. **Dvīhi dhammehīti** dvīhi akusaladhammehi. **Sama-nnāgatoti** yutto. **Diṭṭheva dhammeti** imasmiṃyeva attabhāve. **Dukkhaṃ viharatīti** catūsupi iriyāpathesu kilesadukkheṇa ceva kāyikacetasikadukkheṇa ca dukkhaṃ viharati. **Savighātanti** cittūpaghātena ceva kāyūpaghātena ca savighātaṃ. **Sa-upā-yāsanti** kilesūpāyāsena ceva sarīrakhedena ca balava-āyāsavasena sa-upāyāsaṃ. **Sapariḷāhanti** kilesapariḷāhena ceva kāyapariḷāhena ca sapariḷāhaṃ. **Kāyassa bhedāti** upādinnakkhandhapariccāgā. **Paraṃ maraṇāti** tadanantaraṃ abhinibbatta-kkhandhaggaṇaṇe. Atha vā **kāyassa bhedāti** jīvitindriyupacchedā. **Paraṃ mara-ṇāti** cutito uddhaṃ. **Duggati pāṭikañkhāti** duggatisañkhātānaṃ catunnaṃ apā-yānaṃ aññatarā gati icchitabbā, avassaṃbhāvinīti attho.

Aguttadvāroti apihitadvāro. Kattha pana aguttadvāroti āha “**indriyesū**” ti. Tena manacchaṭṭhānaṃ indriyānaṃ asaṃvaramāha. Paṭiggahaṇaparibhogavasena bhojane mattaṃ na jānātīti **bhojane amattaññū**. “Indriyesu aguttadvāratāya bhojane amattaññutāyā” tipa paṭhanti.

Kathaṃ indriyesu aguttadvāratā, kathaṃ vā guttadvāratāti? Kiñcāpi hi cakkhu-ndriye saṃvaro vā asaṃvaro vā natthi. Na hi cakkhupasādaṃ nissāya sati vā muṭṭhassaccaṃ vā uppajjati. Apica yadā rūpārammaṇaṃ cakkhussa āpāthaṃ āga-cchati, tadā bhavaṅge dvikkhattuṃ uppajjitvā niruddhe kiriyāmanodhātu āvajjana-kiccaṃ sādhayamānā uppajjitvā nirujjhati, tato cakkhuviññāṇaṃ dassanakiccaṃ, tato vipākamanodhātu sampañcchanakiccaṃ, tato vipākāhetukamanoviññāṇa-dhātu santīraṇakiccaṃ, tato kiriyāhetukamanoviññāṇadhātu voṭṭhabbanakiccaṃ sādhayamānā uppajjitvā nirujjhati, tadanantaraṃ javanaṃ javati. Tathāpi neva bhavaṅgasamaye, na āvajjanādīnaṃ aññatarasamaye (..0093) saṃvaro vā asaṃ-

varo vā atthi, javanakkhaṇe pana sace dussīlyaṃ vā muṭṭhassaccaṃ vā aññāṇaṃ vā akkhanti vā kosajjaṃ vā uppajjati, asaṃvaro hoti. Evaṃ hontopi so “cakkhuvdāre asaṃvaro”ti vuccati. Kasmā? Yasmā tasmim̐ sati dvārampi aguttaṃ hoti bhavaṅgampi āvajjanādīni vīthiccittāni. Yathā kiṃ? Yathā nagare catūsu dvāresu asaṃvutesu kiñcāpi antogharadvārakoṭṭhakagabbhādayo susaṃvutā tathāpi anto-nagare sabbaṃ bhaṇḍaṃ arakkhitaṃ agopitameva hoti. Nagaradvārehi pavisitvā corā yadicchanti, taṃ hareyyuṃ. Evameva javane dussīlyādīsū uppannesu tasmim̐ asaṃvare satidvārampi aguttaṃ hoti, bhavaṅgampi āvajjanādīni vīthiccittāni. Tasmim̐ pana asati javane sīlādīsū uppannesu dvārampi guttaṃ hoti bhava-ṅgampi āvajjanādīni vīthiccittāni. Yathā kiṃ? Yathā nagaradvāresu saṃvutesu kiñcāpi antogharadvārādayo asaṃvutā, tathāpi antonagare sabbaṃ bhaṇḍaṃ surakkhitaṃ sugopitameva hoti. Nagaradvāresu hi pihitesu corānaṃ paveso natthi. Evameva javane sīlādīsū uppannesu dvārampi guttaṃ hoti, bhavaṅgampi, āvajjanādīni vīthiccittāni. Tasmā javanakkhaṇe uppajjamānopi “cakkhuvdāre saṃvaro”ti vuccati. Sesadvāresupi eseva nayo. Evaṃ indriyesu aguttadvāratā, guttadvāratā ca veditabbā.

Kathaṃ pana bhojane amattaññū, kathaṃ vā mattaññūti? Yo hi puggalo mahiccho hutvā paṭiggahaṇe mattaṃ na jānāti. Mahicchapuggalo hi yathā nāma kacchapuṭavāṇijo piḷandhanabhaṇḍakaṃ hatthena gahetvā ucchaṅgepi pakkhipi-tabbayuttakaṃ pakkhipitvā mahājanassa passantasseva “asukaṃ gaṇhatha, asukaṃ gaṇhathā”ti mukhena ugghoseti, evameva appamattakampi attano sīlaṃ vā ganthaṃ vā dhutaṅgaguṇaṃ vā antamaso araññavāsamattakampi mahāja-nassa jānantasseva sambhāveti, sambhāvetvā ca pana sakaṭehipi upanīte paccaye “alan”ti avatvā paṭiggaṇhāti. Tayo hi pūretuṃ na sakkā aggi upādānena, samuddo udakena, mahiccho paccayehīti-

“Aggikkhandho samuddo ca, mahiccho cāpi puggalo;
bahuke paccaye dinne, tayopete na pūrayeti”.

Mahicchapuggalo (..0094) hi vijātamātuyāpi manaṃ gaṇhituṃ na sakkoti. Eva-rūpo hi anuppannaṃ lābhaṃ na uppādeti, uppannalābhato ca parihāyati. Evaṃ tāva paṭiggahaṇe amattaññū hoti. Yo pana dhammena samena laddhampi āhāraṃ gadhito mucchito ajjhoppanno anādinavadassāvī anissaraṇapañño āharahattha-ka-alaṃsāṭakatatthavaṭṭakakākamāsakabhuttavamitakabrāhmaṇānaṃ aññataro viya ayoniso anupāyena yāvadatthaṃ udarāvadehakaṃ paribhuñjitvā seyya-sukhaṃ passasukhaṃ middhasukhaṃ anuyutto viharati. Ayaṃ paribhoge ama-ttaññū nāma.

Yo pana “yadipi deyyadhammo bahu hoti, dāyako appaṃ dātukāmo, dāyakassa vasena appaṃ gaṇhāti. Deyyadhammo appo, dāyako bahuṃ dātukāmo, deyya-dhammassa vasena appaṃ gaṇhāti. Deyyadhammo bahu, dāyakopi bahuṃ dātu-kāmo, attano thāmaṃ ṇatvā pamāṇayuttameva gaṇhāti”ti evaṃ vuttassa paṭigga-haṇe pamāṇajānanassa ceva, “paṭisaṅkhā yoniso āhāraṃ āhāreti, neva davāya, na madāyā”ti-ādinā (dha. sa. 1355) “laddhañca piṇḍapātaṃ agadhito amucchito anajjhoppanno ādinavadassāvī nissaraṇapañño paribhuñjati”ti ca ādinā nayena

vuttassa paccavekkhitvā paṭisaṅkhānapaññāya jānitvā āhāraparibhuñjanasaṅkhā-
tassa paribhoge pamāṇajānanassa ca vasena bhojane mattaññū hoti, ayaṃ
bhojane mattaññū nāma. Evaṃ bhojane amattaññutā mattaññutā ca hotīti vedi-
tabbaṃ.

Gāthāsu pana **cakkhūnti**-ādīsu cakkhatīti cakkhu, rūpaṃ assādeti, samavi-
samaṃ ācikkhantaṃ viya hotīti vā attho. Suṇātīti **sotaṃ**. Ghāyatīti **ghānaṃ**. Jīvita-
nimittaṃ āhāraraso jīvitaṃ, taṃ avhāyatīti **jivhā**. Kucchitānaṃ āyoti **kāyo**. Manate
vijānātīti **mano**. Porāṇā panāhu munātīti **mano**, nāḷiyā minamāno viya mahātulāya
dhārayamāno viya ca ārammaṇaṃ vijānātīti attho. Evaṃ tāvettha padattho vedi-
tabbo.

Bhāvatthato pana duvidhaṃ cakkhu- maṃsacakkhu ca paññācakkhu ca. Tesu
buddhacakkhu, samantacakkhu, ñāṇacakkhu, dibbacakkhu, dhammacakkhūti
pañcavidhaṃ **paññācakkhu**. Tattha “addasaṃ kho (..0095) ahaṃ, bhikkhave,
buddhacakkhunā lokaṃ volokento”ti (ma. ni. 1.283) idaṃ buddhacakkhu nāma.
“Samantacakkhu vuccati sabbaññutaññāṇaṃ”ti (cūḷava. dhotakamaṇavapucchāni-
ddesa 32) idaṃ samantacakkhu nāma. “Cakkhuṃ udapādī”ti (saṃ. ni. 5.1081;
mahāva. 15) idaṃ ñāṇacakkhu nāma. “Addasaṃ kho ahaṃ, bhikkhave, dibbena
cakkhunā visuddhenā”ti (ma. ni. 1.284) idaṃ dibbacakkhu nāma. “Virajaṃ vīta-
malaṃ dhammacakkhuṃ udapādī”ti (ma. ni. 2.395; mahāva. 16) idaṃ heṭṭhimama-
ggattayasaṅkhātāṃ dhammacakkhu nāma.

Maṃsacakkhūpi duvidhaṃ- sasambhāracakkhu, pasādacakkhūti. Tattha
yvāyaṃ akkhikūpake patiṭṭhito heṭṭhā akkhikūpakaṭṭhikena, upari bhamukaṭṭhi-
kena, ubhato akkhikūṭehi, anto matthaluṅgena, bahiddhā akkhilomehi paricchinnā
maṃsapiṇḍo, saṅkhepato catasso dhātuyo- vaṇṇo, gandho, raso, ojāsambhavo
saṅghānaṃ jīvitaṃ bhāvo kāyapasādo cakkhupasādoti cuddasa sambhārā. Vitthā-
rato catasso dhātuyo taṃnissitā vaṇṇagandharasa-ojāsaṅghānasambhavāti imāni
dasa catusamuṭṭhānikattā cattālīsaṃ honti, jīvitaṃ bhāvo kāyapasādo cakkhupasā-
doti cattāri ekantakammasamuṭṭhānevāti imesaṃ catucattālīsāya rūpānaṃ
vasena catucattālīsa sambhārā. Yaṃ loke “setaṃ vaṭṭaṃ puthulaṃ visaṭaṃ
vipulaṃ cakkhū”ti sañjānanto na cakkhuṃ sañjānāti, vatthuṃ cakkhuto sañjānāti,
yo maṃsapiṇḍo akkhikūpake patiṭṭhito nhārusuttakena matthaluṅgena ābaddho,
yattha setampi atthi kaṇhampi lohitakampi pathavīpi āpopi tejopi vāyopi. Yaṃ
semhussadattā setaṃ, pittussadattā kaṇhaṃ, ruhirussadattā lohitakaṃ, pathavu-
ssadattā patthaddhaṃ, āpussadattā paggharati, tejussadattā pariḍayhati, vāyussa-
dattā sambhamati, idaṃ sasambhāracakkhu nāma. Yo pana ettha sito ettha paṭi-
baddho catunnaṃ mahābhūtānaṃ upādāya pasādo, idaṃ pasādacakkhu nāma.

Idaṅhi cakkhuvīṅṅāṇādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvena pavattati.

Sotādisupi sotaṃ dibbasotaṃ, maṃsasotanti duvidhaṃ. Ettha “dibbāya sota-dhātuyā visuddhāya atikkantamānusikāya ubho sadde suṇāti”ti idaṃ dibbasotaṃ nāma. Maṃsasotaṃ pana sasambhārasotaṃ pasādasotanti duvidhanti-ādi sabbhaṃ cakkhumhi vuttanayeneva veditabbaṃ, tathā ghānajivhā. Kāyo pana copanakāyo, karajakāyo, samūhakāyo, pasādakāyoti-ādinā bahuvidho. Tattha-

“kāyena (..0096) saṃvutā dhīrā, atho vācāya saṃvutā”ti. (dha. pa. 234)-
Ayaṃ copanakāyo nāma. “Imamhā kāyā aññaṃ kāyaṃ abhinimmināti”ti (dī. ni. 1. 236; paṭi. ma. 3.14) ayaṃ karajakāyo nāma. Samūhakāyo pana viṅṅāṇādisamūhavasena anekavidho āgato. Tathā hi “cha ime, āvuso, viṅṅāṇakāyā”ti-ādīsu (ma. ni. 1.101) viṅṅāṇasamūho vutto. “Cha phassakāyā”ti-ādīsu (dī. ni. 3.323; ma. ni. 1.98) phassādisamūho. Tathā “kāyapassaddhi kāyalahutā”ti-ādīsu (dha. sa. 114) vedanākkhandhādayo. “Idhekacco pathavikāyaṃ aniccato anupassati, āpokāyaṃ tejo-kāyaṃ vāyokāyaṃ kesakāyaṃ lomakāyan”ti-ādīsu (paṭi. ma. 3.35) pathavādisamūho. “Kāyena phoṭṭhabbaṃ phusitvā”ti (a. ni. 3.16) ayaṃ pasādakāyo. Idhāpi pasādakāyo veditabbo. So hi kāyaviṅṅāṇādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvena pavattati. Manoti pana kiñcāpi sabbhaṃ viṅṅāṇaṃ vuccati, tathāpi dvārabhāvassa idhādhippetattā dvārabhūtaṃ sāvajjanaṃ bhavaṅgaṃ veditabbaṃ.

Etāni yassa dvārāni aguttāni ca bhikkhunoti yassa bhikkhuno etāni manacchaṭṭhāni dvārāni sativossaggena pamādaṃ āpannattā satikavāṭeṇa apihitāni. **Bhojanamhi ...pe... adhigacchatīti** so bhikkhu vuttanayena bhojane amattaññū indriyesu ca saṃvararahito diṭṭhadhammikañca rogādivasena, samparāyikañca duggatipariyāpannaṃ kāyadukkhāṃ rāgādikilesasantāpavasena, icchāvighātavasena ca cetodukkhanti sabbathāpi dukkhameva adhigacchati pāpuṇāti. Yasmā ceta-devaṃ, tasmā duvidhenapi dukkhagginā idhaloke ca paraloke ca ḍayhamānena kāyena ḍayhamānena cetasā divā vā yadi vā rattiṃ niccakālameva tādiso puggalo dukkhameva viharati, na tassa sukhavihārassa sambhavo, vaṭṭadukkhānatikkame pana vattabbameva natthīti.

Paṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sukhavihārasuttavaṇṇanā

29. Dutiye (..0097) vuttavipariyāyena attho veditabbo.

Dutiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tapanīyasuttavaṇṇanā

30. Tatiye **tapanīyāti** idha ceva samparāye ca tapanti vibādhenti viheṭṭenti

tapaniyā. Tapanam vā dukkham diṭṭhe ceva dhamme abhisamparāye ca tassa uppādanena ceva anubalappadānena ca hitāti tapaniyā. Atha vā tapanti tenāti tapanam, pacchānutāpo, vippaṭisāroti attho, tassa hetubhāvato hitāti tapaniyā. **Akatakalyāṇoti** akataṃ kalyāṇam bhaddakaṃ puññaṃ etenāti akatakalyāṇo. Sesapadadvayaṃ tasseva vevacanaṃ. Puññañhi pavattihitatāya āyatimsukhatāya ca bhaddakaṭṭhena **kalyāṇanti** ca kucchitasalanādi-atthena **kusalanti** ca dukkhabhīrūnaṃ saṃsārabhīrūnañca rakkhanaṭṭhena **bhīruttāṇanti** ca vuccati. **Katapāpoti** kataṃ upacitaṃ pāpaṃ etenāti katapāpo. Sesapadadvayaṃ tasseva vevacanaṃ. Akusalakammañhi lāmakatṭhena **pāpanti** ca attano pavattikkhaṇe vipākakkhaṇe ca ghorasabhāvatāya **luddanti** ca kilesehi dūsitabhāvena **kibbisanti** ca vuccati. Iti bhagavā “dve dhammā tapaniyā”ti dhammādhiṭṭhānena uddisitvā akataṃ kusalaṃ dhammaṃ katañca akusalaṃ dhammaṃ puggalādhiṭṭhānena niddisi. Idāni tesam tapaniyabhāvaṃ dassento “**so akataṃ me kalyāṇanti tappati, kataṃ me pāpanti tappati āha. Cittasantāsenā tappati anutappati anusocati attho.**

Gāthāsu duṭṭhu caritaṃ, kilesapūtikattā vā duṭṭhaṃ caritanti **duccaritaṃ**. Kāyena duccaritaṃ, kāyato vā pavattaṃ duccaritaṃ **kāyaduccaritaṃ**. Evaṃ **vacīmanoduccaritānīpi** daṭṭhabbāni. Imāni ca kāyaduccaritādīni kammaṃ pathappattāni adhippetānīti yaṃ na kammaṃ pathappattaṃ akusalajātaṃ, taṃ sandhāyāha “**yañcaññaṃ dosasañhitaṃ**”ti. Tassattho- yampi ca aññaṃ kammaṃ pathabhāvaṃ appattattā nippariyāyena kāyakammādisaṅkhaṃ na labhati, rāgādikilesasaṃsaṭṭhattā dosasaṃhitaṃ akusalaṃ tampi katvāti attho. **Nirayanti** nirati-atthena nirassādaṭṭhena vā nirayanti laddhanāmaṃ sabbampi duggatiṃ, ayasaṅkhātasukhappaṭikkhepena (..0098) vā sabbattha sugatiduggatīsu nirayadukkhaṃ. **So** tādiso puggalo upagacchatīti evamettha attho daṭṭhabbo.

Ettha ca kāyaduccaritassa tapaniyabhāve nando yakkho nando māṇavako nando goghātako dve bhātikāti etesaṃ vatthūni kathetabbāni. Te kira gāviṃ vadhitvā maṃsaṃ dve koṭṭhāse akaṃsu. Tato kaniṭṭho jeṭṭhaṃ āha- “mayhaṃ dārakā bahū, imāni me antāni dehi”ti. Atha naṃ jeṭṭho- “sabbam maṃsaṃ dvedhā vibhattaṃ, puna kimaggahesi”ti paharivā jīvitakkhayaṃ pāpesi. Nivattitvā ca naṃ olokeno mataṃ disvā “bhāriyaṃ vata mayā kataṃ, svāhaṃ akāraṇeneva naṃ māresin”ti cittaṃ uppādesi. Athassa balavavippaṭisāro uppajji. So ṭhitatṭhānepi nisinnatṭhānepi tadeva kammaṃ āvajjeti, cittassādaṃ na labhati, asitapītakhāyitampissa sarīre ojaṃ na pharati, aṭṭhicammamattameva ahosi. Atha naṃ eko thero pucchi “upāsaka, tvaṃ ativiya kiso aṭṭhicammamatto jāto, kīdiso te rogo, udāhu atthi kiñci tapaniyaṃ kammaṃ katan”ti? So “āma, bhante”ti sabbam ārocesi. Athassa so “bhāriyaṃ te, upāsaka, kammaṃ kataṃ, anaparādhaṭṭhāne aparaddhan”ti āha. So teneva kammunā kālaṃ katvā niraye nibbatti. Vacīduccaritassa pana suppubuddhasakkakokālikaciñcamāṇavikādīnaṃ vatthūni kathetabbāni, manoduccaritassa ukkalajayabhaññādīnaṃ.

Tatīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Atapanīyasuttavaṇṇanā

31. Catutthe tatiye vuttavipariyāyena attho veditabbo.

Catutthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Paṭhamasīlasuttavaṇṇanā

32. Pañcame **pāpakena ca sīlenā**ti pāpakaṃ nāma sīlaṃ sīlabhedakaro asaṃvavoti vadanti. Tattha yadi asaṃvavaro asīlameva taṃdussīlyabhāvato, kathaṃ sīlanti vuccati? Tatthāyaṃ adhippāyo siyā (..0099)- yathā nāma loke adiṭṭhaṃ “diṭṭhan”ti vuccati, asīlavā “sīlavā”ti, evamidhāpi asīlampi asaṃvaropi “sīlan”ti vohariyati. Atha vā “katame ca, thapati, akusalā sīlā? Akusalaṃ kāyakammaṃ, akusalaṃ vacīkammaṃ, pāpako ājīvo”ti (ma. ni. 2.264) vacanato akusaladhammesupi attheva sīlasamaññā, tasmā paricayavasena sabhāvasiddhi viya pakatibhūto sabbo samācāro “sīlan”ti vuccati. Tattha yaṃ akosallasambhūtaṭṭhena akusalaṃ lāmakam, taṃ sandhāyāha “pāpakena ca sīlenā”ti. **Pāpikāya ca diṭṭhiyā**ti sabbāpi micchādiṭṭhiyo pāpikāva. Visesato pana ahetukadiṭṭhi, akiriyadiṭṭhi, natthikadiṭṭhīti imā tividhā diṭṭhiyo pāpikatarā. Tattha pāpakena sīlena samannāgato puggalo payogavipanno hoti, pāpikāya diṭṭhiyā samannāgato āsayavipanno hoti, evaṃ payogāsayavipanno puggalo nirayūpago hotiyeva. Tena vuttaṃ “imehi kho, bhikkhave, dvīhi dhammehi samannāgato puggalo yathābhataṃ nikkhitto, evaṃ niraye”ti. Ettha ca “dvīhi dhammehi samannāgato”ti idaṃ lakkhaṇavacanam daṭṭhabbam, na tantiniddeso. Yathā taṃ loke “yadime byādhitā siyuṃ, imesaṃ idaṃ bhesajjam dātabban”ti. Aññesupi idisesu ṭhānesu eseva nayo. **Duppaññoti** nippañño.

Pañcamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Dutiyasīlasuttavaṇṇanā

33. Chaṭṭhe **bhaddakena ca sīlenā**ti kāyasucaritādicatupārisuddhisīlena. Tañhi akhaṇḍādisīlabhāvena sayañca kalyāṇam, samathavipassanādikalyāṇaguṇāvahaṃ cāti “bhaddakan”ti vuccati. **Bhaddikāya ca diṭṭhiyā**ti kammassakatāññena ceva kammapathasammādiṭṭhiyā ca. Tattha bhaddakena sīlena payogasampanno hoti, bhaddikāya diṭṭhiyā āsayasampanno. Iti payogāsayasampanno puggalo saggūpago hoti. Tena vuttaṃ- “imehi, kho, bhikkhave, dvīhi dhammehi samannāgato puggalo yathābhataṃ nikkhitto, evaṃ sagge”ti. **Sappaññoti** paññavā. Sesam suviññeyyameva.

Chaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Ātāpīsuttavaṇṇanā

34. Sattame (..0100) **anātāpīti** kilesānaṃ ātāpanaṭṭhena ātāpo, vīriyaṃ, so etassa atthīti ātāpī, na ātāpī anātāpī, sammappadhānavirahito kusītoti vuttaṃ hoti. Ottāpo vuccati pāputrāso, so etassa atthīti ottāpī, na ottāpī **anottāpī**, ottāparahito. Atha vā ātāpappaṭipakkho anātāpo, kosajjaṃ so assa atthīti anātāpī. Yaṃ “na ottapati ottappitabbena, na ottapati pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ samāpattiyā”ti evaṃ vuttaṃ, taṃ anottappaṃ anottāpo. So assa atthīti anottāpīti evamettha attho veditabbo.

Abhabboti anaraho. **Sambodhāyāti** ariyamaggatthāya. **Nibbānāyāti** kilesānaṃ accantavūpasamāya amatamahānibbānāya. **Anuttarassa yogakkhemassāti** arahattaphalassa. Tañhi uttaritarassa abhāvato anuttaraṃ, catūhi yogehi anupaddutattā khemaṃ nibbhayanti yogakkhemanti ca vuccati. **Adhigamāyāti** pattiyā. **Ātāpīti** vīriyavā. So hi “āraddhavīriyo viharati akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya, kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadāya, thāmaṃ daḥaparakkamo anikkhittadhuro kusalesu dhammesū”ti (dī. ni. 3.345) evaṃ vuttena vīriyārambhena samannāgato kilesānaṃ accantameva ātāpanasīloti ātāpī. **Ottāpīti** “yaṃ ottapati ottappitabbena, ottapati pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ samāpattiyā”ti (dha. sa. 31) evaṃ vuttena ottappena samannāgatattā ottapanasīloti ottappī. Ayañhi ottāpīti vutto. Tadavinābhāvato hiriyā ca samannāgato eva hotīti hīrottappasampanno aṇumattēpi vajje bhayadassāvī silesu paripūrakārī hoti. Iccassa sīlasampadā dassitā. Ātāpīti iminā nāyena kilesaparitāpitādīpanena samathavipassanābhāvanānuyuttatā dassitā. Yathāvuttañca vīriyaṃ saddhāsatisamādhipaññāhi vinā na hotīti vimuttiparipācakāni saddhāpañcamāni indriyāni atthato vuttāneva honti. Tesu ca siddhesu anicce aniccasaññā, anicce dukkhasaññā, dukkhe anattasaññā, pahānasaññā, virāgasaññā, nirodhasaññāti cha nibbedhabhāgiyā saññā siddhā evāti. Evaṃ imehi dvīhi dhammehi samannāgatassa lokiyānaṃ (..0101) sīlasamādhipaññānaṃ sijjhanato maggaphalanibbānādhigamassa bhābataṃ dassento “**ātāpī ca kho ...pe... adhigamāyā**”ti āha.

Gāthāsu **kusītoti** micchāvitakkabahulatāya kāmabyāpādavihiṃsāvitakkasaṅkhātehi kucchitehi pāpadhammehi sito sambandho yuttoti kusīto. Kucchitaṃ vā sīdati sammāpaṭipattito avasīdatīti kusīto, da-kārassa ta-kāraṃ katvā. **Hīnavīriyoti** nibbīriyo, catūsūpi iriyāpathesu vīriyakaraṇarahito. Anussāhasaṃhananasabhāvassa cittālasiyassa thinassa, asattivighātasabhāvassa kāyālasiyassa middhassa ca

abhiṅhappavattiyā **thinamiddhabahulo**. Pāpajigucchanalakkhaṇāya hiriyā abhā-
vena tappaṭipakkhena ahirikena samannāgatattā ca **ahiriko**. Hirottappavīriyānaṃ
abhāveneva sammāpaṭipattiyāṃ natthi etassa ādaroti **anādarō**. Ubhayathāpi tathā
dhammapuggalena duvidhakiriyākaraṇena anādarō. **Phuṭṭhunti** phusituṃ. **Sambo-**
dhimuttamanti sambodhisāṅkhātaṃ uttamaṃ arahattaṃ adhigantuṃ abhabboti
attho.

Satimāti cirakatacirabhāsītānaṃ anussaraṇe samatthassa satinepakkassa
bhāvena catusatipaṭṭhānayogena satimā. **Nipakoti** sattaṭṭhānīyasampajañña-
ṅkhātena ceva kammaṭṭhānapariharaṇapaññāsāṅkhātena ca nepakkena sama-
nnāgatattā nipako. **Jhāyīti** ārammaṇūpanijjhānena lakkhaṇūpanijjhānena cāti
dvīhipi jhānehi jhāyī. **Appamattoti** “divasaṃ caṅkamaṇa nisajjāya āvaraṇīyehi
dhammehi cittaṃ parisodheti”ti-ādinā nayena kammaṭṭhānabhāvanāya appamatto.
Samyojanaṃ jātijarāya chetvāti jātiyā ceva jarāya ca satte samyojetīti samyoja-
nanti laddhanāmaṃ kāmarāgādikaṃ dasavidhampi kilesajātaṃ anusayasamu-
gghātavasena mūlato chinditvā. Atha vā **samyojanaṃ jātijarāya chetvāti** jātijarāya
samyojanaṃ chinditvā. Yassa hi samyojanāni acchinnāni, tassa jātijarāya
acchedo asamuggātova. Yassa pana tāni chinnāni, tassa jātijarāpi chinnāva kāra-
ṇassa samuggātittattā. Tasmā samyojanaṃ chindanto eva jātijarāpi chindati.
Tena vuttaṃ “samyojanaṃ jātijarāya (..0102) chetvā”ti. **Idheva sambodhimanu-**
ttaraṃ phuseti imasmimīyeva attabhāve aggamaggaṃ arahattaṃ vā phuse pāpu-
ṇeyya.

Sattamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Paṭhamanakuhanasuttavaṇṇanā

35. Aṭṭhame **nayidanti** ettha **naiti** paṭisedhe nipāto, tassa “vussatī”ti iminā
sambandho, **yakāro** padasandhikaro. **Idaṃ**-saddo “ekamidāhaṃ, bhikkhave,
samayaṃ ukkaṭṭhāyaṃ viharāmi subhagavane sālārājamūle”ti-ādīsu (ma. ni.
1.501) nipātamattaṃ. “Idaṃ kho taṃ, bhikkhave, appamattakaṃ oramattakaṃ sīla-
mattakan”ti-ādīsu (dī. ni. 1.27) yathāvutte āsannapaccakkhe āgato.

“Idaṅhi taṃ jetavanaṃ, isisaṅghanisevitaṃ;

āvutthaṃ dhammarājena, pītisañjananaṃ mamā”ti.-

Ādīsu (saṃ. ni. 1.48) vakkhamāne āsannapaccakkhe. Idhāpi vakkhamāneyeva
āsannapaccakkhe daṭṭhabbo.

Brahmacariya-saddo-

“Kiṃ te vataṃ kiṃ pana brahmacariyaṃ,

kissa suciṅṇassa ayaṃ vipāko;

iddhī jutī balavīriyūpapatti,

idañca te nāga mahāvīmānaṃ.

“Ahañca bhariyā ca manussaloke,

saddhā ubho dānapatī ahumhā;
opānabhūtaṃ me gharaṃ tadāsi,
santappitā samaṇabrāhmaṇā ca.

“Taṃ me vataṃ taṃ pana brahmacariyaṃ,
tassa suciṇṇassa ayaṃ vipāko;
iddhī jutī balavīriyūpapatti,

idañca me dhīra mahāvīmāna”ti. (jā. 2.22.1592-1593, 1595)-

Imasmiṃ (..0103) puṇṇakajātake dāne āgato.

“Kena pāṇi kāmadaḍḍo, kena pāṇi madhussavo;
kena te brahmacariyena, puññaṃ pāṇimhi ijjhati.

“Tena pāṇi kāmadaḍḍo, tena pāṇi madhussavo;

tena me brahmacariyena, puññaṃ pāṇimhi ijjhati”ti. (pe. va. 275, 277)-

Imasmiṃ aṅkurapetavattusmiṃ veyyāvacce. “Idaṃ kho taṃ, bhikkhave, tittiriyaṃ
nāma brahmacariyaṃ aho”ti (cūḷava. 311) imasmiṃ tittirajātake pañcasikkhāpa-
dasīle. “Taṃ kho pana, pañcasikha, brahmacariyaṃ neva nibbidāya na virāgāya
...pe... yāvadeva brahmalokūpapattiyā”ti (dī. ni. 2.329) imasmiṃ mahāgovinda-
sutte brahmavihāre. “Pare abrahmacārī bhavissanti, mayamettha brahmacārino
bhavissāmā”ti (ma. ni. 1.83) sallekhasutte methunaviratiyaṃ.

“Mayañca bhariyā nātikkamāma,

amhe ca bhariyā nātikkamanti;

aññatra tāhi brahmacariyaṃ carāma,

tasmā hi amhaṃ daharā na miyare”ti. (jā. 1.10.97)-

Mahādhammapāḷajātake sadārasantose. “Abhijānāmi kho panāhaṃ, sārīputta,
caturaṅgasamannāgataṃ brahmacariyaṃ caritā- tapassī sudaṃ homī”ti (ma. ni. 1.
155) lomahaṃsasutte vīriye.

“Hīnena brahmacariyena, khattiye upapajjati;

majjhīmena ca devattaṃ, uttāmena viṣujjhati”ti. (jā. 1.8.75)-

Nimijātake attadamanavasena kate aṭṭhaṅgika-uposathe. “Idaṃ kho pana, pañca-
sikha, brahmacariyaṃ ekantanibbidāya virāgāya ...pe... ayameva ariyo aṭṭha-
ṅgiko maggo”ti (dī. ni. 2.329) mahāgovindasutteyeva ariyamagge. “Tayidaṃ
brahmacariyaṃ iddhañceva phītañca vitthārikaṃ bāhujaññaṃ puthubhūtaṃ yāva
devamanussehi suppakāsitan”ti (dī. ni. 3.174) pāsādikasutte sikkhattayasaṅgahe
sakalasmīṃ sāsane. Idhāpi ariyamagge sāsane ca vattati.

Vussatīti (..0104) vasiyati, cariyatīti attho. **Janakuhanatthanti** “aho ayyo sīlavā
vattasampanno appiccho santuṭṭho mahiddhiko mahānubhāvo”ti-ādinā janassa
sattalokassa vimhāpanatthaṃ. **Janalapanatthanti** “evarūpassa nāma ayyassa
dinnaṃ mahapphalaṃ bhavissati”ti pasannacittehi “kenattho, kiṃ āhariyatū”ti
manussehi vadāpanatthaṃ. **Lābhasakkārasilokānisamsatthanti** yvāyaṃ “āka-
ṅkheyya ce, bhikkhave, bhikkhu ‘lābhī assaṃ cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappa-
ccayabhesajjaparikkhārānaṃ’ti, sīle-svevassa paripūrakārī”ti (ma. ni. 1.65) sīlāni-
samsabhāvena vutto catupaccayalābho, yo ca catunnaṃ paccayānaṃ sakkacca-
dānasaṅkhāto ādarabahumānagarukaraṇasaṅkhāto ca sakkāro, yo ca “sīlasa-

mpanno bahussuto sutadharo āradhāvīriyo”ti-ādinā nayena uggatathutighosasa-
ñkhāto siloko brahmacariyaṃ carantānaṃ diṭṭhadhammiko ānisaṃso, tadatthaṃ.
Iti maṃ jano jānātūti “evaṃ brahmacariyavāse sati ‘ayaṃ sīlavā kalyāṇadhammo’-
ti-ādinā maṃ jano jānātu sambhāvetū”ti attano santaguṇavasena sambhāvana-
tthampi na idaṃ brahmacariyaṃ vussatīti sambandho.

Keci pana “**janakuhanatthanti** pāpicchassa icchāpakatassa sato sāmanta-jappa-
na-iriyāpathanissitapaccayapaṭisevanasañkhātena tividhena kuhanavatthunā
kuhanabhāvena janassa vimhāpanatthaṃ. **Janalapanatthanti** pāpicchasseva sato
paccayatthaṃ parikathobhāsādivasena lapanabhāvena upalāpanabhāvena vā
janassa lapanatthaṃ. **Lābhasakkārasilokānisaṃsatthanti** pāpicchasseva sato
lābhādigarutāya lābhasakkārasilokasañkhātassa ānisaṃsa-udayassa nipphāda-
natthaṃ. **Iti maṃ jano jānātūti** pāpicchasseva sato asantaguṇasambhāvanādhi-
ppāyena ‘iti evaṃ maṃ jano jānātūti’ na idaṃ brahmacariyaṃ vussatīti”ti eva-
mettha atthaṃ vadanti. Purimoyeva pana attho sārataro.

Atha khoti ettha **athāti** aññadatthe nipāto, **khoti** avadhāraṇe. Tena kuhanādito
aññadatthāyeva pana idaṃ, bhikkhave, brahmacariyaṃ vussatīti dasseti. Idāni taṃ
payojanaṃ dassento “**saṃvaratthañceva pahānatthañcā**”ti (..0105) āha. Tattha
pañcavidho saṃvaro- pātimokkhasaṃvaro, satisaṃvaro, ñāṇasaṃvaro, khantisaṃ-
varo, vīriyasaṃvaroti.

Tattha “iminā pātimokkhasaṃvarena upeto hoti samupeto”ti (vibha. 511) hi
ādinā nayena āgato ayaṃ **pātimokkhasaṃvaro** nāma, yo sīlasaṃvaroti ca pavu-
ccati. “Rakkhati cakkhundriyaṃ, cakkhundriye saṃvaraṃ āpajjati”ti (dī. ni. 1.213;
ma. ni. 1.295; saṃ. ni. 4.239; a. ni. 3.16) āgato ayaṃ **satisaṃvaro**.

“Yāni sotāni lokasmiṃ (ajitāti bhagavā),

sati tesam nivāraṇaṃ;

sotānaṃ saṃvaraṃ brūmi,

paññāyete pidhiyare”ti. (su. ni. 1041)-

Āgato ayaṃ **ñāṇasaṃvaro**. “Khamo hoti sītassa uṇhassā”ti-ādinā (ma. ni. 1.24; a.
ni. 4.114; 6.58) nayena āgato ayaṃ **khantisaṃvaro**. “Uppannaṃ kāmavitakkaṃ
nādhivāseti”ti-ādinā (ma. ni. 1.26; a. ni. 4.114; 6.58) nayena āgato ayaṃ **vīriyasaṃ-
varo**. Atthato pana pāṇātipātādīnaṃ pajahanavasena, vattapaṭivattānaṃ karaṇava-
sena ca pavattā cetanā viratiyo ca. Sañkhepato sabbo kāyavacīsaṃyamo, vitthā-
rato sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ avītikkamo sīlasaṃvaro. Sati eva satisaṃvaro,
satippadhānā vā kusalā khandhā. Ñāṇameva ñāṇasaṃvaro. Adhivāsanavasena
adoso, adosappadhānā vā tathā pavattā kusalā khandhā khantisaṃvaro, paññāti
eke. Kāmavitakkādīnaṃ anadhivāsanavasena pavattaṃ vīriyameva vīriyasaṃ-
varo. Tesu paṭhamo kāyaduccaritādidussilyassa saṃvaraṇato saṃvaro, dutiyo
muṭṭhassaccassa, tatiyo aññāṇassa, catuttho akkhantiyā, pañcama kosajjassa
saṃvaraṇato pidahanato saṃvaroti veditabbo. Evametassa saṃvarassa atthāya
saṃvaratthaṃ, saṃvaranipphādanatthanti attho.

Pahānampi pañcavidhaṃ- tadaṅgappahānaṃ, vikkhambhanappahānaṃ, samu-
cchedappahānaṃ, paṭippassaddhippahānaṃ, nissaraṇappahānanti. Tattha yaṃ

vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā ekakanipāte paṭhamasuttavaṇṇanāyaṃ vuttameva. Tassa pana pañcavidhassapi tathā tathā rāgādikilesānaṃ (..0106) paṭinissajjanaṭṭhena samatikkamanaṭṭhena vā pahānassa atthāya pahānatthaṃ, pahānasādhana-tthanti attho. Tattha saṃvarena kilesānaṃ cittasantāne pavesananivāraṇaṃ pahā-
nena pavesananivāraṇaṃceva samugghāto cāti vadanti. Ubhayenāpi pana yathā-
rahaṃ ubhayaṃ sampajjatīti daṭṭhabbaṃ. Sīlādidhammā eva hi saṃvaraṇato saṃvaro, pajahanato pahānanti.

Gāthāsu **anītihanti** ītiyo vuccanti upaddavā- diṭṭhadhammikā ca samparāyikā ca. Ītiyo hanati vināseti pajahatīti ītihaṃ, anu ītihanti **anītihaṃ**, sāsanabrahmacariyaṃ maggabrahmacariyañca. Atha vā ītihi anathehi saddhiṃ hananti gacchanti pavattantīti ītihā, taṇhādi-upakkilesā. Natthi ettha ītihāti **anītihaṃ**. Ītihā vā yathāvuttentaṭṭhena titthiyasamayā, tappaṭipakkhato idaṃ anītihaṃ. “Anitihan”tipi pāṭho. Tassattho- “ītihāyan”ti dhammesu anekamaṃsaggāhabhāvato vicikicchā ītihaṃ nāma, sammāsambuddhappaveditattā yathānusiṭṭhaṃ paṭipajantānaṃ nikkaṅkhabhāvasādhanato natthi ettha ītihanti **anītihaṃ**, aparappaccayanti attho. Vuttañhetam “paccattam veditabbo viññūhi”ti “atakkāvacarō”ti ca. Gāthāsukhattham pana “anītihan”ti dīgham katvā paṭhanti.

Nibbānasaṅkhātam ogadham patiṭṭham pāram gacchatīti **nibbānogadhagāmī**, vimuttirasattā ekanteneva nibbānasampāpakoti attho. Tam nibbānogadhagāminam brahmacariyam. **Soti** yo so samatiṃsa pāramiyo pūretvā sabbakilese bhinditvā anuttaram sammāsambodhiṃ abhisambuddho, so bhagavā **adesayi** desesi. Nibbānogadhoti vā ariyamaggo vuccati. Tena vinā nibbānogāhanassa asamभवतो tassa ca nibbānam anālambitvā appavattanato, tañca tam ekantam gacchatīti nibbānogadhagāmī. Atha vā **nibbānogadhagāminanti** nibbānassa antogāminam maggabrahmacariyam, nibbānam ārammaṇam karitvā tassa anto eva vattati pavattatīti. **Mahattehīti** mahā-ātumehi uḷārajjhāsayehi. Mahantam nibbānam, mahante vā silakkhandhādike esanti gavesantīti mahesino buddhādayo ariyā. Tehi **anuyāto** paṭipanno. **Yathā buddhena desitanti** yathā abhiññeyyādidhamme abhiññeyyādibhāveneva sammāsambuddhena mayā desitam, evam ye etam (..0107 maggabrahmacariyam tadattham sāsanabrahmacariyañca paṭipajanti. Te diṭṭhadhammikasamparāyikatthehi yathārahaṃ anusāsantassa satthu mayham sāsana-kārino ovādappaṭikarā sakalassa vaṭṭadukkhassa antam pariyantam appavattim karissanti, dukkhassa vā antam nibbānam sacchikarissantīti.

Atṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Dutīyanakuhanasuttavaṇṇanā

36. Navame **abhiññatthanti** kusalādivibhāgena khandhādivibhāgena ca sabba-dhamme abhivisiṭṭhena ñāṇena aviparītato jānanattham. **Pariññatthanti** tebhūmakadhamme “idaṃ dukkhan”ti-ādinā parijānanattham samatikkamanatthañca. Tattha abhiññeyya-abhijānanā catusaccavisayā. Pariññeyyaparijānanā pana yadipi dukkhasaccavisayā, pahānasacchikiriyaḥbhāvanābhisamayehi pana vinā na pavattatīti pahānādayopi idha gahitāti veditabham. Sesam anantarasutte vuttatthameva.

Navamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Somanassasuttavaṇṇanā

37. Dasame **sukhasomanassabahuloti** ettha **sukhanti** kāyikaṃ sukhaṃ, **somanassanti** cetasikaṃ. Tasmā yassa kāyikaṃ cetasikañca sukhaṃ abhiñhaṃ pavattati, so sukhasomanassabahuloti vutto. **Yonīti** “catasso kho imā, sāriputta, yoniyo” ti-ādīsu (ma. ni. 1.152) khandhakoṭṭhāso yonīti āgato. “Yoni hesā, bhūmija, phalassa adhigamāyā” ti-ādīsu (ma. ni. 3.226) kāraṇaṃ.

“na cāhaṃ brāhmaṇaṃ brūmi, yonijaṃ mattisambhavan” ti ca. (ma. ni. 2.457; dha. pa. 396; su. ni. 625);

“Tameṇaṃ kammajā vātā nibbattitvā uddhampādaṃ adhosiraṃ sampariva-ttetvā mātu yonimukhe sampaṭipādentī” ti ca ādīsu passāvamaggo. Idha pana kāraṇaṃ (..0108) adhippetā. **Assāti** anena. **Āraddhāti** paṭṭhapitā paggaḥitā pari-puṇṇā sampādītā vā.

Āsavānaṃ khayāyāti ettha āsavantīti āsavā, cakkhutopi ...pe... manatopi savanti pavattantīti vuttaṃ hoti. Dhammato yāva gotrabhū, okāsato yāva bhavaggā savantīti vā āsavā. Ete dhamme etañca okāsaṃ anto karitvā pavattantīti attho. Antokaraṇattho hi ayaṃ ākāro. Cirapārivāsiyaṭṭhena madirādayo āsavā viyātipi āsavā. Loke hi cirapārivāsikā madirādayo āsavāti vuccanti. Yadi ca cirapā-rivāsiyaṭṭhena āsavā, ete eva bhavituṃ arahanti. Vuttaṃ hetā- “purimā, bhikkhave, koṭi na paññāyati avijjāya, ito pubbe avijjā nāhosi” ti-ādi (a. ni. 10.61). Āyataṃ saṃsāradukkhaṃ savanti pasavantītipi āsavā. Purimāni cettha nibbaca-nāni yattha kilesā āsavāti āgatā, tattha yujjanti; pacchimaṃ kammepi. Na keva-lañca kammakilesā eva āsavā, apica kho nānappakārā upaddavāpi. Abhidhamme hi “cattāro āsavā- kāmāsavo, bhavāsavo, diṭṭhāsavo, avijjāsavo” ti (dha. sa. 1102) kāmarāgādayo kilesā āsavāti āgatā. Suttepi “nāhaṃ, cunda, diṭṭhadhammikānaṃ- yeva āsavānaṃ saṃvarāya dhammaṃ desemi” ti (dī. ni. 3.182) ettha vivādamūla-bhūtā kilesā āsavāti āgatā.

“Yena devūpapatyassa, gandhabbo vā vihaṅgamo;

yakkhattaṃ yena gaccheyya, manussattañca abbaje;

te mayhaṃ, āsavā khīṇā, viddhastā vinaḷīkatā” ti. (a. ni. 4.36)-

Ettha tebhūmaṃ kammaṃ avasesā ca akusalā dhammā. “Diṭṭhadhammikānaṃ āsavānaṃ saṃvarāya samparāyikānaṃ āsavānaṃ paṭighātāyā” ti (pārā. 39) ettha parūpaghātavippaṭisāravadhabandhādayo ceva apāyadukkhabhūtā nānappakārā upaddavā ca.

Te panete āsavā vinaye “diṭṭhadhammikānaṃ āsavānaṃ saṃvarāya, samparā-yikānaṃ āsavānaṃ paṭighātāyā” ti dvedhā āgatā. Saḷāyatane “tayome, āvuso, āsavā- kāmāsavo, bhavāsavo, avijjāsavo” ti (..0109) (saṃ. ni. 4.321) tidhā āgatā. Tathā aññesu suttantesu. Abhidhamme teyeva diṭṭhāsavena saddhiṃ catudhā āgatā. Nibbedhikapariyāye pana “atthi, bhikkhave, āsavā nirayagamaniyā, atthi āsavā tiracchānayonigamaniyā, atthi āsavā pettivisayagamaniyā, atthi āsavā manussalokagamaniyā, atthi āsavā devalokagamaniyā” ti (a. ni. 6.63) pañcadhā

āgatā. Kammameva cettha āsavāti adhippetam. Chakkanipāte “atthi, bhikkhave, āsavā samvarā pahātabbā”ti-ādinā (a. ni. 6.58) nayena chadhā āgatā. Sabbāsava-pariyāye teyeva dassanapahātabbehi dhammehi saddhiṃ sattadhā āgatā. Idha pana abhidhammapariyāyena cattāro āsavā adhippetāti veditabbā.

Khayāyāti ettha pana “yo āsavānaṃ khayō vayo bhedo paribhedo aniccatā anta-radhānan”ti āsavānaṃ sarasabhedo āsavānaṃ khayoti vutto. “Jānato ahaṃ, bhikkhave, passato āsavānaṃ khayaṃ vadāmi”ti (ma. ni. 1.15) ettha āsavānaṃ khīṇākāro natthibhāvo accantaṃ asamuppādo āsavakkhayoti vutto.

“Sekhassa sikkhamānassa, ujumaggānusārino;
khayasmīṃ paṭhamaṃ ñāṇaṃ, tato aññā anantarā”ti. (itivu. 62)-
Ettha ariyamaggo āsavakkhayoti vutto. “Āsavānaṃ khayā samaṇo hotī”ti (ma. ni. 1.438) ettha phalaṃ.

“Paravajjānupassissa, niccaṃ ujjhānasaññino;
āsavā tassa vaḍḍhanti, ārā so āsavakkhayā”ti. (dha. pa. 253)-
Ettha nibbānaṃ. Idha pana phalaṃ sandhāya “āsavānaṃ khayāyā”ti vuttaṃ, arahattaphalattthāyāti attho.

Samvejaniyesu thānesūti samvegajanakesu jāti-ādīsu samvegavatthūsu. Jāti, jarā, byādhi, maraṇaṃ, apāyadukkhaṃ, atīte vaṭṭamūlakaṃ dukkhaṃ, anāgate vaṭṭamūlakaṃ dukkhaṃ, paccuppanne āhārapariyeṭṭhimūlakaṃ dukkhanti imāni hi samvegavatthūni samvejaniyaṭṭhānāni nāma. Apica “āditto lokasannivāso uyyutto payāto kummaggappaṭipanno, upaniyati loko addhuvo, atāṇo loko anabhi-ssaro, assako (..0110) loko, sabbaṃ pahāya gamaṇiyaṃ, ūno loko atitto taṇhādāso”ti-evamādīni (paṭi. ma. 1.117) cettha samvejaniyaṭṭhānāni veditabbāni. **Samvejanenāti** jāti-ādīsamvegavatthūni paṭicca uppannabhayasaṅkhātena samvejanena. Atthato pana sahottappañāṇaṃ samvego nāma.

Samviggassāti gabbhokkantikādivasena anekavidhehi jāti-ādīdukkhehi samvegajātassa. “Samvejivā”ti ca paṭhanti. **Yoniso padhānenāti** upāyapadhānena, sammāvāyāmenāti attho. So hi yathā akusalā dhammā pahiyanti, kusalā dhammā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti, evaṃ padahanato uttamabhāvasādhanato ca “padhānan”ti vuccati. Tattha samvegena bhavādīsu kiñci tāṇaṃ leṇaṃ paṭisa-ṛaṇaṃ apassanto tattha anoliyanto alaggamānaso tappaṭipakkhena ca vinivattita-visaṅgito aññadatthu nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro. So kalyāṇamittasannissayena yonisomanasikārabahulo visuddhāsayappayogo samathavi-passanāsu yuttappayutto sabbasmimpi saṅkhāragate nibbindati virajjati, vipassanaṃ ussukkāpeti. Tattha yadidaṃ yonisomanasikārabahulo visuddhāsayappa-yogo samathavipassanāsu yuttappayutto, tenassa diṭṭheva dhamme sukhasoma-nassabahulatā veditabbā. Yaṃ panāyaṃ samathe patiṭṭhito vipassanāya yuttappa-yutto sabbasmimpi saṅkhāragate nibbindati virajjati, vipassanaṃ ussukkāpeti, tenassa yoni āradhā āsavānaṃ khayāyāti veditabbaṃ.

Gāthāsu **samvijjethēvāti** samvijjeyya eva samvegaṃ kareyya eva. “Samvijjivānā”ti ca paṭhanti. Vuttanayena samviggo hutvāti attho. **Paṇḍitoti** sappañño, tihetu-kapaṭisandhīti vuttaṃ hoti. **Paññāya samavekkhiyāti** samvegavatthūni samvijjana-

vasena paññāya sammā avekkhiya. Atha vā paññāya sammā avekkhitvāti. Sesam sabbattha uttānatthameva.

Dasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti paramatthadīpaniyā itivuttaka-aṭṭhakathāya

Dukanipāte paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavaggo

1. Vitakkasuttavaṇṇanā

38. Dutiyavaggassa (..0111) paṭhame **tathāgataṃ, bhikkhaveti ettha tathāgata-**saddo tāva sattavohārasammāsambuddhādīsu dissati. Tathā hesa “hoti tathāgato paraṃ maraṇā”ti-ādīsu (dī. ni. 1.65) sattavohāre.

“Tathāgataṃ devamanussapūjitaṃ,

buddhaṃ namassāma suvatthi hotū”ti. (khu. pā. 6.16)-

Ādīsu sammāsambuddhe.

“Tathāgataṃ devamanussapūjitaṃ,

dhammaṃ namassāma suvatthi hotū”ti. (khu. pā. 6.17)-

Ādīsu dhamme.

“Tathāgataṃ devamanussapūjitaṃ,
saṅghaṃ namassāma suvatthi hotū” ti. (khu. pā. 6.18)-

Ādīsu saṅghe. Idha pana sammāsambuddhe. Tasmā tathāgatanti ettha aṭṭhahi kāraṇehi bhagavā tathāgatoti vuccati. Katamehi aṭṭhahi? Tathā āgatoti tathāgato, tathā gatoti tathāgato, tathalakkhaṇaṃ āgatoti tathāgato, tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti tathāgato, tathadassitāya tathāgato, tathavāditāya tathāgato, tathākāritāya tathāgato, abhibhavanaṭṭhena tathāgatoti.

Kathaṃ bhagavā **tathā āgatoti tathāgato?** Yathā yena abhinīhārena dānapāramiṃ pūretvā sīlanekkhammaṃ paññāvīriyakhantisacca-adhiṭṭhānamettā-upekkhāpāramiṃ pūretvā imā dasa pāramiyo, dasa upapāramiyo, dasa paramatthapāramiyoti samatiṃsa pāramiyo pūretvā aṅgapariccāgaṃ, attapariccāgaṃ, dhanapariccāgaṃ, dārapariccāgaṃ, rajjapariccāganti imāni pañca mahāpariccāgāni pariccajītvā yathā vipassi-ādayo sammāsambuddhā āgatā (..0112), tathā amhākaṃ bhagavāpi āgatoti tathāgato. Yathāha-

“Yatheva lokamhi vipassi-ādayo,
sabbaññubhāvaṃ munayo idhāgatā;
tathā ayaṃ sakyamunīpi āgato,
tathāgato vuccati tena cakkhumā” ti.-

Evam tathā āgatoti tathāgato.

Kathaṃ **tathā gatoti tathāgato?** Yathā sampatijātāva vipassi-ādayo samehi pādehi pathaviyaṃ patiṭṭhāya uttarābhimukhā sattapadavītihārena gatā, tathā amhākaṃ bhagavāpi gatoti tathāgato. Yathāhu-

“Muhuttajātova gavaṃpatī yathā,
samehi pādehi phusī vasundharaṃ;
so vikkamī satta padāni gotamo,
setaṅca chattaṃ anudhārayuṃ marū.
“Gantvāna so satta padāni gotamo,
disā vilokesi samā samantato;
aṭṭhaṅgupetaṃ giramabbhudīrayi,
sīho yathā pabbatamuddhaniṭṭhito” ti.-

Evam tathā gatoti tathāgato.

Kathaṃ **tathalakkhaṇaṃ āgatoti tathāgato?** Sabbesaṃ rūpārūpadhammānaṃ salakkhaṇaṃ, sāmāññalakkhaṇaṃ, tathaṃ, avitathaṃ, ñāṇagatiyā āgato, avirajjhītvā patto, anubuddhoti tathāgato. Yathāha-

“Sabbesaṃ pana dhammānaṃ, sakasāmaññalakkhaṇaṃ;
tathamevāgato yasmā, tasmā nātho tathāgato” ti.-

Evam tathalakkhaṇaṃ āgatoti tathāgato.

Kathaṃ **tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti tathāgato?** Tathadhammā nāma cattāri ariyasaccāni. Yathāha “cattārimāni, bhikkhave, tathāni (..0113) avitathāni anaññathāni. Katamāni cattāri? Idaṃ dukkhaṃ ariyasaccanti, bhikkhave, tathametaṃ avitathametaṃ anaññathametan” ti (saṃ. ni. 5.1090) vitthāro. Tāni ca

bhagavā abhisambuddho, tasmāpi tathānaṃ abhisambuddhattā tathāgato. Abhisambuddhattho hi ettha gata-saddo. Evaṃ tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti tathāgato.

Kathaṃ **tathadassitāya tathāgato?** Yaṃ sadevake loke ...pe... sadevamanussāya pajāya aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṃ sattānaṃ cakkhuvāre āpāthamāgacchantāṃ rūpārammaṇaṃ nāma atthi, taṃ bhagavā sabbākārato jānāti passati. Evaṃ jānatā passatā cānena taṃ iṭṭhādivasena vā diṭṭhasutamuta-viññātesu labbhamānapadavasena vā “katamaṃ taṃ rūpaṃ rūpāyatanaṃ, yaṃ rūpaṃ catunnaṃ mahābhūtānaṃ upādāya vaṇṇanibhā sanidassanaṃ sappatiṅghaṃ nīlaṃ pitakan”ti-ādinā (dha. sa. 616) nayena anekehi nāmehi terasahi vārehi dvepaññāsāya nayehi vibhajjamānaṃ tathameva hoti, vitathaṃ natthi. Esa nayo sotadvārādīsu āpāthamāgacchantesu saddādīsu. Vuttañhetāṃ bhagavatā-

“Yaṃ, bhikkhave, sadevakassa lokassa ...pe... sadevamanussāya diṭṭhaṃ sutamaṃ mutaṃ viññātaṃ pattaṃ pariyesitaṃ anuvicaritaṃ manasā, tamahaṃ jānāmi ...pe... tamahaṃ abbaññāsim, taṃ tathāgatassa viditaṃ, taṃ tathāgato na upaṭṭhāsī”ti (a. ni. 4.24).

Evaṃ tathadassitāya tathāgato. Ettha tathadassi-atthe tathāgatoti padassa sambhavo veditabbo.

Kathaṃ **tathavāditāya tathāgato?** Yaṃ rattiṃ bhagavā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho, yañca rattiṃ anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyi, etthantare pañcacattālīsavassaparimāṇakāle yaṃ bhagavatā bhāsitaṃ suttageyyādi, sabbaṃ taṃ parisuddhaṃ paripuṇṇaṃ rāgamadādinimmadanaṃ ekasadisamaṃ tathaṃ avitathaṃ. Tenāha-

“Yañca, cunda, rattiṃ tathāgato anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddhijjhati, yañca rattiṃ anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyati, yaṃ (..0114) etasmim antare bhāsati lapati niddisati, sabbaṃ taṃ tatheva hoti, no aññathā. Tasmā ‘tathāgato’ti vuccatī”ti (dī. ni. 3.188; a. ni. 4.23).

Gada-attho hi ettha gatasaddo. Evaṃ tathavāditāya tathāgato. Apica āgadanaṃ āgado, vacananti attho. Tatho aviparīto āgado assāti dakārassa takāraṃ katvā tathāgatoti, evampettha padasiddhi veditabbā.

Kathaṃ **tathākāritāya tathāgato?** Bhagavato hi vācāya kāyo anulometi, kāyassapi vācā. Tasmā yathāvādī tathākārī, yathākārī tathāvādī ca hoti. Evaṃbhūtassa cassa yathā vācā, kāyopi tathā gato pavatto. Yathā ca kāyo, vācāpi tathā gatāti tathāgato. Tenāha “yathāvādī, bhikkhave, tathāgato tathākārī, yathākārī tathāvādī. Iti yathāvādī tathākārī, yathākārī tathāvādī. Tasmā ‘tathāgato’ti vuccatī”ti. Evaṃ tathākāritāya tathāgato.

Kathaṃ **abhibhavanaṭṭhena tathāgato?** Yasmā bhagavā upari bhavaggaṃ heṭṭhā avīciṃ pariyantaṃ karitvā tiriyaṃ aparimāṇāsu lokadhātūsu sabbasatte abhibhavati sīlenapi samādhināpi paññāyapi vimuttiyāpi vimuttiñāṇadassanēnapi, na tassa tulā vā pamāṇaṃ vā atthi, atha kho atulo appameyyo anuttaro devānaṃ atidevo sakkānaṃ atisakko brahmānaṃ atibrahmā sabbasattuttamo, tasmā tathāgato. Tenāha-

“Sadevake, bhikkhave, loke ...pe... manussāya tathāgato abhibhū anabhibhūto aññadatthu daso vasavattī, tasmā ‘tathāgato’ti vuccatī”ti (dī. ni. 3.188; a. ni. 4.23).

Tatrāyaṃ padasiddhi- agado viya agado, desanāvilāso ceva puññussayo ca. Tena hesa mahānubhāvo bhisakko viya dibbāgadena sappe, sabbaparappavā-
dino sadevakañca lokam abhibhavati. Iti sabbalokābhibhavane tatho aviparīto
yathāvutto agado etassāti dakārassa takāram katvā tathāgatoti veditabbo. Evaṃ
abhibhavanaṭṭhena tathāgato.

Apica (..0115) tathāya gatoti tathāgato, tatham gatoti tathāgato. Tattha sakala-
lokam tiraṇapariññāya tathāya gato avagatoti tathāgato, lokasamudayaṃ pahāna-
pariññāya tathāya gato atītoti tathāgato, lokanirodham sacchikiriyāya tathāya gato
adhigatoti tathāgato. Lokanirodhagāminiṃ paṭipadam tatham gato paṭipannoti
tathāgato. Vuttañhetam bhagavatā-

“Loko, bhikkhave, tathāgatena abhisambuddho. Lokasmā tathāgato viṣaṃ-
yutto. Lokasamudayo, bhikkhave, tathāgatena abhisambuddho, lokasamudayo
tathāgatassa pahīno. Lokanirodho, bhikkhave, tathāgatena abhisambuddho,
lokanirodho tathāgatassa sacchikato. Lokanirodhagāminī paṭipadā, bhikkhave,
tathāgatena abhisambuddhā, lokanirodhagāminī paṭipadā tathāgatassa bhāvitā.
Yaṃ, bhikkhave, sadevakassa ...pe... sabbam tam tathāgatena abhisam-
buddham. Tasmā ‘tathāgato’ti vuccatī”ti (a. ni. 4.23).

Aparehipi aṭṭhahi kāraṇehi bhagavā tathāgato. Tathāya āgatoti tathāgato,
tathāya gatoti tathāgato, tathāni āgatoti tathāgato, tathā gatoti tathāgato, tathāvi-
dhoti tathāgato, tathāpavattikoti tathāgato, tathehi āgatoti tathāgato, tathā gatabhā-
vena tathāgatoti.

Katham **tathāya āgatoti tathāgato?** Yā sā bhagavatā sumedhabhūtena dīpaṅka-
radasabalassa pādamūle-

“Manussattam liṅgasampatti, hetu sathāradassanam;

Pabbajjā guṇasampatti, adhikāro ca chandatā;

aṭṭhadhammasamodhānā, abhinīhāro samijjhatī”ti. (bu. vaṃ. 2.59)-

Evaṃ vuttam aṭṭhaṅgasamannāgataṃ abhinīhāram sampādentena “aham sade-
vakaṃ lokam tiṇṇo tāressāmi, mutto mocessāmi, danto damessāmi, assattho
assāsessāmi, parinibbuto parinibbāpessāmi, suddho sodhessāmi (..0116),
buddho bodhessāmi”ti mahāpaṭiññā pavattitā. Vuttam hetam-

“Kiṃ me ekena tiṇṇena, purisena thāmadassinā;

sabbaññutam pāpuṇitvā, santāressam sadevakaṃ.

“Iminā me adhikārena, katena purisuttame;

sabbaññutam pāpuṇitvā, tāremi janatam bahum.

“Saṃsārasotam chinditvā, viddhamsetvā tayo bhava;

dhammanāvaṃ samāruya, santāressam sadevakaṃ.

“Kiṃ me aññātesena, dhammam sacchikatenidha;

sabbaññutam pāpuṇitvā, buddho hessam sadevake”ti. (bu. vaṃ. 55-58);

pavicayapaccavekkhaṇasamādānānaṃ kāraṇabhūtaṃ avisaṃvādentō lokanātho yasmā mahākappānaṃ sataśahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni sakkaccaṃ nirantaraṃ niravasesato dānapārami-ādayo samatiṃsapāramiyo pūretvā, aṅgapariccāgādayo pañca mahāpariccāge pariccajivā, saccādhittānādīni cattāri adhiṭṭhānāni paribrūhetvā, puññañāṇasambhāre sambharitvā pubbayogapubbacariyādhammakkhānañātathacariyādayo ukkaṃsāpetvā, buddhicariyaṃ paramakoṭiṃ pāpetvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambujjhi; tasmā tasseva sā mahāpaṭiññā tathā avitathā anaññathā, na tassa vālaggamattampi vitathaṃ atthi. Tathā hi dīpaṅkaro dasabalo koṇḍañño, maṅgalo ...pe... kassapo bhagavāti ime catuvīsati sammāsambuddhā paṭipāṭiyā uppunnā “buddho bhavissati”ti naṃ byākariṃsu. Evaṃ catuvīsatiyā buddhānaṃ santike laddhabyākaraṇo ye te katābhinihārehi bodhisattehi laddhabbā āniśaṃsā, te labhitvāva āgatoti tāya yathāvuttāya mahāpaṭiññāya tathāya abhisambuddhabhāvaṃ āgato adhigatoti tathāgato. Evaṃ tathāya āgatoti tathāgato.

Kathaṃ **tathāya gatoti tathāgato?** Yāyaṃ mahākaruṇā lokanāthassa, yāya mahādukkhasambādhappaṭipannaṃ sattanikāyaṃ disvā “tassa (..0117) natthañño koci paṭisaraṇaṃ, ahameva naṃ ito saṃsāradukkhato mutto mocessāmi”ti samussāhitamānaso mahābhinihāraṃ akāsi. Katvā ca yathāpaṇidhānaṃ sakalalokahitasampādanāya ussukkamāpanno attano kāyajīvitānirapekkho paresaṃ sotapathagamanamattenapi cittutrāsasamuppādikā atidukkarā dukkacariyā samācaranto yathā mahābodhisattānaṃ paṭipatti hānabhāgiyā saṃkilesabhāgiyā ṭhitabhāgiyā vā na hoti, atha kho uttari viśesabhāgiyāva hoti, tathā paṭipajjamāno anupubbena niravasese bodhisambhāre samānetvā abhisambodhiṃ pāpuṇi. Tato parañca tāyeva mahākaruṇāya sañcoditamānaso pavivekaratiṃ paramañca santaṃ vimokkhasukhaṃ pahāya bālañābahule loke tehi samuppāditāṃ sammānāvamānavippakāraṃ agaṇetvā veneyyañāvinayanena niravasesaṃ buddhakkiccaṃ niṭṭhapesi. Tatra yo bhagavato sattesu mahākaruṇāya samokkamanākāro, so parato āvi bhavissati. Yathā buddhabhūtaśsa lokanāthassa sattesu mahākaruṇā, evaṃ bodhisattabhūtaśsapi mahābhinihārakālādīsūti sabbattha sabbadā ca ekasadiśatāya tathāva sā avitathā anaññathā. Tasmā tīsupi avatthāsu sabbasattesu samānaraśāya tathāya mahākaruṇāya sakalalokahitāya gato paṭipannoti tathāgato. Evaṃ tathāya gatoti tathāgato.

Kathaṃ **tathāni āgatoti tathāgato?** Tathāni nāma cattāri ariyamaggañāṇāni. Tāni hi “idaṃ dukkhaṃ, ayaṃ dukkhasamudayo, ayaṃ dukkhanirodho, ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā”ti evaṃ sabbañeyyaśāṅgākānaṃ pavattinivattitadubhayahetubhūtaṃ catunnaṃ ariyasaccānaṃ, dukkhasa piḷanaṭṭho saṅkhatatṭho santāpaṭṭho vipariṇāmatṭho, samudayassa āyūhanaṭṭho nidānaṭṭho saṃyogaṭṭho palibodhaṭṭho, nirodhassa nissaraṇaṭṭho vivekaṭṭho asaṅkhataṭṭho amataṭṭho, maggassa niyyānaṭṭho hetvaṭṭho dassanaṭṭho adhipateyyaṭṭhoti-ādīnaṃ tabbibhāgānañca yathābhūtasabhāvāvabodhavibandhakassa saṃkilesapaṅkhasa samucchindanena paṭiladdhāya tattha asaṃmohābhisaṃmayasaṅkhātāya

aviparītākārappavattiyā dhammānaṃ sabhāvasarasalakkhaṇassa avisaṃvādanato tathāni avitathāni anaññathāni, tāni (..0118) bhagavā anaññaneyyo sayameva āgato adhigato, tasmā tathāni āgatoti tathāgato.

Yathā ca maggañāṇāni, evaṃ bhagavato tisu kālesu appaṭihatañāṇāni catupaṭi-sambhidāñāṇāni catuvesārajjañāṇāni pañcagatiparicchedañāṇāni cha-asādhāra-ṇañāṇāni sattabojjhaṅgavibhāvanañāṇāni aṭṭhamaggaṅgavibhāvanañāṇāni navā-nupubbavihārasamāpattiñāṇāni dasabalañāṇāni ca vibhāvetabbāni.

Tatrāyaṃ vibhāvanā- yañhi kiñci aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṃ sattānaṃ hīnādibhedabhinnānaṃ hīnādibhedabhinnāsu atitāsu khandhāyatana-dhātūsu sabhāvakkiccādi avatthāvisesādi khandhapaṭibaddhanāmagottādi ca jāni-tabbaṃ. Anindriyabaddhesu ca atisukhumatirohitavidūradesesu rūpadhammesu yo taṃtaṃpaccayavisesehi saddhiṃ paccayuppannānaṃ vaṇṇasaṅghānagandha-rasaphassādiviseso, tatha sabbattheva hatthatale ṭhapita-āmalako viya paccak-khato asaṅgamappaṭihataṃ bhagavato ñāṇaṃ pavattati, tathā anāgatāsu paccu-ppannāsu cāti imāni tisu kālesu appaṭihatañāṇāni nāma. Yathāha-

“Atitāṃse buddhassa bhagavato appaṭihataṃ ñāṇaṃ, anāgataṃse buddhassa bhagavato appaṭihataṃ ñāṇaṃ, paccuppannaṃse buddhassa bhagavato appaṭihataṃ ñāṇaṃ”ti (paṭi. ma. 3.5).

Tāni panetāni tatha tatha dhammānaṃ sabhāvasarasalakkhaṇassa avisaṃvādanato tathāni avitathāni anaññathāni, tāni bhagavā sayambhuñāṇena adhi-gañchi. Evaṃ tathāni āgatoti tathāgato.

Tathā atthapaṭisambhidā, dhammapaṭisambhidā, niruttipaṭisambhidā, paṭibhāna-paṭisambhidāti catasso paṭisambhidā. Tatha atthapabhedassa sallakkhaṇavibhāvanavavatthānakaraṇasamatthaṃ atthe pabhedagataṃ ñāṇaṃ atthapaṭisa-mbhidā. Dhammapabhedassa sallakkhaṇavibhāvanavavatthānakaraṇasamatthaṃ dhamme pabhedagataṃ ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā. Niruttipabhedassa salla-kkhaṇavibhāvanavavatthānakaraṇasamatthaṃ niruttābhilāpe pabhedagataṃ ñāṇaṃ niruttipaṭisambhidā. Paṭibhānapabhedassa (..0119) sallakkhaṇavibhāvana-vavatthānakaraṇasamatthaṃ paṭibhāne pabhedagataṃ ñāṇaṃ paṭibhānapaṭisa-mbhidā. Vuttañhetā-

“Atthe ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā, dhamme ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā, tatra dhammaniruttābhilāpe ñāṇaṃ niruttipaṭisambhidā, ñāṇesu ñāṇaṃ paṭibhā-napaṭisambhidā”ti (vibha. 718).

Ettha ca hetu-anusārena araṇiyato adhigantabbato ca saṅkhepato hetuphalaṃ attho nāma. Pabhedato pana yaṃkiñci paccayuppannaṃ, nibbānaṃ, bhāsitattho, vipāko, kiriyāti ime pañca dhammā attho. Taṃ atthaṃ paccavekkhantassa tasmīṃ atthe pabhedagataṃ ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā. Dhammoti saṅkhepato paccayo. So hi yasmā taṃ taṃ atthaṃ vidahati pavatteti ceva pāpeti ca, tasmā dhammoti vuccati. Pabhedato pana yo koci phalanibbattako hetu, ariyamaggo, bhāsitāṃ, kusalaṃ, akusalanti ime pañca dhammā dhammo, taṃ dhammaṃ paccavekkha-ntassa tasmīṃ dhamme pabhedagataṃ ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā. Vuttampi cetā-

“Dukkhe ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā, dukkhasamudaye ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā, dukkhanirodhe ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā, dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā”ti (vibha. 719).

Atha vā hetumhi ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā, hetuphale ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā. Ye dhammā jātā bhūtā sañjātā nibbattā abhinibbattā pātubhūtā, imesu dhammesu ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā. Yamhā dhammā te dhammā jātā bhūtā sañjātā nibbattā abhinibbattā pātubhūtā, tesu dhammesu ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā. Jarāmaṇaṇe ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā, jarāmaṇasamudaye ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā. Jarāmaṇanirodhe ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā, jarāmaṇanirodhagāminiyā paṭipadāya ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā. Jātiyā, bhava, upādāne, taṇhāya, vedanāya, phasse, saḷāyatane, nāmarūpe, viññāṇe, saṅkhāresu ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā, saṅkhārasamudaye ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā. Saṅkhāranirodhe ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā, saṅkhāranirodhagāminiyā paṭipadāya ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā.

“Idha (..0120) bhikkhu dhammaṃ jānāti- suttaṃ, geyyaṃ ...pe... vedallaṃ. Ayaṃ vuccati dhammapaṭisambhidā. So tassa tasseva bhāsitassa atthaṃ jānāti- ‘ayaṃ imassa bhāsitassa attho, ayaṃ imassa bhāsitassa attho’ti, ayaṃ vuccati atthapaṭisambhidā (vibha. 724).

“Katame dhammā kusalā? Yasmiṃ samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti somanassasahagataṃ ñāṇasampayuttaṃ rūpārammaṇaṃ vā ...pe... dhammārammaṇaṃ vā yaṃ yaṃ vā panārabbha, tasmिṃ samaye phasso hoti ...pe... avikkhepo hoti. Ime dhammā kusalā. Imesu dhammesu ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā, tesu vipāke ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā”ti-ādi vitthāro (vibha. 725).

Tasmiṃ atthe ca dhamme ca sabhāvanirutti abyabhicāravohāro abhilāpo, tasmिṃ sabhāvaniruttābhilāpe māgadhikāya sabbasattānaṃ mūlabhāsāya “ayaṃ sabhāvanirutti, ayaṃ na sabhāvanirutti”ti pabhedagataṃ ñāṇaṃ niruttipaṭisambhidā. Yathāvuttesu tesu ñāṇesu gocarakiccādivasena vitthārato pavattaṃ sabbampi ñāṇamārammaṇaṃ katvā paccavekkhantassa tasmिṃ ñāṇe pabhedagataṃ ñāṇaṃ paṭibhānapaṭisambhidā. Iti imāni cattāri paṭisambhidāñāṇāni sayameva bhagavatā adhigatāni atthadhammādi ke tasmिṃ tasmिṃ attano visaye avisaṃvādanavasena aviparītākārappavattiyā tathāni avitathāni anaññathāni. Evampi bhagavā tathāni āgatoti tathāgato.

Tathā yaṃ kiñci ñeyyaṃ nāma, sabbaṃ taṃ bhagavatā sabbākārena ñātaṃ diṭṭhaṃ adhigataṃ abhisambuddhaṃ. Tathā hissa abhiññeyyā dhammā abhiññeyyato buddhā, pariññeyyā dhammā pariññeyyato buddhā, pahātabbā dhammā pahātabbato buddhā, sacchikātabbā dhammā sacchikātabbato buddhā, bhāvetabbā dhammā bhāvetabbato buddhā, yato naṃ koci samaṇo vā brāhmaṇo vā devo vā māro vā brahmā vā “ime nāma te dhammā anabhisambuddhā”ti saha dhammena anuyuñjituṃ samattho natthi.

Yaṃ kiñci pahātabbaṃ nāma, sabbaṃ taṃ bhagavatā anavasesato bodhimūle-veva pahīnaṃ anuppattidhammaṃ, na tassa pahānāya uttari karaṇiyaṃ atthi (..0121

Tathā hissa lobhadosamohaviparītamānāsikāra-ahirikānottappathinamidhā-
koddhūpanāhamakkhapalāsa-issāmacchariya- māyāsāṭṭheyyathambhasārambha-
mānātimānamadapamādatividhākusalāmūladuccarita- visamasaññāmalavitakka-
papañca-esanātaṇhācatubbidhavipariyesa-āsava- gantha-oghayogāgatitaṇhupā-
dānapañcābhinandanānīvaraṇa- cetokhilacetasoṇibandhachavivādamūlasattā-
nusaya- aṭṭhamicchattanava-āghātavattutaṇhāmūlakadasa-akusala- kammapa-
tha-ekavīsati-anesanadvāsāṭṭhiditṭhigata-aṭṭhasatataṇhāvīcaritādippabhedam
diyaḍḍhakilesasahassaṃ saha vāsanāya pahīnaṃ samucchinnaṃ samūhataṃ,
yato naṃ koci samaṇo vā ...pe... brahmā vā “ime nāma te kilesā appahīnā”ti
saha dhammena anuyuñjituṃ samattho natthi.

Ye cime bhagavatā kammavipākakilesūpavāda-āṇāvītikkamappabhedā antarā-
yikā dhammā vuttā, alameva te ekantena antarāyāya, yato naṃ koci samaṇo vā
...pe... brahmā vā “nālaṃ te paṭisevato antarāyāyā”ti saha dhammena anuyu-
ñjituṃ samattho natthi.

Yo ca bhagavatā niravasesavaṭṭadukkhanissaraṇāya silasamādhīpaññāsa-
ṅgaho sattakoṭṭhāsiko sattaṭṭhāpabbhedo ariyamaggapubbaṅgamo anuttaro
niyyānadhammo desito, so ekanteneva niyyāti paṭipannassa vaṭṭadukkhatō, yato
naṃ koci samaṇo vā ...pe... brahmā vā “niyyānadhammo tayā desito na niyyā-
tī”ti saha dhammena anuyuñjituṃ samattho natthi. Vuttañhetam- “sammāsambu-
ddhassa te paṭijānato ime dhammā anabhisambuddhā”ti (ma. ni. 1.150) vitthāro.
Evametāni attano ñāṇappahānadesanāvīsesānaṃ avitathabhāvāvabodhanato
aviparītākārappavattāni bhagavato catuvesārajjāñāṇāni tathāni avitathāni anañña-
thāni. Evampi bhagavā tathāni āgatoti tathāgato.

Tathā nirayagati, tiracchānagati, petagati, manussagati, devagatīti pañca gatiyo.
Tāsu sañjīvādayo aṭṭha mahānirayā, kukkuḷādayo soḷasa ussanirayā, lokantari-
kanirayo cāti sabbepime ekantadukkhatāya nirassādatṭhena nirayā ca, sakaka-
mmunā gantabbato gati cāti **nirayagati** (..0122). Tibbandhakārasītanarakāpi ete-
sveva antogadhā kimikīṭapaṭaṅgasarīsapapakkhisoṇasiṅgālādayo tiriyaṃ añchita-
bhāvena tiracchānā nāma. Te eva gatīti **tiracchānagati**. Khuppipāsītaparadattūpa-
jīvinijjhāmataṇhikādayo dukkhabahulatāya pakatṭhasukhato itā vigatāti petā, te
eva gatīti **petagati**. Kālakañcikādi-asurāpi etesveva antogadhā. Parittadīpavāsīhi
saddhiṃ jambudīpādicatumahādīpavāsino manaso ussanatāya manussā, te eva
gatīti **manussagati**. Cātumahārājikato paṭṭhāya yāva

nevasaññānāsaññāyatanūpagāti ime chabbīsati devanikāyā dibbanti attano iddhā-nubhāvena kīḷanti jotenti cāti devā, te eva gatīti **devagati**.

Tā panetā gatiyo yasmā taṃtaṃkammanibbatto upapattibhavaviseso, tasmā atthato vipākakkhandhā kaṭattā ca rūpaṃ. Tattha “ayaṃ nāma gati nāma iminā kammunā jāyati, tassa kamma paccayavisesehi evaṃ vibhāgabhinattā visuṃ ete sattanikāyā evaṃ vibhāgabhinā”ti yathāsakaṃhetuphalavibhāgaparicchinda- navasena ṭhānaso hetuso bhagavato ñāṇaṃ pavattati. Tenāha bhagavā-

“Pañca kho imā, sārīputta, gatiyo. Katamā pañca? Nirayo, tiracchānayo, pettivisayo, manussā, devā. Nirayañcāhaṃ, sārīputta, pajānāmi, nirayagāmiñca maggaṃ, nirayagāmiñca paṭipadaṃ; yathā paṭipanno ca kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati, tañca pajānāmi”- ti-ādi (ma. ni. 1.153).

Tāni panetāni bhagavato ñāṇāni tasmīṃ tasmīṃ visaye aviparītākārappavattiyā avisaṃvādanato tathāni avitathāni anaññathāni. Evampi bhagavā tathāni āgatoti tathāgato.

Tathā yaṃ sattānaṃ saddhādiyogavikalabhāvāvabodhena apparajakkhamahā- rajakkhatādivisesavibhāvanaṃ paññāsāya ākārehi pavattaṃ bhagavato indriyapa- ropariyattañāṇaṃ. Vuttañhetuṃ- “saddho puggalo apparajakkho, assaddho puggalo mahārajakkho”ti (paṭi. ma. 1.111) vitthāro.

Yañca (..0123) “ayaṃ puggalo apparajakkho, ayaṃ sassatadiṭṭhiko, ayaṃ ucchedadiṭṭhiko, ayaṃ anulomikāyaṃ khantiyaṃ ṭhito, ayaṃ yathābhūtañāṇe ṭhito, ayaṃ kāmāsayo, na nekkhammādi-āsayo, ayaṃ nekkhammāsayo, na kāmādi-āsayo”ti-ādinā “imassa kāmarāgo ativiya thāmagato, na paṭighādiko, imassa paṭigho ativiya thāmagato, na kāmarāgādiko”ti-ādinā “imassa puññābhisañkhāro adhiko, na apuññābhisañkhāro na āneñjābhisañkhāro, imassa apuññābhisañkhāro adhiko, na puññābhisañkhāro na āneñjābhisañkhāro, imassa āneñjābhisañkhāro adhiko, na puññābhisañkhāro na apuññābhisañkhāro. Imassa kāyasucaritaṃ adhikaṃ, imassa vacīsucaritaṃ, imassa manosucaritaṃ. Ayaṃ hīnādhimuttiko, ayaṃ paṇītādhimuttiko, ayaṃ kammāvaraṇena samannāgato, ayaṃ kilesāvara- ṇena samannāgato, ayaṃ vipākāvaraṇena samannāgato, ayaṃ na kammāvara- ṇena samannāgato, na kilesāvaraṇena, na vipākāvaraṇena samannāgato”ti-ādinā ca sattānaṃ āsayādīnaṃ yathābhūtaṃ vibhāvanākārappavattaṃ bhagavato āsa- yānusayañāṇaṃ. Yaṃ sandhāya vuttaṃ-

“Idha tathāgato sattānaṃ āsayāṃ jānāti, anusayaṃ jānāti, caritaṃ jānāti, adhimuttiṃ jānāti, bhabbābhabbe satte jānāti”ti-ādi (paṭi. ma. 1.113).

Yañca uparimaheṭṭhimapuratthimapacchimakāyehi dakkhiṇavāma-akkhikaṇṇa- sotanāsikāsota-aṃsakūṭapassahatthapādehi aṅgulaṅgulantarehi lomalomakū- pehi ca aggikkhandhūdakadhārāpavattanaṃ anaññasādhāraṇaṃ vividhavikubba- niddhinimmāpanakaṃ bhagavato yamakapāṭihāriyañāṇaṃ. Yaṃ sandhāya vuttaṃ-

“Idha tathāgato yamakapāṭihāriyaṃ karoti asādhāraṇaṃ sāvakehi. Uparima- kāyato aggikkhandho pavattati, heṭṭhimakāyato udakadhārā pavattati. Heṭṭhima- kāyato aggikkhandho pavattati, uparimakāyato udakadhārā pavattati”ti-ādi

(paṭi. ma. 1.116).

Yañca (..0124) rāgādīhi jāti-ādīhi ca anekehi dukkhadhammehi upaddutaṃ sattanikāyaṃ tato nīharitukāmatāvasena nānāyehi pavattassa bhagavato mahākaruṇokkamanassa paccayabhūtaṃ mahākaruṇāsamāpattiñāṇaṃ. Yathāha-

“Katamaṃ tathāgatassa mahākaruṇāsamāpattiñāṇaṃ? Bahukehi ākārehi passantānaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ sattesu mahākaruṇā okkamati, āditto lokasannivāsoti passantānaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ sattesu mahākaruṇā okkamati”ti.-

Ādinā (paṭi. ma. 1.117) ekūnanavutiyā ākārehi vibhajanaṃ kataṃ.

Yaṃ pana yāvatā dhammadhātu, yattakaṃ ñātappaṃ saṅkhatāsaṅkhatādi, tassa sabbassa paropadesena vinā sabbākārato paṭijānanasamatthaṃ ākaṅkhā-mattappaṭibaddhavutti anaññasādhāraṇaṃ bhagavato ñāṇaṃ sabbathā anavasesa-saṅkhatāsaṅkhatasammutisaccāvabodhato sabbaññutaññāṇaṃ, tatthāvaraṇā-bhāvatova nissaṅgappavattiṃ upādāya anāvaraṇaññāṇanti ca vuccati. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana parato āvi bhavissati.

Evametāni bhagavato cha asādhāraṇaññāṇāni aviparītākārappavattiyā yathāsa-kaṃvisayassa avisaṃvādanato tathāni avitathāni anaññathāni. Evampi bhagavā tathāni āgatoti tathāgato.

Tathā “sattime, bhikkhave, bojjhaṅgā- satisambojjhaṅgo, dhammavicayasambojjhaṅgo, vīriyasambojjhaṅgo, pītisambojjhaṅgo, passaddhisambojjhaṅgo, samādhisambojjhaṅgo, upekkhāsambojjhaṅgo”ti (paṭi. ma. 2.17; saṃ. ni. 5.185) evaṃ sarū-pato yāyaṃ lokuttaramaggakkaṇe uppajjamānā līnuddhaccapatiṭṭhānāyūhanakā-masukhattakilamathānuyoga-ucchedasassatābhinivesādīnaṃ anekesaṃ upadda-vānaṃ paṭipakkhabhūtā sati-ādibhedā dhammasāmaggi, yāya ariyasāvako bujjhati, kilesaniddāya utṭhahati, cattāri vā saccāni paṭivijjhati, nibbānameva vā sacchikaroti, sā dhammasāmaggi “bodhi”ti vuccati, tassā bodhiyā aṅgāti bojjhaṅgā. Ariyasāvako vā yathāvuttāya dhammasāmaggiyā bujjhatīti katvā “bodhi”ti vuccati. Tassa bodhissa aṅgāti bojjhaṅgāti evaṃ **sāmaññalakkhaṇato** (..0124) upaṭṭhānalakkhaṇo satisambojjhaṅgo, pavicayalakkhaṇo dhammavicayasambojjhaṅgo, paggahalakkhaṇo vīriyasambojjhaṅgo, pharaṇalakkhaṇo pītisambojjhaṅgo, upasamalakkhaṇo passaddhisambojjhaṅgo, avikkhepalakkhaṇo samādhisambojjhaṅgo paṭisaṅkhānalakkhaṇo upekkhāsambojjhaṅgoti evaṃ **visesalakkhaṇato**.

“Tattha katamo satisambojjhaṅgo? Idha bhikkhu satimā hoti paramena satinepa-kkena samannāgato, cirakatampi cirabhāsitampi saritā hoti anussaritā”ti-ādinā (vibha. 467) sattannaṃ bojjhaṅgānaṃ aññamaññūpakāravasena **ekakkhaṇe pavattidassanato**. “Tattha katamo satisambojjhaṅgo? Atthi ajjhataṃ dhammesu sati, atthi bahiddhā dhammesu satī”ti-ādinā (vibha. 469) tesāṃ **visayavibhāvanāpavattidassanato**. “Tattha katamo satisambojjhaṅgo? Idha, bhikkhave, bhikkhu satisambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ, virāganissitaṃ, nirodhanissitaṃ, vosaggapa-riṇāmin”ti-ādinā (vibha. 471) **bhāvanāvidhidassanato**. “Tattha katame satta bojjhaṅgā? Idha bhikkhu yasmim samaye lokuttaraṃ jhānaṃ bhāveti ...pe...

tasmim samaye satta bojjaṅgā honti, satisambojjaṅgo ...pe... upekkhāsambojjaṅgo. Tattha katamo satisambojjaṅgo? Yā sati anussati”ti-ādinā (vibha. 478) **chanavutiyā nayasahassavibhāgehīti** evaṃ nānākārato pavattāni bhagavato bojjaṅgavibhāvanañāṇāni tassa tassa atthassa avisaṃvādanato tathāni avitathāni anaññathāni. Evampi bhagavā tathāni āgatoti tathāgato.

Tathā “tattha katamaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccaṃ? Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, seyyathidaṃ- sammādiṭṭhi ...pe... sammāsamādhī”ti (vibha. 205) evaṃ **sarūpato**. Sabbakilesehi ārakattā ariyabhāvakarattā ariyaphala-paṭilābhakarattā ca ariyo. Ariyānaṃ aṭṭhavidhattā nibbānādhiḡamāya ekantakāraṇattā ca aṭṭhaṅgiko. Kilese mārento gacchati, atthikehi maggīyati, sayaṃ vā nibbānaṃ maggayatīti maggoti evaṃ **sāmaññalakkhaṇato**. “Sammādassanala-kkhaṇā sammādiṭṭhi, sammā-abhiniropanalakkhaṇo sammāsaṅkappo, sammāpa-riggahaṇalakkhaṇā sammāvācā, sammāsamuṭṭhāpanalakkhaṇo sammāka-mmanto, sammāvodānalakkhaṇo sammā-ājīvo, sammāpaggahalakkhaṇo sammā-vāyāmo, sammā-upaṭṭhānalakkhaṇā sammāsati (..0126), sammā-avikkhepala-kkhaṇo sammāsamādhī”ti evaṃ **visesalakkhaṇato**. Sammādiṭṭhi tāva aññehipi attano paccaṅkilesehi saddhim micchādiṭṭhim pajahati, nibbānaṃ ārammaṇaṃ karoti, tappaṭicchādakamohavidhamanena asammoḡhato sampayuttadhamme ca passati, tathā sammāsaṅkappādayopi micchāsaṅkappādīni pajahanti, nirodhañca ārammaṇaṃ karonti, sahaḡātadhammānaṃ sammā-abhiniropanapariggahaṇasa-muṭṭhāpanavodānapaggaha-upaṭṭhānasamādahanaṇi ca karontīti evaṃ **kiccavibhā-gato**. Sammādiṭṭhi pubbabhāḡe nānalakkhaṇā visuṃ dukkhādi-ārammaṇā hutvā maggakāle ekakkhaṇā nibbānameva ārammaṇaṃ katvā kiccato “dukkhe ñāṇaṃ”-ti-ādīni cattāri nāmāni labhati. Sammāsaṅkappādayopi pubbabhāḡe nānalakkhaṇā nānarammaṇā, maggakāle ekakkhaṇā ekārammaṇā, tesu sammāsaṅkappo kiccato “nekkhammasaṅkappo”ti-ādīni tīṇi nāmāni labhati. Sammāvācādayo tayo pubbabhāḡe “musāvādā veramaṇi”ti-ādivibhāḡā viratiyopi cetanāyopi hutvā maggakkhaṇe viratiyova, sammāvāyāmasatiyo kiccato sammappadhānasati-paṭṭhānavasena cattāri nāmāni labhanti. Sammāsamādhī pana maggakkhaṇepi paṭhamajjhānādivasena nānā evāti evaṃ pubbabhāḡāparabhāḡesu **pavattivibhā-gato**. “Idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhim bhāveti vivekanissitaṃ”ti-ādinā (vibha. 489) **bhāvanāvidhito**. “Tattha katamo aṭṭhaṅgiko maggo? Idha, bhikkhu, yasmim samaye lokuttaraṃ jhānaṃ bhāveti ...pe... dukkhapaṭipadaṃ dandhā-bhiññaṃ, tasmim samaye aṭṭhaṅgiko maggo hoti- sammādiṭṭhi sammāsaṅkappo”-ti-ādinā (vibha. 499) **caturāsītiyā nayasahassavibhāgehīti** evaṃ anekākārato pavattāni bhagavato ariyamaggavibhāvanañāṇāni atthassa avisaṃvādanato sabbā-nipi tathāni avitathāni anaññathāni evampi bhagavā tathāni āgatoti tathāgato.

Tathā paṭhamajjhānasamāpattiyā ca nirodhasamāpattīti etāsu anupaṭipāṭiyā viharitabbaṭṭhena samāpajjitabbaṭṭhena ca anupubbavihārasamāpattīsu sampāda-napaccavekkhaṇādivasena yathārahaṃ sampayogavasena ca pavattāni bhaga-vato ñāṇāni tadatthasiddhiyā tathāni avitathāni anaññathāni. Evampi bhagavā tathāni āgatoti tathāgato. Tathā “idaṃ imassa ṭhānaṃ (..0127), idaṃ aṭṭhānaṃ”ti

aviparītaṃ tassa tassa phalassa kāraṇākāraṇajānaṃ, tesaṃ tesaṃ sattānaṃ atītādibhedabhinnassa kammaśamādānassa anavasesato yathābhūtaṃ vipāka-ntarajānaṃ, āyūhanakkhaṇeyeva tassa tassa sattaśa “ayaṃ nirayaḡāmini paṭipadā ...pe... ayaṃ nibbānaḡāmini paṭipadā”ti yāthāvato sāsavānāsavakam-
mavibhāḡajānaṃ, khandhāyatanānaṃ upādinnānupādinnādi-anekasabhāvaṃ nānāsabhāvañca tassa lokassa “imāya nāma dhātuyā ussannattā imasmiṃ dhammapbandhe ayaṃ viśeso jāyati”ti-ādinā nayena yathābhūtaṃ dhātunāna-
ttajānaṃ, saddhādi-indriyānaṃ tikkhamudutajānaṃ saṃkilesādihi saddhiṃ jhānavimokkhādiajānaṃ, sattānaṃ aparimāṇāsu jātiśu tappaṭibandhena saddhiṃ anavasesato pubbenivutthakkhandhasantatiajānaṃ hīnādivibhāḡeḡi saddhiṃ cutipaṭiśandhiajānaṃ, “idaṃ dukkhaṃ”ti-ādinā heṭṭhā vuttanayeneva catusaccajā-
nananti imāni bhagavato dasabalañāṇāni avirajjhivā yathāsakaṃviśayāvagāha-
nato yathādhippetaṭṭhasādhanato ca yathābhūtavuttiyā tathāni avitathāni anañña-
thāni. Vuttañhetaṃ-

“Idha tathāḡato ṭhānañca ṭhānato aṭṭhānañca aṭṭhānato yathābhūtaṃ pajānā-
ti”ti-ādi (vibha. 809; a. ni. 10.21).

Evampi bhagavā tathāni āḡatoti tathāḡato.

Yathā cetesaṃpi ñāṇānaṃ vaśena, evaṃ yathāvuttānaṃ satipaṭṭhānaśamma-
ppadhānādivibhāvanañāṇādi-anantāparimeyyabhedānaṃ anaññasādharmaṇānaṃ paññāviśeśānaṃ vaśena bhagavā tathāni ñāṇāni āḡato adhiḡatoti tathāḡato,
evaṃpi tathāni āḡatoti tathāḡato.

Kathaṃ **tathā ḡatoti tathāḡato?** Yā tā bhagavato

abhijāti-abhisambodhidhammavinayapaññāpana-anupādisesanibbānadhātuyo, tā tathā. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yadatthaṃ tā lokanāthena abhipatthitā pavattitā ca, tadatthassa ekantasiddhiyā avisaṃvādanato aviparītatthavuttiyā tathā avitathā anaññathā. Tathā hi ayaṃ bhagavā bodhisattabhūto samatiṃsapāramiparipūraṇā-dikaṃ vuttappakāraṃ sabbabuddhattahetuṃ sampādetvā (..0128) tusitapure t̥hito buddhakolāhalaṃ sutvā dasasahassacakkavāḷadevatāhi ekato sannipatitāhi upasaṅkamitvā-

“Kālo kho te mahāvīra, uppajja mātukucchiyaṃ;

sadevakaṃ tārayanto, bujjhassu amataṃ padan”ti. (bu. vaṃ. 1.67)-

Āyācito uppannapubbanimitto pañca mahāvilokanāni viloketvā “idāni ahaṃ manussayoniyaṃ uppajjitvā abhisambujjhissāmi”ti āsāḷhipuṇṇamāyaṃ sakyarājakule mahāmāyāya deviyā kucchiyaṃ paṭisandhiṃ gahetvā dasa māse devamanussahi mahatā parihārena parihariyamāno visākhapuṇṇamāyaṃ paccūsasamaye abhijātiṃ pāpuṇi.

Abhijātikkaṇṇe panassa paṭisandhiggahaṇakkhaṇe viya **dvattiṃsa pubbanimittāni** pāturaheṣuṃ, ayaṃ dasasahassilokadhātu saṃkampi sampakampi sampavedhi, dasasu cakkavāḷasahassesu aparimāṇo obhāso phari, tassa, taṃ sirim daṭṭhukāmā viya andhā cakkhūni paṭilabhiṃsu, badhirā saddaṃ suṇiṃsu, mūgā samālapīṃsu, khujjā ujugattā aheṣuṃ, paṅgulā padasā gamanaṃ paṭilabhiṃsu, bandhanagatā sabbasattā andubandhanādīhi mucciṃsu, sabbanarakesu agginibbāyi, pettivisaye khuppiṃsā vūpasami, tiracchānānaṃ bhayaṃ nāhosi, sabbasattānaṃ rogo vūpasami, sabbasattā piyaṃvadā aheṣuṃ, madhurenākārena assāhasiṃsu, vāraṇā gajjiṃsu, sabbatūriyāni sakasakaninnādaṃ muñciṃsu, aghaṭṭitāni eva manussānaṃ hatthūpagādīni ābharaṇāni madhurenākārena saddaṃ muñciṃsu, sabbadisā vipprasannā aheṣuṃ, sattānaṃ sukhaṃ uppādayamāno mudusitalavāto vāyi, akālamegho vassi, pathavitopi udakaṃ ubbhijjitvā vissandi, pakkhino ākāśagamanā vijahiṃsu, nadiyo asandamānā aṭṭhaṃsu, mahāsamudde madhuraṃ udakaṃ ahosi, upakkilesavinimutte sūriye dippamāne eva ākāśagatā sabbā jotiyo jotiṃsu, t̥hapetvā arūpāvācare deve avasesā sabbe devā sabbe ca nerayikā dissamānarūpā aheṣuṃ, tarukuṭṭakavāṭaselādayo anāvaraṇabhūtā aheṣuṃ, sattānaṃ cutūpapātā nāheṣuṃ, sabbaṃ anit̥thagandhaṃ abhivavitvā dibbagandho pavāyi, sabbe phalūpagā rukkhā phaladharā sampajjiṃsu, mahāsamuddo sabbatthakameva pañcavaṇṇehi padumehi sañchannatalo ahosi, thalajajalajādīni (..0129) sabbapupphāni pupphiṃsu, rukkhānaṃ khandhesu khandhapadumāni, sākhāsu sākhāpadumāni, latāsu latāpadumāni, pupphiṃsu, mahītalasilātalāni bhinditvā uparūpari satta satta hutvā daṇḍapadumāni nāmanikkhamiṃsu, ākāse olambakapadumāni nibbattiṃsu, samantato pupphavassaṃ vassi ākāse dibbatūriyāni vajjiṃsu, sakaladasasahassilokadhātu vaṭṭetvā vissat̥thamālāguḷaṃ viya, uppīletvā pavattamālākālāpo viya, alaṅkatapaṭiyattaṃ mālāsanaṃ viya ca ekamālāmālinī vipphurantavāḷabījanī pupphadhūpagandhaparivāsītā paramasobhaggappattā ahosi, tāni ca pubbanimittāni upari adhigatānaṃ anekesaṃ visesādhigamānaṃ nimittabhūtāni eva aheṣuṃ. Evaṃ anekacchariyapātu-

bhāvā ayam abhijāti yadattham tena abhipatthitā, tassā abhisambodhiyā ekantasi-
ddhiyā tathāva ahosi avitathā anaññathā.

Tathā ye buddhaveneyyā bodhaneyyabandhavā, te sabbepi anavasesato saya-
meva bhagavatā vinitā. Ye ca sāvakaveneyyā dhammaveneyyā ca, tepi sāvakā-
dīhi vinitā vinayaṃ gacchanti gamissantī cāti yadattham bhagavatā abhisam-
bodhi abhipatthitā, tadatthassa ekantasiddhiyā abhisambodhi tathā avitathā ana-
ññathā.

Apica yassa yassa ñeyyadhammassa yo yo sabhāvo bujjhitabbo, so so hattha-
tale ṭhapita-āmalakaṃ viya āvajjanamattapaṭibaddhena attano ñāṇena aviparītaṃ
anavasesato bhagavatā abhisambuddhoti evampi abhisambodhi tathā avitathā ana-
ññathā.

Tathā tesam tesam dhammānaṃ tathā tathā desetabbappakāraṃ, tesam
tesaṅca sattānaṃ āsayānusayacariyādhimuttiṃ sammadeva oloketvā
dhammataṃ avijahanteneva paññattinayaṃ vohāramattaṃ anatidhāvanteneva ca
dhammataṃ vibhāventena yathāparādhaṃ yathājjhāsayaṃ yathādhammañca
anusāsantena bhagavatā veneyyā vinitā ariyabhūmiṃ sampāpitāti dhammavina-
yapaññāpanāpissa tadatthasiddhiyā yathābhūtavuttiyā ca tathā avitathā ana-
ññathā.

Tathā (..0130) yā sā bhagavatā anuppattā pathaviyādiphassavedanādirūpārūpa-
sabhāvanimuttā lujjanapalujjanabhāvābhāvato lokasabhāvātītā tamasā viṣaṃsa-
ṭṭhattā kenaci anobhāsaniyā lokasabhāvābhāvato eva gati-ādibhāvarahitā appa-
tiṭṭhā anārammaṇā amatamahānibbānadhātu khandhasaṅkhātānaṃ upādīnaṃ
lesamattassāpi abhāvato “anupādisesā” tipī vuccati. Yaṃ sandhāya vuttaṃ-

“Atthi, bhikkhave, tadāyatanaṃ, yattha neva pathavī na āpo na tejo na vāyo
na ākāsānañcāyatanaṃ na viññāṇaṅcāyatanaṃ na ākiñcaññāyatanaṃ na neva-
saññānāsaññāyatanaṃ nāyaṃ loko na paro loko na ca ubho candimasūriyā.
Tamahaṃ, bhikkhave, neva āgatiṃ vadāmi na gatiṃ na ṭhitiṃ na cutiṃ na upa-
pattiṃ; appatiṭṭhaṃ appavattaṃ anārammaṇamevetam esevanto dukkhassā” ti
(udā. 71).

Sā sabbesampi upādānakkhandhānaṃ atthaṅgamo sabbasaṅkhārānaṃ
samatho, sabbūpadhīnaṃ paṭinissaggo, sabbadukkhānaṃ vūpasamo, sabbāla-
yānaṃ samugghāto, sabbavaṭṭānaṃ upacchedo, accantasantilakkhaṇāti yathāvū-
ttasabhāvassa kadācīpi avisaṃvādanato tathā avitathā anaññathā. Evametā abhi-
jāti-ādikā tathā gato upagato adhigato paṭipanno pattoti tathāgato. Evaṃ bhagavā
tathā gatoti tathāgato.

Kathaṃ **tathāvidhoti tathāgato?** Yathāvidhā purimakā sammāsambuddhā,
ayampi bhagavā tathāvidho. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yathāvidhā te bhagavanto magga-
sīlena, phalasīlena, sabbenapi lokiyalokuttarasīlena, maggasamādhinā, phalasa-
mādhinā, sabbenapi lokiyalokuttarasamādhinā, maggapaññāya, phalapaññāya,
sabbāyapi lokiyalokuttarapaññāya, devasikaṃ vaḷaṅgitabbehi catuvīsatiakoṭisatasā-
hassasamāpattivihārehi, tadaṅgavimuttiyā vikkhambhanavimuttiyā samuccheda-
vimuttiyā paṭippassaddhivimuttiyā nissaraṇavimuttiyāti saṅkhepato, vitthārato

pana anantāparimāṇabhedeḥi acinteyyānubhāveḥi sakalasabbaññuguṇeḥi, ayampi (..0131) amhākaṃ bhagavā tathāvidho. Sabbesañhi sammāsambuddhānaṃ āyuvemattaṃ, sarīrappamāṇavemattaṃ, kulavemattaṃ, dukkaracariyāvemattaṃ, rasmivemattanti imeḥi pañcaḥi vematteḥi siyā vemattaṃ, na pana sīlavissuddhi-ādīsu visuddhīsu samathavipassanāpaṭipattiyāṃ attanā paṭividdhaguṇesu ca kiñci nānākaraṇaṃ atthi, atha kho majjhe bhinnasuvaṇṇaṃ viya aññaṃmaññaṃ nibbisesā te buddhā bhagavanto. Tasmā yathāvidhā purimakā sammāsambuddhā, ayampi bhagavā tathāvidho. Evaṃ tathāvidhoti tathāgato. Vidhattho cettha gatasaddo. Tathā hi lokiyā vidhayuttagatasadde pakāratthe vadanti.

Kathaṃ **tathāpavattikoti tathāgato?** Anaññasādhāraṇena iddhānubhāvena samannāgatattā atthapaṭisambhidādīnaṃ ukkaṃsapāramippattiyā anāvāraṇaṇāpaṭilābhena ca bhagavato kāyappavattiyādīnaṃ katthaci paṭighātābhāvato yathārucci tathā gataṃ gati gamanaṃ kāyavacīcittappavatti etassāti tathāgato. Evaṃ tathāpavattikoti tathāgato.

Kathaṃ **tatheḥi agatoti tathāgato?** Bodhisambhārasambharaṇe tappaṭipakkhappavattisaṅkhātāṃ natthi etassa gatanti agato. So panassa agatabhāvo maccheradānapārami-ādīsu aviparītaṃ ādīnavānisaṃsapaccavekkhaṇādīnayaṃpavatteḥi ñāṇehīti tatheḥi ñāṇehi agatoti tathāgato.

Atha vā kilesābhisaṅkhārappavattisaṅkhātāṃ khandhappavattisaṅkhātameva vā pañcasūpi gātīsu gataṃ gamanaṃ etassa natthīti agato. Sa-upādīsesa-anupādīsesanibbānappattiyā svāyamaṃsa agatabhāvo tatheḥi ariyamaggañāṇehīti evampi bhagavā tatheḥi āgatoti tathāgato.

Kathaṃ **tathāgatabhāvena tathāgato?** Tathāgatabhāvenāti ca tathāgatassa sabbhāvena, atthitāyāti attho. Ko panesa tathāgato, yassa atthitāya bhagavā tathāgatoti vuccatīti? Saddhammo. Saddhammo hi ariyamaggo tāva yathā yuganaddhasamathavipassanābalena anavasesakilesapakkhaṃ samūhanantena samucchedappahānavasena gantabbaṃ, tathā (..0132) gato. Phaladhammo yathā attano maggānurūpaṃ paṭippassaddhippahānavasena gantabbaṃ, tathā gato pavatto. Nibbānadhammo pana yathā gato paññāya paṭividdho sakalavaṭṭadukkhavūpasamāya sampajjati, buddhādīhi tathā gato sacchikatoti tathāgato. Pariyattidhammopi yathā purimabuddheḥi suttageyyādivasena pavatti-ādippakāsanavasena ca veneyyānaṃ āsayādi-anurūpaṃ pavattito, amhākampi bhagavatā tathā gato gadito pavattitoti vā tathāgato. Yathā bhagavatā desito, tathā bhagavato sāvakeḥi gato avagatoti tathāgato. Evaṃ sabbopi saddhammo tathāgato. Tenāha sakko devānamindo “tathāgataṃ devamanussapūjitaṃ, dhammaṃ namassāma suvatthi hotū”ti (khu. pā. 6.17; su. ni. 240). Svāssa atthīti bhagavā tathāgato.

Yathā ca dhammo, evaṃ ariyasaṅghopi, yathā atthitāya parahitāya ca paṭipanneḥi suvisuddhaṃ pubbhāgasamathavipassanāpaṭipadaṃ purakkhatvā tena tena maggena gantabbaṃ, taṃ taṃ tathā gatoti tathāgato. Yathā vā bhagavatā saccapaṭiccasamuppādādīnayo desito, tathā ca buddhattā tathā gadanato ca tathāgato. Tenāha sakko devarājā- “tathāgataṃ devamanussapūjitaṃ, saṅghaṃ namassāma suvatthi hotū”ti (khu. pā. 6.18; su. ni. 241), svāssa sāvakaḥūto

atthīti bhagavā tathāgato. Evaṃ tathāgatabhāvena tathāgato.

Idampi tathāgatassa tathāgatabhāvadīpane mukhamattakameva, sabbākārena pana tathāgatova tathāgatassa tathāgatabhāvaṃ vaṇṇeyya. Idañhi tathāgata-padaṃ mahatthaṃ, mahāgatikaṃ, mahāvisayaṃ, tassa appamādapadassa viya tepiṭakampi buddhavacanaṃ yuttito atthabhāvena āharanto “atitthena dhammakathiko pakkhando” ti na vattabboti.

Tatthetaṃ vuccati-

“Yatheva loke purimā mahesino,
sabbaññubhāvaṃ munayo idhāgatā;
tathā ayaṃ sakyamunīpi āgato,
tathāgato vuccati tena cakkhumā.

“Pahāya (..0133) kāmādimale asesato,
samādhiññehi yathā gatā jinā;
purātanā sakyamunī jutindharo,
tathā gato tena tathāgato mato.

“Tathañca dhātāyatanādilakkhaṇaṃ,
sabhāvasāmaññavibhāgabhedato;
sayambhuññena jinoyamāgato,
tathāgato vuccati sakyapuṅgavo.

“Tathāni saccāni samantacakkhunā,
tathā idappaccayatā ca sabbaso;

anaññaneyyā nayato vibhāvitā,
 tathā gato tena jino tathāgato.
 “Anekabhedāsupi lokadhātusu,
 jinassa rūpāyatanādigocare;
 vicittabhede tathameva dassanaṃ,
 tathāgato tena samantalocano.
 “Yato ca dhammaṃ tathameva bhāsatī,
 karoti vācāyanurūpamattano;
 guṇehi lokaṃ abhibhuyyiriyati,
 tathāgato tenapi lokanāyako.
 “Tathā pariññāya tathāya sabbaso,
 avedi lokaṃ pabhavaṃ atikkami;
 gato ca paccakkhikiriyāya nibbutiṃ,
 ariyamaggañca gato tathāgato.
 “Tathā paṭiññāya tathāya sabbaso,
 hitāya lokassa yatoyamāgato;
 tathāya nātho karuṇāya sabbadā,
 gato ca tenāpi jino tathāgato.
 “Tathāni (..0134) ñāṇāni yatoyamāgato,
 yathāsabhāvaṃ visayāvabodhato;
 tathābhijātippabhutī tathāgato,
 tadatthasampādanato tathāgato.
 “Yathāvidhā te purimā mahesino,
 tathāvidhoyampi tathā yathāruci;
 pavattavācā tanucittabhāvato,
 tathāgato vuccati aggapuggalo.
 “Sambodhisambhāravipakkhato pure,
 gataṃ na saṃsāragatampi tassa vā;
 na catthi nāthassa bhavantadassino,
 tathehi tasmā agato tathāgato.
 “Tathāgato dhammavaro mahesinā,
 yathā pahātabbamalaṃ pahiyati;
 tathāgato ariyagaṇo vināyako,
 tathāgato tena samaṅgibhāvato”ti.

Arahantaṃ sammāsambuddhanti ettha arahāti padassa attho heṭṭhā vuttoyeva.

Sammā sāmañca sabbadhammānaṃ buddhattā **sammāsambuddhaṃ**. Yaṃkiñci ñeyyaṃ nāma, tassa sabbassapi sabbākārato aviparītato sayameva abhisambuddhattāti vuttaṃ hoti. Imināssa paropadesarahitassa sabbākārena sabbadhammāvabodhanasamatthassa ākañkhāpaṭibaddhavuttino anāvaraṇañāṇasañkhātassa sabbaññutaññāṇassa adhigamo dassito.

Nanu ca sabbaññutaññāṇato aññaṃ anāvaraṇaṃ, aññathā cha asādhāraṇāni ñāṇāni buddhañāṇānīti vacanaṃ virujjheyāti? Na virujjhati, visayappavattibheda-

vasena aññehi asādhāraṇabhāvadassanattamaṃ ekasseva ñāṇassa dvidhā vuttattā. Ekameva hi taṃ ñāṇaṃ anavasesasaṅkhatāsaṅkhatasammutidhamma-visayatāya sabbaññutaññāṇaṃ, tattha ca āvaraṇābhāvato nissaṅgacāramupādāya anāvaraṇañāṇanti vuttaṃ. Yathāha paṭisambhidāyaṃ-

“Sabbamaṃ (..0135) saṅkhatāsaṅkhatamaṃ anavasesamaṃ jānātīti sabbaññutaññāṇaṃ. Tattha āvaraṇamaṃ natthīti anāvaraṇañāṇaṃ”ti-ādi (paṭi. ma. 1.119).

Tasmā natthi nesamaṃ atthato bhedo, ekantenevetamaṃ evamicchitabbaṃ. Aññathā sabbaññutanāvaraṇañāṇaṃ sādharmaṇatā asabbadhammārammaṇatā ca āpaṇṇeyya. Na hi bhagavato ñāṇassa aṇumattampi āvaraṇamaṃ atthi, anāvaraṇañāṇassa ca asabbadhammārammaṇabhāve yattha taṃ na pavattati tatthāvaraṇasabbhāvato anāvaraṇabhāvoyeva na siyā. Atha vā pana hotu aññameva anāvaraṇamaṃ sabbaññutaññāṇato, idha pana sabbattha appaṭihata vuttitāya anāvaraṇañāṇanti sabbaññutaññāṇameva adhippetamaṃ, tassevādhiḡamena bhagavā sabbaññū sabbavidū sammāsambuddhoti vuccati, na sakiṃyeva sabbadhammāvabodhato. Tathā ca vuttaṃ paṭisambhidāyaṃ-

“Vimokkhantikamaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ bodhiyā mūle saha sabbaññutaññāṇassa paṭilābhā sacchikā paññatti yadidaṃ buddho”ti.

Sabbadhammāvabodhanasamatthañāṇasamadhiḡamena hi bhagavato santāne anavasesadhamme paṭivijjhitaṃ samatthataṃ ahoṣīti.

Etthāha- kiṃ panidaṃ ñāṇaṃ pavattamaṇaṃ sakiṃyeva sabbasmiṃ visaye pavattati, udāhu kamenāti? Kiñcetta- yadi tāva sakiṃyeva sabbasmiṃ visaye pavattati, atītānāgatappaccupanna-ajjhatabhiddhādibhedabhinnānaṃ saṅkhatadhammānaṃ asaṅkhatasammutidhammānaṃca ekajjhaṃ upaṭṭhāne dūrato cittaṇṇamaṃ pekkhantassa viya visayavibhāgenāvabodho na siyā, tathā ca sati “sabbe dhammā anattā”ti vipassantānaṃ anattākārena viya sabbadhammā anirūpitarūpena bhagavato ñāṇassa visayā hontīti āpaṇṇati. Yepi “sabbañeyyadhammānaṃ ṭhitalakkhaṇavisayaṃ vikapparahitaṃ sabbakālaṃ buddhānaṃ ñāṇaṃ pavattati, tena te sabbavidūti vuccanti. Evañca katvā-

“camaṃ samāhito nāgo, tiṭṭhantopi samāhito”ti.-

“Idampi vacanaṃ suvuttaṃ hotī”ti vadanti, tesampi vuttadosānātivatti, ṭhitalakkhaṇārammaṇatāya ca atītānāgatasammutidhammānaṃ tadabhāvato, ekadesavisa-yameva (..0136) bhagavato ñāṇaṃ siyā. Tasmā sakiṃyeva ñāṇaṃ pavattatīti na yujjati.

Atha kamena sabbasmiṃ visaye ñāṇaṃ pavattatīti? Evampi na yujjati. Na hi jātibhūmisabhāvādivasena disādesakālādivasena ca anekabhedabhinne ñeyye kamena gayhamāne tassa anavasesapaṭivedho sambhavati apariyantabhāvato ñeyyassa. Ye pana “atthassa avisaṃvādanato ñeyyassa ekadesamaṃ paccakkaṃ katvā sesepi evanti adhimuccitvā vavatthāpanena sabbaññū bhagavā, tañca ñāṇaṃ na anumānikaṃ saṃsayābhāvato. Saṃsayānubaddhañhi loke anumānañāṇaṃ”ti vadanti, tesampi na yuttaṃ. Sabbassa hi apaccakkhabhāve atthassa avisaṃvādanena ñeyyassa ekadesamaṃ paccakkaṃ katvā sesepi evanti adhimuccitvā vavatthāpanassa asambhavato. Yañhi taṃ sesamaṃ, taṃ apaccakkhanti.

Atha tampi paccakkhaṃ, tassa sesabhāvo pana na siyāti sabbametaṃ akāraṇaṃ. Kasmā? Avisayavicārabhāvato. Vuttañhetam bhagavatā-

“Buddhavisayo, bhikkhave, acinteyyo, na cintetabbo; yo cinteyya, ummā-dassa vighātassa bhāgī assā”ti (a. ni. 4.77).

Idaṃ panettha sannitthānaṃ- yaṃkiñci bhagavatā ñātuṃ icchitaṃ sakalameka-deso vā, tattha appaṭihatavuttitāya paccakkhato ñāṇaṃ pavattati, niccasamādhānañca vikkhepābhāvato, ñātuṃ icchitassa sakalassa avisayabhāvato tassa ākañkhāpaṭibaddhavuttitā na siyā, ekanteneva sā icchitabbā “sabbe dhammā buddhassa bhagavato āvajjanapaṭibaddhā, ākañkhāpaṭibaddhā, manasikārapaṭibaddhā, cittuppādapaṭibaddhā”ti (mahāni. 69; cūḷani. mogharājamāṇavapucchāniddesa 85) vacanato. Atitānāgatavisayampi bhagavato ñāṇaṃ anumānāgamanatakkaggahaṇavirahitattā paccakkhameva.

Nanu ca etasmimpi pakkhe yadā sakalaṃ ñātuṃ icchitaṃ, tadā sakimeva sakalavisayatāya anirūpitarūpena bhagavato ñāṇaṃ pavatteyyāti vuttadosānātivattievāti? Na, tassa visodhitattā. Visodhito hi so buddhavisayo acinteyyoti. Aññathā pacurajanaññāsamavuttitāya buddhānaṃ bhagavantānaṃ ñāṇassa acinteyyatā na siyā, tasmā sakaladhammārammaṇampi (.0137) taṃ ekadhammārammaṇaṃ viya suvavatthāpiteyeva te dhamme katvā pavattatīti idamettha acinteyyaṃ. Yāvatakaṃ ñeyyaṃ, tāvatakaṃ ñāṇaṃ, yāvatakaṃ ñāṇaṃ, tāvatakaṃ ñeyyaṃ, ñeyya-pariyantikaṃ ñāṇaṃ, ñāṇapariyantikaṃ ñeyyanti evamekajjhaṃ viṣuṃ viṣuṃ sakiṃ kamena ca icchānurūpaṃ sammā sāmāñca sabbadhammānaṃ buddhattā sammāsambuddho bhagavā. Taṃ sammāsambuddhaṃ.

Dve vitakkāti dve sammā vitakkā. Tattha vitakkenti etena, sayam vā vitakketi, vitakkanamattameva vāti vitakko. Svāyaṃ ārammaṇābhiniropanalakkaṇo, āhananapariyāhananaraso, ārammaṇe cittassa ānayanapaccupaṭṭhāno. Visayabhedena pana taṃ dvidhā katvā vuttaṃ “dve vitakkā”ti. **Samudācarantī**ti samaṃ sammā ca uddhamuddhaṃ mariyādāya caranti. Mariyādattho hi ayamākāro, tena ca yogena “tathāgataṃ arahantaṃ sammāsambuddhan”ti idaṃ sāmī-atthe upayogavacanaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti- tathāgatassa arahato sammāsambuddhassa attano visaye samaṃ sammā ca aññamaññaṃ mariyādaṃ anatikkamantā uddhamuddhaṃ bahulaṃ abhiṇhaṃ caranti pavattantīti.

Ko pana nesam visayo, kā vā mariyādā, kathañca taṃ anatikkamitvā te uddhamuddhaṃ bahulaṃ abhiṇhaṃ niccaṃ pavattantīti? Vuccate- khemavitakko, pavivekavitakkoti ime dve vitakkāyeva. Tesu **khemavitakko** tāva bhagavato visesena karuṇāsampayutto, mettā muditāsampayuttopi labbhateva, tasmā so mahākaruṇāsamāpattiyā mettādisamāpattiyā ca pubbaṅgamo sampayutto ca veditabbo. **Pavivekavitakko** pana phalasarāpattiyā pubbaṅgamo sampayutto ca, dibbavīhārādivasenāpi labbhateva. Iti nesam vitakko visayo, tasmā ekasmiṃ santāne bahulaṃ pavattamānānampi kālena kālaṃ savisayasmiṃyeva caraṇato natthi mariyādā, na saṅkarena vutti.

Tattha khemavitakko bhagavato karuṇokkamanādinā vibhāvetabbo, pavivekavitakko samāpattīhi. Tatrāyaṃ vibhāvanā- “ayaṃ loko santāpajāto dukkhapareto”-

ti-ādinā rāgaggi-ādīhi lokasannivāsassa ādittatādi-ākāradassanehi mahākaruṇāsa-
māpattiyā pubbabhāge, samāpattiyampi paṭhamajjhānavasena vattabbo. Vutta-
ñhetam (paṭi. ma. 1.117-118)-

“Bahūhi (..0138) ākārehi passantānaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ sattesu
mahākaruṇā okkamati, āditto lokasannivāsoti passantānaṃ buddhānaṃ bhaga-
vantānaṃ sattesu mahākaruṇā okkamati. Uyyutto, payāto, kummaggapaṭi-
panno, upanīyati loko addhuvo, atāṇo loko anabhissaro, assako loko, sabbaṃ
pahāya gamanīyaṃ, ūno loko atitto taṇhādāso.

“Atāyano lokasannivāso, aleṇo, asaraṇo, asaraṇībhūto, uddhato loko avūpa-santo, sasallo lokasannivāso viddho puthusallehi, avijjandhakārāvaraṇo kilesa-pañjaraparikkhitto, avijjāgato lokasannivāso aṇḍabhūto pariyonaddho tantākula-kajāto kulāguṇṭhikajāto muñjapabbajabhūto apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ saṃsāraṃ nātivattatīti passantānaṃ, avijjāvisadosasaṃlitto kilesakalalībhūto, rāgadosamohajaṭajaṭito.

“Taṇhāsaṅghāṭapaṭimukko, taṇhājālena otthaṭo, taṇhāsotena vuyhati, taṇhā-saṃyojanena saṃyutto, taṇhānusayena anusaṭo, taṇhāsantāpena santappati, taṇhāpariḷāhena pariḍayhati.

“Diṭṭhisāṅghāṭapaṭimukko, diṭṭhijālena otthaṭo, diṭṭhisotena vuyhati, diṭṭhisā-yojanena saṃyutto, diṭṭhānusayena anusaṭo, diṭṭhisantāpena santappati, diṭṭhi-pariḷāhena pariḍayhati.

“Jātiyā anugato, jarāya anusaṭo, byādhinā abhibhūto, maraṇena abbhāhato, dukkhe patiṭṭhito.

“Taṇhāya oḍḍito, jarāpākāraparikkhitto, maccupāsaparikkhitto, mahābandha-nabaddho, lokasannivāso, rāgabandhanena, dosamohabandhanena, mānadi-ṭṭhikilesaduccaritabandhanena baddho, mahāsambādhaṭipanno, mahāpalibo-dhena palibuddho, mahāpapāte patito, mahākantāraṭipanno, mahāsaṃsāra-paṭipanno, mahāvidugge samparivattati, mahāpalipe palipanno.

“Abbhāhato (..0139) lokasannivāso, āditto lokasannivāso rāgagginā, dosa-gginā, mohagginā jātiyā ...pe... upāyāsehi, unnītako lokasannivāso haññati niccamatāṇo pattadaṇḍo takkaro, vajjabandhanabaddho āghātanapaccupaṭṭhito, anātho lokasannivāso paramakāruññataṃ patto, dukkhābhitunno cirarattapīlito, niccagadhito niccapipāsito.

“Andho, acakkhuko, hatanetto, apariṇāyako, vipathapakkhando, añjasāpa-raddho, mahoghapakkhando.

“Dvīhi diṭṭhigatehi pariyaṭṭhito, tīhi duccharitehi vippaṭipanno, catūhi yogehi yojito, catūhi ganthehi ganthito, catūhi upādānehi upādīyati, pañcagatisamā-ruḷho, pañcahi kāmaguṇehi rajjati, pañcahi nīvaraṇehi otthaṭo, chahi vivādamū-lehi vivadati, chahi taṇhākāyehi rajjati, chahi diṭṭhigatehi pariyaṭṭhito, sattahi anu-sayehi anusaṭo, sattahi saṃyojanehi saṃyutto, sattahi mānehi unnato, aṭṭhahi lokadhammehi samparivattati, aṭṭhahi micchattehi niyato, aṭṭhahi purisadosehi dussati, navahi āghātavattūhi āghātito, navahi mānehi unnato, navahi taṇhāmū-lakehi dhammehi rajjati, dasahi kilesavattūhi kilissati, dasahi āghātavattūhi āghātito, dasahi akusalakammapathehi samannāgato, dasahi saṃyojanehi saṃyutto, dasahi micchattehi niyato, dasavattukāya diṭṭhiyā samannāgato, dasavattukāya antaggāhikāya diṭṭhiyā samannāgato, aṭṭhasatataṇhāpapa-ñcehi papañcito, dvāsattṭhiyā diṭṭhigatehi pariyaṭṭhito lokasannivāsoti sampassa-ntānaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ sattesu mahākaruṇā okkamati.

“Ahañcamhi tiṇṇo, loko ca atiṇṇo. Ahañcamhi mutto, loko ca amutto. Aha-ñcamhi danto, loko ca (..0140) adanto. Ahañcamhi santo, loko ca asanto. Aha-ñcamhi assattho, loko ca anassattho. Ahañcamhi parinibbuto, loko ca aparini-

bbuto. Pahomi khvāhaṃ tiṇṇo tāretuṃ, mutto mocetuṃ, danto dametuṃ, santo sametuṃ, assattho assāsetuṃ, parinibbuto pare ca parinibbāpetunti passa-
ntānaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ sattesu mahākaruṇā okkamati”ti (paṭi. ma.
1.117-118).

Imināva nayena bhagavato sattesu mettā-okkamanañca vibhāvetabbaṃ. Karu-
ṇāvisayassa hi dukkhassa paṭipakkhabhūtaṃ sukhaṃ sattesu upasaṃharanti
mettāpi pavattatīti idha abyāpāda-avihiṃsāvitakkā khemavitakko. Pavivekavitakko
pana nekkhamavitakkoyeva, tassa dibbavihāra-ariyavihāresu pubbabhāgassa
paṭhamajjhānassa paccavekkhaṇāya ca vasena pavatti veditabbā. Tattha ye te
bhagavato devasikaṃ vaḷaṅjanakavasena catuvīsatiakoṭīsatasaṃsaṅkhā samā-
pattivihārā, yesaṃ purecaraṇabhāvena pavattaṃ samādhicariyānugataṃ ṇāṇaca-
riyānugataṃ ṇāṇaṃ catuvīsatiakoṭīsatasaṃsaṃpattisañcārimahāvajirañā-
ṇanti vuccati, tesāṃ vasena bhagavato pavivekavitakkassa bahulaṃ pavatti vedi-
tabbā. Ayañca attho mahāsaccakasuttenapi veditabbo. Vuttañhi tattha bhagavatā-

“So kho ahaṃ, aggivessana, tasmimyeva purimasmiṃ samādhinimitte ajjha-
ttameva cittaṃ saṅṭhapemi, sannisādemi, yena sudaṃ niccakappaṃ viharā-
mī”ti (ma. ni. 1.387).

Idaṅhi bhagavā “samaṇo gotamo abhirūpo pāsādiko suphusitaṃ dantāvaraṇaṃ,
jivhā tanukā, madhuraṃ vacanaṃ, tena parisāṃ rañjento maññe vicarati, citte
panassa ekaggatā natthi, yo evaṃ saññattibahulo carati”ti saccakena nigaṅṭhapu-
ttena vitakkite avassaṃ sahoḍhaṃ coraṃ gaṇhanto viya “na aggivessana tathā-
gato parisāṃ rañjento saññattibahulo vicarati, cakkavāḷapariyantāyapi parisāya
dhammaṃ deseti, asallīno anupalitto ekattaṃ ekavihārisuññatāphalasaṃpatti-
phalaṃ anuyutto”ti dassetuṃ āhari.

Bhagavā (..0141) hi yasmiṃ khaṇe parisā sādhu-kāraṃ deti, dhammaṃ vā
paccavekkhati, tasmim khaṇe pubbabhāgena kālaṃ paricchinditvā phalasaṃ-
pattiṃ assāsavāre passāsavāre samāpajjati, sādhu-kārasaddanigghose avicchi-
nneyeva dhammapaccavekkhaṇāya ca pariyoṣāne samāpattito vuṭṭhāya ṭhitatṭhā-
nato paṭṭhāya dhammaṃ deseti. Buddhānañhi bhavaṅgaparivāso lahuḷo, assāsa-
vāre passāsavāre samāpattiyo samāpajjanti. Evaṃ yathāvuttasaṃpattīnaṃ sapu-
bbabhāgānaṃ vasena bhagavato khemavitakkassa pavivekavitakkassa ca bahu-
lappavatti veditabbā.

Tattha yassa byāpādavihiṃsāvitakkādisaṃkilesappahānassa abyāpādavita-
kkassa avihiṃsāvitakkassa ca ānubhāvena kutocipi bhayābhāvato taṃsamaṅgī
khemappatto ca viharati, tato ca sabbassapi sabbadāpi khemameva hoti abhaya-
meva. Tasmā duvidhopi ubhayesaṃ khemaṅkaroti **khemavitakko**. Yassa pana
kāma-vitakkādisaṃkilesappahānassa nekkhamavitakkassa ānubhāvena kāyavi-
veko, cittaviveko, upadhivivekoti tividho; tadaṅgaviveko, vikkhambhanaviveko,
samucchedaviveko, paṭippassaddhiviveko, nissaraṇavivekoti pañcavidho ca
viveko pāripūriṃ gacchati. So yathārahaṃ āramaṇato sampayogato ca pavive-
kasahagato vitakkoti **pavivekavitakko**. Ete ca dve vitakkā evaṃ vibhattavisayāpi
samānā ādikammikānaṃ aññamaññūpakārāya sambhavanti. Yathā hi khemavita-

kkassa pavivekavitakko anuppanassa uppādāya uppanassa bhīyobhāvāya vepullāya hoti, evaṃ pavivekavitakkassapi khemavitakko. Na hi vūpakatṭhakāya-cittānamantarena mettāvihārādayo sambhavanti byāpādādhānena ca vinā cittavivekādinam asambhavoyevāti aññamaññassa bahūpakārā ete dhammā daṭṭhabbā. Bhagavato pana sabbaso pahīnasamkilesassa lokahitathāya evaṃ khemavitakko ca pavivekavitakko ca assāsavāramattepi hitasukhamāvahantiyevāti. Khemo ca vitakko paviveko ca vitakkoti sambandhitabbaṃ.

Evaṃ uddiṭṭhe dve vitakke niddisituṃ “**abyāpajjhārāmo**” ti-ādimāha. Tattha abyāpajjhanam kassaci adukkhanam abyāpajjho, so āramitabbato ārāmo (..0142) eta-ssāti abyāpajjhārāmo. Abyāpajjhe rato sevanavasena niratoti **abyāpajjharato**. **Ese-vāti** eso eva. **Iriyāyāti** kiriyāya, kāyavacīpayogenāti attho. **Na kañci byābādhemi**ti hīnādīsu kañcīpi sattaṃ taṇhātasādiyogato tasmaṃ vā tadabhāvato pahīnasabbakilesavipphanditattā thāvaram vā na bādhemi na dukkhāpemi. Karuṇajjhāsayo bhagavā mahākaruṇāsamāpattibahulo attano paramarucitakaruṇajjhāsayanurūpamevamāha. Tena avihimsāvitakkaṃ abyāpādavitakkañca dasseti. Idaṃ vuttaṃ hoti- ‘ahaṃ imāya iriyāya imāya paṭipattiyā evaṃ sammā paṭipajjanto evaṃ samāpattivihārehi viharanto evaṃ puññatthikehi katāni sakkāragarukāramānanavandanapūjanāni adhvāsento sattesu na kañci byābādhemi, apica kho diṭṭhadhammika-samparāyikaparamatthappabhedam hitasukhameva nesaṃ paribrūhemī’ ti.

Yaṃ akusalam, taṃ pahīnanti yaṃ diyaḍḍhakilesasahassabhedam aññañca taṃsampayuttaṃ anantappabhedam akusalam, taṃ sabbaṃ bodhimūleyeva mayhaṃ pahīnam samūhatanti. Iminā pavivekesu muddhabhūtena saddhiṃ nissaraṇavivekena samucchadappaṭippassaddhiviveke dasseti. Keci panettha tadaṅga-vikkhambhanavivekepi uddharanti. Āgamanīyapaṭipadāya hi saddhiṃ bhagavatā attano kilesakkhaya idha vuttoti.

Iti bhagavā aparimitakappaparicittaṃ attano pavivekajjhāsayaṃ saddhiṃ nissaraṇajjhāsayaena idāni matthakam pāpetvā ṭhito tamajjhāsayaṃ phalasaṃpattiṃ samāpajjitvā attano kilesappahānapaccavekkhaṇamukhena vibhāveti. Yadatthaṃ panettha satthā ime dve vitakke uddhari, idāni tamatthaṃ dassento “**tasmātiha, bhikkhave**” ti-ādimāha. Bhagavā hi imassa vitakkadvayassa attano bahulasamudācāradassanamukheneva tattha bhikkhū nivesetuṃ imaṃ desanaṃ ārabhi.

Tattha **tasmāti** yasmā abyāpajjhāpavivekābhīratassa me khemapavivekavitakkāyeva bahulam pavattanti, tasmā. **Tihāti** nipātamattaṃ. **Abyāpajjhārāmā** (..0143) **viharathāti** sabbasattesu mettāvihārena karuṇāvihāre na ca abhīramantā viharatha. Tena byāpādassa tadekatṭhakilesānañca dūrikaraṇamāha. **Tesaṃ voti** ettha **voti** nipātamattaṃ. **Pavivekārāmā viharathāti** kāyādivivekañceva tadaṅgādivivekañcāti sabbaviveke āramitabbatṭhānam katvā viharatha. **Imāya mayanti-ādi** yathā nesaṃ khemavitakkassa pavattanākāradassanaṃ, evaṃ **kiṃ akusalan**ti-ādi pavivekavitakkassa pavattanākāradassanaṃ. Tattha yathā anavajjadharme paripūretukāmena kiṃkusala-gavesinā hutvā kusaladhammapariyesanā kātabbāva, sāvajjadhamme pajahitukāmenāpi akusalapariyesanā kātabbāti āha “**kiṃ akusalan**” ti-ādi. Abhiññāpubbikā hi pariññāpahānasacchikiriyābhāvanā.

Tattha **kiṃ akusalanti** akusalaṃ nāma kiṃ, sabhāvato kimassa lakkhaṇaṃ, kāni vā rasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānānīti akusalassa sabhāvakkiccādito paccavekkhaṇavidhiṃ dasseti. Ādikammikavasena cesa vitakko āgato, **kiṃ appahīnaṃ kiṃ pajahāmāti** idaṃ padadvayaṃ sekkhavasena. Tasmā **kiṃ appahīnanti** kāmarāgasamyojanādīsu akusalesu kiṃ akusalaṃ amhākaṃ maggena asamucchinnaṃ? **Kiṃ pajahāmāti** kiṃ akusalaṃ samuggahātema? Atha vā **kiṃ pajahāmāti** vītikkamapariyutṭhānānusayesu kiṃ vibhāgaṃ akusalaṃ idāni mayaṃ pajahāmāti attho. Keci pana “kiṃ appahīnaṃ”ti paṭhanti. Tesam diṭṭhisamyojanādivasena anekabhedesu akusalesu kiṃ katamaṃ akusalaṃ, kena katamena pakārena, katamena vā maggena amhākaṃ appahīnanti vuttaṃ hoti. Sesam vuttanayameva.

Gāthāsu **buddhanti** catunnaṃ ariyasaccānaṃ aviparītaṃ sayambhuññaṇena buddhattā paṭividdhattā buddhaṃ saccavinimuttassa ñeyyassa abhāvato. Tathā hi vuttaṃ-

“Abhiññeyyaṃ abhiññātaṃ, bhāvetabbañca bhāvitaṃ;

pahātabbaṃ pahīnaṃ me, tasmā buddhosmi brāhmaṇā”ti. (su. ni. 563; ma. ni. 2.399);

Ṭhapetvā mahābodhisattaṃ aññehi sahituṃ vahituṃ asakkuṇeyyattā asayhassa sakalassa bodhisambhārassa mahākaruṇādhikārassa ca sahanato vahanato, tathā aññehi sahituṃ abhibhavituṃ dukkarattā asayhānaṃ (..0144) pañcannaṃ mārānaṃ sahanato abhibhavanato, āsayānusayacariyādhimutti-ādivibhāgāvabodhena yathārahaṃ veneyyānaṃ diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi anusāsanasaṅkhātassa aññehi asayhassa buddhakiccassa sahanato vahanato, tattha vā sādhuṃ kārībhāvato **asayhasāhinaṃ. Samudācaranti nanti ettha nanti**

nipātamattaṃ, naṃ tathāgatanti vā attho.

Sakaparasantānesu tamsaṅkhātaṃ mohandhakāraṃ nudi khipīti **tamonudo**. Pāraṃ nibbānaṃ gatoti **pāragato**. Atha vā “mutto moceyyan”ti-ādinā nayena pavattitassa mahābhinihārassa sakalassa vā saṃsāradukkhassa sabbaññugunaṃ pāraṃ pariyaṃtaṃ gatoti **pāragato**, taṃ tamonudaṃ pāragataṃ. Tato eva **pattipattamaṃ** buddhaṃ, silādiṃ dasabalaññādiñca sammāsambuddhehi pattabbaṃ sabbaṃ pattanti attho. **Vasimanti** jhānādīsu ākaṅkhāpaṭibaddho paramo āvajjanādivasibhāvo, ariyiddhisāṅkhāto anaññasādhāraṇo cittavasibhāvo ca assa atthīti **vasimā**, taṃ vasimaṃ, vasinanti attho. Sabbesaṃ kāmāsavādīnaṃ abhāvena **anāsavaṃ**. Kāyavisamādikassa visamassa vantattā vā visasaṅkhātaṃ sabbaṃ kilesamalaṃ taritvā vā visaṃ sakalavaṭṭadukkhāṃ sayaṃ taritvā tāraṇato **visantaro** taṃ visantaraṃ. Taṇhakkhaye arahattaphale nibbāne vā **vimuttaṃ**, ubhayamhi gamanato monasaṅkhātena ñāṇena kāyamoneyyādīhi vā sātisaṃyaṃ samannāgatattā **munim**. **Munīti** hi agāriyamuni, anagāriyamuni, sekkhamuni, asekkhamuni, paccekamuni, munimunīti anekavidhā munayo. Tattha gihī āgataphalo viññātasāsano agāriyamuni, tathārūpo pabbajito anagāriyamuni, satta sekkhā sekkhamuni, khīṇāsavo asekkhamuni, paccekabuddho paccekamuni, sammāsambuddho munimunīti. Ayameva idhādhippeto. Āyatim punabbhavābhāvato antimamaṃ, pacchimamaṃ dehaṃ kāyaṃ dhāretīti **antimadehadhārī**, taṃ antimadehadhāriṃ. Kilesamārādīnaṃ sammadeva pariccattattā **mārañjamaṃ**. Tato eva jarāhetusamucchedato anupādisesanibbānappattivasena pākaṭajarādisabbajarāya **pāragamaṃ**. Jarāsīsenā cettha jātimaraṇasokādīnaṃ pāragamaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Taṃ evamaṃ bhūtaṃ tathāgataṃ duve vitakkā samudācarantīti brūmīti sambandho.

Iti (..0145) bhagavā paṭhamagāthāya vitakkadvayaṃ uddisitvā tato dutiyagāthāya pavivekavitakkaṃ dassetvā idāni khemavitakkaṃ dassetuṃ “**sele yathā**”ti tatiyagāthamāha. Tattha **sele yathā pabbatamuddhaniṭṭhitoti** sele silāmaye eka-gghanapabbatamuddhani yathā ṭhito. Na hi tattha ṭhitassa uddhaṃ gīvukkipanapasāraṇādikiccaṃ atthi. **Tathūpamanti** tappaṭibhāgaṃ selapabbatūpamaṃ. Ayaṃ panettha saṅkhepattho- yathā selapabbatamuddhani ṭhito cakkhumā puriso samantato janataṃ passeyya, evameva sumedho, sundarapañño sabbaññutaññāṇena samantacakkhu bhagavā dhammamayaṃ paññāmayāṃ pāsādamāruyha sayaṃ apetasoko sokāvatiṇṇaṃ jātijarābhibhūtañca janataṃ satta kāyaṃ avekkhati upadhārayati upaparikkhati. Ayaṃ panettha adhippāyo- yathā hi pabbatapāde samantā mahantaṃ khettaṃ katvā tattha kedārapāḷīsu kuṭīyo katvā rattiṃ aggim jāleyya, caturaṅgasamannāgatañca andhakāraṃ bhavēyya, athassa pabbatassa matthake ṭhatvā cakkhumato purisassa bhūmippadesaṃ olokayato neva khettaṃ, na kedārapāḷīyo, na kuṭīyo, na tattha sayitamanussā paññāyeyyumaṃ, kuṭīsu pana aggijālamattameva paññāyeyya, evamaṃ dhammamayaṃ pāsādamāruyha satta kāyaṃ olokayato tathāgatassa ye te akatakalyāṇā satta, te ekavihāre dakkhiṇapasse nisinnāpi buddhaññāssa āpāthaṃ nāgacchanti, rattiṃ khittasarā viya honti. Ye pana katakalyāṇā veneyyapuggalā, te evassa dūrepi ṭhitā āpāthaṃ āgacchanti, so aggi viya himavantapabbato viya ca vuttampi cetamaṃ-

“Dūre santo pakāsentī, himavantova pabbato;
asantettha na dissanti, rattiṃ khittā yathā sarā”ti. (dha. pa. 304; netti. 11);
Evametasmīṃ sutte gāthāsu ca bhagavā attānaṃ paraṃ viya katvā dassesi.

Paṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Desanāsuttavaṇṇanā

39. Dutiye **pariyāyenā**ti ettha **pariyāya**-saddo “madhupiṇḍikapariyāyotveva naṃ dhārehi”ti-ādīsu (ma. ni. 1.205) desanāyaṃ āgato. “Atthi khvesa (..0146), brāhmaṇa, pariyāyo, yena maṃ pariyāyena sammā vadamāno vadeyya- akiriya- vādo samaṇo gotamo”ti-ādīsu (pārā. 5; a. ni. 8.11) kāraṇe. “Kassa nu kho, ānanda, ajja pariyāyo bhikkhuniyo ovaditun”ti-ādīsu (ma. ni. 3.398) vāre. Idha pana vārepi kāraṇepi vaṭṭati, tasmā, bhikkhave, tathāgatassa dve dhammadesanā yathārahaṃ kāraṇena bhavanti, vārena vāti ayamettha attho. Bhagavā hi veneyyajjhāsayaṇu- rūpaṃ kadāci “ime dhammā kusalā, ime, dhammā akusalā. Ime dhammā sāvajjā, ime dhammā anavajjā. Ime sevitabbā, ime na sevitabbā”ti-ādinā kusalākusala- dhamme vibhajanto kusaladhammehi akusaladhamme asaṅkarato paññāpento “**pāpaṃ pāpakato passathā**”ti dhammaṃ deseti. Kadāci “pāṇātipāto, bhikkhave, āsevito bhāvito bahulīkato nirayasamvattaniko tiracchānayanisamvattaniko petti- visayasamvattaniko, yo sabbalahuko pāṇātipāto, so appāyukasamvattaniko”ti-ā- dinā (a. ni. 8.40) ādīnaṃ pakāsentō pāpato nibbidādīhi niyojento “**nibbindatha virajjathā**”ti dhammaṃ deseti.

Bhavantīti honti pavattanti. **Pāpaṃ pāpakato passathā**ti sabbaṃ pāpadhammaṃ diṭṭheva dhamme āyatiṅca ahitadukkhāvahato lāmakato passatha. **Tattha nibbinda- thā**ti tasmīṃ pāpadhamme “accantahīnabhāvato lāmakatṭhena pāpaṃ, akosallasam- bhūtaṭṭhena akusalaṃ, pakatipabhassarassa pasannassa ca cittassa pabhassa- rādibhāvavināsanato saṃkilesikaṃ, punappunaṃ bhavadukkhānibbattanato pono- bbhāvikaṃ, saheva darathehi pariḷāhehi vattanato sadarathaṃ, dukkhasseva vipa- ccanato dukkhavipākaṃ, aparimāṇampi kālaṃ anāgate jātijarāmarañanibbatta- nato āyatīṃ jātijarāmarañiyaṃ, sabbahitasukhavidhammasanasamatthan”ti-ādinā nayena nānāvidhe ādīnave, tassa ca pahāne ānisaṃse sammapaññāya passantā nibbindatha nibbedaṃ āpajjatha. Nibbindantā ca vipassanaṃ vaḍḍhetvā ariyama- ggādhigamena pāpato virajjatha ceva vimuccatha ca. Maggena vā samucchedavi- rāgavasena virajjatha, tato phalena paṭippassaddhivimuttivasena vimuccatha. Atha vā **pāpanti** lāmakato pāpaṃ. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yaṃ aniccadukkhādibhāvena kucchitaṃ ariyehi jigucchaniyaṃ (..0147) vaṭṭadukkhāṃ pāpetīti pāpaṃ. Kiṃ pana taṃ? Tebhūmakadhammajātaṃ. Yathāvuttena atthena pāpakato disvā tattha ani- ccato, dukkhato, rogato, gaṇḍato, sallato, aghato, ābādhatoti-ādinā vipassanaṃ vaḍḍhentā nibbindatha. **Ayaṃ dutiyā**ti yāthāvato ahitānatthavibhāvanaṃ paṭhamaṃ upādāya tato vivecanaṃ ayaṃ dutiyā dhammadesanā.

Gāthāsu **buddhassāti** sabbaññubuddhassa. **Sabbabhūtānukampinoti** sabbepi satte mahākaruṇāya anukampanasabhāvassa. **Pariyāyavacananti** pariyāyena kathanaṃ desanaṃ. **Passāti** parisamaṃ ālapati, parisajetṭhakaṃ vā sandhāya vuttaṃ. Keci panāhu “attānameva sandhāya bhagavā ‘passā’ti avocā”ti. **Tatthāti** tasmimṃ pāpake **virajjatha** rāgaṃ pajahathāti attho. Sesamaṃ vuttanayameva.

Dutiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Vijjāsuttavaṇṇanā

40. Tatiye **pubbaṅgamāti** sahaḥātavasena, upanissayavasena cāti dvīhi ākārehi pubbaṅgamā purassarā padhānakāraṇaṃ. Na hi avijjāya vinā akusaluppatti atthi. **Samāpattiyāti** samāpajjanāya sabhāvapaṭilābhāya, pavattiyāti attho. Tattha akusalappavattiyā ādīnavappaṭicchādanena ayonisomanasikārassa paccayabhāvena appahīnabhāvena ca akusaladhammānaṃ upanissayabhāvo dissati.

Evaṃ byādhimaraṇādidukkhassa adhiṭṭhānabhāvato sabbāpi gatiyo idha **duggatiyo**. Atha vā rāgādikilesehi dūsitā gatiyo kāyavacīcittānaṃ pavattiyoti duggatiyo, kāyavacīmanoduccaritāni. **Asmimṃ loketi** idha loke manussagatiyaṃ vā. **Paramhi cāti** tato aññāsu gatīsu. **Avijjāmūlikā sabbāti** tā sabbāpi duccaritassa vipattiyo vuttanayena avijjāpubbaṅgamattā avijjāmūlikā eva. **icchālobhasamussayāti** asampattavisayapariyesanalakkhaṇāya icchāya, sampattavisayalubbhanalakkhaṇena lobhena ca samussitā upacitāti icchālobhasamussayā.

Yatoti (..0148) yasmā avijjāhetu avijjāya nivuto hutvā. **Pāpicchoti** avijjāya paṭicchāditattā pāpicchatāya ādīnave apassanto asantaguṇasambhāvanavasena kohaññādīni karonto pāpiccho, lobheneva atricchatāpi gahitāti daṭṭhabbā. **Anādaroti** lokādhipatino ottappaṇassa abhāvena sabrahmacārīsu ādararahito. **Tatoti** tasmā avijjāpāpicchatā-ahirikānottappaṇaṃ. **Pasavatīti** kāyaduccaritādibhedaṃ pāpaṃ upacinati. **Apāyaṃ tena gacchatīti** tena tathā pasutena pāpena nirayādibhedaṃ apāyaṃ gacchati upapajjati.

Tasmāti yasmā ete evaṃ sabbaduccaritamūlabhūtā sabbaduggatiparikkilesahe-tubhūtā ca avijjādayo, tasmā icchāñca, lobhāñca, avijjāñca, casaddena ahirikāno-ttappañca **virājayaṃ** samucchadavasena pajahaṃ. Kathaṃ virājetīti āha? **Vijjaṃ uppādayanti**, vipassanāpaṭipāṭiyā ca, maggapaṭipāṭiyā ca, ussakkivā arahattama-ggavijjaṃ attano santāne uppādayanto. **Sabbā duggatiyoti** sabbāpi duccaritasa-ñkhātā duggatiyo, vaṭṭadukkhassa vā adhiṭṭhānabhāvato dukkhā, sabbā pañcapi gatiyo **jahe** pajaheyya samatikkameyya. Kilesavaṭṭappahāneneva hi kammavaṭṭaṃ vipākavaṭṭaṃ pahīnaṃ hotīti.

Tatiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamabhāṇavāraṇṇanā niṭṭhitā.

4. Paññāparihīnasuttavaṇṇanā

41. Catutthe **suparihināti** suṭṭhu parihīnā. **Ye ariyāya paññāya parihīnāti** ye sattā pañcannaṃ khandhānaṃ udayabbayapaṭivijjanena catusaccapaṭivijjanena ca kilesehi ārakā ṭhitattā ariyāya parisuddhāya vipassanāpaññāya ca maggapaññāya ca parihīnā, te lokiyalokuttarāhi sampattīhi ativiya parihīnā mahājānikā. Ke pana teti? Ye kammāvaraṇena samannāgatā. Te hi micchattaniyatabhāvato ekantena parihīnā aparipuṇṇā mahājānikā. Tenāha “**duggati pāṭikaṅkhā**” ti. Vipākāvaraṇasamaṅginopi parihīnā. Atha vā sukkaṭṭhāya aparihīnā nāma tividhāvaraṇavi-
rahitā (..0149) sammādiṭṭhikā kammassakataññaṇena ca samannāgatā. Sesam vuttanayānusārena veditabbaṃ.

Gāthāsu **paññāyāti** nissakkavacanaṃ, vipassanāññaṇato maggaññaṇato ca parihānenāti. Sānivacanaṃ vā etaṃ, yathāvuttaññaṇassa parihānenāti, uppādetabbassa anuppādanameva cettha parihānaṃ. **Niviṭṭhaṃ nāmarūpasminti** nāmarūpe upādānakkhandhapañcāke “etaṃ mamā” ti-ādinā taṇhādiṭṭhivasena abhiviṭṭhaṃ ajjhositam, tato eva **idaṃ saccanti maññatīti** “idameva saccaṃ moghamaññan” ti maññati. “Sadevake loka” ti vibhatti pariṇāmetabbā.

Evaṃ paṭhamagāthāya saṃkilesapakkhaṃ dassetvā idāni yassā anuppattiyā nāmarūpasmim maññanābhinivesehi kilesavaṭṭam vattati, tassā uppattiyā vaṭṭassa upacchedoti paññāya ānubhāvaṃ pakāsento “**paññā hi seṭṭhā lokan**” ti gāthamāha.

Tattha **lokasminti** saṅkhāralokasmim. Sammāsambuddho viya sattesu, saṅkhāresu paññāsādiso dhammo natthi. Paññuttarā hi kusalā dhammā, paññāya ca siddhāya sabbe anavajjadhammā siddhā eva honti. Tathā hi vuttaṃ “sammādiṭṭhissa sammāsaṅkappo pahoti” ti-ādi (ma. ni. 3.141; saṃ. ni. 5.1). Yā panettha paññā adhippetā, sā seṭṭhāti thomitā. Yathā ca sā pavattati, taṃ dassetuṃ “**yāyaṃ nibbedhagāmini**” ti-ādi vuttaṃ. Tassattho- yā ayaṃ paññā anibbidhappubbaṃ apādālitapubbaṃ lobhakkhandhādiṃ nibbijjhantī padālentī gacchati pavattatīti

nibbedhagāminī, yāya ca tasmim̐ tasmim̐ bhavayonigativin̐ñāṇaṭṭhitisattāvāsesu sattanikāyesu khandhānaṃ paṭhamābhinibbattisaṅkhātāya jātiyā taṃnimittassa ca kammabhavassa parikkhayaṃ pariyosānaṃ nibbānaṃ arahattañca sammā aviparītaṃ jānāti sacchikaroti, ayaṃ sahavipassanā maggapaññā seṭṭhā lokasminti.

Idāni yathāvuttapaññānubhāvasampanne khīṇāsava abhitthavanto “**tesaṃ devā manussā cā**”ti osānagāthamāha. Tassattho- tesaṃ catūsu ariyasaccesu pariññā-dīnaṃ soḷasannaṃ kiccānaṃ niṭṭhitattā catusaccasambodhena **sambuddhānaṃ**, sativepullappattiyā **satimataṃ**, vuttanayena samugghātitasammohattā paññāvepullappattiyā **hāsapaññānaṃ**, pubbabhāge vā silādipāripūrito (..0150) paṭṭhāya yāva nibbānasacchikiriyāya hāsavedatutṭhipāmojjabahulatāya **hāsapaññānaṃ**, sabbaso parikkhīṇabhavasamaṃyojanattā **antimasarīradhārīnaṃ** khīṇāsavānaṃ devā manussā ca **pihayanti** piyā honti, tabbhāvaṃ adhigantaṃ icchanti “aho paññānubhāvo, aho vata mayampi edisā evaṃ nittiṇṇasabbadukkhā bhaveyyāmā”ti.

Catutthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sukkadhammasuttavaṇṇanā

42. Pañcame **sukkāti** na vaṇṇasukkatāya sukkā, sukkabhāvāya pana paramavodānāya samvattantīti nipphattisukkatāya sukkā. Sarasenapi sabbe kusalā dhammā sukkā eva kaṇhabhāvapaṭipakkhato. Tesañhi uppattiyā cittaṃ pabhasaramṃ hoti parisuddhamṃ. **Dhammāti** kusalā dhammā. **Lokanti** sattalokaṃ. **Pāle**ntīti ādhārasandhāraṇena mariyādaṃ ṭhapentā rakkhanti. **Hirī ca ottappañcāti** ettha hiriyati hiriyitabbena, hiriyanti etenāti vā hirī. Vuttampi cetaṃ “yaṃ hiriyati hiriyitabbena, hiriyati pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ samāpattiyā, ayaṃ vuccati hirī”ti (dha. sa. 30). Ottappati ottappitabbena, ottappanti etenāti vā ottappaṃ. Vuttampicetaṃ “yaṃ ottappati ottappitabbena, ottappati pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ samāpattiyā, idaṃ vuccati ottappan”ti (dha. sa. 31).

Tattha ajjhattasamuṭṭhānā hirī, bahiddhāsamuṭṭhānaṃ ottappaṃ. Attādhipateyyā hirī, lokādhipateyyaṃ ottappaṃ. Lajjāsabhāvasaṅṭhitā hirī, bhayasabhāvasaṅṭhitā ottappaṃ. Sappatissavalakkhaṇā hirī, vajjabhīrukabhayadassāvillakkhaṇaṃ ottappaṃ.

Tattha ajjhattasamuṭṭhānaṃ hirim̐ catūhi kāraṇehi samuṭṭhāpeti- jātim̐ paccavekkhitvā, vayaṃ paccavekkhitvā, sūrabhāvaṃ paccavekkhitvā, bāhusaccaṃ paccavekkhitvā. Kathaṃ? “Pāpakaraṇaṃ nāmetaṃ na jātisampannānaṃ kammaṃ, hīnajaccānaṃ kevaṭṭādīnaṃ kammaṃ, mādisassa jātisampannassa idaṃ kammaṃ kātuṃ na yuttan”ti evaṃ tāva jātim̐ paccavekkhitvā pāṇātipātādipāpakammaṃ akaronto hirim̐ (..0151) samuṭṭhāpeti. Tathā “pāpakaraṇaṃ nāmetaṃ daharehi kattabbakammaṃ, mādisassa vaye ṭhitassa idaṃ kammaṃ kātuṃ na

yuttan”ti evaṃ vyaṃ paccavekkhitvā paṇātipātādipāpakammaṃ akaronto hiriṃ samuṭṭhāpeti. Tathā “pāpakaraṇaṃ nāmetaṃ dubbala-jātikānaṃ kammaṃ, mādisassa sūrabhāvasampannassa idaṃ kammaṃ kātuṃ na yuttan”ti evaṃ sūrabhāvaṃ paccavekkhitvā paṇātipātādipāpakammaṃ akaronto hiriṃ samuṭṭhāpeti. Tathā “pāpakaraṇaṃ nāmetaṃ andhabālānaṃ kammaṃ, na paṇḍitānaṃ, mādisassa paṇḍitassa bahussutassa idaṃ kammaṃ kātuṃ na yuttan”ti evaṃ bāhusaccaṃ paccavekkhitvā paṇātipātādipāpakammaṃ akaronto hiriṃ samuṭṭhāpeti. Evaṃ ajjhattasamuṭṭhānaṃ hiriṃ catūhi kāraṇehi samuṭṭhāpeti. Samuṭṭhāpetvā ca pana attano citte hiriṃ pavesetvā pāpakammaṃ na karoti. Evaṃ hirī ajjhattasamuṭṭhānā nāma hoti.

Kathaṃ ottappaṃ bahiddhāsamuṭṭhānaṃ nāma? “Sace tvaṃ pāpakammaṃ karissasi, catūsu parisāsu garahappatto bhavissasi.

“Garahissanti taṃ viññū, asuciṃ nāgariko yathā;
vajjito sīlavantehi, kathaṃ bhikkhu karissasi”ti.-

Paccavekkhanto hi bahiddhāsamuṭṭhitena ottappena pāpakammaṃ na karoti. Evaṃ ottappaṃ bahiddhāsamuṭṭhānaṃ nāma hoti.

Kathaṃ hirī attādhipateyyā nāma? Idhekacco kulaputto attānaṃ adhipatiṃ jeṭṭhakaṃ katvā “mādisassa saddhāpabbajitassa bahussutassa dhutavādissa na yuttaṃ pāpakammaṃ kātun”ti pāpakammaṃ na karoti. Evaṃ hirī attādhipateyyā nāma hoti. Tenāha bhagavā-

“So attānaṃyeva adhipatiṃ karitvā akusalaṃ pajahati, kusalaṃ bhāveti, sāvajjaṃ pajahati, anavajjaṃ bhāveti, suddhamattānaṃ pariharati”ti (a. ni. 3.40).

Kathaṃ ottappaṃ lokādhipateyyaṃ nāma? Idhekacco kulaputto lokaṃ adhipatiṃ jeṭṭhakaṃ katvā pāpakammaṃ na karoti. Yathāha-

“Mahā kho panāyaṃ lokasannivāso. Mahantasmim kho pana lokasannivāse santi samaṇabrāhmaṇā iddhimanto dibbacakkhukā paracittaviduno (..0152), te dūratopi passanti, āsannāpi na dissanti, cetasāpi cittaṃ pajānanti, tepi maṃ evaṃ jānissanti ‘passatha bho imaṃ kulaputtaṃ, saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajito samāno vokiṇṇo viharati pāpakehi akusalehi dhammehi’ti. Santi devatā iddhimantiniyo dibbacakkhukā paracittaviduniyo, tā dūratopi passanti, āsannāpi na dissanti, cetasāpi cittaṃ pajānanti, tāpi maṃ evaṃ jānissanti ‘passatha bho imaṃ, kulaputtaṃ, saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajito samāno vokiṇṇo viharati pāpakehi akusalehi dhammehi’ti. So lokaṃyeva adhipatiṃ katvā akusalaṃ pajahati”ti (a. ni. 3.40).

Evaṃ lokādhipateyyaṃ ottappaṃ.

Lajjāsabhāvasaṅghitāti ettha lajjāti lajjanākāro, tena sabhāvena saṅghitā hirī. Bhayanti apāyabhayaṃ, tena sabhāvena saṅghitaṃ ottappaṃ. Tadubhayaṃ pāpa-parivajjane pākaṭaṃ hoti. Tattha yathā dvīsu ayogulesu eko sītalo bhavya gūthamakkhito, eko uṇho āditto. Tesu yathā sītalaṃ gūthamakkhitattā jigucchanto viññu-jātiko na gaṇhāti, itaraṃ dāhabhayena, evaṃ paṇḍito lajjāya jigucchanto pāpaṃ na karoti, ottappena apāyabhīto pāpaṃ na karoti. Evaṃ lajjāsabhāvasaṅghitā hirī, bhayasabhāvasaṅghitaṃ ottappaṃ.

Katham sappatissavalakkhaṇā hirī, vajjabhīrukabhayadassāvilakkhaṇaṃ ottappaṃ? Ekacco hi jātimahattapaccavekkhaṇā, satthumahattapaccavekkhaṇā, dāyajjamahattapaccavekkhaṇā, sabrahmacārimahattapaccavekkhaṇāti catūhi kāraṇehi tattha gāravena sappatissavalakkhaṇaṃ hirim samuṭṭhāpetvā pāpaṃ na karoti, ekacco attānuvādabhayaṃ, parānuvādabhayaṃ, daṇḍabhayaṃ, duggati-bhayanti catūhi kāraṇehi vajjato bhāyanto vajjabhīrukabhayadassāvilakkhaṇaṃ ottappaṃ samuṭṭhāpetvā pāpaṃ na karoti. Ettha ca ajjhattasamuṭṭhānāditā hirotta-ppānaṃ tattha tattha pākaṭabhāvena vuttā, na pana nesaṃ kadāci aññaṃaññavi-ppayogo. Na hi lajjanaṃ nibbhayaṃ, pāpabhayaṃ vā alajjanaṃ atthīti.

Ime (..0153) **ce, bhikkhave, dve sukkā dhammā lokaṃ na pāleyyunti** bhikkhave, ime dve anavajjadhammā yadi lokaṃ na rakkheyyuṃ, lokapālakā yadi na bhaveyyuṃ. **Nayidha paññāyetha mātā**ti idha imasmim loke janikā mātā “ayaṃ me mātā”ti garucittikāravasena na paññāyetha, “ayaṃ mātā”ti na labbheyya. Sesapadesupī eseva nayo. **Mātucchāti** mātubhaginī. **Mātulānīti** mātulabhariyā. **Garūnanti** mahāpitucūlapitujeṭṭhabhātu-ādīnaṃ garuṭṭhāniyānaṃ. **Sambhedanti** saṅkamaṃ, mariyādabhedam vā. **Yathā ajeḷakāti**-ādīhi upamaṃ dasseti. Ete hi sattā “ayaṃ me mātā”ti vā “mātucchā”ti vā garucittikāravasena na jānanti, yaṃ vatthum nissāya uppannā, tatthapi vippaṭipajjanti. Tasmā upamaṃ āharanto ajeḷakādayo āhari. Ayañhettha saṅkhepattho- yathā ajeḷakādayo tiracchānā hirottapparahitā mātādisaññaṃ akatvā bhinnamariyādā sabbattha sambhedena vattanti, evamayaṃ manussaloko yadi lokapālakadhammā na bhaveyyuṃ, sabbattha sambhedena vatteyya. Yasmā panime lokapālakadhammā lokaṃ pārenti, tasmā natthi sambhedoti.

Gāthāsu **yesaṃ ce hiri-ottappanti ceti** nipātamattaṃ. Yesaṃ sattānaṃ hirī ca ottappaṃca sabbadāva sabbakālamaeva na vijjati na upalabbhati. **Vokkantā sukkamūlā teti** te sattā kusalamūlapacchedāvahassāpi kammaṃ karaṇato kusalamānaṃ patiṭṭhānabhūtānaṃ hirottappānameva vā abhāvato kusalato vokkamitvā, apasakkivā, ṭhitattā vokkantā sukkamūlā, punappunaṃ jāyanamīyanasabhāvattā jātimaraṇagāmino saṃsāraṃ nātivattantīti attho.

Yesañca hiri-ottappanti yesaṃ pana parisuddhamatīnaṃ sattānaṃ hirī ca otppaṃcāti ime dhammā sadā sabbakālaṃ rattindivaṃ navamajjhimattherakālesu sammā upagamma ṭhitā pāpā jigucchanta bhāyantā tadaṅgādivasena pāpaṃ pajahantā. **Virūḷhabrahmacariyāti** sāsanaḥbrahmacariye maggabrahmacariye ca virūḷhaṃ āpannā, aggamaggādhiḡamena sabbaso santakilesatāya santaguṇatāya vā **santo**, punabbhavassa khepitattā **khīṇapunabbhavā** hontīti.

Pañcamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Ajātasuttavaṇṇanā

43. Chaṭṭhe (..0154) **atthi, bhikkhaveli** kā uppatti? Ekadivasam kira bhagavatā

anekapariyāyena saṃsāre ādīnaṃ pakāsetvā tadupasamanādivasena nibbāna-
paṭisaṃyuttāya dhammadesanāya katāya bhikkhūnaṃ etadahosi “ayaṃ saṃsāro
bhagavatā avijjādīhi kāraṇehi sahetuko vutto, nibbānassa pana tadupasamassa
na kiñci kāraṇaṃ vuttaṃ, tayidaṃ ahetukaṃ kathaṃ saccikatthaparamatthena
upalabbhati”ti. Atha bhagavā tesāṃ bhikkhūnaṃ vimatividhamanattañceva,
“idha samaṇabrāhmaṇānaṃ ‘nibbānaṃ nibbāna’ti vācāvattumattameva, natthi
hi paramatthato nibbānaṃ nāma anupalabbhamānasabhāvattā”ti lokāyatikādayo
viya vipaṭipannānaṃ bahiddhā ca puthudiṭṭhigatikānaṃ micchāvādabhañjana-
tthañca, amatamahānibbānassa paramatthato atthibhāvadīpanatthaṃ tassa ca
nissaraṇabhāvādi-ānubhāvavantatādīpanatthaṃ pīvegena udānavasena idaṃ
suttaṃ abhāsi. Tathā hi idaṃ suttaṃ udānēpi (udā. 72-74) saṅgītaṃ.

Tattha **atthī** vijjati paramatthato upalabbhati. **Ajātaṃ abhūtaṃ akataṃ asaṅkha-**
tanti sabbānīpi padāni aññamaññavevacanāni. Atha vā vedanādayo viya hetupa-
ccayasamavāyasaṅkhātāya kāraṇasāmaggiyā na jātaṃ na nibbattanti **ajātaṃ**.
Kāraṇena vinā sayameva na bhūtaṃ na pātubhūtaṃ na uppannanti **abhūtaṃ**.
Evaṃ ajātattā abhūtattā ca yena kenaci kāraṇena na katanti **akataṃ**. Jātabhūta-
tasabhāvo ca nāmarūpādīnaṃ saṅkhatadhammānaṃ hoti, na asaṅkhatasabhā-
vassa nibbānassāti dassanatthaṃ **asaṅkhatanti** vuttaṃ. Paṭilomato vā samecca
sambhuyya paccayehi katanti saṅkhatatthaṃ, tathā na saṅkhatatthaṃ, saṅkhatalakkaṇa-
rahitanti ca **asaṅkhatanti** evaṃ anekehi kāraṇehi nibbattitabhāve paṭisiddhe “siyā
nu kho ekeneva kāraṇena katan”ti āsaṅkāyaṃ “na kenaci katan”ti dassanatthaṃ
“**akatan**”ti vuttaṃ. Evaṃ appaccayampi samānaṃ “sayameva nu kho idaṃ
bhūtaṃ pātubhūtan”ti āsaṅkāyaṃ tannivattanatthaṃ “**abhūtan**”ti vuttaṃ. Ayañca
etassa asaṅkhatākatābhūtabhāvo sabbena sabbaṃ ajātidhammattāti dassetuṃ
“**ajātan**”ti vuttanti. Evametesaṃ catunnampi padānaṃ sātthakabhāvo veditabbo.

Iti (..0155) bhagavā “atthi, bhikkhave, ajātaṃ abhūtaṃ akataṃ asaṅkhatan”ti
paramatthato nibbānassa atthibhāvaṃ vatvā tattha hetuṃ dassento “**no cetam,**
bhikkhave”ti-ādimāha. Tassāyaṃ saṅkhepo- bhikkhave, yadi ajātādisabhāvā asa-
ṅkhatā dhātu na abhavissa na siyā, idha loke jātādisabhāvassa rūpādikkhandha-
pañcakasaṅkhātassa saṅkhāragatassa nissaraṇaṃ

anavasesavaṭṭupasamo na paññāyeyya na upalabbheyya na sambhaveyya. Nibbānañhi ārammaṇaṃ katvā pavattamānā sammādiṭṭhi-ādayo ariyamagga-dhammā anavasesato kilese samucchindanti, tenettha sabbassapi vaṭṭadukkhasa appavatti apagamo nissaraṇaṃ paññāyati.

Evam byatirekavasena nibbānassa atthibhāvaṃ dassetvā idāni anvayavase-napi taṃ dassetuṃ “**yasmā ca kho**”ti-ādi vuttaṃ, taṃ vuttatthameva. Ettha ca yasmā “apaccayā dhammā, asaṅkhatā dhammā (dha. sa. dukamātikā 7, 8). Atthi, bhikkhave, tadāyatanaṃ, yattha neva pathavī (udā. 71). Idampi kho ṭhānaṃ duddasaṃ yadidaṃ sabbasaṅkhārasamatho sabbūpadhipaṭinissaggo (mahāva. 7; ma. ni. 1.281). Asaṅkhatañca vo, bhikkhave, dhammaṃ desessāmi asaṅkhatagāminiñca paṭipadan”ti-ādīhi (saṃ. ni. 4.366) anekehi suttapadehi “atthi, bhikkhave, ajātan”ti imināpi suttena nibbānadhātuyā paramatthato sabbhāvo sabbalokaṃ anukampamānena sammāsambuddhena desito, tasmā na paṭikkhipitabbaṃ. Tattha appaccakkhakarīnampi viññūnaṃ kaṅkhā vā vimati vā natthi eva. Ye pana abuddhipuggalā, tesaṃ vimativinodanattaṃ ayamettha adhippāyaniddhāraṇamu-khena yuttivicāraṇā- yathā pariññeyyatāya sa-uttarānaṃ kāmānaṃ rūpānañca paṭipakkhabhūtaṃ tabbidhurasabhāvaṃ nissaraṇaṃ paññāyati, evaṃ taṃsabhā-vānaṃ sabbesaṃ saṅkhatadhammānaṃ paṭipakkhabhūtena tabbidhurasabhā-vena nissaraṇena bhavitabbaṃ. Yañcetaṃ nissaraṇaṃ, sā asaṅkhatā dhātu. Kiñca bhiiyo, saṅkhatadhammārammaṇaṃ vipassanāññaṃ api anulomaññaṃ kilese samucchedavasena pajahituṃ na sakkoti, tathā sammutisaccārammaṇaṃ paṭhamajjhānādīsu ññaṃ vikkhambhanavaseneva kilese pajahati, na samucchedavasena. Iti saṅkhatadhammārammaṇassa sammutisaccārammaṇassa ca ññaṃ kilesānaṃ samucchedappahāne asamatthabhāvato tesaṃ samuccheda-ppahānakarassa ariyamaggaññaṃ tadubhayaviparītasabhāvena ārammaṇena bhavitabbaṃ (..0156), sā asaṅkhatā dhātu. Tathā “atthi, bhikkhave, ajātaṃ abhūtaṃ akataṃ asaṅkhatan”ti idaṃ nibbānassa paramatthato atthibhāvajotaka-vacanaṃ aviparītatthaṃ bhagavatā bhāsītattā. Yañhi bhagavatā bhāsitaṃ, taṃ aviparītatthaṃ paramatthanti yathā taṃ “sabbe saṅkhārā aniccā, sabbe saṅkhārā dukkhā, sabbe dhammā anattā”ti (dha. pa. 277-279; cūḷani. hemakamaṇavapu-cchāniddeśa 56). Tathā nibbānasaddo katthaci visaye yathābhūtaparamatthavi-sayo upacāravuttisabbhāvato seyyathāpi sīhasaddo. Atha vā attheva parama-tthato asaṅkhatādhātu itaratabbiparītavinimuttasabhāvattā seyyathāpi pathavī-dhātu vedanāti. Evamādīhi nayehi yuttitopi asaṅkhatāya dhātuyā paramatthato atthibhāvo veditabbo.

Gāthāsu **jātanti** jāyanaṭṭhena jātaṃ, jātilakkhaṇappattanti attho. **Bhūtanti** bhava-naṭṭhena bhūtaṃ, ahutvā sambhūtanti attho. **Samuppannanti** sahitabhāvena uppannaṃ, sahitehi dhammehi ca uppannanti attho. **Katanti** kāraṇabhūtehi pacca-yehi nibbattitaṃ. **Saṅkhatanti** tehiyeva samecca sambhuyya katanti saṅkhatam, sabbametaṃ paccayanibbattassa adhivacanaṃ. Niccasārādivirahitato **addhuvam**. Jarāya maraṇena ca ekanteneva saṅghaṭitaṃ saṃsaṭṭhanti **jarāmarāṇasaṅghātaṃ**. “**Jarāmarāṇasaṅghaṭṭan**”tipi paṭhanti, **jarāya maraṇena ca upaddutaṃ pīḷitanti**

attho. Akkhirogādīnaṃ anekesaṃ rogānaṃ nīlaṃ kulāvakanti rogañīlaṃ. Sarasato upakkamato ca pabhaṅguparamasilatāya **pabhaṅguraṃ.**

Catubbidho āhāro ca taṇhāsaṅkhātā netti ca pabhavo samuṭṭhānaṃ etassāti **āhāranettippabhavaṃ.** Sabbopi vā paccayo āhāro. Idha pana taṇhāya nettiggahaṇena gahitattā taṇhāvajjā veditabbā. Tasmā āhāro ca netti ca pabhavo etassāti āhāranettippabhavaṃ. Āhāro eva vā nayanatṭhena pavattanatṭhena nettīti evampi āhāranettippabhavaṃ. **Nālaṃ tadabhinandituntī** taṃ upādānakkhandhapañcakaṃ evaṃ paccayādhīnavuttikaṃ, tato eva aniccaṃ, dukkhañca taṇhādiṭṭhīhi abhinanditum assādetum na yuttam.

Tassa (..0157) **nissaraṇanti** “jātaṃ bhūtan”ti-ādinā vuttassa tassa sakkāyassa nissaraṇaṃ nikkamo anupasantasabhāvassa rāgādikilesassa sabbasaṅkhārassa ca abhāvena tadupasamabhāvena pasatthabhāvena ca **santaṃ**, takkañāṇassa agocarabhāvato **atakkāvacaraṃ**, niccatṭhena **dhuvaṃ**, tato eva **ajātaṃ asamuṃppannaṃ**, sokahetūnaṃ abhāvato **asokaṃ**, vigatarāgādirajattā **virajaṃ**, saṃsāradukkhaṭṭitehi paṭipajjitabbattā **padam**, jāti-ādidukkhadhammānaṃ nirodhahetutāya **nirodho dukkhadhammānaṃ**, sabbasaṅkhārānaṃ upasamahetutāya **saṅkhārūpasamo**, tato eva accantasukhatāya **sukhoti** sabbapadehi amatamahānibbāna-meva thometi. Evaṃ bhagavā paṭhamagāthāya byatirekavasena, dutiyagāthāya anvayavasena ca nibbānaṃ vibhāvesi.

Chaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Nibbānadhātusuttavaṇṇanā

44. Sattame **dvemāti** dve imā. **Vānaṃ** vuccati taṇhā, nikkhantaṃ vānato, natthi vā ettha vānaṃ, imasmim vā adhigate vānassa abhāvoti nibbānaṃ, tadeva nissattanijjivaṭṭhena sabhāvadhāraṇaṭṭhena ca dhātūti **nibbānadhātu**. Yadi pi tassā paramatthato bhedo natthi, pariyāyena pana paññāyatīti taṃ pariyāyabhedaṃ sandhāya “dvemā, bhikkhave, nibbānadhātuyo”ti vatvā yathādhīpetappabhedaṃ dassetum “**sa-upādisesā**”ti-ādi vuttam. Tattha taṇhādīhi phalabhāvena upādīyatīti upādi, khandhapañcakaṃ. Upādīyeva sesoti upādiseso, saha upādisesenāti **sa-upādisesā**, tadabhāvato **anupādisesā**.

Arahanti ārakakilesa, dūrakilesoti attho. Vuttañhetam bhagavatā-

“Kathañca, bhikkhave, bhikkhu arahaṃ hoti, ārakāssa honti pāpakā akusalā dhammā, saṃkilesikā ponobbhavikā, sadarā (..0158) dukkhavipākā, āyatim jāti-jarāmaṇiyā. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu arahaṃ hoti”ti (ma. ni. 1.434).

Khīṇāsavoti kāmāsavādayo cattāropi āsavā arahato khīṇā samucchinnā pahīnā paṭippassaddhā abhabbuppattikā ñāṇagginā daḍḍhāti khīṇāsavo. **Vusitavāti** garu-saṃvāsepi ariyamaggepi dasasu ariyavāsesupi vasi parivasi parivutṭho vutṭhavāso ciṇṇacaraṇoti vusitavā. **Katakaraṇiyoti** puthujjanakalyāṇakaṃ upādāya satta sekhā catūhi maggehi karaṇiyam karonti nāma, khīṇāsavassa sabbakaraṇiyāni

katāni pariyositāni, natthi uttarim̄ karaṇīyaṃ dukkhakkhayādhigamāyāti **katakaraṇīyo**. Vuttampi cetam̄-

“Tassa sammā vimuttassa, santacittassa bhikkhuno;

katassa paṭicayo natthi, karaṇīyaṃ na vijjati” ti. (a. ni. 6.55; mahāva. 244);

Ohitabhāroti tayo bhārā- khandhabhāro, kilesabhāro, abhisaṅkhārabhāroti. Tassime tayopi bhārā ohitā oropitā nikkhattā pātītāti ohitabhāro. **Anuppattasada**ttoti anuppatto sadattham̄, sakatthanti vuttam̄ hoti, kakārassa dakāro kato. Anuppatto sadattho etenāti anuppattasadattho, sadatthoti ca arahattam̄ veditabbam̄. Tañhi attupanibandhatthēna attano avijahanaṭṭhēna attano paramatthēna ca attano atthattā sakattho hoti. **Parikkhīṇabhavasam̄yojanoti** kāmarāgasam̄yojanam̄, paṭighasam̄yojanam̄, mānadiṭṭhivicikicchāsīlabbataparāmāsabhavarāga-issāma-cchariya-avijjāsam̄yojananti imāni satte bhavesu. Bhavam̄ vā bhavena sam̄yojenti upanibandhantīti bhavasam̄yojanāni nāma. Tāni arahato parikkhīṇāni, pahīnāni, ṇāṇagginā, daḍḍhānīti parikkhīṇabhavasam̄yojano. **Sammadaññā vimuttoti** ettha **sammadaññā**ti sammā aññāya, idaṃ vuttam̄ hoti- khandhānam̄ khandhattham̄, āyatanānam̄ āyatanattham̄, dhātūnam̄ suññattham̄, dukkhassa piḷānattham̄, samudayassa pabhavattham̄, nirodhassa santattham̄, maggassa dassanattham̄ “sabbe saṅkhārā aniccā”ti evamādibhedam̄ vā sammā yathābhūtam̄ aññāya jānitvā tīrayitvā tulayitvā vibhāvetvā vibhūtam̄ katvā. **Vimuttoti** dve vimuttiyo (..0159) cittassa ca vimutti nibbānañca. Arahā hi sabbakilesehi vimuttattā cittavimuttiyāpi vimutto, nibbānepi vimuttoti. Tena vuttam̄ “sammadaññā vimutto”ti.

Tassa tiṭṭhanteva pañcindriyānīti tassa arahato carimabhavahetubhūtam̄ kammaṃ yāva na khīyati, tāva tiṭṭhantiyeva cakkhādīni pañcindriyāni. **Avighāta**ttāti anuppādanīrodhavasena aniruddhattā. **Manāpāmanāpanti** iṭṭhāniṭṭham̄ rūpādigocaram̄. **Paccanubhotīti** vindati paṭilabhati. **Sukhadukkham̄ paṭisaṃvedetīti** vipākabhūtam̄ sukhañca dukkhañca paṭisaṃvedeti tehi dvārehi paṭilabhati.

Ettāvatā upādisesam̄ dassetvā idāni sa-upādisesam̄ nibbānadhātum̄ dassetum̄ “**tassa yo**”ti-ādi vuttam̄. Tattha **tassāti** tassa sa-upādisesassa sato arahato. **Yo rāgakkhayoti** rāgassa khayō khīṇākāro abhāvo accantamanuppādo. Esa nayo sesesupi. Ettāvatā rāgādikkhayō sa-upādisesā nibbānadhātūti dassitam̄ hoti.

Idhevāti imasmim̄yeva attabhāve. **Sabbavedayitānīti** sukhādayo sabbā abyākatavedanā, kusalākusalavedanā pana pubbeyeva pahīnāti. **Anabhinanditānīti** taṇhādīhi na abhinanditāni. **Sītibhavissantīti** accantavūpasamena saṅkhāradarathapaṭippassaddhiyā sītalī bhavissantīti, appaṭisandhikanīrodhena nirujjhissantīti attho. Na kevalam̄ vedayitāniyeva, sabbepi pana khīṇāsavasantāne pañcakkhandhā nirujjhissantīti, vedayitasīsenā desanā katā.

Gāthāsu **cakkhumatāti** buddhacakkhu, dhammacakkhu, dibbacakkhu, paññācakkhu, samantacakkhūti pañcahi cakkhūhi cakkhumatā. **Anissitenāti** taṇhādiṭṭhinissayavasena kañci dhammam̄ anissitena, rāgabandhanādīhi vā abandhena. **Tādināti** chaḷaṅgupekkhāvasena sabbattha iṭṭhādīsu ekasabhāvatāsaṅkhātena tādilakkhaṇena tādinā. **Diṭṭhadhammikāti** imasmim̄ attabhāve bhavā vattamānā.

Bhavanettisaṅkhayāti bhavanettiyā taṇhāya parikkhayā. **Samparāyikā**ti samparāye khandhabhedato parabhāge bhavā. **Yamhī**ti yasmiṃ anupādisesanibbāne. **Bhavānī**ti liṅgavipallāsenā vuttaṃ, upapattibhavā sabbaso anavasesā nirujjhanti, na pavattanti.

Teti (..0160) te evaṃ vimuttacittā. **Dhammasārādhigamā**ti vimuttisārattā imassa dhammavinayassa, dhammesu sārābhūtassa arahattassa adhigamanato. **Khayeti** rāgādikkhayabhūte nibbāne **ratā** abhiratā. Atha vā niccabhāvato seṭṭhabhāvato ca dhammesu sāranti dhammasāraṃ, nibbānaṃ. Vuttañhetam “virāgo seṭṭho dhammānaṃ (dha. pa. 273), virāgo tesam aggamakkhāyatī”ti (itivu. 90; a. ni. 4.34) ca. Tassa dhammasārassa adhigamahetu khaye sabbasaṅkhāraparikkhaye anupādisesanibbāne ratā. **Pahaṃsūti** pajahiṃsu. **Teti** nipātamattaṃ. Sesam vuttanayameva.

Sattamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Paṭisallānasuttavaṇṇanā

45. Aṭṭhame **paṭisallānarāmā**ti tehi tehi sattasaṅkhārehi paṭinivattitvā sallānaṃ paṭisallānaṃ, ekavihāro ekamantasevitā, kāyavivekoti attho. Tam paṭisallānaṃ ramanti rocantīti paṭisallānarāmā. “Paṭisallānārāmā”tipi pāṭho. Yathā vuttaṃ paṭisallānaṃ āramitabbato ārāmo etesanti paṭisallānārāmā. **Viharathā**ti evambhūtā hutvā viharathāti attho. Paṭisallāne ratā niratā sammuditāti **paṭisallānaratā**. Ettāvatā jāgariyānuyogo, tassa nimittabhūtā vūpakaṭṭhakāyatā ca dassitā. Jāgariyānuyogo, sīlasaṃvaro, indriyesu, guttadvāratā, bhojane mattaññutā, satisampajāññanti imehi dhammehi vinā na vattatīti tepi idha atthato vuttā evāti veditabbā.

Ajjhattam cetosamathamānuyuttāti attano cittasamathe anuyuttā. Ajjhattam attanoti ca etaṃ ekattham, byañjanameva nānaṃ.

Bhummatthe cetam samathanti anusaddayogena upayogavacanam. **Anirākatajjhānā**ti bahi anihatajjhānā avināsita¹jjhānā vā. Niharaṇam vināso vāti idaṃ nirākataṃ nāma “thambham niraṃkatvā nivātavutti”²ti-ādīsu (su. ni. 328) viya. **Vipassanāya samannāgatā**ti sattavidhāya anupassanāya yuttā. Sattavidhā anupassanā nāma (..0 aniccānupassanā, dukkhānupassanā, anattānupassanā, nibbidānupassanā, virāgānupassanā, nirodhānupassanā, paṭinissaggānupassanā ca, tā visuddhimagge vitthāritāva.

Brūhetāro suññāgārānanti vaḍḍhetāro suññāgārānam. Ettha ca “suññāgārānan”-ti yaṃkiñci vivittaṃ bhāvanānuyogassa anucchavikaṭṭhānam. Samathavipassanāvasena kammaṭṭhānam gahetvā rattindivaṃ suññāgāram pavisitvā bhāvanānuyogavasena nisīdamānā bhikkhū “brūhetāro suññāgārānan”³ti veditabbā. Ekabhūmikādipāsādepi pana vāsam kurumānā jhāyino suññāgārānam brūhetārotveva veditabbā.

Ettha ca yā “paṭisallānarāmā, bhikkhave, viharatha paṭisallānaratā”⁴ti vūpakaṭṭhakāyatā vihitā, sā parisuddhasīlassa, na asīlassa avisuddhasīlassa vā tassa rūpārammaṇādito cittavinivattanasseva abhāvatoti atthato sīlavisuddhi dassitāti vuttovāyamatto. “Ajjhattam cetosamathamānuyuttā anirākatajjhānā”⁵ti padadvayena samādhībhāvanā, “vipassanāya samannāgatā”⁶ti iminā paññābhāvanā vihitāti lokiyā tisso sikkhā dassitā.

Idāni tāsū patiṭṭhitassa avassaṃbhāviphalaṃ dassetuṃ “**paṭisallānarāmānan**”-ti-ādi vuttaṃ. Tattha **brūhetānanti** vaḍḍhetānam. **Dvinnam phalānanti** tatiyacatuttaphalānam. **Pāṭikaṅkhanti** icchitabbam avassaṃbhāvī. **Aññāti** arahattaṃ. Tañhi heṭṭhimamaggañāṇehi ñātamariyādaṃ anatikkamitvā jānanato paripuṇṇajānanattā upari jānanakiccābhāvato ca “aññā”⁷ti vuccati. **Sati vā upādiseseti** sati vā kilesūpādisese, pahātuṃ asakkuṇeyye sati. Ñāṇe hi aparipakke ye tena paripakkena pahātabbakilesā, te na pahīyanti. Tam sandhāyāha “sati vā upādisese”⁸ti. Sati ca kilese khandhābhisaṅkhārā tiṭṭhanti eva. Iti imasmiṃ sutte anāgāmi⁹phalaṃ arahattanti dve dhammā dassitā. Yathā cettha, evaṃ ito paresu dvīsu suttesu.

Gāthāsū **ye santacittā**ti ye yogāvacarā tadaṅgavasena vikkhambhanavaseva ca samitakilesatāya santacittā. Nepakkaṃ vuccati paññā, tāya samannāgatattā **nipakā**. Iminā tesam kammaṭṭhānapariharaṇañāṇam dasseti. **Satimanto** (..0162) **ca jhāyino**ti ṭhānanisajjādīsu kammaṭṭhānāvijahanahetubhūtāya satiyā satimanto, ārammaṇūpanijjhānalakkhaṇena jhānena jhāyino. **Sammā dhammaṃ vipassanti, kāmesu anapekkhino**ti pubbeyeva “aṭṭhikaṅkalūpamā kāmā”¹⁰ti-ādinā (ma. ni. 1.234; pāci. 417) vatthukāmesu kilesakāmesu ca ādīnavapaccavekkhaṇena anapekkhino anatthikā te pahāya adhigataṃ upacārasamādhim appanāsamādhim vā pādakaṃ katvā nāmarūpaṃ tassa paccaye ca pariggahetvā kalāpasammasanādi¹¹kkamena sammā aviparītam pañcakkhandhadhammaṃ aniccādito vipassanti.

Appamādaratāti vuttappakārāya samathavipassanābhāvanāya appamajjane ratā abhiratā tattha appamādeneva rattindivaṃ vītināmentā. **Santā**ti samānā. “Sattā”¹²tipi pāṭho, puggalāti attho. **Pamāde bhayadassinoti** nirayūpapatti-ādikaṃ pamāde bhayaṃ passantā. **Abhabbā parihānāyā**ti te evarūpā samathavipassanā-

dhammehi maggaphalehi vā parihānāya abhabbā. Samathavipassanāto hi sampattato na parihāyanti, itarāni ca appattāni pāpuṇanti. **Nibbānasseva santiketī** nibbānassa ca anupādāparinibbānassa ca santike eva, na cirasseva naṃ adhigamissanti.

Aṭṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Sikkhānisamsasuttavaṇṇanā

46. Navame **sikkhānisamsā**ti ettha sikkhitabbāti sikkhā, sā tividhā adhisīla-sikkhā, adhicittasikkhā, adhipaññāsikkhāti. Tividhāpi cesā sikkhā ānisamsā etesaṃ, na lābhasakkārasilokāti sikkhānisamsā. **Viharathāti** sikkhānisamsā hutvā viharatha, tīsu sikkhāsu ānisamsadassāvino hutvā tāhi sikkhāhi laddhabbaṃ ānisamsameva sampassantā viharathāti attho. **Paññuttarāti** tāsu sikkhāsu yā adhipaññāsikkhāsaṅkhātā paññā, sā uttarā padhānā viṣiṭṭhā etesanti paññuttarā. Ye hi sikkhānisamsā viharanti, te paññuttarā bhavantīti. **Vimuttisārāti** (..0163) arahattaphalasaṅkhātā vimutti sāraṃ etesanti vimuttisārā, yathāvuttaṃ vimuttiṃyeva sārato gahetvā ṭhitāti attho. Ye hi sikkhānisamsā paññuttarā ca, na te bhavavisesaṃ patthenti, apica kho vibhavaṃ ākaṅkantaṃ vimuttiṃyeva sārato paccenti. **Satādhipateyyāti** jeṭṭhakakaraṇaṭṭhena sati adhipateyyaṃ etesanti satādhipateyyā adhipati eva adhipateyyanti katvā, catūsu satipaṭṭhānesu suppatiṭṭhitacittā kāyānupassanādimukhena samathavipassanābhāvanānuyuttāti attho.

Atha vā **sikkhānisamsā**ti bhikkhave, evarūpe dullabhakkhaṇapaṭilābhe tividhasikkhāsikkhānameva ānisamsaṃ katvā viharatha, evaṃ viharantā ca **paññuttarā** paññāya uttarā lokuttarapaññāya samannāgatā hutvā viharatha, evaṃbhūtā ca **vimuttisārā** nibbānasārā anaññasārā viharatha. Tathābhāvassa cāyaṃ upāyo, yaṃ **satādhipateyyā** viharatha, satipaṭṭhānabhāvanāya yuttappayuttā hotha, sabbattha vā satārakkhena cetasaṃ viharathāti evamettha attho veditabbo. Iti bhagavā tīsu sikkhāsu bhikkhū niyojento yathā tā sikkhitabbā, yena ca pāripūriṃ gacchanti, taṃ saṅkhepeveva dassetvā idāni yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamānānaṃ phalavisesadassanena tassā paṭipattiyā amoghabhāvaṃ pakāsentō “**sikkhānisamsānan**”ti-ādimāha. Taṃ vuttatthameva.

Gāthāsu **paripuṇṇasikkhanti** aggaphalappattiyā parisuddhasikkhaṃ, asekkhanti attho. **Apahānadhammanti** ettha pahānadhammā vuccanti kuppā vimuttiyo. Pahānadhammoti hi hānadhammo kuppadhammo. Na pahānadhammoti apahānadhammo, akuppadhammo. “Appahānadhammo”tipi pāḷi, so eva attho. Khayo eva antoti khayanto, jātiyā khayanto jātikhayanto, nibbānaṃ. Khayo vā maraṇaṃ, jātikhayanto nibbānameva, tassa diṭṭhattā **jātikhayantadassī**.

Tasmāti yasmā sikkhāpāripūriyā ayaṃ jarāpāraṅgamanapariyosāno ānisamsō, tasmā. **Sadāti** sabbakālaṃ. **Jhānaratāti** lakkhaṇūpanijjhāne, ārammaṇūpanijjhāneti duvidhepi jhāne ratā, tato eva (..0164) **samāhitā**. **Māraṃ sasenaṃ abhibhu-**

yyāti kilesasenāya anaṭṭhasenāya ca sasenam anavasitṭham catubbidhampi māram abhibhavitvā. Devaputtamārassapi hi guṇamāraṇe sahāyabhāvūpagamanato kilesā “senā”ti vuccanti. Tathā rogādayo anaṭṭhā maccumārassa. Yathāha-

“Kāmā te paṭhamā senā, dutiyā arati vuccati;
tatiyā khuppipāsā te, catutthī taṇhā pavuccati.

“Pañcamī thinamiddham te, chaṭṭhā bhīrū pavuccati;
sattamī vicikicchā te, makkho thambho ca aṭṭhamo.

“Lābho siloko sakkāro, micchāladdho ca yo yaso;
yo cattānam samukkaṃse, pare ca avajānati.

“Esā namuci te senā, kaṇhassābhīppahārīnī;
na nam asūro jināti, jetvā ca labhate sukhan”ti. (su. ni. 438-441; mahāni. 28).

Yathā cāha-

“Ajjeva kiccaṃātappam, ko jaññā maraṇam suve;

na hi no saṅgaram tena, mahāsenena maccunā”ti. (ma. ni. 3.280; jā. 2. 22.121);

Bhavatha jātimaraṇassa pāragāti jātiyā maraṇassa ca pāragāmino nibbānagāmino bhavathāti.

Navamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Jāgariyasuttavaṇṇanā

47. Dasame **jāgaroti** jāgarako vigataniddo jāgariyam anuyutto, rattindivam kammaṭṭhānamanasikāre yuttappayuttoti attho. Vuttañhetam-

“Kathaṅca, bhikkhave, bhikkhu pubbarattāpararattam jāgariyānuyogamanuyutto hoti? Idha bhikkhu divasam caṅkamaena nisajjāya āvaraṇīyehi dhammehi cittaṃ parisodheti, rattiyā paṭhamam yāmam caṅkamaena (..0165) nisajjāya āvaraṇīyehi dhammehi cittaṃ parisodheti, rattiyā majjhimaṃ yāmam dakkhiṇena passena sīhaseyyam kappeti pāde pādam accādhāya sato sampajāno uṭṭhāna-sāññaṃ manasi karitvā, rattiyā pacchimaṃ yāmam paccuṭṭhāya caṅkamaena nisajjāya āvaraṇīyehi dhammehi cittaṃ parisodheti. Evaṃ bhikkhu pubbarattāpararattam jāgariyānuyogamanuyutto hoti”ti (vibha. 519).

Casaddo sampiṇḍanattho, tena vakkhamāne satādibhāve sampiṇḍeti. **Assāti** siyā, bhaveyyāti attho. “Jāgaro ca bhikkhu vihareyyā”ti ca paṭhanti. Sabbattha sabbadā ca kammaṭṭhānāvijahanavasena sati-avippavāsena **sato sampajānoti** sattaṭṭhāniyassa catubbidhassapi sampajāññassa vasena sampajāno. **Samāhitoti** upacārasamādhinā appanāsamādhinā ca samāhito ekaggacitto. **Pamuditoti** paṭipattiyā ānisaṃsadassanena uttaruttari visesādhigamaena vīriyārambhassa ca amoghabhāvadassanena pamudito pāmojjabahulo. **Vippasannoti** tato eva paṭipattibhūtāsu tisu sikkhāsu paṭipattidesake ca satthari saddhābahulatāya suṭṭhu pasanno. Sabbattha assāti sambandho vihareyyāti vā.

Tattha kālāvīpassī ca kusalesu dhammesūti tasmiṃ kāle vipassako, tattha vā kammaṭṭhānānuyoge kālāvīpassī kālānurūpaṃ vipassako. Kiṃ vuttaṃ hoti? Vipassanaṃ paṭṭhapetvā kalāpasammasanādivasena sammāsanto āvāsādiḥ satta asappāye vajjetvā sappāye sevanto antarā vosānaṃ anāpajjitvā pahitatto cittassa samāhitākāraṃ sallakkhento sakkaccaṃ nirantaraṃ aniccānupassanādiṃ pavattento yasmiṃ kāle vipassanācittaṃ līnaṃ hoti, tasmiṃ dhammavicayavīriyapītisaṅkhātesu, yasmiṃ pana kāle cittaṃ uddhataṃ hoti, tasmiṃ passaddhisamādhī-
upakkhāsaṅkhātesu kusalesu anavajjesu bojjaṅgadharmesūti evaṃ tattha tasmiṃ tasmiṃ kāle, tasmiṃ vā kammaṭṭhānānuyoge kālānurūpaṃ vipassako assāti. Satisambojjaṅgo pana sabbattheva icchitabbo. Vuttaṅghetaṃ “satiṅca khvāhaṃ, bhikkhave, sabbatthikaṃ vadāmi”ti (saṃ. ni. 5.234; mi. pa. 2.1.13). Ettāvatā puggalādhiṭṭhānāya desanāya jāgariyaṃ dassetvā yehi dhammehi jāgariyānuyogo sampajjati, te pakāseti.

Evaṃ (..0166) bhagavā āradhāvīpassakassa bhikkhuno saṅkhepeneva saddhiṃ upakāradhammehi sammāsana-cāraṃ dassetvā idāni tathā paṭipajjantassa paṭipattiyā avaṅjhabhāvaṃ dassento “**jāgarassa, bhikkhave, bhikkhuno**”-ti-ādīmāha. Tattha jāgariyānuyoge satisampajaṅṅasamādānāni sabbatthakāni sammodapasādāvahāni, tattha kālāvīpassanā nāma vipassanāya gabbhaggaṅgaṃ paripākagataṃ. Upakkilesavimutte hi vīthipaṭipanne vipassanāṅgaṃ tikkhe sūre vahante yogino uḷāraṃ pāmojjaṃ pasādo ca hoti, tehi ca viśesādhigamassa santikeyeva. Vuttaṅghetaṃ-

“Yato yato sammāsati, khandhānaṃ udayabbayaṃ;
labhatī pītipāmojjaṃ, amataṃ taṃ vijānataṃ.

“Pāmojjabahulo bhikkhu, pasanno buddhasāsane;

adhigacche padaṃ santaṃ, saṅkhārūpasamaṃ sukhaṃ”ti. (dha. pa. 374,
381);

Gāthāsu **jāgarantā suṇāthetanti** etaṃ mama vacanaṃ ekanteneva pamādaniddāya avijjāniddāya pabodhanatthaṃ jāgarantā satisampajaññādidhammasamāyogena jāgariyaṃ anuyuttā suṇātha. **Ye suttā te pabujjhathāti** ye yathāvuttaniddāya suttā supanaṃ upagatā, te tumhe jāgariyānuyogavasena indriyabalabojjhaṅge saṅkaḍḍhitvā vipassanaṃ ussukkāpentā appamādapapaṭipattiyā tato pabujjhatha atha vā **jāgarantāti** jāgaranimitthā. “Suṇāthetan”ti ettha “etan”ti vuttaṃ, kiṃ taṃ vacananti āha “ye suttā te pabujjhathā”ti-ādi. Tattha **ye suttāti** ye kilesaniddāya suttā, te tumhe ariyamaggapaṭibodhena pabujjhatha. **Suttā jāgaritaṃ seyyoti** idaṃ pabodhassa kāraṇavacanaṃ. Yasmā yathāvuttasupato vuttappakāraṃ jāgaritaṃ jāgaraṇaṃ atthakāmassa kulaputtassa seyyo pāsaṃsataro hitasukhāvaho, tasmā pabujjhatha. **Natthi jāgarato bhayanti** idaṃ tattha ānisaṃsadaṣṣanaṃ. Yo hi saddhādīhi jāgaraṇadhammehi samannāgamaṇa jāgaro jaggati, pamādaniddaṃ na upagacchati, tassa attānuvādabhayaṃ parānuvādabhayaṃ daṇḍabhayaṃ duggatibhayaṃ jāti-ādinimittaṃ sabbampi vaṭṭabhayaṃ natthi.

Kālenāti (..0167) āvāsasappāyādīnaṃ laddhakālena. **Soti nipātamattaṃ. Sammā dhammaṃ parivīmaṃsamānoti** vipassanāya ārammaṇabhūtaṃ tebhūmakadhammaṃ sammā ñāyena yathā nibbindanavirajjanādayo sambhavanti, evaṃ parito vīmaṃsanto, sabbākārena vipassantoti attho. **Ekodibhūtoti** eko seṭṭho hutvā udetīti ekodi, samādhī. So ekodi bhūto jāto uppanno etassāti ekodibhūto. Aggī-āhitādisaddānaṃ viya ettha bhūtasaddassa paravacanaṃ daṭṭhabbaṃ. Ekodiṃ vā bhūto pattoti ekodibhūto. Ettha ca ekodīti maggasaṃmādhī adhippeto, “samāhito”ti ettha pana pādakajjhānasamādhinā saddhiṃ vipassanāsaṃmādhī. Atha vā **kālenāti** maggapaṭivedhakālena. **Sammā dhammaṃ parivīmaṃsamānoti** sammadeva catusaccadhammaṃ pariññābhisaṃmayādivasena vīmaṃsanto, ekābhisaṃmayena abhisamento. **Ekodibhūtoti** eko seṭṭho asaḥāyo vā hutvā udetīti ekodi, catukiccasādhako sammappadhāno. So ekodi bhūto jātoti sabbāṃ purimasadisameva. **Vihane tamaṃ soti** so evaṃbhūto ariyasāvako arahattamaggena avijjātamaṃ anavasesato vihaneyya samucchindeyya.

Iti bhagavā paṭipattiyā amoghabhāvaṃ dassetvā idāni tattha daḷhaṃ niyojento “**tasmā haveti osānagāthamāha. Tattha tasmāti** yasmā jāgarato sati-avippavāsādinā samathavipassanābhāvanā pāripūriṃ gacchati, anukkamaṇa ariyamaggo pātubhavati, tato cassa sabbāṃ vaṭṭabhayaṃ natthi, tasmā. **Haveti** ekaṃsena daḷhaṃ vā. **Bhajethāti** bhajeyya. Evaṃ jāgariyaṃ bhajanto ca ātāpibhāvādiguṇayutto bhikkhu saṃyojanāni bhinditvā aggaphalaññasaṅkhātamaṃ **anuttaraṃ** uttara-rahitaṃ **sambodhiṃ phuse** pāpuṇeyya. Sesāṃ vuttanayameva.

Dasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Āpāyikasuttavaṇṇanā

48. Ekādasame **āpāyikā**ti apāye nibbattissantīti āpāyikā. Tatthāpi niraye nibbattissantīti **nerayikā**. **Idamappahāyā**ti idaṃ idāni vakkhamānaṃ duvidhaṃ pāpasamācāraṃ appajahitvā, tathāpaṭipattitathāpaggahaṇavasena pavattaṃ vācaṃ cittaṃ diṭṭhiñca appaṭinissajjitvāti attho. **Abrahmacārī**ti (..0168) brahmasetṭhaṃ caratīti brahmacārī, brahmā vā seṭṭho ācāro etassa atthīti brahmacārī, na brahmācārīti abrahmacārī, brahmacāripaṭirūpako dussīloti attho. **Brahmacāripaṭiñṇoti** “brahmacārī ahan”ti evaṃpaṭiñṇo. **Paripuṇṇanti** akhaṇḍādibhāvena avikalaṃ. **Parisuddhanti** upakkilesābhāvena parisuddhaṃ. **Amūlakenā**ti diṭṭhādīmūlavirahitena, diṭṭhaṃ suttaṃ parisāṅkitanti imehi codanāmūlehi vajjitena. **Abrahmacariyena** aseṭṭhacariyena. **Anuddhamsetīti** “parisuddho ayan”ti jānantova pārājikavatthunā dhamseti padhamseti, codeti akkosati vā.

Gāthāsu **abhūtavādī**ti parassa dosaṃ adisvāva abhūtena tucchena musāvādaṃ katvā paraṃ abbhācikkhanto. **Katvāti** yo vā pana pāpakammaṃ katvā “nāhaṃ etaṃ karomī”ti āha. **Ubhopi te pecca samā bhavantīti** te ubhopi janā ito paralokaṃ gantvā nirayaṃ upagamanato gatiyā samānā bhavanti. Tattha gatiyeva nesam paricchinā, na pana āyu. Bahuñhi pāpaṃ katvā ciraṃ niraye paccati, parittaṃ katvā appamattakameva kālaṃ. Yasmā pana tesaṃ ubhinnampi kammaṃ lāmakameva. Tena vuttaṃ “**nihīnakammā manujā paratthā**”ti. “Paratthā”ti pana padassa purato “peccā”ti padena sambandho- parattha pecca ito gantvā te nihīnakammā samā bhavantīti.

Evaṃ bhagavā abhūtabbhakkhānavasena bhūtadosapaṭicchādanavasena ca pavattassa musāvādassa vipākaṃ dassetvā idāni tasmim̐ ṭhāne nisinnānaṃ bahūnaṃ pāpabhikkhūnaṃ duccharitakammasa vipākadassanena saṃvejanatthaṃ dve gāthā abhāsi. Tattha **kāsāvakaṇṭhā**ti kasāvarasapītattā kāsāvena vatthena paliveṭhitakaṇṭhā. **Pāpadhammā**ti lāmakadhammā. **Asaññatā**ti kāyādīhi saññamarahitā. **Pāpā**ti tathārūpā pāpapuggalā, pāpehi kammehi upapajjitvā “tassa kāyopi āditto sampajjalito sajotibhūto, saṅghāṭipi ādittā”ti-ādinā (saṃ. ni. 2. 218-219; pārā. 230) lakkhaṇasaṃyutte vuttanayena mahādukkhaṃ anubhavanti-yeva.

Tatiyagāthāya ayaṃ saṅkhepattho- **yañce bhuñjeyya dussīlo** nissīlapuggalo kāyādīhi asaññato raṭṭhavāsīhi saddhāya dinnam̐ yaṃ raṭṭhapiṇḍam̐ “samaṇomhī”-ti paṭijānanto gahetvā bhuñjeyya, tato āditto aggivaṇṇo ayoguḷova bhutto seyyo sundarataro. Kimkāraṇā? Tappaccayā (..0169) hissa ekova attabhāvo jhāyeyya, dussīlo pana hutvā saddhādeyyaṃ bhuñjitvā anekānipi jātisatāni niraye uppajjeyyāti.

Ekādasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Diṭṭhigatasuttavaṇṇanā

49. Dvādasame **dvīhi diṭṭhigatehīti** ettha diṭṭhiyova diṭṭhigatāni “gūthagataṃ muttagatan”ti-ādīsu (a. ni. 9.11) viya. Gahitākārasuññatāya vā diṭṭhīnaṃ gatama-ttānīti diṭṭhigatāni, tehi diṭṭhigatehi. **Pariyuṭṭhitāti** abhibhūtā palibuddhā vā. Palibodhattho vāpi hi pariyuṭṭhānasaddo “corā magge pariyuṭṭhiṃsū”ti-ādīsu (cūḷava. 430) viya. **Devāti** upapattidevā. Te hi dibbanti uḷāratamehi kāmaguṇehi jhānādīhi ca kiḷanti, iddhānubhāvena vā yathicchitamattaṃ gacchanti adhigacchantīti ca devāti vuccanti. Manassa ussannattā manussā, ukkaṭṭhaniddesavasena cetam vuttaṃ yathā “satthā devamanussānan”ti. **Oliyanti eketi** “sassato attā ca loko cā”ti bhavesu oliyanābhinivesabhūtena sassatabhāvena ekacce devā manussā ca avaliyanti alliyanti saṅkocaṃ āpajjanti, na tato nissaranti. **Atidhāvanti** paramatthato bhinnasabhāvānampi sabhāvadhammānaṃ yvāyaṃ hetuphalabhāvena sambandho, taṃ aggahetvā nānattanayassapi gahaṇena tattha tattheva dhāvanti, tasmā “ucchijjati attā ca loko ca, na hoti paraṃ maraṇā”ti ucchede vā bhavanirodhapaṭipattiyā paṭikkhepadhammataṃ atidhāvanti atikkamanti. **Cakkhumanto ca passantīti** casaddo byatireke. Pabbayogasampattiyā ñāṇaparipākena paññācakkhumanto pana devamanussā teneva paññācakkhunā sassataṃ ucchedaṅca antadvayaṃ anupagamma majjhimaṭipattidassanena paccakkaṃ karonti. Te hi “nāmarūpamattamaṃ paṭiccasamuppannaṃ, tasmā na sassataṃ, nāpi ucchijjati”ti aviparītato passantīti.

Evaṃ oliyanādike puggalādhiṭṭhānena uddisitum “**kathaṅca, bhikkhave**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **bhavāti** kāmabhavo, rūpabhavo, arūpabhavo. Aparepi tayo (.0170) bhavā saññībhavo, asaññībhavo, nevasaññīnāsaññībhavo. Aparepi tayo bhavā ekavokārabhavo, catuvokārabhavo, pañcavokārabhavoti. Etehi bhavehi āramanti abhinandantīti **bhavārāmā**. Bhavesu ratā abhiratāti **bhavaratā**. Bhavesu suṭṭhu muditāti **bhavasammuditā**. **Bhavanirodhāyāti** tesam bhavānaṃ accantanirodhāya anuppādanatthāya. **Dhamme desiyamāneti** tathāgatappavedite niyyānikadhamme vuccamāne. **Na pakkhandatīti** sassatābhiniviṭṭhattā saṃkhittadhammattā na pavisati na ogāhati. **Na pasīdatīti** pasādaṃ nāpajjati na taṃ saddahati. **Na santiṭṭhatīti** tassaṃ desanāyaṃ na tiṭṭhati nādhimuccati. Evaṃ sassatato abhinivisanena bhavesu oliyanti.

Aṭṭiyamānāti bhava jarārogamaraṇādīni vadhabandhanacchedanādīni ca disvā saṃvijjanena tehi samaṅgibhāvena bhavena piḷiyamānā dukkhāpiyamānā. **Harāyamānāti** lajjamānā **jigucchamānāti** paṭikūlato dahantā. **Vibhavanti** ucchedaṃ. **Abhinandantīti** taṇhādīṭṭhābhinandanāhi ajjhosāya nandanti. **Yato kira bhoti-ādi** tesam abhinandanākāradassanaṃ. Tattha **yatoti** yadā. **Bhoti** ālapanam. **Ayam attāti** kāra-kātibhāvena attanā parikkappitaṃ sandhāya vadati. **Ucchijjatīti** upacchijjati. **Vinassa-tīti** na dissati, vināsaṃ abhāvaṃ gacchati. **Na hoti paraṃ maraṇāti** maraṇena uddham na bhavati. **Etam santanti** yadetaṃ attano ucchedādi, etaṃ sabbabhava-vūpasamato sabbasantāpavūpasamato ca **santaṃ**, santattā eva **paṇītaṃ**, tacchā-

viparītabhāvato **yāthāvaṃ**. Tattha “santaṃ paṇītan”ti idaṃ dvayaṃ taṇhābhinanda-
nāya vadanti, “yāthāvan”ti diṭṭhābhinandanāya. **Evanti** evaṃ yathāvutta-ucchedā-
bhinivesanena.

Bhūtanti khandhapañcakaṃ. Tañhi paccayasambhūtattā paramatthato vijjamā-
nattā ca bhūtanti vuccati. Tenāha “bhūtamidaṃ, bhikkhave, samanupassathā”ti
(ma. ni. 1.401). **Bhūtato** aviparītasabhāvato salakkhaṇato sāmāññalakkhaṇato ca
passati. Idañhi khandhapañcakaṃ nāmarūpamattaṃ. Tattha “ime pathavī-ādayo
dhammā rūpaṃ, ime phassādayo dhammā nāmaṃ, imāni nesaṃ lakkhaṇādīni,
ime nesaṃ avijjādayo paccayā”ti evaṃ sapaccayanāmarūpadassanavasena ceva,
“sabbepime dhammā ahutvā sambhonti, hutvā paṭiventi, tasmā aniccā, aniccattā
dukkhā, dukkhattā anattā”ti evaṃ aniccānupassanādivasena ca passatīti (..0171)
attho. Ettāvatā taruṇavipassanāpariyosānā vipassanābhūmi dassitā. **Nibbidāyāti**
bhūtasāṅkhātassa tebhūmakadhammajātassa nibbindanattāya, etena balavavi-
passanaṃ dasseti. **Virāgāyāti** virāgatthaṃ virajjanatthaṃ, iminā maggaṃ dasseti.
Nirodhāyāti nirujjhanatthaṃ, imināpi maggameva dasseti. **Nirodhāyāti** vā paṭippa-
ssaddhinirodhena saddhiṃ anupādisesanibbānaṃ dasseti. **Evaṃ kho, bhikkhave,**
cakkhumanto passantīti evaṃ paññācakkhumanto sapubbabhāgena maggapa-
ññācakkhunā catusaccadhammaṃ passantīti.

Gāthāsu **ye bhūtaṃ bhūtato disvāti** ye ariyasāvakā bhūtaṃ khandhapañcakaṃ
bhūtato aviparītasabhāvato vipassanāpaññāsahitāya maggapaññāya disvā. Etena
pariññābhisamayaṃ dasseti. **Bhūtassa ca atikkamanti** bhāvanābhisamayaṃ. Ari-
yamaggo hi bhūtaṃ atikkamati etenāti “bhūtassa atikkamo”ti vutto. **Yathābhūtetī**
aviparītasaccasabhāve nibbāne. **Vimuccanti** adhimuccanti, etena sacchikiriyābhi-
samayaṃ dasseti. **Bhavataṇhāparikkhayāti** bhavataṇhāya sabbaso khepanā
samucchindanato, etena samudayappahānaṃ dasseti.

Save bhūtapariñño soti ettha pana saveti nipātamattaṃ. So bhūtapariñño
bhūtassa atikkamanūpāyena maggena bhavataṇhāparikkhayā pariññāta-
kkhandho tato eva yathābhūte nibbāne adhimutto.

Bhavābhaveti khuddake ceva mahante ca, ucchedādidassane vā **vītataṅho** bhinnakilesa. **Bhikkhu bhūta**ssa upādānakkhandhasaṅkhātassa attabhāvassa **vibhavā**, āyatim anuppādā **punabbhavaṃ nāgacchati**, apaññattikabhāvameva gacchatīti anupādisesāya nibbānadhātuyā desanaṃ niṭṭhāpesi.

Iti imasmiṃ vagge ekādasame vaṭṭaṃ kathitaṃ, tatiyacatutthapañcomesu pari-yosānasutte ca vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitaṃ, sesesu vivaṭṭamevāti veditabbaṃ.

Dvādasamasuttavaṅṅanā niṭṭhitā.

Paramatthadīpaniyā khuddakanikāya-aṭṭhakathāya

Itivuttakassa dukanipātavaṅṅanā niṭṭhitā.

3. Tikanipāto

1. Paṭhamavaggo

1. Mūlasuttavaṅṅanā

50. Tikanipātassa (..0172) paṭhame **tīṇīti** gaṇanaparicchedo. **Imānīti** abhimukhī-karaṇaṃ. **Akusalamūlānīti** paricchinnadhammanidassanaṃ. Tattha akusalāni ca tāni mūlāni cāti akusalamūlāni. Atha vā akusalānaṃ hetupaccayapabhavajanaka-samuṭṭhāpakanibbattakatṭhena mūlāni cāti akusalamūlāni, akusaladhammānaṃ kāraṇānīti attho. Kāraṇāñhi yathā hinoti etasmā phalaṃ pavattatīti hetu, paṭicca etasmā etīti paccayo, pabhavati etasmāti pabhavo, attano phalaṃ janetīti janakaṃ, samuṭṭhāpetīti samuṭṭhāpakaṃ, nibbattetīti nibbattakanti ca vuccati. Evaṃ patiṭṭha-ṭṭhena mūlanti, tasmā **akusalamūlānīti** akusalānaṃ suppatiṭṭhitabhāvasādhanāni, kāraṇānīti vuttaṃ hoti.

Keci pana “sāli-ādīnaṃ sālibijādīni viya maṇippabhādīnaṃ maṇivaṅṅādayo viya ca akusalānaṃ akusalabhāvasādhako lobhādīnaṃ mūlaṭṭho”ti vadanti. Evaṃ sante akusalacittasamuṭṭhānarūpesu tesāṃ hetupaccayabhāvo na siyā. Na hi tāni tesāṃ akusalabhāvaṃ sādheti, na ca paccayā na honti. Vuttañhetam-

“Hetū hetusampayuttakānaṃ dhammānaṃ taṃsamuṭṭhānānañca rūpānaṃ hetupaccayena paccayo”ti (paṭṭhā. 1paccayaniddesa.1).

Ahetukassa ca mohassa akusalabhāvo na siyā akusalabhāvasādhakassa mūlan-tarassa abhāvato. Athāpi siyā lobhādīnaṃ sabhāvasiddho akusalādibhāvo, taṃsampiluttānaṃ pana lobhādipaṭibaddhoti. Evampi yathā lobhādīnaṃ, evaṃ

alobhādīnampi sabhāvasiddho kusalādibhāvoti lobhādayo kusalā eva siyumu, na abyākatā, na ca honti. Tasmā yathā sampayuttesu, evaṃ mūlesupi kusalādibhāvo pariyesitabbo. Yonisomanasikārādiko viya hi kusalabhāvassa, ayonisomanasikārādiko (..0173) akusalabhāvassa kāraṇanti gahetabbaṃ. Evaṃ akusalabhāvasā-dhanavasena lobhādīnaṃ mūlaṭṭhaṃ aggahetvā suppatiṭṭhitabhāvasādhanavasena gayhamāne na koci doso. Laddhahetupaccayā hi dhammā virūḷhamulā viya pādapā thirā honti suppatiṭṭhitā, heturahitā pana tilabījakādisevālā viya na suppatiṭṭhitāti hetu-ādi-atthena akusalānaṃ upakārakattā mūlānīti akusalamūlāni. Yasmā pana mūlena mutto akusalacittuppādo natthi, tasmā tīhi mūlehi sabbo akusalarāsi pariyādiyitvā dassitoti daṭṭhabbaṃ.

Tāni akusalamūlāni sarūpato dassetuṃ “**lobho akusalamūlan**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha lobhādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. Tattha pana tatiyamagga-vajjhā lobhādayo āgatā, idha pana anavasesāti ayameva viseso.

Gāthāyaṃ **pāpacetasanti** akusaladhammasamāyogato lāmakacittaṃ. **Himsa-ntīti** attano pavattikkhaṇe āyatim viṇāsaṃ ca vibādheti. **Attasambhūtāti** attani jātā. **Tacasāranti** gaṇṭhitā, veḷunti attho. **Samphalanti** attano phalaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti- khadirasīsapādayo viya antosāro ahutvā bahisāratāya tacasāranti laddhanāmaṃ veḷu-ādim yathā attasambhūtameva phalaṃ himsati vināseti, evameva anto silādisārarahitaṃ lāmakacittaṃ puggalaṃ attasambhūtāyeva lobhādayo vināsentīti.

Paṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dhātusuttavaṇṇanā

51. Dutiye **dhātuyoti** attano phalassa sabhāvassa ca dhāraṇaṭṭhena dhātuyo. Yañcetha phalanibbattaṃ, taṃ attano phalassa sabhāvassa ca, itaraṃ sabhāvasseva dhāraṇaṭṭhena dhātu. **Rūpadhātūti** rūpabhavo. Dhātuyā āgataṭṭhāne bhavena paricchinditabbaṃ, bhavassa āgataṭṭhāne dhātuyā paricchinditabbanti idha bhavena paricchedo kathito. Tasmā-

“Katame (..0174) dhammā rūpāvacarā? Heṭṭhato brahmalokaṃ pariyantaṃ karitvā uparito akaniṭṭhe deve anto karitvā etthāvacarā ettha pariyāpannā khandhadhātu-āyatanā, ime dhammā rūpāvacarā”ti (dha. sa. 1289)-
Evaṃ vuttā rūpāvacaradhammā rūpadhātu. **Arūpadhātūti** arūpabhavo. Idhāpi bhavena paricchedo kathitoti-

“Katame dhammā arūpāvacarā? Heṭṭhato ākāsānañcāyatanūpage deve anto karitvā, uparito nevasaññānāsaññāyatanūpage deve anto karitvā, etthāvacarā ettha pariyāpannā khandhadhātu-āyatanā, ime dhammā arūpāvacarā”ti (dha. sa. 1291)-
Evaṃ vuttā arūpāvacaradhammā arūpadhātu. **Nirodhadhātūti** nibbānaṃ veditabbaṃ.

Aparo nayo- rūpasahitā, rūpapaṭibaddhā, dhammappavatti **rūpadhātu**, pañcavo-kārabhavo, ekavokārabhavo ca, tena sakalo kāmabhavo rūpabhavo ca saṅgahito. Rūparahitā dhammappavatti **arūpadhātu**, catuvokārabhavo, tena arūpabhavo saṅgahito. Iti dvīhi padehi tayo bhavā sabbā saṃsārappavatti dassitā. Tatiyapa- dena pana asaṅkhatadhātuyeva saṅgahitāti maggaphalāni idha tikavinimutta- dhammā nāma jātā. Keci pana “rūpadhātūti rūpasabhāvā dhammā, arūpadhātūti arūpasabhāvā dhammāti padadvayena anavasesato pañcakkhandhā gahitā”ti. “Rūpataṇhāya visayabhūtā dhammā rūpadhātu, arūpataṇhāya visayabhūtā arūpa- dhātū”ti ca vadanti, taṃ sabbam idha nādhippetam. Tasmā vuttanayeneva attho veditabbo.

Gāthāsu **rūpadhātuṃ pariññāyāti** rūpapaṭibaddhadhammapavattiṃ ñātapariññā- dīhi tīhi pariññāhi parijānitvā. **Āruppesu asaṅghitāti** arūpāvacaradhammesu bhava- rāgavasena bhavadiṭṭhivasena ca na paṭiṭṭhitā anallīnā. “Arūpesu asaṅghitā”ti ca paṭhanti, so eva attho. Ettāvatā tebhūmakadhammānaṃ pariññā vuttā. **Nirodhe ye vimuccantīti** ye nibbāne ārammaṇabhūte aggamaggaphalavasena (..0175) samu- cchedapaṭippassaddhihi anavasesakilesato vimuccanti. **Te janā maccuhāyino**ti te khīṇāsavajānā maraṇaṃ samatītā.

Evam dhātuttayasamatikkamena amatādhigamaṃ dassetvā “ayañca paṭipadā mayā gatamaggo ca tumhākaṃ dassito”ti tattha nesaṃ ussāhaṃ janento dutiyaṃ gāthamāha. Tattha **kāyenāti** nāmakāyena maggaphalehi. **Phusayitvāti** patvā. **Nirū- padhinti** khandhādisabbūpadhirahitaṃ. **Upadhippaṭinissagganti** tesamyeva ca upadhīnaṃ paṭinissajjanakāraṇaṃ. Nibbānassa hi maggañāṇena sacchikiriyāya sabbe upadhayo paṭinissaṭṭhā hontīti taṃ tesam paṭinissajjanakāraṇaṃ. **Sacchika- tvāti** kālena kālaṃ phalasaṃpattisaṃpajjanena attapaccakkaṃ katvā **anāsavo sammāsambuddho** tameva **asokaṃ virajaṃ** nibbānapadaṃ deseti. Tasmā tada- dhigamāya ussukkaṃ kātābanti.

Dutiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Paṭhamavedanāsuttavaṇṇanā

52. Tatiye **vedanāti** ārammaṇarasam vediyanti anubhavanti vedanā. Tā vibhā- gato dassetuṃ “**sukhā vedanā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **sukha**-saddo atthuddhāra- vasena heṭṭhā vuttoyeva. **Dukkha**-saddo pana “jātipi dukkhā”ti-ādīsu (dī. ni. 2.387; vibha. 190) dukkhavatthusmiṃ āgato. “Yasmā ca kho, mahāli, rūpaṃ dukkhaṃ dukkhānupatitaṃ dukkhāvakkantaṃ”ti-ādīsu (saṃ. ni. 3.60) dukkhārammaṇe. “Dukkho pāpassa uccayo”ti-ādīsu (dha. pa. 117) dukkhapaccaye. “Yāvañcidaṃ, bhikkhave, na sukarā akkhānena pāpuṇituṃ, yāva dukkhā nirayā”ti-ādīsu (ma. ni. 3.250) dukkhapaccayaṭṭhāne. “Sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā”ti-ā- dīsu (dī. ni. 1.232; dha. sa. 165) dukkhavedanāyaṃ. Idhāpi dukkhavedanāyameva. Vacanatthato pana sukhayatīti **sukhā**. Dukkhayatīti **dukkhā**. Na dukkhā na

sukhāti **adukkhamasukhā**, makāro padasandhivasena vutto. Tāsu iṭṭhānubhavanalakkhaṇā sukhā, aniṭṭhānubhavanalakkhaṇā dukkhā, ubhayaviparītānubhavanalakkhaṇā adukkhamasukhā. Tasmā sukhadukkhavedanānaṃ uppatti pākaṭā, (.0176) na adukkhamasukhāya. Yadā hi sukhaṃ uppajjati, sakalasarīraṃ bhentaṃ maddantaṃ pharamānaṃ satadhotasappiṃ khādāpentaṃ viya, satapākatelaṃ makkhentaṃ viya, ghaṭasahassena pariḷāhaṃ nibbāpayamānaṃ viya ca “aho sukhaṃ, aho sukhan”ti vācaṃ nicchārayamānameva uppajjati. Yadā dukkhaṃ uppajjati, sakalasarīraṃ khobhentaṃ maddantaṃ pharamānaṃ tattaphālaṃ paventaṃ viya vilīnatambalohaṃ āsiñcantaṃ viya ca “aho dukkhaṃ, aho dukkhan”ti vippalāpentaṃ eva uppajjati. Iti sukhadukkhavedanānaṃ uppatti pākaṭā.

Adukkhamasukhā pana dubbijānā duddīpanā andhakārā avibhūtā. Sā sukhadukkhānaṃ apagame sātāsātapaṭipakkhavasena majjhattākārabhūtā nayato gaṇhantasseva pākaṭā hoti. Yathā kiṃ? Yathā pubbāparaṃ sapaṃsuke padese upacari-tamaggavasena piṭṭhipāsāṇe migena gatamaggo, evaṃ iṭṭhāniṭṭhārammaṇesu sukhadukkhānubhavanenapi majjhattārammaṇānubhavanabhāvena viññāyati. Majjhattārammaṇaggahaṇaṃ piṭṭhipāsāṇagamaṇaṃ viya iṭṭhāniṭṭhārammaṇagga-haṇābhāvato. Yañca tatrānubhavanaṃ, sā adukkhamasukhāti.

Evamettha sukhadukkhā-adukkhamasukhabhāvena tidhā vuttāpi katthaci sukhadukkhābhāvena dvidhā vuttā. Yathāha- “dvepi mayā, ānanda, vedanā vuttā, pariyāyena sukhā vedanā, dukkhā vedanā”ti (ma. ni. 2.89). Katthaci tissopi visuṃ visuṃ sukhadukkhā-adukkhamasukhabhāvena “sukhā vedanā ṭhitisukhā vipariṇāmadukkhā, dukkhā vedanā ṭhitidukkhā vipariṇāmasukhā, adukkhamasukhā vedanā ñāṇasukhā aññāṇadukkhā”ti (ma. ni. 1.465). Katthaci sabbāpi dukkhābhāvena. Vuttañhetā “yaṃ kiñci vedayitaṃ, sabbaṃ taṃ dukkhasminti vadāmi”ti (saṃ. ni. 4.259).

Tattha siyā- yadi tisso vedanā yathā idha vuttā, aññesu ca edisesu suttesu abhi-dhamme ca evaṃ avatvā kasmā evaṃ vuttaṃ “yaṃ kiñci vedayitaṃ, sabbaṃ taṃ dukkhasminti vadāmi”ti, “dvepi mayā, ānanda, vedanā vuttā”ti ca? Sandhāyabhā-sitametaṃ, tasmā sā pariyāyadesanā. Vuttañhetā bhagavatā-

“Saṅkhārāniccataṃ, ānanda, mayā sandhāya bhāsitaṃ saṅkhāravipariṇā-mataṃ, ‘yaṃ kiñci vedayitaṃ, sabbaṃ taṃ dukkhasmin’”ti (saṃ. ni. 4.259).

“Dvepi (..0177) mayā, ānanda, vedanā vuttā pariyāyena”ti ca (saṃ. ni. 4.259).

Ettha hi sukhā adukkhamasukhāti imāsaṃ dvinnaṃ vedanānaṃ nippariyāyena dukkhabhāvo natthi, veneyyajjhāsayena pana tattha nicchandadassanattaṃ pariyāyena dukkhabhāvo vuttoti sā tādisī pariyāyadesanā. Ayaṃ pana vedanattayadesanā sabhāvakathāti katvā nippariyāyadesanāti ayamettha ācariyānaṃ samānakathā.

Vitaṇḍavādī panāha “dukkhatādvayavacanato pariyāyadesanāva vedanattayadesanā”ti. So “mā hevan”tissa vacaniyo, yasmā bhagavatā sabbāsaṃ vedanānaṃ dukkhabhāvo adhippāyavasena vutto “saṅkhārāniccataṃ, ānanda, mayā sandhāya bhāsitaṃ saṅkhāravipariṇāmataṃ ‘yaṃ kiñci vedayitaṃ, sabbaṃ taṃ dukkhasmin”ti. Yadi panettha vedanattayadesanā pariyāyadesanā siyā, “idaṃ mayā sandhāya bhāsitaṃ tisso vedanā”ti vattabbaṃ siyā, na panetaṃ vuttaṃ.

Apicāyameva vattabbo “ko, panāvuso, vedanattayadesanāya adhippāyo”ti? Sace vadeyya “mudukā dukkhā vedanā sukhā, adhimattā dukkhā, majjhimā adukkhamasukhāti veneyyajjhāsayena vuttā. Tāsu hi na sattānaṃ sukhādivaḍḍhī”ti. So vattabbo- ko panāvuso dukkhavedanāya sabhāvo, yena “sabbā vedanā dukkhā”ti vucceyyuṃ? Yadi yāya uppannāya sattā viyogameva icchanti, so dukkhavedanāya sabhāvo. Yāya ca pana uppannāya sattā aviyogameva icchanti, yāya na ubhayaṃ icchanti, sā kathaṃ dukkhavedanā siyā? Atha yā attano nissayassa upaghātakārī, sā dukkhā. Yā anuggahakārī, sā kathaṃ dukkhā siyā. Atha pana yadariyā dukkhato passanti, so dukkhavedanāya sabhāvo, saṅkhāradukkhatāya vedanaṃ ariyā dukkhato passanti, sā ca abhiṅhasabhāvāti kathaṃ tāsā vedanānaṃ mudumajjhimādhimattadukkhabhāvo siyā? Yadi ca saṅkhāradukkhatāya eva vedanānaṃ dukkhabhāvo siyā, “tisso imā, bhikkhave, dukkhatāyo dukkhadukkhatā, vipariṇāmadukkhatā, saṅkhāradukkhatā”ti (dī. ni. 3.305) ayaṃ dukkhatānaṃ vibhāgadesanā nippayojanā siyā. Tathā ca sati suttameva paṭibāhitaṃ siyā, purimesu ca tisu rūpāvacarajjhānesu (..0178) mudukā dukkhā vedanāti āpajjati sukhavedanāvacanato. Catutthajjhāne arūpajjhānesu ca majjhimā, adukkhamasukhavedanāvacanato. Evaṃ sante purimā tisso rūpāvacarasamāpattiyo catutthajjhānasamāpattiyā arūpasamāpattihi ca santatarāti āpajjati. Kathaṃ vā santatarappaṇītatarāsu samāpattisu dukkhavedanāya adhiabhāvo yujjati? Tasmā vedanattayadesanāya pariyāyadesanābhāvo na yuttoti.

Yaṃ pana vuttaṃ “dukkhe sukhanti saññāvipallāso”ti (a. ni. 4.49; paṭi. ma. 1.236), taṃ kathanti? Vipariṇāmadukkhatāya saṅkhāradukkhatāya ca yathābhūtānavabodhena yā ekantato sukhasaññā, yā ca dukkhanimitte sukhanimittasaññā, taṃ sandhāya vuttaṃ. Evampi “sukhā, bhikkhave, vedanā dukkhato daṭṭhabbā”ti (itivu. 53) idaṃ pana kathanti? Idaṃ pana vipariṇāmadassane sanniyojanattaṃ vuttaṃ tassa tattha virāguppattiyā upāyabhāvato sukhavedanāya bahudukkhānugatabhāvato ca. Tathā hi dukkhassa hetubhāvato anekehi dukkhadhammehi anubaddhattā ca paṇḍitā sukhampi dukkhamicceva paṭipannā.

Evampi nattheva sukhā vedanā, sukhahetūnaṃ niyamābhāvato. Ye hi sukhavedanāya hetusammata ghāsacchādanādayo, te eva adhimattaṃ akāle ca paṭisevi-

yamānā dukkhavedanāya hetubhāvamāpajanti. Na ca yeneva hetunā sukhaṃ, teneva dukkhanti yuttaṃ vuttaṃ. Tasmā na te sukhaheṭū, dukkhantarāpagame pana aviññūnaṃ sukhasaññā yathā cirataraṃ ṭhānādi-iriyāpathasamaṅgī hutvā tadañña-iriyāpathasamāyoge mahantañca bhāraṃ vahato bhāranikkhepe ceva vūpasame ca, tasmā nattheva sukhamti? Tayidaṃ sammadeva sukhaheṭuṃ apariññāya tassa niyamābhāvaparikkappaṇaṃ. Ārammaṇamattameva hi kevalaṃ sukhaheṭuṃ manasikatvā evaṃ vuttaṃ, ajjhattikasarīrassa avatthāvisesaṃ samuditaṃ pana ekajjhaṃ tadubhayaṃ sukhādiheṭūti veditabbaṃ. Yādisañca tadubhayaṃ sukhavedanāya hetu, tādisaṃ na kadācīpi dukkhavedanāya hetu hotīti vavatthitā eva sukhādiheṭu. Yathā nāma tejodhātu sāliyavaḍḍakasassādīnaṃ yādisamavatthantaraṃ patvā sātamadhurabhāvahetu hoti, na tādisameva patvā kadācīpi asāta-amadhurabhāvahetu hoti, evaṃsampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ.

Dukkhāpagameva (..0179) kadāci sukhavedanantaraṃ upalabbhati. Tattha sukheveva sukhasaññā, na dukkhāpagamamatte yathā addhānagamanaparissamakilantassa sambāhane iriyāpathaparivattane ca, aññathā kālantarepi parissamāpagame tādisī sukhasaññā siyā. Dukkhāpagamamatte pana sukhamti parikkappaṇā vedanāvisesassa anupalabbhamānattā. Ekanteneva cetāṃ evaṃ sampañicchitabbaṃ, yato paṇitappaṇitāniyeva ārammaṇāni mahatā āyāsena sattā abhipatthayanti, na ca nesaṃ yena kenaci yathāladdhamattena paccayena patikāraṃ kātuṃ sakkā taṇhuppādenāti. Vedanāpaccayā hi taṇhā-upādi, tathābhāve ca sugandhamadhrasukhasamphassādivatthūnaṃ itaritarabhāvena sukhavisesasaññā jāyamānā katamassa dukkhavisesassa apagamane ghānajivhākāyadvāresu, sotadvāre ca dibbasaṅgītasadisapañcaṅgikatūriyasaddāvadhāraṇe. Tasmā na dukkhavedanāyameva dukkhantarāpagame sukhasaññā, nāpi kevale dukkhāpagamamatteti āgamato yuttitopi vavatthitā tisso vedanāti bhagavato vedanattaya-desanā nītatthāyeva, na neyyatthāti saññāpetabbaṃ. Evañcetāṃ upeti, iccetāṃ kusalaṃ, no ce, kammaṃ katvā uyyojetabbo “gaccha yathāsukhan”ti.

Evametā aññamaññapaṭipakkhasabhāvavavatthitalakkhaṇā eva tisso vedanā bhagavatā desitā. Tañca kho vipassanākammikānaṃ yogāvacarānaṃ vedanāmu-khena arūpakammaṭṭhānadassanatthaṃ. Duvidhañhi kammaṭṭhānaṃ rūpakammaṭṭhānaṃ, arūpakammaṭṭhānanti. Tattha bhagavā rūpakammaṭṭhānaṃ kathento saṅkhepamanasikāravasena vā vitthāramanasikāravasena vā catudhātuvavatthānādivasena vā katheti. Arūpakammaṭṭhānaṃ pana kathento phassavasena vā vedanāvasena vā cittavasena vā katheti. Ekaccassa hi āpāthagate ārammaṇe āvajjato tattha cittacetāsikānaṃ paṭhamābhiniṇipāto phasso taṃ ārammaṇaṃ phusanto uppajjamāno pākaṭo hoti, ekaccassa taṃ ārammaṇaṃ anubhavanti uppajjamānā vedanā pākaṭā hoti, ekaccassa taṃ ārammaṇaṃ vijānantaṃ uppajjamānaṃ viññāṇaṃ pākaṭaṃ hoti. Iti tesāṃ tesāṃ puggalānaṃ ajjhāsayena yathā-pākaṭaṃ phassādimukhena tidhā arūpakammaṭṭhānaṃ katheti.

Tattha (..0180) yassa phasso pākaṭo hoti, sopi “na kevalaṃ phasso va uppajjati, tena saddhiṃ tadeva ārammaṇaṃ anubhavamānā vedanāpi uppajjati, sañjānamānā saññāpi, cetayamānā cetanāpi, vijānamānaṃ viññāṇampi uppajjati”ti

phassapañcamakeyeva pariggaṇhāti. Yassa vedanā pākaṭā hoti, sopi “na kevalaṃ vedanāva uppajjati, tāya saddhiṃ phusamāno phassopi uppajjati, sañjānamānā saññāpi, cetayamānā cetanāpi, vijānamānaṃ viññāṇampi uppajjati”ti phassapañcamakeyeva pariggaṇhāti. Yassa viññāṇaṃ pākaṭaṃ hoti, sopi “na kevalaṃ viññāṇameva uppajjati, tena saddhiṃ tadevārammaṇaṃ phusamāno phassopi uppajjati, anubhavamānā vedanāpi, sañjānamānā saññāpi, cetayamānā cetanāpi uppajjati”ti phassapañcamakeyeva pariggaṇhāti.

So “ime phassapañcamakā dhammā kiṃnissitā”ti upadhārento “vatthunissitā”ti pajānāti. Vatthu nāma karajakāyo. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “idañca pana me viññāṇaṃ etthasitaṃ etthapaṭibaddhaṃ”ti (dī. ni. 1.235; ma. ni. 2.252). So atthato bhūtā ceva upādārūpāni ca, evamettha vatthu rūpaṃ, phassapañcamakā nāmanti nāmarūpamattameva passati. Rūpañcetta rūpakkhandho, nāmaṃ cattāro arūpino khandhāti pañcakkhandhamattaṃ hoti. Nāmarūpavinimuttā hi pañcakkhandhā, pañcakkhandhavinimuttaṃ vā nāmarūpaṃ natthi. So “ime pañcakkhandhā kiṃhetukā”ti upaparikkhanto “avijjādihetukā”ti, tato “paccayo ceva paccayuppannañca idaṃ, añño satto vā puggalo vā natthi, suddhasañkhārapuñjamattamevā”ti sappaccayanāmarūpavasena tilakkaṇaṃ āropetvā vipassanāpaṭipāṭiyā “aniccaṃ dukkhamanattā”ti sammāsanto vicarati. So “ajja ajjā”ti paṭivedhaṃ ākaṅkhamāno tathārūpe samaye utusappāyaṃ, puggalasappāyaṃ, bhojanasappāyaṃ, dhammassavanasappāyaṃ vā labhitvā ekapallaṅkena nisinnova vipassanaṃ matthakaṃ pāpetvā arahatte paṭiṭṭhāti. Evaṃ imesaṃ tiṇṇaṃ janānaṃ yāva arahattā kammaṭṭhānaṃ veditabbaṃ. Idha pana bhagavā vedanāvasena bujjanakānaṃ ajjhāsayaena arūpakammaṭṭhānaṃ kathento vedanāvasena kathesi. Tattha-

“Lakkhaṇaṅca adhiṭṭhānaṃ, uppatti anusayo tathā;

ṭṭhānaṃ pavattikālo ca, indriyaṅca dvidhādītā”ti.-

Idaṃ (..0181) pakiṇṇakaṃ veditabbaṃ- tattha **lakkhaṇaṃ** heṭṭhā vuttameva. **Adhiṭṭhānanti** phasso. “Phassapaccayā vedanā”ti hi vacanato phasso vedanāya adhiṭṭhānaṃ. Tathā hi so vedanādhiṭṭhānabhāvato niccammagāvī-upamāya upamito. Tattha sukhavedaniyo phasso sukhāya vedanāya adhiṭṭhānaṃ, dukkhavedaniyo phasso dukkhāya vedanāya, adukkhamasukhavedaniyo phasso adukkhamasukhāya vedanāya adhiṭṭhānaṃ, āsannaṅkārānanti attho. Vedanā kassa padaṭṭhānaṃ? “Vedanāpaccayā taṇhā”ti vacanato taṇhāya padaṭṭhānaṃ abhipatthanīyabhāvato. Sukhā vedanā tāva taṇhāya padaṭṭhānaṃ hotu, itarā pana kathanti? Vuccate sukhāsamaṅgīpi tāva taṃsadisamaṃ tato vā uttaritamaṃ sukhaṃ abhipattheti, kimaṅga pana dukkhasamaṅgībhūto. Adukkhamasukhā ca santabhāvena sukhamicceva vuccatīti tissopi vedanā taṇhāya padaṭṭhānaṃ.

Uppattīti uppattikāraṇaṃ. Iṭṭhārammaṇabhūtā hi sattasañkhārā sukhavedanāya uppattikāraṇaṃ, te eva aniṭṭhārammaṇabhūtā dukkhavedanāya, majjhattārammaṇabhūtā adukkhamasukhāya. Vipākato tadākāraggaṇato cettha iṭṭhāniṭṭhatā veditabbā.

Anusayoti imāsu tīsu vedanāsu sukhāya vedanāya rāgānusayo anuseti,

dukkhāya vedanāya paṭighānusayo, adukkhamasukhāya vedanāya avijjānusayo anuseti. Vuttañhetam-

“Sukhāya kho, āvuso visākha, vedanāya rāgānusayo anuseti”ti-ādi (ma. ni. 1. 465).

Diṭṭhimānānusayā cettha rāgapakkhiyā kātabbā. Sukhābhinandanena hi diṭṭhi-gatikā “sassatan”ti-ādinā sakkāye abhinivisanti, mānajātikā ca mānaṃ jappenti “seyyohamasmi”ti-ādinā. Vicikicchānusayo pana avijjāpakkhiko kātabbo. Tathā hi vuttaṃ paṭiccasamuppādavibhaṅge (vibha. 288-289) “vedanāpaccayā vicikicchā”ti. Anusayānañca tattha tattha santāne appahīnabhāvena thāmagamaṃ. Tasmā “sukhāya vedanāya rāgānusayo anuseti”ti maggena appahīnattā anurūpa-kāraṇalābhe uppajjanāraho rāgo, tattha sayito viya hotiti attho. Esa nayo sese-supi.

Ṭhānanti (..0182) kāyo cittañca vedanāya ṭhānaṃ. Vuttañhetam- “yaṃ tasmiṃ samaye kāyikaṃ sukhaṃ kāyasamphassaṃ sātāṃ sukhaṃ vedayitaṃ (dha. sa. 449). Yaṃ tasmiṃ samaye cetasaṃ sukhaṃ cetosamphassaṃ sātāṃ sukhaṃ vedayitaṃ”ti (dha. sa. 471) ca.

Pavattikāloti pavattikkhaṇo, pavattanākalanañca. Pavattikkhaṇena hi sukhadukkavedanānaṃ sukhadukkabhāvo vavatthito. Yathāha-

“Sukhā kho, āvuso visākha, vedanā ṭhitisukhā vipariṇāmadukkhā, dukkhā kho, āvuso visākha, vedanā ṭhitidukkhā vipariṇāmasukhā”ti (ma. ni. 1.465).

Sukhāya vedanāya atthibhāvo sukhaṃ, natthibhāvo dukkhaṃ. Dukkāya vedanāya atthibhāvo dukkhaṃ, natthibhāvo sukhaṃ. Adukkhamasukhāya vedanāya pavattanākalanaṃ pavattiyā ākalanaṃ anākalanañca jānanaṃ ajānanañca sukhadukkabhāvavavatthānaṃ. Vuttampi cetam-

“Adukkhamasukhā kho, āvuso visākha, vedanā ñāṇasukhā aññānadukkā”ti.

Indriyanti etā hi sukhādayo tisso vedanā sukhindriyaṃ, dukkhindriyaṃ, somanassindriyaṃ, domanassindriyaṃ, upekkhindriyanti adhipateyyaṭṭhena indriyato pañcadhā vibhattā. Kāyikañhi sātaṃ sukhindriyanti vuttaṃ, asātaṃ dukkhindriyanti. Mānasam pana sātaṃ somanassindriyanti vuttaṃ, asātaṃ domanassindriyanti. Duvidhampi neva sātaṃ nāsātaṃ upekkhindriyanti. Kiṃ panettha kāraṇaṃ yathā kāyikacetāsikā sukhadukkhavedanā “sukhindriyaṃ somanassindriyaṃ, dukkhindriyaṃ domanassindriyaṃ”ti vibhajitvā vuttā, na evaṃ adukkkhamasukhāti? Bhedābhāvato. Yatheva hi anuggahasabhāvā bādhakasabhāvā ca sukhadukkhavedanā aññathā kāyassa anuggahaṃ bādhakañca karonti, cittassa ca aññathā, na evaṃ adukkkhamasukhā, tasmā bhedābhāvato vibhajitvā na vuttā.

Dvidhāditāti sabbāpi hi vedanā vedayitaṭṭhena ekavidhāpi nissayabhedena duvidhā- kāyikā cetāsikāti, sukhā, dukkhā, adukkkhamasukhāti tividhā, catuyonivasena (..0183) catubbidhā, indriyavasena, gativasena ca pañcavidhā, dvāravasena ca ārammaṇavasena ca chabbidhā, sattaviññādhātuyogena sattavidhā, aṭṭhalokadhammapaccayatāya aṭṭhavidhā, sukhādīnaṃ paccekaṃ atītādivibhāgena navavidhā, tā eva ajjhatabhiddhābhedenā aṭṭhārasavidhā, tathā rūpādīsu chasu ārammaṇesu ekekasmim sukhādivasena tisso tisso katvā. Rūpārammaṇasmiñhi sukhāpi uppajjati, dukkhāpi, adukkkhamasukhāpi, evaṃ itaresupi. Atha vā aṭṭhārasamanopavicāravasena aṭṭhārasa. Vuttañhi-

“Cakkhunā rūpaṃ disvā somanassaṭṭhāniyaṃ rūpaṃ upavicarati, domanassaṭṭhāniyaṃ, upekkhāṭṭhāniyaṃ rūpaṃ upavicarati, sotena saddaṃ ...pe... manasā dhammaṃ viññāya somanassaṭṭhāniyaṃ dhammaṃ upavicarati, domanassaṭṭhāniyaṃ, upekkhāṭṭhāniyaṃ dhammaṃ upavicarati”ti (a. ni. 3.62).

Evaṃ aṭṭhārasavidhā honti. Tathā cha gehassitāni somanassāni, cha gehassitāni domanassāni, cha gehassitā upekkhā, tathā nekkhammassitā somanassādayoti evaṃ chattimśavidhā. Atite chattimśa, anāgate chattimśa, paccuppanne chattimśāti aṭṭhuttarasatampi bhavanti. Evamettha dvidhāditā veditabbāti.

Pakiṇṇakakathā niṭṭhitā.

Gāthāsu **samāhitoti** upacārappanābhedenā samādhinā samāhito. Tena samathabhāvanānuyogaṃ dasseti. **Sampajānoti** sātthakasampajāññādinā catubbidhena sampajāññena sampajāno. Tena vipassanānuyogaṃ dasseti. **Satoti** sato-kārī. Tena samathavipassanānayaena dhammā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti. Tena samannāgatattaṃ dasseti. **Vedanā ca pajānātīti** “imā vedanā, ettakā vedanā”ti sabhāvato vibhāgato “aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā”ti aniccādilakkaṇato ca pubbabhāge tīhi pariññāhi pariṇānto vipassanaṃ vaḍḍhetvā ariyamaggena pariññāpaṭivedhena pajānāti. **Vedanānañca sambhavanti** samudayasaccaṃ. **Yattha cetā nirujjhantīti** ettāvata vedanā yattha nirujjhanti, taṃ nirodhasaccaṃ. **Khayagāminanti** vedanānaṃ khayagāminaṃ ariyamaggañca pajānātīti

sambandho. **Vedanānaṃ khayāti** evaṃ cattāri saccāni (..0184) paṭivijjhantena ariyamaggena vedanānaṃ anuppādanirodhā. **Nicchāto parinibbutoti** nittaṇḥo, pahīnataṇḥo, kilesaparinibbānena, khandhaparinibbānena ca parinibbuto hoti.

Tatīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Dutiyavedanāsuttavaṇṇanā

53. Catutthe **dukkhato daṭṭhabbāti** sukhavedanā vipariṇāmadukkhavasena dukkhāti ñāṇacakkhunā passitabbā. **Sallato daṭṭhabbāti** dunnīharaṇaṭṭhena antotudanaṭṭhena pīlanaṭṭhena dukkhadukkhabhāvena dukkhavedanā sallanti passitabbā. **Aniccatoti** hutvā abhāvato udayabbayavantato tāvakālikato niccapaṭipakkhato ca adukkhamasukhā vedanā aniccāti passitabbā. Kāmañcettha sabbāpi vedanā aniccato passitabbā, aniccadassanato pana sātisayaṃ virāganimittaṃ dukkhadassananti imamatthaṃ dassento sathā “sukhā, bhikkhave, vedanā dukkhato daṭṭhabbā, dukkhā vedanā sallato daṭṭhabbā”ti āha. Atha vā yattha puthujjanā sukhābhinivesino, tattha nibbedajananaṭṭhaṃ tathā vuttaṃ. Tenassā saṅkhāradukkhātāya dukkhabhāvo dassito. Yadaniccaṃ, taṃ dukkhanti vipariṇāmadukkhātāya “sukhā, bhikkhave, vedanā dukkhato daṭṭhabbā”ti vatvā “sukhāpi tāva edisī, dukkhā nu kho kīdisī”ti cintentānaṃ dukkhadukkhātāya “dukkhā vedanā sallato daṭṭhabbā”ti āha, itarā pana saṅkhāradukkhātāya eva dukkhāti dassento “adukkhamasukhā vedanā aniccato daṭṭhabbā”ti avoca.

Ettha ca “sukhā vedanā dukkhato daṭṭhabbā”ti etena rāgassa samugghātanūpāyo dassito. Sukhavedanāya hi rāgānusayo anuseti. “Dukkhā vedanā sallato daṭṭhabbā”ti etena dosassa samugghātanūpāyo dassito. Dukkavedanāya hi paṭighānusayo anuseti. “Adukkhamasukhā vedanā aniccato daṭṭhabbā”ti etena mohassa samugghātanūpāyo dassito. Adukkhamasukhavedanāya hi avijjānusayo anuseti.

Tathā (..0185) paṭhamena taṇhāsaṃkilesassa pahānaṃ dassitaṃ tassa sukhaśśādahetukattā, dutiyena duccharitasamkilesassa pahānaṃ. Yathābhūtañhi dukkhaṃ aparijānantā tassa pariharaṇatthaṃ duccharitaṃ caranti. Tatīyena diṭṭhisamkilesassa pahānaṃ aniccato passantassa diṭṭhisamkilesābhāvato avijjānimittattā diṭṭhisamkilesassa, avijjānimittañca adukkhamasukhā vedanā. Paṭhamena vā vipariṇāmadukkhapariññā, dutiyena dukkhadukkhapariññā, tatīyena saṅkhāradukkhapariññā. Paṭhamena vā iṭṭhārammaṇapariññā, dutiyena aniṭṭhārammaṇapariññā, tatīyena majjhattārammaṇapariññā. Virattesu hi tadārammaṇadhammesu ārammaṇānipi virattāneva hontīti. Paṭhamena vā rāgappahānaparikittanena dukkhānupassanāya appaṇihitavimokkho dīpito hoti, dutiyena dosappahānaparikittanena aniccānupassanāya animittavimokkho, tatīyena mohappahānaparikittanena anattānupassanāya suññatavimokkho dīpito hotīti veditabbaṃ.

Yatoti yadā, yasmā vā. Ariyoti kilesehi ārakā ṭhito parisuddho. **Sammaddasoti**

sabbāsaṃ vedanānaṃ catunnampi vā saccānaṃ aviparītadassāvī. **Acchecchi taṇhanti** vedanāmūlakam taṇham aggamaggena chindi, anavasesato samucchindi. **Vivattayi saṃyojananti** dasavidham saṃyojanaṃ parivattayi, nimmūlakāsi. **Sammāti** hetunā kāraṇena. **Mānābhisamayāti** mānassa dassanābhisamayā, pahānābhisamayā vā. Arahattamaggo hi kiccavasena mānaṃ passati, ayamassa dassanābhisamayo. Tena diṭṭho pana so tāvadeva pahiyati diṭṭhavisena diṭṭhasattānaṃ jīvitam viya, ayamassa pahānābhisamayo. **Antamakāsi dukkhassāti** evaṃ arahattamaggena mānassa diṭṭhattā pahinattā ca sabbasseva vaṭṭadukkhassa koṭisaṅkhātam antam paricchadam parivaṭṭumam akāsi, antimasamussayamattāvasesam dukkhamakāsīti vuttam hoti.

Gāthāsu **yoti** yo ariyasāvako. **Addāti** addasa, sukhavedanaṃ dukkhato passīti attho. Sukhavedanā hi visamissaṃ viya bhojanaṃ paribhogakāle assādam dadamānā vipariṇāmakāle dukkhāyevāti. **Dukkhamaddakki** **sallatoti** yathā sallam sarīram anupavisantampi pavittihampi uddhariyamānampi piḷameva janeti, evam dukhavedanā uppajjamānāpi tthippattāpi bhijjamānāpi vibādhatiyevāti tam sallato vipassīti vuttam. **Addakki** (..0186) **nam aniccatoti** sukhadukkhato santasabhāvatāya santatarajātikampi nam adukkhamasukham aniccantikātāya aniccatopassi.

Sa ve sammaddasoti so evam tissannaṃ vedanānaṃ sammadeva dukkhādito dassāvī. **Yatoti** yasmā. **Tatthāti** vedanāyaṃ. **Vimuccatīti** samucchedavimuttivasena vimuccati. Idam vuttam hoti- yasmā sukhādīni dukkhādito addasa, tasmā tattha vedanāya tappaṭibaddhachandarāgappahānena samucchedavasena vimuccati. Yaṃsadde hi vutte taṃsaddo āharitvā vattabbo. Atha vā **yatoti** kāyavācācīttehi saṃyato yatatto, yatati padahatīti vā yato, āyatatīti attho. **Abhiññāvositoti** vedanāmukhena catusaccakammaṭṭhānaṃ bhāvetvā chaṭṭhābhiññāya pariyosito katakicco. **Santoti** rāgādikilesavūpasamena santo. **Yogātigoti** kāmayogādiṃ catubbidhampi yogaṃ atikkanto. Ubhayahitamunanato **munīti**.

Catutthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Paṭhama-esanāsuttavaṇṇanā

54. Pañcame **esanāti** gavesanā pariyesanā magganā. Tā vibhāgato dassetuṃ “**kāmesanā**”ti-ādi vuttam. Tattha **kāmesanāti** kāmānaṃ esanā, kāmasaṅkhātā vā esanā kāmesanā. Vuttañhetam-

“Tattha katamā kāmesanā? Yo kāmesu kāmacchando, kāmarāgo, kāmanandī, kāmasneho, kāmapipāsā, kāmamucchā, kāmajjhosānaṃ, ayaṃ vuccati kāmesanā”ti (vibha. 919).

Tasmā kāmarāgo kāmesanāti veditabbo. **Bhavesanāyapi** eseva nayo. Vuttampi cetam-

“Tattha katamā bhavesanā? Yo bhavesu bhavacchando ...pe... bhavajjho-

sānaṃ, ayaṃ vuccati bhavesanā”ti (vibha. 919).

Tasmā bhavesanarāgo rūpārūpabhavapatthanā bhavesanāti veditabbā.

Brahmacariyassa esanā **brahmacariyesanā**. Yathāha-

“Tattha (..0187) katamā brahmacariyesanā? Sassato lokoti vā, asassato lokoti vā, antavā lokoti vā, anantavā lokoti vā, taṃ jīvaṃ taṃ sarīranti vā, aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīranti vā, hoti tathāgato paraṃ maraṇāti vā, na hoti tathāgato paraṃ maraṇāti vā, hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇāti vā, neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇāti vā, yā evarūpā diṭṭhi diṭṭhigataṃ diṭṭhigahaṇaṃ diṭṭhikantāro diṭṭhivisūkāyikaṃ diṭṭhivipphandaṃ diṭṭhisaññojanaṃ gāho patiṭṭhāho abhiniveso parāmāso kummaggo micchāpatho micchattaṃ tithāyatanaṃ vipariyesaggāho, ayaṃ vuccati brahmacariyesanā”ti (vibha. 919).

Tasmā diṭṭhigatasammatassa brahmacariyassa esanā diṭṭhibrahmacariyesanāti veditabbāti. Ettāvataṃ rāgadiṭṭhiyo esanāti dassitā honti. Na kevalaṅca rāgadiṭṭhiyova esanā, tadekaṭṭhaṃ kammampi. Vuttampi cetaṃ-

“Tattha katamā kāmesanā? Kāmarāgo tadekaṭṭhaṃ akusalaṃ kāyakammaṃ vacīkammaṃ manokammaṃ, ayaṃ vuccati kāmesanā. Tattha katamā bhavesanā? Bhavarāgo tadekaṭṭhaṃ akusalaṃ kāyakammaṃ vacīkammaṃ manokammaṃ, ayaṃ vuccati bhavesanā. Tattha katamā brahmacariyesanā? Antaggāhikā diṭṭhi tadekaṭṭhaṃ akusalaṃ kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, manokammaṃ, ayaṃ vuccati brahmacariyesanā”ti (vibha. 919)-

Evametā tisso esanā veditabbā.

Gāthāsu sambhavanti ettha esanānaṃ uppattihetubhūtā avijjādayo taṇhā cāti **sambhavo**, samudayoti attho. **Yattha cetā nirujjhantī**ti brahmacariyesanā paṭhamamaggena nirujjhati, kāmesanā anāgāmimaggena, bhavesanā arahattamaggena nirujjhatīti veditabbā. Sesā vuttanayameva.

Pañcamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Dutiya-esanāsuttavaṇṇanā

55. Chaṭṭhe (..0188) **brahmacariyesanā sahā**ti brahmacariyesanāya saddhiṃ. Vibhattilopena hi ayaṃ niddeso, karaṇatthe vā etaṃ paccattavacanaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti “brahmacariyesanāya saddhiṃ kāmesanā, bhavesanāti tisso esanā”ti. Tāsu brahmacariyesanaṃ sarūpato dassetuṃ “**itisaccaparāmāso, diṭṭhiṭṭhānā samussayā**”ti vuttaṃ. Tassattho- iti evaṃ saccanti parāmāso **itisaccaparāmāso**. Idameva saccaṃ, moghamaññanti diṭṭhiyā pavatti-ākāraṃ dasseti. Diṭṭhiyo eva sabbānatthahetubhāvato **diṭṭhiṭṭhānā**. Vuttañhetam- “micchādiṭṭhiparamāhaṃ, bhikkhave, vajiyaṃ vadāmi”ti (a. ni. 1.310). Tā eva ca uparūpari vaḍḍhamānā lobhādikilesasamussayena ca **samussayā**, “idameva saccaṃ, moghamaññan”ti micchābhinivisaṃmānā sabbānatthahetubhūtā kilesadukkhūpacaya hetubhūtā ca diṭṭhiyo brahmacariyesanāti vuttaṃ hoti. Etena pavatti-ākārato nibbattito ca brahmacariyesanā dassitāti veditabbā.

Sabbarāgavirattassāti sabbehi kāmārāgabhavarāgehi virattassa. Tato eva taṇhakkhayasaṅkhāte nibbāne vimuttattā **taṇhakkhayavimuttino** arahato. **Esanā paṭinissatṭhā**ti kāmesanā, bhavesanā ca sabbaso nissatṭhā pahīnā. **Diṭṭhiṭṭhānā samūhatā**ti brahmacariyesanāsaṅkhātā diṭṭhiṭṭhānā ca paṭhamamaggeneva samuggatitā. **Esanānaṃ khayā**ti evametāsaṃ tissannaṃ esanānaṃ khayā anuppādanirodhā bhinnakilesattā. **Bhikkhū**ti ca sabbaso āsābhā vā. **Nirāsoti** ca diṭṭhekaṭṭhassa vicikicchākathaṃkathāsallassa pahīnattā **akathaṃkathī**ti ca vuccatīti.

Chaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7-8. Āsavasuttadvayavaṇṇanā

56-57. Sattame **kāmāsavoti** kāmesu āsavo, kāmasaṅkhāto vā āsavo kāmāsavo, atthato pana kāmārāgo rūpādi-abhirati ca kāmāsavo. Rūpārūpabhavesu chandārāgo jhānanikanti sassatadiṭṭhisahagato (..0189) rāgo bhavapatthanā ca **bhavāsavo**. Avijjāva **avijjāsavo**.

Āsavānañca sambhavanti ettha ayonisomanasikāro avijjādayo ca kilesā āsavānaṃ sambhavo. Vuttañhetam-

“Ayoniso, bhikkhave, manasikaroto anuppannā ceva āsavā uppajjanti, uppannā ca āsavā pavaḍḍhanti”ti (ma. ni. 1.15).

“Avijjā, bhikkhave, pubbaṅgamā akusalānaṃ dhammānaṃ samāpattiyā anva deva ahirikaṃ anottappan”ti (itivu. 40) ca.

Maggañca khayagāminanti āsavānaṃ khayagāmināṃ ariyamaggañca. Tattha kāmāsavo anāgāmimaggena pahiyati, bhavāsavo avijjāsavo ca arahattamaggena. Kāmupādānaṃ viya kāmāsavopi aggamaggavajjhoti ca vadanti. Sesam vuttanayameva. Aṭṭhame apubbaṃ natthi.

Sattama-aṭṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Taṇhāsuttavaṇṇanā

58. Navame taṇhāyanaṭṭhena **taṇhā**, rūpādivisayaṃ tasatīti vā **taṇhā**. Idāni taṃ vibhajitvā dassetuṃ “**kāmataṇhā**”-ti-ādi vuttaṃ. Tattha pañcakāmaguṇiko rāgo **kāmataṇhā**. Rūpārūpabhavesu chandarāgo jhānanikanti sassatadiṭṭhisahagato rāgo bhavavasena patthanā ca **bhavataṇhā**. Ucchedadiṭṭhisahagato rāgo **vibhava-taṇhā**. Apica pacchimataṇhādvayaṃ ṭhapetvā sesā sabbāpi taṇhā kāmataṇhā eva. Yathāha-

“Tattha katamā bhavataṇhā? Sassatadiṭṭhisahagato rāgo sārāgo cittassa sārāgo- ayaṃ vuccati bhavataṇhā. Tattha katamā vibhavataṇhā? Ucchedadiṭṭhisahagato rāgo sārāgo cittassa sārāgo, ayaṃ vuccati vibhavataṇhā. Avasesā taṇhā kāmataṇhā”-ti (vibha. 916).

Imā (..0190) ca tisso taṇhā rūpataṇhā ...pe... dhammataṇhāti visayabhedato paccekam chabbidhāti katvā aṭṭhārasa honti. Tā ajjhattarūpādīsu aṭṭhārasa, bahiddhārūpādīsu aṭṭhārasāti chattimṣa, iti atītā chattimṣa, anāgatā chattimṣa, paccuppannā chattimṣāti vibhāgato aṭṭhasataṃ honti. Puna saṅgahe kariyamāne kālabhedam anāmasitvā gayhamānā chattimṣeva honti, rūpādīnaṃ ajjhattikabāhiravibhāge akariyamāne aṭṭhāraseva, rūpādi-ārammaṇavibhāgamatte gayhamāne chaḷeva, ārammaṇavibhāgampi akatvā gayhamānā tissoyeva hontīti.

Gāthāsu **taṇhāyogenā**ti taṇhāsaṅkhātena yogena, kāmayogena, bhavayogena ca. **Samyuttā**ti sambandhā, bhavādīsu saṃyojitā vā. Tenevāha “**rattacittā bhavā-bhave**”-ti. Khuddake ceva mahante ca bhavē laggacittāti attho. Atha vā **bhavoti** sassatadiṭṭhi, **abhavoti** ucchedadiṭṭhi. Tasmā bhavābhavē sassatucchedadiṭṭhisu sattavisattacittāti. Etena bhavataṇhā, vibhavataṇhā ca dassitā. Imasmimṃ pakkhe “taṇhāyogenā”-ti iminā kāmataṇhāva dassitāti veditabbā. **Te yogayuttā mārassāti** te evaṃbhūtā puggalā mārassa pāsasaṅkhātena yogena yuttā baddhā. Rāgo hi mārayogo mārapāsoti vuccati. Yathāha-

“Antalikkhacaro pāso, yvāyaṃ carati mānaso;

tena taṃ bādhayissāmi, na me samaṇa mokkhasī”-ti. (saṃ. ni. 1.151; mahāva. 33);

Catūhi yogehi anupaddutattā yogakkhemaṃ, nibbānaṃ arahattañca, tassa anadhigamena **ayogakkhemino**. Uparūpari kilesābhisaṅkhārānaṃ jananato **janā**, pāṇino. Rūpādīsu sattā visattāti **sattā**.

“Khandhānañca paṭipāṭi, dhātu-āyatanāna ca;

abbocchinnaṃ vattamānā, saṃsāroti pavuccatī”-ti.-

Evaṃ vuttaṃ khandhādīnaṃ aparāparuppattisaṅkhātaṃ **saṃsāraṃ gacchanti**, tato na muccanti. Kasmā? Taṇhāyogayuttattā. **Jātimaraṇagāmino** punappunaṃ jananamaraṇasseva upagamanasīlāti. Ettāvatā vaṭṭaṃ dassetvā idāni vivaṭṭaṃ

dassetuṃ (..0191) “**ye ca taṇhaṃ pahantvānā**” ti gāthamāha. Sā heṭṭhā vuttana-
yattā suviññeyyāva.

Navamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Māradheyayasuttavaṇṇanā

59. Dasamassa kā uppatti? Ekadivasam kira satthā sekkhabahulāya parisāya parivuto nisinno tesam ajjhāsayaṃ oloketvā upari visesādhigamāya ussāhaṃ janetuṃ asekkhabhūmiṃ thomento idaṃ suttaṃ abhāsi. Tattha **atikkammā**ti-ādīsu ayaṃ saṅkhepattho- **atikkamma** atikkamitvā abhibhavitvā. **Māradheyayaṃ** mārassa visayaṃ issariyaṭṭhānaṃ. **Ādiccova** yathā ādicco abbhādi-upakkilesavi-
mutto attano iddhiyā ānubhāvena tejasāti tīhi guṇehi samannāgato nabhaṃ abbhū-
ssakkamāno sabbaṃ ākāsagataṃ tamaṃ atikkamma atikkamitvā abhibhavitvā
vidhamitvā **virocati**, obhāsati, tapati; evameva khīṇāsavo bhikkhu tīhi dhammehi
samannāgato sabbupakkilesavimutto māradheyayaṃ saṅkhātāṃ tebhūmakadha-
mmappavattaṃ abhibhavitvā virocātīti.

Asekkhenāti ettha sikkhāsu jātāti sekkhā, sattannaṃ sekkhānaṃ eteti vā
sekkhā, apaniyositasikkhattā sayameva sikkhantīti vā sekkhā maggadhammā
heṭṭhimaphalattayadhammā ca. Aggaphaladhammā pana upari sikkhitabbābhā-
vena na sekkhāti **asekkhā**. Yattha hi sekkhabhāvāsaṅkā atthi, tathāyaṃ paṭise-
dhoti lokiyadhammesu nibbāne ca asekkhabhāvānāpatti daṭṭhabbā. Silasamādhī-
paññāsaṅkhātā hi sikkhā attano paṭipakkhalesehi vippayuttā parisuddhā upakki-
lesānaṃ ārammaṇabhāvampi anupagamanato sātīsayam sikkhāti vattum yuttā,
aṭṭhasupi maggaphalesu vijjanti; tasmā catumaggahēṭṭhimaphalattayadhammā
viya arahattaphaladhammāpi “tāsu sikkhāsu jātā”ti ca, taṃsikkhāsamaṅgino ara-
hato itaresaṃ viya sekkhatte sati “sekkhassa ete”ti ca “sikkhā sīlaṃ etesaṃ”ti ca
sekkhāti āsaṅkā siyunti tadāsaṅkānivattanatthaṃ asekkhāti yathāvuttasekkhabhā-
vappaṭisedhaṃ katvā vuttaṃ. Arahattaphale pavattamānā hi sikkhā pariniṭṭhita-
ccattā (..0192) na sikkhākiccaṃ karonti, kevalaṃ sikkhāphalabhāvena pavattanti.
Tasmā tā na sikkhāvacaṇaṃ arahanti, nāpi taṃsamaṅgino sekkhāvacaṇaṃ, na ca
taṃsampayuttadhammā sikkhanasīlā. “Sikkhāsu jātā”ti evamādi-atthehi aggapha-
ladhammā sekkhā na honti. Heṭṭhimaphalesu pana sikkhā sakadāgā mimaggavipa-
ssanādīnaṃ upanissayabhāvato sikkhākiccaṃ karontīti sikkhāvacaṇaṃ arahanti,
taṃsamaṅgino ca sekkhāvacaṇaṃ, taṃsampayuttā dhammā ca sikkhanasīlā.
Sekkhadhammā yathāvuttehi atthehi sekkhā hontīeva.

Atha vā sekkhāti apaniyositasikkhānaṃ vacananti, asekkhāti padaṃ pariyosita-
sikkhānaṃ dassananti na lokiyadhammanibbānānaṃ asekkhabhāvāpatti. Vuḍḍhi-
ppattā sekkhā asekkhā ca sekkhadhammesu eva kesaṅci vuḍḍhippattānaṃ ase-
kkhattā āpajjatīti arahattamaggadhammā vuḍḍhippattā. Yathāvuttehi ca atthehi
sekkhāti katvā asekkhā āpannāti ce? Taṃ na, sadisesu tabbohārato. Arahattama-

ggato hi ninnānākaraṇaṃ arahattaphalaṃ t̥hapetvā pariññādikkicckaraṇaṃ vipā-kabhāvañca, tasmā te eva sekkhā dhammā arahattaphalabhāvaṃ āpannāti sakkā vattum. Kusalasukhato ca vipākasukhaṃ santataratāya paṇitataranti vuḍḍhippa-ttāva te dhammā hontīti “asekkhā”ti vuccanti.

Te pana asekkhadhamme khandhavasena idha tidhā vibhajitvā tehi samannā-gamena khiṇāsavassa ānubhāvaṃ vibhāvento bhagavā “**asekkhena sīlakkhandhe-nā**”ti-ādimāha. Tattha **sīlas**saddassa attho heṭṭhā vutto. **Khandhas**saddo pana rāsīmhi paññattiyam ruḥhiyam guṇeti bahūsu atthesu diṭṭhappayogo. Tathā hi “asa-ṅkheyyo appameyyo mahā-udakakkhandhotveva saṅkhyam gacchatī”ti-ādīsu (a. ni. 4.51; 6.37) rāsīmhi āgato. “Addasā kho bhagavā mahantaṃ dārukkhandham gaṅgāya nadiyā sotena vuyhamānan”ti-ādīsu (saṃ. ni. 4.241) paññattiyam. “Cittam mano mānasam hadayam paṇḍaram mano manāyatanaṃ viññāṇam viññāṇakkhandho”ti-ādīsu (dha. sa. 63, 65) ruḥhiyam. “Na kho, āvuso visākha, ari-yena aṭṭhaṅgikena maggena tayo khandhā saṅgahitā, tīhi ca kho, āvuso (..0193) visākha, khandhehi ariyo aṭṭhaṅgiko maggo saṅgahito”ti-ādīsu (ma. ni. 1.462) guṇe. Idhāpi guṇeyeva daṭṭhabbo. Tasmā asekkhena sīlasaṅkhātena guṇenāti attho. **Samannāgatoti** sampayutto samaṅgībhūto. Samādahati etena, sayam vā samādahati, samādhānameva vāti **samādhi**. Pakārehi jānāti yathāsabhāvaṃ paṭi-vijjhatīti **paññā**. Sīlameva khandho **sīlakkhandho**. Sesesupi eseva nayo.

Tattha aggaphalabhūtā sammāvācā, sammākamanto, sammā-ājīvo ca sabhā-veneve asekkho sīlakkhandho nāma, tathā sammāsamādhi asekkho samādhi-kkhandho. Tadupakārakato pana sammāvāyāmasammāsatīyo samādhikkhandhe saṅgaham gacchanti. Tathā sammādiṭṭhi asekkho paññākkhandho. Tadupakāra-kato sammāsaṅkappo paññākkhandhe saṅgaham gacchatīti evamettha aṭṭhapi arahattaphaladhammā tīhi khandhehi saṅgahetvā dassitāti veditabbam.

Yassa ete subhāvitāti yena arahatā ete sīlādayo asekkhadhammakkhandhā subhāvitā suṭṭhu vaḍḍhitā, so ādiccova virocatīti sambandho. “Yassa cete”tipi paṭhanti. Tesañca saddo nipātamattam. Evametasmim vagge paṭhamasutte vaṭṭam, pariyosānasutte vivaṭṭam, itaresu vaṭṭavivaṭṭam kathitam.

Dasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavaggo

1. Puññakiriyavatthusuttavaṇṇanā

60. Dutiyavaggassa paṭhame **puññakiriyavatthūnīti** puṅgabhavaphalaṃ nibbattenti, attano santānaṃ punantīti vā puññāni, puññāni ca tāni hetupaccayehi katta-bbato kiriyā cāti puññakiriyā. Tā eva ca tesam tesam ānisaṃsānaṃ (..0194) vatthubhāvato puññakiriyavatthūni. **Dānamayanti** anupacchinnabhavamūlassa anuggahavasena pūjāvasena vā attano deyyadhammassa paresaṃ pariccāgacetanā diyati etāyāti dānaṃ, dānameva dānamayaṃ. Cīvarādīsu hi catūsu paccayesu annādīsu vā dasasu dānavatthūsu rūpādīsu vā chasu ārammaṇesu taṃ taṃ dentassa tesam uppādanato paṭṭhāya pubbabhāge pariccāgakāle pacchā somanassacittena anussaraṇe cāti tīsu kālesu vuttanayena pavattacetanā dānamayaṃ puññakiriyavatthu nāma.

Sīlamayanti niccasīla-uposathaniyamādivasena pañca, aṭṭha, dasa vā sīlāni samādiyantassa sīlapūraṇatthaṃ pabbajissāmīti vihāraṃ gacchantassa pabbajantassa manorathaṃ matthakaṃ pāpetvā “pabbajito vatamhi sādhu suṭṭhū”ti āvajjentassa saddhāya pātimokkhaṃ paripūrentassa paññāya cīvarādike paccavekkhantassa satiyā āpāthagatesu rūpādīsu cakkhudvārādīni saṃvarantassa vīriyena ājīvaṃ sodhentassa ca pavattā cetanā sīlatīti sīlamayaṃ puññakiriyavatthu nāma.

Tathā paṭisambhidāyaṃ (paṭi. ma. 1.48) vuttena vipassanāmaggena cakkhuṃ aniccato dukkhato anattato vipassantassa sotaṃ, ghānaṃ, jivhaṃ, kāyaṃ, manaṃ. Rūpe ...pe... dhamme, cakkhuvīññāṇaṃ ...pe... manovīññāṇaṃ. Cakkhusamphassaṃ ...pe... manosamphassaṃ, cakkhusamphassajaṃ vedanaṃ ...pe... manosamphassajaṃ vedanaṃ. Rūpasaññaṃ ...pe... dhammasaññaṃ. Jarāmaṇaṃ aniccato dukkhato anattato vipassantassa yā cetanā, yā ca pathavīkasiṇādīsu aṭṭhatiṃsāya ārammaṇesu pavattā jhānacetanā, yā ca anavajjesu kammāyatanasippāyatanavijjāṭṭhānesu paricayamanasikārādivasena pavattā cetanā, sabbā bhāveti etāyāti **bhāvanāmayam** vuttanayena puññakiriyavatthu cāti.

Ekamekañcetha yathārahaṃ pubbabhāgato paṭṭhāya kāyena karontassa kāyakammaṃ hoti, tadatthaṃ vācaṃ nicchārentassa vacīkammaṃ, kāyaṅgaṃ vācaṅgañca acopetvā manasā cintentassa manokammaṃ. Annādīni dentassa cāpi “annadānādīni demī”ti vā dānapāramiṃ āvajjetvā vā dānakāle dānamayaṃ puññakiriyavatthu hoti. Vattasīse ṭhatvā dadato sīlamayaṃ, khayato (..0195) vayato

kammato sammasanam paṭṭhapetvā dadato bhāvanāmayam puññakiriyavatthu hoti.

Aparānipi satta puññakiriyavatthūni- apacitisahagataṃ puññakiriyavatthu veyyāvaccasahagataṃ patti-anuppadānaṃ abbhanumodanaṃ desanāmayam savanamayaṃ diṭṭhijugataṃ puññakiriyavatthūti. Saraṇagamanampi hi diṭṭhijugateneva saṅgayhati. Yam panettha vattabbaṃ, taṃ parato āvi bhavissati.

Tattha vuḍḍhataram disvā paccuggamanapattacīvarapaṭiggahaṇābhivādanama-ggasampadānādivasena **apacāyanasahagataṃ** veditabbaṃ. Vuḍḍhatarānaṃ vattapaṭipattikaraṇavasena, gāmaṃ piṇḍāya pavittamaṃ bhikkhuṃ disvā pattaṃ gahetvā gāme bhikkhaṃ sampādetvā upasaṃharaṇavasena “gaccha bhikkhūnaṃ pattaṃ āharā”ti sutvā vegena gantvā pattāharaṇādivasena ca **veyyāvaccasahagataṃ** veditabbaṃ. Cattāro paccaye datvā pupphagandhādīhi ratanattayassa pūjamaṃ katvā aññaṃ vā tādisamaṃ puññaṃ katvā “sabbasattānaṃ patti hotū”ti pariṇā-mavasena **patti-anuppadānaṃ** veditabbaṃ. Tathā parehi dinnāya pattiyā kevalamaṃ vā parehi kataṃ puññaṃ “sādhu, suṭṭhū”ti anumodanavasena **abbhanumodanaṃ** veditabbaṃ. Attano paguṇadhammaṃ apaccāsīsanto hitajjhāsayena paresamaṃ deseti- idamaṃ **desanāmayam** puññakiriyavatthu nāma. Yam pana eko “evamaṃ maṃ dhammakathikoti jānissanti”ti icchāya ṭhatvā lābhasakkārasilokasannissito dhammaṃ deseti, taṃ na mahapphalaṃ hoti. “Addhā ayaṃ attahitaparahitānaṃ paṭipajjanūpāyo”ti yonisomanasikārapurecārikahitapharaṇena muducittena dhammaṃ suṇāti, idamaṃ **savanamayam** puññakiriyavatthu hoti. Yam paneko “iti maṃ saddhoti jānissanti”ti suṇāti, taṃ na mahapphalaṃ hoti. Diṭṭhiyā ujugamanaṃ **diṭṭhijugataṃ**, “atthi dinnan”ti-ādinayappavattassa sammādassanassa etaṃ adhi-vacanaṃ. Idañhi pubbabhāge vā pacchābhāge vā ñāṇavippayuttampi ujukaraṇa-kāle ñāṇasampayuttameva hoti. Apare panāhu “vijānanapajānanavasena dassanaṃ diṭṭhi kusalañca viññāṇamaṃ kammassakatāññādi ca sammādassanan”-ti. Tattha kusalena viññāṇena ñāṇassa anuppādepi attanā katapuññānussaraṇa-vaṇṇārahavaṇṇanādīnaṃ saṅgaho, kammassakatāññāṇena kammapathasammā-diṭṭhiyā (..0196). Itaram pana diṭṭhijugataṃ sabbesaṃ niyamalakkhaṇamaṃ. Yañhi kiñci puññaṃ karontassa diṭṭhiyā ujubhāveneva taṃ mahapphalaṃ hoti.

Imesaṃ pana sattannaṃ puññakiriyavatthūnaṃ purimehi tīhi dānamayādīhi puññakiriyavatthūhi saṅgaho. Tattha hi apacāyanaveyyāvaccāni silamaye, patti-anuppadāna-abbhanumodanāni dānamaye, dhammadesanāsavanāni bhāvanā-maye, diṭṭhijugataṃ tīsupi. Tenāha bhagavā-

“Tīṇimāni, bhikkhave, puññakiriyavatthūni. Katamāni tīṇi? Dānamayaṃ ...pe... bhāvanāmayam puññakiriyavatthū”ti (a. ni. 8.36).

Ettha ca aṭṭhannaṃ kāmāvacarakusalacetanānaṃ vasena tiṇṇampi puññakiriyavatthūnaṃ pavatti hoti. Yathā hi paguṇamaṃ dhammaṃ parivattentassa ekacce anu-sandhiṃ asallakkhentasseva gacchanti, evamaṃ paguṇamaṃ samathavipassanābhā-vanaṃ anuyuñjantassa antarantarā ñāṇavippayuttacittēnāpi manasikāro pavat-tati. Sabbaṃ taṃ pana mahaggatakusalacetanānaṃ vasena bhāvanāmayameva puññakiriyavatthu hoti, na itarāni. Gāthāya attho heṭṭhā vuttoyeva.

Paṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Cakkhusuttavaṇṇanā

61. Dutiye **cakkhūnīti** cakkhantīti cakkhūni, samavisamaṃ ācikkhantāni viya pavattantīti attho. Atha vā cakkhanaṭṭhena cakkhūni. Kimidaṃ cakkhanaṃ nāma? Assādanaṃ, tathā hi vadanti “madhuṃ cakkhati byañjanaṃ cakkhati”ti imāni ca ārammaṇarasamaṃ anubhavantāni assādentāni viya hontīti cakkhanaṭṭhena cakkhūni. Tāni pana saṅkhepato dve cakkhūni- ñāṇacakkhu, maṃsacakkhu cāti. Tesu **maṃsacakkhu** heṭṭhā vuttameva. **Ñāṇacakkhu** dibbacakkhu, paññācakkhūti idha dvidhā katvā vuttaṃ.

Tattha (..0197) **dibbacakkhūti** dibbasadisattā dibbaṃ. Devatānañhi sucaritakammaṃ nibbattaṃ pittaṃ semharuhirādīhi apalibuddhaṃ upakkilesavimuttatāya dūrepi ārammaṇaggahaṇasamatthaṃ dibbaṃ pasādacakkhu hoti. Idañcāpi vīriyabhāvanābalanibbattaṃ ñāṇacakkhu tādīsamevāti dibbasadisattā dibbaṃ, dibbavīhārasena paṭiladdhattā attano ca dibbavīhārasannissitattā ālokapariggahena mahājutikattā. Tirokuṭṭādigatarūpadassanena mahāgatikattāpi dibbaṃ. Taṃ sabbaṃ saddasatthānusārena veditabbaṃ. Dassanaṭṭhena cakkhukiccakaraṇena cakkhuvivātipi cakkhu, dibbañca taṃ cakkhu cāti dibbacakkhu.

Pajānātīti **paññā**. Kiṃ pajānāti? Cattāri ariyasaccāni “idaṃ dukkhaṃ”ti-ādinā. Vuttañhetuṃ-

“Pajānātīti kho, āvuso, tasmā paññāti vuccati. Kiñca pajānāti? Idaṃ dukkhaṃ”ti-ādi (ma. ni. 1.449).

Aṭṭhakathāyaṃ pana “paññāpanavasena paññā. Kinti paññāpeti? Aniccanti paññāpeti, dukkhanti paññāpeti, anattāti paññāpeti”ti vuttaṃ. Sā panāyaṃ lakkhaṇādito yathāsabhāvapaṭivedhalakkhaṇā, akkhalitapaṭivedhalakkhaṇā vā kusaliṅgāsakhitta-usupaṭivedho viya, visayobhāsanarasā padīpo viya, asammo hapaccupaṭṭhānā araññagatasudesako viya. Visesato panettha āsavakkhayañāṇasaṅkhātā paññā catusaccadassanaṭṭhena **paññācakkhūti** adhippetā. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādi”ti (saṃ. ni. 5.1081; mahāva. 15).

Etesu ca maṃsacakkhu parittaṃ, dibbacakkhu mahaggataṃ, itaraṃ appamāṇaṃ. Maṃsacakkhu rūpaṃ, itarāni arūpāni. Maṃsacakkhu dibbacakkhu ca lokiyāni sāsavāni rūpavisayāni, itaraṃ lokuttaraṃ anāsavaṃ catusaccavisayaṃ. Maṃsacakkhu abyākataṃ, dibbacakkhu siyā kusalaṃ siyā abyākataṃ, tathā paññācakkhu. Maṃsacakkhu kāmāvacaraṃ, dibbacakkhu rūpāvacaraṃ, itaraṃ lokuttaranti evamādi vibhāgā veditabbā.

Gāthāsu **anuttaranti** paññācakkhuṃ sandhāya vuttaṃ. Tañhi āsavakkhayañāṇabhāvato anuttaraṃ. **Akkhāsi purisuttamoti** purisānaṃ uttamo aggo (..0198) sammāsambuddho desesi. **Uppādoti** maṃsacakkhussa pavatti. **Maggoti** upāyo,

dibbacakkhussa kāraṇaṃ. Pakaticakkhumato eva hi dibbacakkhu uppajjati, yasmā kasiṇālokaṃ vaḍḍhetvā dibbacakkhuñāṇassa uppādanaṃ, so ca kasiṇamaṇḍale uggahanimittena vinā natthīti. **Yatoti** yadā. **Ñāṇanti** āsavakkhayañāṇaṃ. Tenevāha “**paññācakkhu anuttaraṃ**”ti. **Yassa cakkhussa paṭilābhāti** yassa ariyassa paññācakkhussa uppattiyā bhāvanāya sabbasmā vaṭṭadukkhato pamuccati parimuccatīti.

Dutiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Indriyasuttavaṇṇanā

62. Tatiye **indriyānī**ti adhipateyyaṭṭhena indriyāni. Yāni hi saha-jātadhammesu issarā viya hutvā tehi anuvattitabbāni, tāni indriyāni nāma. Apica indo bhagavā dhammissaro paramena cittissariyena samannāgato. Tena indena sabbapaṭhamam diṭṭhattā adhigatattā paresaṅca diṭṭhattā desitattā vihitattā gocarabhāvanāsevanāhi diṭṭhattā ca indriyāni. Indam vā maggādhigamassa upanissayabhūtaṃ puññakammaṃ, tassa līṅgānītipi indriyāni. **Anaññātāññassāmīndriyanti** “anamatagge saṃsāre anaññātaṃ anadhigataṃ amatapadaṃ catusaccadhamameva vā jānissāmī”ti paṭipannassa iminā pubbabhāgena uppannaṃ indriyaṃ, sotāpattimaggapaññāyetaṃ adhivacanaṃ. **Aññindriyanti** ājānana-indriyaṃ. Tatrāyaṃ vacanattho- ājānāti paṭhamamaggañāṇena diṭṭhamariyādaṃ anatikkamitvāva jānātīti aññā. Yatheva hi paṭhamamaggapaññā dukkhādisu pariññābhismayādivasena pavattati, tatheva ayampi pavattatīti aññā ca sā yathāvuttenaṭṭhena indriyaṃ cāti aññindriyaṃ. Ājānanaṭṭheneva aññassa vā ariyapuggalassa indriyanti aññindriyaṃ, sotāpattiphalato paṭṭhāya chasu ṭhānesu ñāṇassetam adhivacanaṃ. **Aññātāvindriyanti** aññātāvino catūsu saccesu niṭṭhitaññāṅkiccassa khīṇāsavassa uppajjanato indriyaṭṭhasambhavato ca aññātāvindriyaṃ. Ettha ca paṭhamapacchimāni paṭhamamaggacatutthaphalavasena ekaṭṭhānikāni, itaraṃ itaramaggaphalavasena chaṭṭhānikanti veditabbaṃ.

Gāthāsu (..0199) **sikkhamānassāti** adhisīlasikkhādayo sikkhamānassa bhāventassa. **Ujumaggānusārinoti** ujumaggo vuccati ariyamaggo, antadvayavivajjitattā tassa anussaraṇato ujumaggānusārino, paṭipāṭiyā magge uppādentassāti attho. **Khayasminti** anavasesakilesānaṃ khepanato khayasaṅkhāte aggamagge ñāṇaṃ paṭhamam pureyeva uppajjati. **Tato aññā anantarāti** tato maggañāṇato anantarā arahattaṃ uppajjati. Atha vā **ujumaggānusārinoti** līnuddhaccapatiṭṭhānāyūhanā-dike vajjetvā samathavipassanaṃ yuganaddham katvā bhāvanāvasena pavattaṃ pubbabhāgamaggaṃ anussarantassa anugacchantassa paṭipajjantassa gotrabhūñāṇānantaraṃ

diṭṭhekaṭṭhānaṃ kilesānaṃ khepanato khayasmimṃ sotāpattimagge paṭhamamṃ ñāṇam anaññātaññassāmīndriyaṃ uppajjati. **Tato aññā anantarā**ti tato paṭhamaññāto anantarā anantarato paṭṭhāya yāva aggamaggā aññā aññindriyaṃ uppajjati.

Tato aññā vimuttassāti tato aññā aññindriyato pacchā arahattamaggañāṇānantarā arahattaphalena paññāvimuttiyā aññātāvindriyena vimuttassa. **Ñāṇam ve hoti tādinoti** arahattaphaluppattito uttarakāle iṭṭhāniṭṭhādīsu tādilakkhaṇappattassa khīṇāsavassa paccavekkhaṇañāṇam uppajjati. Kathaṃ uppajjatīti āha **“akuppā me vimutti”**ti. Tassa akuppabhāvassa kāraṇam dasseti **“bhavasamyojanakkhayā”**ti.

Idāni tādisaṃ khīṇāsavaṃ thomento **“sa ve indriyasampanno”**ti tatiyaṃ gāthamāha. Tattha **indriyasampannoti** yathāvutthehi tīhi lokuttarindriyehi samannāgato, suddhehipi vā paṭippassaddhiladdhehi saddhādīhi indriyehi samannāgato paripuṇṇo, tato eva cakkhādīhi suṭṭhu vūpasantehi nibbisevanehi indriyehi samannāgato. Tenāha **“santo”**ti, sabbakilesapariḷāhavūpasamena upasantoti attho. **Santi-pade ratoti** nibbāne abhirato adhimutto. Ettha ca “indriyasampanno”ti etena bhāvitamaggatā, pariññātakkhandhatā cassa dassitā. “Santo”ti etena pahīnakilesatā, “santipade rato”ti etena sacchikatanirodhatāti. Sesam vuttanayameva.

Tatayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Addhāsuttavaṇṇanā

63. Catutthe (..0200) **addhāti** kālā. **Atīto addhāti**-ādīsu dve pariyāyā- suttantapariyāyo, abhidhammapariyāyo ca. Tattha suttantapariyāyena paṭisandhito pubbe atīto addhā nāma, cutito pacchā anāgato addhā nāma, saha cutipaṭisandhīhi tadanantaramṃ paccuppanno addhā nāma. Abhidhammapariyāyena uppādo, ṭhiti, bhaṅgoti ime tayo khaṇe patvā niruddhadhammā atīto addhā nāma, tayopi khaṇe asampattā anāgato addhā nāma, khaṇattayasamaṅgino paccuppanno addhā nāma.

Aparo nayo- ayañhi atītādivibhāgo addhāsantatisamayakhaṇavasena catudhā veditabbo. Tesu addhāvibhāgo vutto. Santativasena sabhāgā eka-utusamuṭṭhānā, ekāhārasamuṭṭhānā ca pubbāpariyavasena vattamānāpi paccuppannā. Tato pubbe visabhāga-utu-āhārasamuṭṭhānā atītā pacchā anāgatā. Cittajā ekavīthi-ekajavana-ekasamāpattisamuṭṭhānā paccuppannā nāma, tato pubbe atītā, pacchā anāgatā. Kammasamuṭṭhānānaṃ pāṭiyekkaṃ santativasena atītādibhedo natthi, tesameva pana utu-āhāracittasamuṭṭhānānaṃ upatthambhakavasena tassa atītādibhāvo veditabbo. Samayavasena ekamuhuttapubbaṇhasāyanharattidivādīsu samayesu santānavasena pavattamānā taṃtaṃsamaye paccuppannā nāma, tato pubbe atītā, pacchā anāgatā. Ayaṃ tāva rūpadhammesu nayo. Arūpadhammesu pana khaṇavasena uppādādikkhaṇattayapariyāpannā paccuppannā, tato pubbe atītā, pacchā anāgatā. Apica atikkantahetupaccayakiccā atītā, niṭṭhitahetukiccā

aniṭṭhitapaccayakiccā paccuppannā, ubhayakiccaṃ asampattā anāgatā. Attano vā kiccakkaṇe paccuppannā, tato pubbe atītā, pacchā anāgatā. Ettha ca khaṇādikathāva nippariyāyā, sesā pariyāyā. Ayañhi atītādibhedo nāma dhammānaṃ hoti, na kālassa. Atītādibhede pana dhamme upādāya paramatthato avijjamānopi kālo idha teneva vohārena atītoti-ādinā vuttoti veditabbo.

Gāthāsu (..0201) **akkheyyasaññinoti** ettha akkhāyati, kathīyati, paññāpīyatīti akkheyyaṃ, kathāvatthu, atthato rūpādayo pañcakkhandhā. Vuttañhetam-

“Atītam vā addhānaṃ ārabba katham katheyya, anāgataṃ vā ...pe... paccuppannaṃ vā addhānaṃ ārabba katham katheyyā”ti (dī. ni. 3.305).

Tathā-

“Yaṃ, bhikkhave, rūpaṃ atītaṃ niruddhaṃ vipariṇataṃ, ‘ahosī’ti tassa saṅkhā, ‘ahosī’ti tassa samaññā, ‘ahosī’ti tassa paññatti; na tassa saṅkhā atthīti, na tassa saṅkhā bhavissati”ti (saṃ. ni. 3.62)-

Evaṃ vuttena niruttipathasuttenapi ettha attho dīpetabbo. Evaṃ kathāvatthubhāvena akkheyyasaṅkhāte khandhapañcake ahanti ca mamanti ca devoti ca manusso ti ca itthīti ca purisoti ca ādinā pavattasaññāvasena akkheyyasaññino, pañcasu upādānakkhandhesu sattapuggalādisaññinoti attho. **Akkheyyasmim** taṇhādīṭṭhiggāhavasena **patīṭṭhitā**, rāgādivasena vā aṭṭhahākārehi patīṭṭhitā. Ratto hi rāgavasena patīṭṭhito hoti, duṭṭho dosavasena, mūḷho mohavasena, parāmaṭṭho dīṭṭhivasena, thāmagato anusayavasena, vinibaddho mānavasena, aniṭṭhaṅgato vicikicchāvasena, vikkhepagato uddhaccavasena patīṭṭhito hotīti.

Akkheyyaṃ apariññāyāti taṃ akkheyyaṃ tebhūmakadhamme tīhi pariññāhi aparījānitvā tassa aparījānanahetu. **Yogamāyanti maccunoti** maraṇassa yogaṃ tena saṃyogaṃ upagacchanti, na viṣaṃyoganti attho.

Atha vā **yoganti** upāyaṃ, tena yojitaṃ pasāritaṃ mārasenaṭṭhāniyaṃ anatta-jālaṃ kilesajālaṃ upagacchantīti vuttaṃ hoti. Tathā hi vuttaṃ-

“na hi no saṅgaram tena, mahāsenena maccunā”ti. (ma. ni. 3.272; jā. 2. 22.121; netti. 103);

Ettāvatā vaṭṭaṃ dassetvā idāni vivaṭṭaṃ dassetuṃ “**akkheyyaṃca pariññāyā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **ca**-saddo byatireke, tena akkheyyaparījānanena laddhabbaṃ vakkhamānameva viṣesaṃ joteti. **Pariññāyā**ti vipassanāsahitāya (..0202) magga-paññāya dukkhanti paricchijja jānitvā, tappaṭibaddhakilesappahānena vā taṃ samatikkamitvā tissannampi pariññānaṃ kiccaṃ matthakaṃ pāpetvā. **Akkhātāraṃ na maññatīti** sabbaso maññanānaṃ pahīnattā khīṇāsavo akkhātāraṃ na maññati, kārakādisabhāvaṃ kiñci attānaṃ na pacceṭṭīti attho. **Phuṭṭho vimokkho manasā, santipadamanuttaranti** yasmā sabbasaṅkhatavimuttattā “vimokkho”ti sabbakilesa-santāpavūpasamanaṭṭhānatāya “santipadan”ti laddhanāmo nibbānadhammo phuṭṭho phusito patto, tasmā akkhātāraṃ na maññatīti. Atha vā “pariññāyā”ti padena dukkhasaccassa pariññābhisaṃmayāṃ samudayasaccassa pahānābhisaṃmayāṃca vatvā idāni “phuṭṭho vimokkho manasā, santipadamanuttaran”ti iminā magganirodhānaṃ bhāvanāsacchikiriyābhisaṃmayāṃ vadati. Tassattho- samucchadavasena sabbakilesehi vimucceṭṭīti **vimokkho**, ariyamaggo. So panassa

maggacittena phuṭṭho phusito bhāvito, teneva anuttaraṃ santipadaṃ nibbānaṃ phuṭṭhaṃ phusitaṃ sacchikatanti.

Akkheyyasampannoti akkheyyanimittaṃ vividhāhi vipattīhi upaddute loke pahīnavipallāsātāya tato suparimutto akkheyyapariññābhinibbattāhi sampattīhi sampanno samannāgato. **Saṅkhāya sevīti** paññāvepullappattiyā cīvarādipaccaye saṅkhāya parituletvāva sevanasīlo, saṅkhātadhammattā ca āpāthagataṃ sabbampi visayaṃ chaḷaṅgupekkhāvasena saṅkhāya sevanasīlo. **Dhammaṭṭhoti** asekkhadhammesu nibbānadhamme eva vā ṭhito. **Vedagūti** veditabbassa catusaccassa pāraṅgatattā vedagū. Evaṃguṇo arahā bhavādīsu katthaci āyatim punabbhavābhāvato manussadevāti saṅkhyam na upeti, apaññattikabhāvameva gacchatīti anupādāparinibbānena desanaṃ niṭṭhāpesi.

Catutthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Duccaritasuttavaṇṇanā

64. Pañcame duṭṭhu caritāni, duṭṭhāni vā caritāni **duccaritāni**. Kāyena duc-caritaṃ, kāyato vā pavattaṃ duc-caritaṃ **kāyaduc-caritaṃ**. Sesesupi eseva nayo (..0203) Imāni ca duc-caritāni paññattiyā vā kathetabbāni kamma-pathahi vā. Tattha paññattiyā tāva kāyadvāre paññattasikkhāpadassa vītikkamo kāyaduc-caritaṃ, vacīdvāre paññattasikkhāpadassa vītikkamo vacīduc-caritaṃ, ubhayattha paññattassa vītikkamo manoduc-caritanti ayaṃ paññattikathā. Pāṇātipātādayo pana tisso cetanā kāyadvārepi, vacīdvārepi, uppannā kāyaduc-caritaṃ, tathā catasso musāvādādīcetanā vacīduc-caritaṃ, abhijjhā, byāpādo, micchādiṭṭhīti tayo cetanāsampayutta-dhammā manoduc-caritanti ayaṃ kamma-pathakathā.

Gāthāyaṃ kamma-pathahappattoyeva pāpadhammo kāyaduc-caritādibhāvena vuttoti tadanñam pāpadhammaṃ saṅgaṇhituṃ “**yañcaññam dosasañhitan**” ti vuttaṃ. Tattha **dosasañhitan**ti rāgādīkilesasaṃhitam. Sesaṃ suviññeyyameva.

Pañcamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sucaritasuttavaṇṇanā

65. Chaṭṭhe suṭṭhu caritāni, sundarāni vā caritāni **sucaritāni**. Kāyena su-caritaṃ, kāyato vā pavattaṃ su-caritaṃ **kāyasucaritaṃ**. Sesesupi eseva nayo. Idhāpi pana paññattivasena, kamma-pathavasena cāti duvidhā kathā. Tattha kāyadvāre paññattasikkhāpadassa avītikkamo kāyasucaritaṃ, vacīdvāre paññattasikkhāpadassa avītikkamo vacīsucaritaṃ, ubhayattha paññattassa avītikkamo manosucaritanti ayaṃ paññattikathā. Pāṇātipātādīhi pana viramantassa uppannā tisso cetanāpi viratīyopi kāyasucaritaṃ, musāvādādīhi viramantassa catasso cetanāpi viratīyopi

vacīsucaritaṃ, anabhijjhā, abyāpādo, sammādiṭṭhīti tayo cetanāsampayutta-
dhammā manosucaritanti ayaṃ kammaṃpathakathā. Sesāṃ vuttanayameva.

Chaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Soceyyasuttavaṇṇanā

66. Sattame (..0204) **soceyyānī**ti sucibhāvā. **Kāyasoceyyanti** kāyasucaritaṃ, vacīmanosoceyyānīpi vacīmanosucaritāneva. Tathā hi vuttaṃ “tatha katamaṃ kāyasoceyyaṃ? Pāṇātipātā veramaṇī”ti-ādi (a. ni. 3.121-122).

Gāthāyaṃ samucchadavasena pahīnasabbakāyaduccarittā kāyena sucīti **kāyasuci**. **Soceyyasampannanti** paṭippassaddhakilesattā suparisuddhāya soceyyasampattiyā upetaṃ. Sesāṃ vuttanayameva.

Sattamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Moneyyasuttavaṇṇanā

67. Aṭṭhame **moneyyānī**ti ettha idhalokaparalokaṃ attahitaparahitañca munātīti muni, kalyāṇaputhujjanena saddhiṃ satta sekkhā arahā ca. Idha pana arahāva adhippeto. Munino bhāvāti **moneyyāni**, arahato kāyavacīmanosamācārā.

Atha vā munibhāvakarā moneyyapaṭipadādhammā moneyyāni. Tesamayaṃ vitthāro-

“Tatha katamaṃ kāyamoneyyaṃ? Tividhakāyaduccaritassa pahānaṃ kāyamoneyyaṃ, tividhaṃ kāyasucaritaṃ kāyamoneyyaṃ, kāyārammaṇe ñāṇaṃ kāyamoneyyaṃ, kāyapariññā kāyamoneyyaṃ, pariññāsahagato maggo kāyamoneyyaṃ, kāyasmiṃ chandarāgappahānaṃ kāyamoneyyaṃ, kāyasaṅkhāra-
nirodhā catutthajjhānasamāpatti kāyamoneyyaṃ.

“Tattha katamaṃ vacīmoneyyaṃ? Catubbidhavacīduccaritassa pahānaṃ vacīmoneyyaṃ, catubbidhaṃ vacīsucaritaṃ, vācārammaṇe ñāṇaṃ, vācāpariññā, pariññāsahagato maggo, vācāya chandarāgappahānaṃ, vacīsaṅkhāranirodhā dutiyajjhānasamāpatti vacīmoneyyaṃ.

“Tattha (..0205) katamaṃ manomoneyyaṃ? Tividhamanoduccaritassa pahānaṃ manomoneyyaṃ, tividhaṃ manosucaritaṃ, manārammaṇe ñāṇaṃ, manopariññā, pariññāsahagato maggo, manasmiṃ chandarāgappahānaṃ, citta-saṅkhāranirodhā saññāvedayitanirodhasamāpatti manomoneyyaṃ”ti (mahāni. 14; cūḷani. mettagūmaṇavapucchāniddeśa 21).

Ninhātapāpakanti aggamaggajalena suṭṭhu vikkhālitapāpamalaṃ.

Aṭṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Paṭhamarāgasuttavaṇṇanā

68. Navame **yassa kassacīti** aniyamitavacanaṃ, tasmā yassa kassaci puggalassa gahaṭṭhassa vā pabbajitassa vā. **Rāgo appahīnoti** rañjanaṭṭhena rāgo samucchedavasena na pahīno, maggena anuppattidhammataṃ na āpādito. Dosamohe-supi eseva nayo. Tattha apāyagamaniyā rāgadosamohā paṭhamamaggena, oḷārikā kāmarāgadosā dutiyamaggena, teyeva anavasesā tatiyamaggena, bhavarāgo avasiṭṭhamoho ca catutthamaggena pahīyanti. Evametesu pahīyantesu tadekaṭṭhato sabbepi kilesā pahīyanteva. Evamete rāgādayo yassa kassaci bhikkhussa vā bhikkhuniyā vā upāsakassa vā upāsikāya vā maggena appahīnā. **Baddho māra-ssāti** kilesamārena baddhoti vuccati. Yadaggena ca kilesamārena baddho, tadaggena abhisaṅkhāramārādīhipi baddhoyeva hoti. **Paṭimukkassa mārapāsoti** paṭimukko assa anena appahīnakilesena puggalena tāyeva appahīnakilesatāya mārapāsasaṅkhāto kilesa attano cittasantāne paṭimukko pavesito, tena sayaṃ bandhāpitoti attho. Atha vā paṭimukko assa bhavēyya mārapāso. Sukkapakkhe **omukka-ssāti** avamukko mocito apanīto assa. Sesam vuttavipariyāyena veditabbaṃ.

Idha gāthā sukkapakkhavaseneva āgatā. Tatrāyaṃ saṅkhepattho- **yassa** ariya-puggalassa rāgadosāvijjā **virājitā** aggamaggena nirodhitā, taṃ bhāvitakāyasīlacittapaññatāya (..0206) bhāvitattesu arahantesu **aññataram** abbhantaram ekaṃ **brahmabhūtam** brahmaṃ vā seṭṭhaṃ arahattaphalaṃ pattam. Yathā aññe khīṇā-savā pubbūpanissayasampattisamannāgatā hutvā āgatā, yathā ca te antadvayarahitāya sīlasamādhipaññākkhandhasahagatāya majjhimāya paṭipadāya nibbānaṃ gatā adhigatā. Yathā vā te khandhādīnaṃ tathalakkhaṇaṃ yāthāvato paṭivijjhimsu, yathā ca te tathadhamme dukkhādayo aviparītato abbhāññimsu, rūpādike ca visaye yathā te diṭṭhamattādivaseneva passimsu, yathā vā pana te aṭṭha anariya-vohāre vajjetvā ariyavohāravaseneva pavattavācā, vācānurūpañca pavattakāyā, kāyānurūpañca pavattavācā, tathā ayampi ariyapuggaloti **tathāgatam**, catusacca-buddhatāya **buddham**, puggalaveraṃ kilesaveraṃ attānuvādādibhayañca atikka-

ntanti **verabhayātitaṃ**. Sabbesaṃ kilesābhisaṅkhārādīnaṃ pahīnattā **sabbappahāyinaṃ** buddhādayo ariyā **āhu** kathenti kittentīti.

Navamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dutiyarāgasuttavaṇṇanā

69. Dasame atarīti tiṇṇo, na tiṇṇo **atiṇṇo**. **Samuddanti** saṃsārasamuddaṃ, cakkhāyatanādisamuddaṃ vā. Tadubhayampi duppūraṇaṭṭhena samuddo viyāti samuddaṃ. Atha vā samuddanaṭṭhena samuddaṃ, kilesavassanena sattasantānassa kilesasadanatoti attho. **Savīcinti** kodhūpāyāsavīcihi savīciṃ. Vuttañhetam “vīcibhayanti kho, bhikkhu, kodhūpāyāsassetam adhivacanan”ti (itivu. 109; ma. ni. 2.162). **Sāvaṭṭanti** pañcakāmaguṇāvaṭṭehi saha āvaṭṭam. Vuttampi cetam “āvaṭṭabhayanti kho, bhikkhu, pañcannetaṃ kāmaguṇānaṃ adhivacanan”ti (itivu. 109; ma. ni. 2.164; a. ni. 4.122). **Sagahaṃ sarakkhasanti** attano gocaragatānaṃ anattahajananato caṇḍamakaramacchakacchaparakkhasasadisehi visabhāgapuggalehi sahitaṃ. Tathā cāha “sagahaṃ sarakkhasanti kho, bhikkhu, mātugāmassetaṃ adhivacanan”ti (itivu. 109). **Atarīti** maggapaññānāvāya yathāvuttaṃ samuddaṃ uttari. **Tiṇṇoti** nittiṇṇo. **Pāraṅgatoti** (..0207) tassa samuddassa pāraṃ paratīraṃ nirodhaṃ upagato. **Thale tiṭṭhatīti** tato eva saṃsāramahoghaṃ kāmādimahoghañca atikkamivā thale paratīre nibbāne bāhitapāpabrāhmaṇo tiṭṭhatīti vuccati.

Idhāpi gāthā sukkapakkhavaseneva āgatā. Tattha **ūmibhayanti** yathāvutta-ūmibhayaṃ, bhāyitabbaṃ etasmāti taṃ ūmi bhayaṃ. **Duttaranti** duratikkamaṃ. **Accatārīti** atikkami.

Saṅgātigoti rāgādīnaṃ pañcannaṃ saṅgānaṃ atikkantattā pahīnattā saṅgātigo. **Atthaṅgato so na pamāṇametīti** so evaṃbhūto arahā rāgādīnaṃ pamāṇakaradhammānaṃ accantameva atthaṃ gatattā atthaṅgato, tato eva silādidhammakhandhapāripūriyā ca “edisō silena samādhinā paññāyā”ti kenaci pamiṇitum asakkuṇeyyo pamāṇaṃ na eti, atha vā anupādisesanibbānasaṅkhātaṃ atthaṃ gato so arahā “imāya nāma gatiyā ṭhito, ediso ca nāmagottenā”ti pamiṇitum asakkuṇeyyātāya pamāṇaṃ na eti na upagacchati. Tato eva **amohayi maccurājaṃ**, tena anubandhitum asakkuṇeyyoti vadāmīti anupādisesanibbānadhātuyāva desanaṃ niṭṭhāpesi. Iti imasmim vagge paṭhamapañcamachattesu vaṭṭam kathitaṃ, dutiyasattama-atṭhamesu vivaṭṭam, sesesu vaṭṭavivaṭṭam kathitanti veditabbaṃ.

Dasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tatiyavaggo

1. Micchādiṭṭhikasuttavaṇṇanā

70. Tatiyavaggassa paṭhame **diṭṭhā mayāti** mayā diṭṭhā, mama samantacakkhunā dibbacakkhunā cāti dvīhipi cakkhūhi diṭṭhā paccakkhato veditā. Tena anussavādiṃ paṭikkhipati, ayañca attho idāneva pāḷiyaṃ āgamissati. **Kāyaduccaritena samannāgatāti** kāyaduccaritena samaṅgībhūtā. **Ariyānaṃ upavādakāti** buddhādīnaṃ ariyānaṃ antamaso gihisotāpannānampi guṇaparidhaṃsanena abhūtabbhakkhānena upavādakā akkosakā garahakā. **Micchādiṭṭhikāti** (..0208) viparītadassanā. **Micchādiṭṭhikammamādānāti** micchādassanahetu samādinnaṇāvīdhakammā ye ca, micchādiṭṭhimūlakesu kāyakammādisu aññepi samādapenti. Ettha ca vacīmanoduccaritaggaḥaṇeneva ariyūpavādamicchādiṭṭhīsu gahitāsu punavacanaṃ mahāsāvajjabhāvadassanatthaṃ nesaṃ. Mahāsāvajjo hi ariyūpavādo ānantariyasadiso. Yathāha-

“Seyyathāpi, sārīputta, bhikkhu sīlasampanno, samādhisampanno, paññāsampanno, diṭṭheva dhamme aññaṃ ārādheyya; evaṃsampadamidaṃ, sārīputta, vadāmi taṃ vācaṃ appahāya, taṃ cittaṃ appahāya, taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissajjitvā yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye”ti (ma. ni. 1.149).

Micchādiṭṭhito ca mahāsāvajjatarāṃ nāma aññaṃ natthi. Yathāha-

“Nāhaṃ, bhikkhave, aññaṃ ekadhammampi samanupassāmi, yaṃ evaṃ mahāsāvajjatarāṃ yathayidaṃ, bhikkhave, micchādiṭṭhi. Micchādiṭṭhiparamāni, bhikkhave, vajjāni”ti (a. ni. 1.310).

Taṃ kho paṇāti-ādi yathāvuttassa atthassa attapaccakkhabhāvaṃ daḥataraṃ katvā dassetuṃ āradhaṃ. Tampi suviññeyyameva.

Gāthāsu **micchā manāṃ paṇidhāyāti** abhijjhādīnaṃ vasena cittaṃ ayoniso ṭhapetvā. **Micchā vācañca bhāsiyāti** micchā musāvādādivasena vācaṃ bhāsitvā. **Micchā kammāni katvānāti** paṇātipātādivasena kāyakammāni katvā. Atha vā **micchā manāṃ paṇidhāyāti** micchādiṭṭhivasena cittaṃ viparītaṃ ṭhapetvā. Sesa-padadvayepi eseva nayo. Idānissa tathā duccaritacaraṇe kāraṇaṃ dasseti **appa-**ssutoti, attano paresaṅca hitāvahena sutena virahitoti attho. **Apuññakaroti** tato eva ariyadhammassa akovidatāya kibbisakārī pāpadhammo. **Appasmim idha jīviteti** idha manussaloke jīvite atiparitte. Tathā cāha “yo ciraṃ jīvati, so vassasataṃ appaṃ vā bhiyyo”ti (dī. ni. 2.93; saṃ. ni. 1.145), “appamāyu manussānan”ti (saṃ. ni. 1.145; mahāni. 10) ca. Tasmā bahussuto sappañño sīghaṃ puññāni katvā saggūpago nibbānapatitṭho (..0209) vā hoti. Yo pana appassuto apuññakaro, kāyassa bhedaṃ duppañño nirayaṃ so upapajjatīti.

Paṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sammādiṭṭhikasuttavaṇṇanā

71. Dutiye paṭhamasutte vuttavipariyāyena attho veditabbo.

Dutiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Nissaraṇiyasuttavaṇṇanā

72. Tatiye **nissaraṇiyā**ti nissaraṇapaṭisaṃyuttā. **Dhātuyoti** sattaṣuññasabhāvā. **Kāmānanti** kilesakāmānañceva vatthukāmānañca. Atha vā **kāmānanti** kilesakāmānaṃ. Kilesakāmato hi nissaraṇā vatthukāmehipi nissaraṇaṃyeva hoti, na aññathā. Vuttañhetam-

“Na te kāmā yāni citrāni loke,
saṅkapparāgo purisassa kāmo;
tiṭṭhanti citrāni tatheva loke,
athettha dhīrā vinayanti chandan”ti. (a. ni. 6.63);

Nissaraṇanti apagamo. **Nekkhammanti** paṭhamajjhānaṃ, visesato taṃ asubhārammaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Yo pana taṃ jhānaṃ pādakaṃ katvā saṅkhāre sammāsivā tatiyamaggaṃ patvā anāgāmmaggena nibbānaṃ sacchikaroti, tassa cittaṃ accantameva kāmehi nissaṭanti idaṃ ukkaṭṭhato kāmānaṃ nissaraṇaṃ veditabbaṃ. **Rūpānanti** rūpadhammānaṃ, visesena saddhiṃ ārammaṇehi kusalavipākakiriyābhedaṭṭo sabbesaṃ rūpāvacaradhammānaṃ. **Āruppanti** arūpāvacarajjhānaṃ. Keci pana “kāmānaṃ”ti padassa “sabbesaṃ kāmāvacaradhammānaṃ”ti atthaṃ vadanti. “Nekkhammaṃ”ti ca “pañca rūpāvacarajjhānāni”ti. Taṃ atṭhakatthāsu (..0210) natthi, na yujjati ca. **Bhūnti** jātaṃ. **Saṅkhatanti** samecca sambhuyya paccayehi kataṃ. **Paṭiccasamuppannanti** kāraṇato nibbattaṃ. Tīhipi padehi tebhūmake dhamme anavasesato pariyādiyati. **Nirodhoti** nibbānaṃ. Ettha ca paṭhamāya dhātuyā kāmapariññā vuttā, dutiyāya rūpapariññā, tatiyāya sabba-saṅkhatapariññā sabbabhavasamatikkamo vutto.

Gāthāsu **kāmanissaraṇaṃ ñatvā**ti “idaṃ kāmanissaraṇaṃ- evañca kāmato nissaraṇaṃ”ti jānitvā. Atikkamati etenāti atikkamo, atikkamanūpāyo, taṃ **atikkamaṃ** āruppaṃ ñatvā. Sabbe saṅkhārā samanti vūpasamanti etthāti **sabbasaṅkhārasamatho**,

nibbānaṃ, taṃ **phusaṃ** phusanto. Sesama heṭṭhā vuttanayameva.

Tatīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Santatarasuttavaṇṇanā

73. Catutthe **rūpehīti** rūpāvacaradhammehi. **Santatarāti** atisayena santā. Rūpāvacaradhammā hi kilesavikkhambhanato vitakkādi-oḷārikaṅgappahānato samādhībhūmibhāvato ca santā nāma, āruppā pana tehipi aṅgasantatāya ceva ārammaṇasantatāya ca atisayena santavuttikā, tena santatarāti vuttā. **Nirodhoti** nibbānaṃ. Saṅkhārāvasesasukhumabhāvappattitopi hi catutthāruppato phalasa-māpattiyova santatarā kilesadarathapaṭipassaddhito nibbānārammaṇato ca, kimaṅgaṃ pana sabbasaṅkhārasamatho nibbānaṃ. Tena vuttaṃ “āruppehi nirodho santataro” ti.

Gāthāsu **rūpūpagāti** rūpabhavūpagā. Rūpabhavo hi idha rūpanti vutto, “rūpūpattiyā maggaṃ bhāveti” ti-ādīsu viya. **Arūpaṭṭhāyinoti** arūpāvacarā. **Nirodham appajānantā, āgantāro punabbhavanti** etena rūpārūpāvacaradhammehi nirodhassa santabhāvameva dasseti. **Arūpesu asaṅghitāti** arūparāgena arūpabhavesu appatiṭṭhahantā, tepi parijānantāti attho. **Nirodhe ye vimuccantīti** ettha **yeti** nipātamattaṃ. Sesama heṭṭhā vuttanayameva.

Catutthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Puttasuttavaṇṇanā

74. Pañcame (..0211) **puttāti** atrajā orasaputtā, dinnakādayopi vā. **Santoti** bhavantā **saṃvijjamānā lokasminti** imasmim loke upalabbhamānā. Atthibhāvena santo, pākaṭabhāvena vijjamānā. **Atijātoti** attano guṇehi mātāpitaro atikkamivā jāto, tehi adhikaguṇoti attho. **Anujātoti** guṇehi mātāpitūnaṃ anurūpo hutvā jāto, tehi samānaguṇoti attho. **Avajātoti** guṇehi mātāpitūnaṃ adhamo hutvā jāto, tehi hīnaguṇoti attho. Yehi pana guṇehi yutto mātāpitūnaṃ adhiko samo hīnoti ca adhippeto, te vibhajivā dassetuṃ “**kathaṅca, bhikkhave, putto atijāto hoti**” ti kathetukamyatāya pucchamaṃ katvā “**idha, bhikkhave, puttassā**” ti-ādinā niddeso āraddho.

Tattha **na buddham saraṇaṃ gatāti**-ādīsu **buddhoti** sabbadhammesu appaṭihataññāṇanimittānuttaravimokkhādhigamaparibhāvitaṃ khandhasantānaṃ, sabbaññutaññāṇapadaṭṭhānaṃ vā saccābhisambodhiṃ upādāya paññattiko sattātisayo buddho. Yathāha-

“Buddhoti yo so bhagavā sayambhū anācariyako pubbe ananussutesu dhammesu sāmaṃ saccāni abhisambujjhi, tattha ca sabbaññutaṃ patto, balesu ca vasībhāvan” ti (cūḷani. pārāyanatthutīgāthāniddesa 97; paṭi. ma. 1.161)-

Ayaṃ tāva atthato buddhavibhāvanā.

Byañjanato pana savāsanāya kilesaniddāya accantavigamena buddhavā paṭibuddhavāti buddho, buddhiyā vā vikasitabhāvena buddhavā vibuddhavāti buddho, bujjhitāti buddho, bodhetāti buddhoti evamādinā nayena veditabbo. Yathāha-

“Bujjhitā saccānīti buddho, bodhetā pajāyāti buddho, sabbaññutāya buddho, sabbadassāvitāya buddho, anaññaneyyatāya buddho, visavitāya buddho, khīṇāsavaśaṅkhātena buddho, nirupakkilesasaṅkhātena buddho, ekantavītarāgoti buddho, ekantavītadosoti (..0212) buddho, ekantavītamohoti buddho, ekantani-kkilesoti buddho, ekāyanamaggaṃ gatoti buddho, eko anuttaraṃ sammāsa-mbodhiṃ abhisambuddhoti buddho, abuddhivihatattā buddhipaṭilābhāti buddho, buddhoti cetāṃ nāmaṃ na mātārā kataṃ, na pitarā kataṃ, na bhātārā kataṃ, na bhaginiyā kataṃ, na mittāmaccehi kataṃ, na ñātisālohitehi kataṃ, na sama-ṇabrāhmaṇehi kataṃ, na devatāhi kataṃ, atha kho vimokkantikametaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ bodhiyā mūle saha sabbaññutaññāṇassa paṭilābhā sacchikā paññatti, yadidaṃ buddho”ti (cūḷani. pārāyanatthutigāthāni-ddesa 97; paṭi. ma. 1.162).

Hiṃsatīti **saraṇaṃ**, sabbāṃ anattaṃ apāyadukkhaṃ sabbāṃ saṃsāradukkhaṃ hiṃsati vināseti viddhaṃsetīti attho. **Saraṇaṃ gatāti** “buddho bhagavā amhākaṃ saraṇaṃ gati parāyaṇaṃ paṭisaraṇaṃ aghassa hantā hitassa vidhātā”ti iminā adhippāyena buddhaṃ bhagavantaṃ gacchāma bhajāma sevāma payirupāsāma. Evaṃ vā jānāma bujjhāmāti evaṃ gatā upagatā buddhaṃ saraṇaṃ gatā. Tappaṭikkhepena na buddhaṃ saraṇaṃ gatā.

Dhammaṃ saraṇaṃ gatāti adhigatamagge sacchikatanirodhe yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne catūsu apāyesu apatamāne katvā dhāretīti dhammo. So atthato ariyamaggo ceva nibbānañca. Vuttañhetā-

“Yāvatā, bhikkhave, dhammā saṅkhatā, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo tesāṃ aggamakkhāyati”ti vitthāro (a. ni. 4.34).

Na kevalaṅca ariyamagganibbānāni eva, apica kho ariyaphalehi saddhiṃ pari-yattidhammo ca. Vuttañhetāṃ chattamāṇavakavimāne-

“Rāgavirāgamanejamasokaṃ,
dhammasaṅkhatamappaṭikūlaṃ;
madhuramimaṃ paguṇaṃ suvibhattaṃ,
dhammamimaṃ saraṇatthamupehī”ti. (vi. va. 887);

Tattha hi **rāgavirāgo**ti maggo kathito, **anejamasokanti** phalaṃ, **dhammasaṅkhatanti** nibbānaṃ, **appaṭikūlaṃ madhuramimaṃ paguṇaṃ suvibhattanti** piṭakattayena vibhattā (..0213) sabbadhammakhandhā kathitā. Taṃ dhammaṃ vuttanayena saraṇanti gatā dhammaṃ saraṇaṃ gatā. Tappaṭikkhepena na dhammaṃ saraṇaṃ gatā.

Diṭṭhisīlasaṅghātena saṃhatoti saṅgho. So atthato aṭṭha-ariyapuggalasaṃmūho. Vuttañhetāṃ tasmīṃ eva vimāne-

“Yattha ca dinna mahapphalaṃ,
catūsu sucīsu purisayugesu;

aṭṭha ca puggala dhammasā te,
saṅghamimaṃ saraṇatthamupehī” ti. (vi. va. 888);

Taṃ saṅghaṃ vuttanayena saraṇanti gatā saṅghaṃ saraṇaṃ gatā. Tappaṭṭi-
kkhepena na saṅghaṃ saraṇaṃ gatāti.

Ettha ca saraṇagamanakosallatthaṃ saraṇaṃ saraṇagamaṇaṃ, yo ca saraṇaṃ
gacchati saraṇagamanappabhedo, phalaṃ, saṃkilesa, bhedo, vodānanti ayaṃ
vidhi veditabbo.

Tattha padatthato tāva hiṃsatīti **saraṇaṃ**, saraṇagatānaṃ teneva saraṇagama-
nena bhayaṃ santāsaṃ dukkhaṃ duggatiṃ parikilesaṃ hanati vināsetīti attho,
ratanattayasetaṃ adhivacanaṃ. Atha vā hite pavattanena ahitā nivattanena ca
sattānaṃ bhayaṃ hiṃsatīti buddho saraṇaṃ, bhavakantārato uttāraṇena assāsa-
dānena ca dhammo, appakānampi kārānaṃ vipulaphalapaṭilābhakaraṇena
saṅgho. Tasmā imināpi pariyāyena ratanattayaṃ saraṇaṃ. Tappasādataggaru-
tāhi vihatakilesa tapparāyaṇatākārappavatto cittuppādo **saraṇagamaṇaṃ**. Taṃsa-
maṅgisatto **saraṇaṃ gacchati**, vuttappakārena cittuppādena “etāni me tīṇi rata-
nāni saraṇaṃ, etāni parāyaṇaṃ” ti evaṃ upetīti attho. Evaṃ tāva saraṇaṃ saraṇa-
gamaṇaṃ, yo ca saraṇaṃ gacchatīti idaṃ tayaṃ veditabbaṃ.

Pabhedato pana duvidhaṃ saraṇagamaṇaṃ- lokiyaṃ, lokuttarañca. Tattha loku-
ttaraṃ diṭṭhasaccānaṃ maggakkhaṇe saraṇagamanupakkilesasamucchedena
āramaṇato nibbānāramaṇaṃ hutvā kiccato sakalepi ratanattaye ijjhati, lokiyaṃ
puthujjanānaṃ saraṇagamanupakkilesavikkhambhanaena āramaṇato buddhādi-
guṇāramaṇaṃ hutvā ijjhati. Taṃ atthato buddhādīsu vatthūsu saddhāpaṭilābho
(..0214), saddhāmūlikā ca sammādiṭṭhi dasasu puññakiriyavatthūsu diṭṭhijuka-
mmanti vuccati.

Tayidaṃ catudhā pavattati- attasanniyyātanena, tapparāyaṇatāya, sissabhāvū-
pagamaṇena, paṇipātenāti. Tattha **attasanniyyātanam** nāma “ajja ādiṃ katvā
ahaṃ attānaṃ buddhassa niyyātemi, dhammassa, saṅghassa” ti evaṃ buddhā-
dīnaṃ attapariccajanaṃ. **Tapparāyaṇam** nāma “ajja ādiṃ katvā ahaṃ buddhapa-
rāyaṇo, dhammaparāyaṇo, saṅghaparāyaṇo iti maṃ dhārehi” ti evaṃ tappaṭṭisara-
ṇabhāvo tapparāyaṇatā. **Sissabhāvūpagamaṇam** nāma “ajja ādiṃ katvā ahaṃ
buddhassa antevāsiko, dhammassa, saṅghassa iti maṃ dhāretū” ti evaṃ sissabhā-
vassa upagamaṇaṃ. **Paṇipāto** nāma “ajja ādiṃ katvā ahaṃ abhivādanapaccuṭṭhā-
na-añjalikammaśāmicikammaṃ buddhādīnaṃ eva tiṇṇaṃ vatthūnaṃ karomi iti
maṃ dhāretū” ti evaṃ buddhādīsu paramanipaccakāro. Imesañhi catunnaṃ ākā-
rānaṃ aññataraṃ karontena gahitaṃ eva hoti saraṇagamaṇaṃ.

Apica “bhagavato attānaṃ pariccajāmi, dhammassa, saṅghassa attānaṃ pari-
ccajāmi, jīvitaṃ pariccajāmi, pariccatto eva me attā jīvitañca, jīvitapariyantikaṃ
buddhaṃ saraṇaṃ gacchāmi, buddho me saraṇaṃ tāṇaṃ leṇaṃ” ti evampi attasa-
nniyyātanam veditabbaṃ. “Satthārañca vatāhaṃ passeyyaṃ, bhagavantameva
passeyyaṃ; sugatañca vatāhaṃ passeyyaṃ, bhagavantameva passeyyaṃ;
sammāsambuddhañca vatāhaṃ passeyyaṃ; bhagavantameva passeyyaṃ” ti (saṃ.
ni. 2.154) evaṃ mahākassapattherassa saraṇagamaṇaṃ viya sissabhāvūpaga-

manam daṭṭhabbam.

“So aham vicarissāmi, gāmā gāmaṃ purā puram;

namassamāno sambuddham, dhammassa ca sudhammatan”ti. (saṃ. ni. 1.246; su. ni. 194)–

Evaṃ āḷavakādīnaṃ saraṇagamaṇaṃ viya tapparāyaṇatā veditabbā. “Atha kho, brahmāyu, brāhmaṇo uṭṭhāyāsanaṃ ekamsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā bhagavato pādesu siraṣā nipatitvā bhagavato pādāni mukhena ca paricumbati, pāṇīhi ca parisambāhati, nāmañca sāveti ‘brahmāyu aham, bho gotama, brāhmaṇo, brahmāyu aham, bho gotama, brāhmaṇo’”ti (ma. ni. 2.394) evaṃ paṇipāto daṭṭhabbo.

So (..0215) panesa ñātibhayācariyadakkhiṇeyyavasena catubbidho hoti. Tattha dakkhiṇeyyapaṇipātena saraṇagamaṇaṃ hoti, na itarehi. Seṭṭhavaseneva hi saraṇaṃ gayhati, seṭṭhavasena bhijjati. Tasmā yo “ayameva loke sabbasattuttamo aggadakkhiṇeyyo”ti vandati, teneva saraṇaṃ gahitaṃ hoti, na ñātibhayācariyasaññāya vandantena. Evaṃ gahitasaraṇassa upāsakassa vā upāsikāya vā aññatitthiyesu pabbajitampi “ñātako me ayan”ti vandato saraṇaṃ na bhijjati, pageva apabbajitaṃ. Tathā rājānaṃ bhayena vandato. So hi raṭṭhapūjitattā avandiyamāno anatthampi kareyyāti. Tathā yaṃkiñci sippaṃ sikkhāpakaṃ titthiyampi “ācariyo me ayan”ti vandatopi na bhijjati. Evaṃ saraṇagamaṇassa pabhedo veditabbo.

Ettha ca lokuttarassa saraṇagamaṇassa cattāri sāmaññaphalāni vipākaphalaṃ, sabbadukkhakkhaya ānisaṃsaphalaṃ. Vuttañhetam–

“Yo ca buddhañca dhammañca, saṅghañca saraṇaṃ gato;
cattāri ariyasaccāni, sammappaññāya passati.

“Dukkhaṃ dukkhasamuppādaṃ, dukkhassa ca atikkamaṃ;
ariyaṃ catṭhaṅgikaṃ maggaṃ, dukkhūpasamagāmiṇaṃ.

“Etaṃ kho saraṇaṃ khemaṃ, etaṃ saraṇamuttamaṃ;
etaṃ saraṇamāgama, sabbadukkhā pamuccatī” ti. (dha. pa. 190-192);

Apica niccato anupagamanādīnipi etassa ānisaṃsaphalaṃ veditabbaṃ. Vutta-
ñhetam-

“Aṭṭhānametaṃ, bhikkhave, anavakāso, yaṃ diṭṭhisampanno puggalo kañci
saṅkhāraṃ niccato upagaccheyya, sukhato upagaccheyya, kañci dhammaṃ
attato upagaccheyya, mātaraṃ jīvitā voropeyya, pitaraṃ jīvitā voropeyya, ara-
hantaṃ jīvitā voropeyya, duṭṭhacitto tathāgatassa lohitaṃ uppādeyya, saṅghaṃ
bhindeyya, aññaṃ satthāraṃ uddiseyya netaṃ ṭhānaṃ vijjati” ti (ma. ni. 3-
128; a. ni. 1.268-276; vibha. 809).

Lokiyassa (..0216) pana saraṇagamanassa bhavasampadāpi bhogasampa-
dāpi phalameva. Vuttañhetam-

“Ye keci buddhaṃ saraṇaṃ gatāse,
na te gamissanti apāyabhūmiṃ;
pahāya mānusaṃ dehaṃ,
devakāyaṃ paripūressanti” ti. (saṃ. ni. 1.37);

Aparampi vuttaṃ-

“Atha kho sakko devānamindo asītiyā devatāsahashehi saddhiṃ yenāyasmā
mahāmoggallāno tenupasaṅkami ...pe... ekamantaṃ ṭhitaṃ kho sakkaṃ devā-
namindaṃ āyasmā mahāmoggallāno etadavoca- ‘sādhu kho, devānaminda,
buddhaṃ saraṇagamaṇaṃ hoti. Buddhaṃ saraṇagamaṇaṃ hetu kho, devāna-
minda, evamidhekacce sattā kāyassa bhedaṃ paraṃ maraṇā sugatiṃ saggam
lokaṃ upapajjanti. Te aññe deve dasahi ṭhānehi adhigaṇhanti- dibbena āyunā,
dibbena vaṇṇena, dibbena sukkena, dibbena yasena, dibbena ādhipateyyena,
dibbehi rūpehi, dibbehi saddehi, dibbehi gandhehi, dibbehi rasehi, dibbehi
phoṭṭhabbehi ...pe... dhammaṃ, saṅghaṃ ...pe... phoṭṭhabbehi” ti (saṃ. ni.
4.341).

Velāmasuttādivasenapi (a. ni. 9.20) saraṇagamanassa phalaviseso veditabbo.
Evaṃ saraṇagamanassa phalaṃ veditabbaṃ.

Lokiyasaraṇagamaṇaṃ cettha tīsu vatthūsu aññāṇasaṃsayamicchāññāṇādīhi
saṃkilissati, na mahājutikaṃ hoti na mahāvipphāraṃ. Lokuttarassa pana saṃki-
leso natthi. Lokiyassa ca saraṇagamanassa duvidho bhedo- sāvajjo, anavajjo ca.
Tattha sāvajjo aññasatthārādīsu attasanniyyātanādīhi hoti, so aniṭṭhaphalo. Ana-
vajjo kālakiriyāya, so avipākattā aphalo. Lokuttarassa pana nevatti bhedo. Bhava-
ntarepi hi ariyasāvako aññaṃ satthāraṃ na uddisatīti evaṃ saraṇagamanassa
saṃkilesa ca bhedo ca veditabbo.

Vodānampi (..0217) ca lokiyasseva yassa hi saṃkilesa, tasseva tato vodānena
bhavitabbaṃ. Lokuttaraṃ pana niccavodānamevāti.

Pāṇātipātāti ettha pāṇassa saraseneva patanasabhāvassa antarā eva atipā-
tanaṃ atipāto, saṅhikaṃ patitum adativā siṅhaṃ pātanti attho. Atikkamma vā

satthādihi abhibhavitvā pātanaṃ atipāto, pāṇaghātoti vuttaṃ hoti. **Pāṇoti** cettha khandhasantāno, yo sattoti vohariyati, paramatthato rūpārūpajīvitindriyaṃ. Rūpajīvitindriye hi vikopite itarampi taṃsambandhatāya vinassatīti. Tasmim̐ pana pāṇe pāṇasaññino jīvitindriyupacchedaka-upakkamasamuṭṭhāpikā kāyavacīdvārānaṃ aññataradvārappavattā vadhakacetanā **pāṇātipāto**. Yāya hi cetanāya pavattamānassa jīvitindriyassa nissayabhūtesu upakkamakaraṇahetukamahābhūtapaccayā uppajjanakamahābhūtā purimasadisā na uppajjanti, visadisā eva uppajjanti, sā tādisappayogasamuṭṭhāpikā cetanā pāṇātipāto. Laddhūpakkamāni hi bhūtāni purimabhūtāni viya na visadānīti samānajātiyānaṃ kāraṇāni na hontīti. “Kāyavacīdvārānaṃ aññataradvārappavattā”ti idaṃ manodvāre pavattāya vadhakacetanāya pāṇātipātatasambhavadassanaṃ. Kulumbasuttepi hi “idhekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā iddhimā ceto vasippatto aññissā kucchigataṃ gabbhaṃ pāpakena manasā anupekkhitā hoti”ti vijjāmayiddhi adhippetā. Sā ca vacīdvāraṃ muñcitvā na sakkā nibbattetunti vacīdvāravaseneva nippajjati. Ye pana “bhāvanāmayiddhi tattha adhippetā”ti vadanti, tesam̐ vādo kusalattikavedanattikavitakkattikabhūmantarehi virujjhati.

Svāyaṃ pāṇātipāto guṇarahitesu tiracchānagatādīsu khuddake pāṇe appasāvajjo, mahāsārīre mahāsāvajjo. Kasmā? Payogamahantatāya. Payogasamattepi vatthumahantatādīhi mahāsāvajjo, guṇavantesu manussādīsu appaguṇe pāṇe appasāvajjo, mahāguṇe mahāsāvajjo. Sarīraguṇānaṃ pana samabhāve sati kilesānaṃ upakkamānañca mudutāya appasāvajjo, tibbatāya mahāsāvajjo.

Ettha ca payogavatthumahantatādīhi mahāsāvajjatā tehi paccayehi uppajjamānāya cetanāya balavabhāvato veditabbā. Yathādhippetassa payogassa (..0218) sahasā nipphādanavasena sakiccasādhikāya bahukkhattum̐ pavattajavanehi laddhāsevanāya ca sannīṭṭhāpakacetanāya payogassa mahantabhāvo. Satipi kadāci khuddake ceva mahante ca pāṇe payogassa samabhāve mahantaṃ hanantassa cetanā tibbatarā uppajjatīti vatthumahantatāpi cetanāya balavabhāvassa kāraṇaṃ. Iti ubhayampetaṃ cetanābalavabhāvene va mahāsāvajjatāya hetu hoti. Tathā hantabbassa mahāguṇabhāve tattha pavatta-upakāracetanā viya khattavisesanipphattiyā apakāracetanāpi balavatī tibbatarā uppajjatīti tassa mahāsāvajjatā daṭṭhabbā. Tasmā payogavatthu-ādipaccayānaṃ amahattepi guṇamahantatādipaccayehi cetanāya balavabhāvavaseneva mahāsāvajjatā veditabbā.

Tassa pāṇo, pāṇasaññitā, vadhakacittaṃ, upakkamo, tena maraṇanti pañca sambhārā. Pañcasambhārayutto pāṇātipātoti pañcasambhārāvinimutto daṭṭhabbo. Tesu pāṇasaññitāvadhakacittāni pubbabhāgiyānīpi hontī, upakkamo vadhakacetanāsamūṭṭhāpito. Tassa cha payogā- sāhatthiko, āṇattiko, nissaggiyo, thāvaro, vijjāmayo, iddhimayo. Tesu sahatthena nibbatto sāhatthiko. Paresam̐ āṇāpanavasena pavatto āṇattiko. Ususatti-ādīnaṃ nissajjanavasena pavatto nissaggiyo. Opātakhaṇanādivasena pavatto thāvaro. Āthabbanīkādinam̐ viya mantaparijappanapayogo vijjāmayo. Dāṭhākoṭṭanādīnaṃ viya kammavipākajiddhimayo.

Etthāha- khaṇe khaṇe nirujjhanasabhāvesu sañkhāresu, ko hantā, ko vā haññati? Yadi cittacetāsikasantāno, so arūpitāya na chedanabhedanādivasena

vikopanasamattho, nāpi vikopanīyo, atha rūpasantāno, so acetanatāya kaṭṭhakali-
ṅgarūpamoti na tattha chedanādinā pāṇātipāto labbhati, yathā matasarīre. Payo-
gopi pāṇātipātassa yathāvutto paharaṇappahārādiko atītesu saṅkhāresu
bhaveyya anāgatesu paccuppannesu vā. Tattha na tāva atītesu anāgatesu ca
sambhavati tesaṃ avijjamānasabhāvattā, paccuppannesu (..0219) ca saṅkhā-
rānaṃ khaṇikattā saraseneva nirujjhanasabhāvattāya vināsābhimukhesu nippayo-
jano payogo siyā, vināsassa ca kāraṇarahitattā na paharaṇappahārādippayogahe-
tukam maraṇam, nirīhattā ca saṅkhārānaṃ kassa so payogo, khaṇikabhāvena
vadhādhippāyasamakārameva bhijjanakassa yāva kiriyāpariyosānakālamana-
vaṭṭhānato kassa vā pāṇātipāto kammabandhoti?

Vuccate- yathāvuttavadhakacetanāsamaṅgī saṅkhārānaṃ puñjo sattasaṅkhāto
hantā. Tena pavattitavadhappayoganimittam apagatusmāviññāṇajīvitindriyo
matoti vohārassa vatthubhūto yathāvuttavadhappayogākaraṇe pubbe viya
uddham pavattanāraho rūpārūpadhammapuñjo haññati, cittacetāsikasantāno eva
vā. Vadhappayogāvisayabhāvepi tassa pañcavokārabhave rūpasantānādhīnavu-
ttitāya bhūtarūpesu katappayogavasena jīvitindriyavicchedena sopi vicchijjati na
pāṇātipātassa asambhavo, nāpi ahetuko, na ca payogo nippayojano. Paccuppa-
nnesu saṅkhāresu katappayogavasena tadanantaram uppajjanārahassa saṅkhā-
rakalāpassa tathā anuppattito khaṇikānañca saṅkhārānaṃ khaṇikamaraṇassa
idha maraṇabhāvena anadhippetattā santatimaraṇassa ca yathāvuttanayena
sahetukabhāvato na ahetukam maraṇam, nirīhakesupi saṅkhāresu yathāpa-
ccayam uppajjitvā atthibhāvamatteneva attano attano anurūpaphaluppādananiya-
tāni kāraṇāniyeva karontīti vuccati, yathā padīpo pakāsetīti, tatheva ghātakavo-
hāro. Na ca kevalassa vadhādhippāyasahabhuno cittacetāsikakalāpassa pāṇāti-
pāto icchito, santānavasena vattamānasseva pana icchitoti attheva pāṇātipātena
kammabandho. Santānavasena vattamānānañca padīpādīnam atthakiriyāsiddhi
dissatīti. Ayañca vicāraṇā adinnādānādīsipi yathāsambhavam vibhāvetabbā.
Tasmā **pāṇātipātā**. Na paṭiviratāti **appaṭiviratā**.

Adinnassa ādānam **adinnādānam**, parassa haraṇam theyyam corikāti vuttam
hoti. Tattha **adinnanti** parapariggahitam, yattha paro yathākāmakāritam āpajjanto
adaṇḍāraho anupavajjo ca hoti. Tasmim parapariggahite (..0220) parapariggahita-
saññino tadādāyaka-upakkamasamuṭṭhāpikā theyyacetanā adinnādānam. Tam
hīne parasantake appasāvajjam, paṇīte mahāsāvajjam. Kasmā? Vatthupaṇītatāya.
Tathā khuddake parasantake appasāvajjam, mahante mahāsāvajjam. Kasmā?
Vatthumahantatāya payogamahantatāya ca. Vatthusamatte pana sati guṇādhi-
kānam santake vatthusmim mahāsāvajjam, taṃtaṃguṇādhikam upādāya tato tato
hīnaguṇassa santake vatthusmim appasāvajjam. Vatthuguṇānam pana sama-
bhāve sati kilesānam payogassa ca mudubhāve appasāvajjam, tibbabhāve mahā-
sāvajjam.

Tassa pañca sambhārā- parapariggahitam, parapariggahitasaññitā, theyya-
cittam, upakkamo, tena haraṇanti. Cha payogā sāhatthikādayova. Te ca kho yathā-
nurūpam theyyāvahāro, pasayhāvahāro, parikappāvahāro, paṭicchannāvahāro,

kusāvahāroti imesaṃ avahārānaṃ vasena pavattā. Ettha ca mantaparijappanena parasantakaharaṇaṃ vijjāmayo payogo. Vinā mantena tādīsena iddhānubhāvasiddhena kāyavacīpayogena parasantakassa ākaḍḍhanaṃ iddhimayo payogoti veditabbo.

Kāmesūti methunasamācāresu. **Micchācāroti** ekantanindito lāmakācāro. Lakkhaṇato pana asaddhammādhippāyena kāyadvārappavattā agamanīyaṭṭhānavītikkamacetanā **kāmesu micchācāro**. Tattha agamanīyaṭṭhānaṃ nāma purisānaṃ tāva māturakkhitādayo dasa, dhanakkītādayo dasāti vīsati itthiyo, itthīsu pana dvinnaṃ sārakkhasaparidaṇḍānaṃ, dasannañca dhanakkītādīnanti dvādasannaṃ itthīnaṃ aññapurisā. Svāyaṃ micchācāro silādiguṇarahite agamanīyaṭṭhāne appasāvajjo, silādiguṇasampanne mahāsāvajjo. Guṇarahitepi ca abhibhavitvā micchācarantassa mahāsāvajjo, ubhinnaṃ samānacchandatāya appasāvajjo. Samānacchandabhāvepi kilesānaṃ upakkamānañca mudutāya appasāvajjo, tibbatāya mahāsāvajjo. Tassa cattāro sambhārā- agamanīyavatthu, tasmīṃ sevanacittaṃ, sevanapayogo, maggenamaggappaṭipatti-adhivāsananti. Tattha attano ruciyā pavattitassa tayo, balakkārena pavattitassa tayoti anavasesaggahaṇena cattāro daṭṭhabbā, atthasiddhi pana tīheva. Eko payogo sāhatthikova.

Musāti (..0221) visaṃvādanapurekkhārassa atthabhañjako kāyavacīpayogo, visaṃvādanādhippāyena panassa paravisaṃvādakakāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā **musāvādo**. Aparo nayo **musāti** abhūtaṃ vatthu, **vādoti** tassa bhūtato tacchato viññāpanaṃ. Tasmā atathaṃ vatthuṃ tathato paraṃ viññāpetukāmassa tathāviññāpanapayogasamuṭṭhāpikā cetanā **musāvādo**.

So yamatthaṃ bhañjati, tassa appatāya appasāvajjo, mahantatāya

mahāsāvajjo. Apica gahaṭṭhānaṃ attano santakaṃ adātukāmatāya natthi ādina-
yappavatto appasāvajjo, sakkhinā hutvā atthabhañjanavasena vutto mahāsāvajjo.
Pabbajitānaṃ appakampi telaṃ vā sappiṃ vā labhitvā hasādhippāyena “ajja
gāme telaṃ nadī maññe sandati”ti pūraṇakathānayaena pavatto appasāvajjo, adi-
ṭṭhaṃyeva pana “diṭṭhan”ti-ādinā nayaena vadantānaṃ mahāsāvajjo. Tathā yassa
atthaṃ bhañjati, tassa appaguṇatāya appasāvajjo, mahāguṇatāya mahāsāvajjo.
Kilesānaṃ mudutibbatāvasena ca appasāvajjamahāsāvajjatā labbhateva.

Tassa cattāro sambhārā- atthaṃ vatthu, viṣaṃvādanacittaṃ, tajjo vāyāmo,
parassa tadatthavijānananti. Viṣaṃvādanādhippāyena hi payoge katepi parena
tasmiṃ atthe aviññāte viṣaṃvādanassa asijjhanato parassa tadatthavijānanampi
eko sambhāro veditabbo. Keci pana “abhūtavacanaṃ, viṣaṃvādanacittaṃ,
parassa tadatthavijānananti tayo sambhārā”ti vadanti. Sace pana paro dandha-
tāya vicāretvā tamatthaṃ jānāti, sanniṭṭhāpakacetanāya pavattatā kiriyāsamuṭṭhā-
pakacetanākkhaṇeyeva musāvādakammunā bajjhati.

Surāti piṭṭhasurā, pūvasurā, odanasurā, kiṇṇapakkhittā, sambhārasaṃyuttāti
pañca surā. **Merayanti** pupphāsavo, phalāsavo, madhvāsavo, guḷāsavo sambhāra-
saṃyuttoti pañca āsavā. Tadubhayampi madaniyaṭṭhena **majjaṃ**. Yāya cetanāya
taṃ pivati, sā pamādakāraṇattā **pamādaṭṭhānaṃ**. Lakkhaṇato pana yathāvuttassa
surāmerayasaṅkhātassa majjassa bijato paṭṭhāya madavasena kāyadvārappa-
vattā pamādacetanā **surāmerayamajjapamādaṭṭhānaṃ**. Tassa majjabhāvo, pātu-
kamyatācittaṃ, tajjo vāyāmo, ajjhoharaṇanti cattāro sambhārā. Akusalacitteneva
cassa pātabbato ekantena sāvajjabhāvo (..0222). Ariyasāvakaṇaṃ pana vatthuṃ
ajānantānampi mukhaṃ na pavisati, pageva jānantānaṃ. Aḍḍhapasatamattassa
pānaṃ appasāvajjaṃ, addhāḷhakamattassa pānaṃ tato mahantaṃ mahāsāvajjaṃ,
kāyasañcālanasamatthaṃ bahuṃ pivitvā gāmaghātakādikammaṃ karontassa
mahāsāvajjameva. Pāpakammañhi paṇātipātaṃ patvā khīṇāsava mahāsāvajjaṃ,
adinnādānaṃ patvā khīṇāsavassa santake mahāsāvajjaṃ, micchācāraṃ patvā
khīṇāsavāya bhikkhuniyā vītikkame, musāvādaṃ patvā musāvādena saṅgha-
bhede, surāpānaṃ patvā kāyasañcālanasamatthaṃ bahuṃ pivitvā gāmaghātakā-
dikammaṃ mahāsāvajjaṃ. Sabbehipi cetehi musāvādena saṅghabhedova mahā-
sāvajjo. Tañhi katvā kappamā niraya paccati.

Idāni etesu sabhāvato, ārammaṇato, vedanato, mūlato, kammato, phalatoti
chahi ākārehi vinicchayo veditabbo. Tattha **sabhāvato** paṇātipātādayo sabbepi
cetanāsabhāvāva. **Ārammaṇato** paṇātipāto jīvitindriyārammaṇato saṅkhārāra-
mmaṇo, adinnādānaṃ sattārammaṇaṃ vā saṅkhārārammaṇaṃ vā, micchācāro
phoṭṭhabbavasena saṅkhārārammaṇo, sattārammaṇoti eke. Musāvādo sattāra-
mmaṇo vā saṅkhārārammaṇo vā, surāpānaṃ saṅkhārārammaṇaṃ. **Vedanato**
paṇātipāto dukkhavedano, adinnādānaṃ tivedanaṃ, micchācāro sukhamajjhatta-
vasena dvivedano, tathā surāpānaṃ. Sanniṭṭhāpakacittena pana ubhayampi
majjhattavedanaṃ na hoti. Musāvādo tivedano. **Mūlato** paṇātipāto dosamohava-
sena dvimūlako, adinnādānaṃ musāvādo ca dosamohavasena vā lobhamohava-
sena vā, micchācāro surāpānañca lobhamohavasena dvimūlaṃ. **Kammato** musā-

vādoyevettha vacīkammaṃ, sesaṃ catubbidhampi kāyakammameva. **Phalato** sabbepi apāyūpapattiphalā ceva sugatīyampi appāyukatādinānāvidha-anīṭṭha-phalā cāti evamettha sabhāvādito vinicchayo veditabbo.

Appaṭiviratāti samādānaviratiyā sampattaviratiyā ca abhāvena na paṭiviratā. **Dussilāti** tato eva pañcasīlamattassāpi abhāvena nissilā. **Pāpadhammāti** lāmaka-dhammā, hīnācārā. **Pāṇātipātā paṭiviratoti** (..0223) sikkhāpadasamādānena pāṇātipātato virato, ārakā ṭhito. Esa nayo sesesupi.

Idhāpi pāṇātipātāveramaṇi-ādīnaṃ sabhāvato ārammaṇato, vedanato, mūlato, kammato, samādānato, bhedato, phalato ca viññātabbo vinicchayo. Tattha **sabhāvato** pañcapi cetanāyopi honti viratīyopi, virativasena pana desanā āgatā. Yā pāṇātipātā viramantassa “yā tasmīṃ samaye pāṇātipātā ārati viratī”ti evaṃ vuttā kusalacittasampayuttā virati. Sā pabhedato tividhā- sampattavirati, samādānavirati, samucchavedaviratīti. Tattha asamādinna-sikkhāpadānaṃ attano jātivayabāhusaccādīni paccavekkhitvā “ayuttametāṃ amhākaṃ kātun”ti sampattavattumaṃ avī-tikkamantānaṃ uppajjamānā virati **sampattavirati** nāma. Samādinna-sikkhāpadānaṃ sikkhāpadasamādāne taduttari ca attano jīvitampi pariccajitvā vatthumaṃ avī-tikkamantānaṃ uppajjamānā virati **samādānavirati** nāma. Ariyamaggasampayuttā pana virati **samucchavedavirati** nāma, yassā uppattito paṭṭhāya ariyapuggalānaṃ “pāṇaṃ ghāteṣāma”ti cittampi na uppajjati. Tāsu samādānavirati idhādhippetā.

Ārammaṇato pāṇātipātādīnaṃ ārammaṇāneva etesaṃ ārammaṇāni. Vī-tikkamītabbatoyeva hi virati nāma hoti. Yathā pana nibbānārammaṇo ariyamaggo kilese pajahati, evaṃ jīvitindriyādi-ārammaṇāyeva ete kusaladhammā pāṇātipātādīni dussīlyāni pajahanti. **Vedanato** sabbāpi sukhavedanāva.

Mūlato ñāṇasampayuttacittena viramantassa alobha-adosa-amohavasena timūlā honti, ñāṇavippayuttacittena viramantassa alobha-adosavasena dvimūlā. **Kammato** musāvādā veramaṇi vacīkammaṃ, sesā kāyakammaṃ. **Samādānato** aññassa garuṭṭhāniyassa santike taṃ alabhantena sayameva vā pañca sīlāni ekajjhaṃ pāṭiyekkaṃ vā samādiyantena samādinnaṃ honti. **Bhedato** gahaṭṭhānaṃ yaṃ yaṃ vī-tikkantaṃ, taṃ tadeva bhijjati, itaraṃ na bhijjati. Kasmā? Gahaṭṭhā hi anibaddhasīlā honti, yaṃ yaṃ sakkonti, taṃ tadeva rakkhanti. Pabbajitānaṃ pana ekasmiṃ vī-tikkante sabbāni bhijjantīti.

Phalatoti (..0224) pāṇātipātā veramaṇiyā cettha aṅgapaccaṅgasampannatā, ārohapariṇāhasampatti, javanasampatti, suppatiṭṭhitapādatā, cārutā, mudutā, sucitā, sūratā, mahabbalatā, vissaṭṭhavacanatā, sattānaṃ piyamanāpatā, abhijja-parisatā, acchambhitā, duppadhamṣiyatā, parūpakkamena amaraṇatā, mahāparivāratā, suvaṇṇatā, susaṇṭhānatā, appābādhatā, asokatā, piyamanāpehi avippa-yogo, dīghāyukatāti evamādīni phalāni.

Adinnādānā veramaṇiyā mahādhanadhaññatā, anantabhogātā, thirabhogātā, icchitānaṃ bhogānaṃ khippaṃ paṭilābho, rājādīhi asādhāraṇabhogātā, uḷārabhogātā, tattha tattha jeṭṭhakabhāvo, natthibhāvassa ajānanatā, sukhavihāritāti evamādīni.

Abrahmacariyā veramaṇiyā vigatapaccatthikatā, sabbasattānaṃ piyamanāpatā,

annapānavatthacchādanādīnaṃ lābhitā, sukhasupanatā, sukhapāṭibujjhanatā, apāyabhayavimokkha, itthibhāvanapūṃsakabhāvānaṃ abhabbatā, akkodhanatā, saccakāritā, amaṅkutā, ārādhanaśukhatā, paripuṇṇindriyatā, paripuṇṇalakkhaṇatā, nirāsaṅkatā, apposukkatā, sukhavihāritā, akutoḥhayatā, piyavippayogābhāvoti evamādīni. Yasmā pana micchācārāveramaṇiyā phalānīpi ettheva antogaḍhāni, tasmā (abrahmacariyā veramaṇiyā).

Musāvādā veramaṇiyā vippasannindriyatā, vissaṭṭhamadhurabhāṇitā, samasita-suddhadantatā, nātithūlatā, nātikisatā, nātirassatā, nātidīghatā, sukhasamphassaṭṭā, uppalagandhamukhatā, sussūśakaparisatā, ādeyyavacanatā, kamaladalaśadisamudulohitanujivhatā, alīnatā, anuddhatatāti evamādīni.

Surāmerayamajjapamādatṭhānā veramaṇiyā atītānāgatapaccuppannesu kiccakaraṇīyesu appamādatā, ṇāṇavantatā, sadā upaṭṭhitassatitā, uppannesu kiccakaraṇīyesu ṭhānuppattikapaṭibhānavantatā, analasatā, ajaḷatā, anumattatā, acchambhitā, asārambhītā, anissukitā, amaccharitā, saccavāditā, apisuṇa-apharusa-asamphappalāpavāditā, kataññūtā, kataveditā, cāgavantatā, sīlavantatā, ujukatā, akkodhanatā, hīrottappasampannatā (..0225), ujuditṭhitā, mahantatā, paṇḍitatā, atthānatthakusalatāti evamādīni phalāni. Evamettha paṇātipātāveramaṇi-ādīnampi sabhāvādito vinicchayo veditabbo.

Sīlavāti yathāvuttapañcasīlavasena sīlavā. **Kalyāṇadhammoti** sundaradhammo, saraṇagamana-paridīpitāya diṭṭhisampattiyā sampanna-paññoti attho. Yo pana putto mātāpitūsu assaddhesu dussīlesu ca sayampi tādiso, sopi avajātoyevāti veditabbo. Assaddhiyādayo hi idha avajātabhāvassa lakkhaṇaṃ vuttā, te ca tasmim saṃvijjanti. Mātāpitaro pana upādāya puttassa atijātādibhāvo vuccatīti.

Yo hoti kulagandhanoti kulacchedako kulavināsako. Chedanattho hi idha gandhasaddo, “uppalagandhapaccatthikā”ti-ādīsu (pārā. 65) viya. Keci pana “kula-dhammasano”ti paṭhanti, so evattho.

Ete kho puttā lokasminti ete atijātādayo tayo puttā eva imasmim sattaloke puttā nāma, na ito vinimuttā atthi. Imesu pana **ye bhavanti upāsakā** ye saraṇagamana-sampattiyā upāsakā bhavanti kammassakatāñāṇena kammaśsa kovīdā, te ca paṇḍitā paññavanto, pañcasīladasāsīlena **sampannā** paripuṇṇā. Yācakānaṃ vacanaṃ jānanti, tesam mukhākāradassaneneva adhippāyapūraṇatoti **vadaññū**, tesam vā “dehī”ti vacanaṃ sutvā “ime pubbe dānaṃ adatvā evambhūtā, mayā pana evaṃ na bhavitabban”ti tesam pariccāgena tadatthaṃ jānantīti vadaññū, paṇḍitānaṃ vā kammassakatādidīpakam vacanaṃ jānantīti vadaññū. “Padaññū”ti ca paṭhanti, padāniyā pariccāgasīlāti attho. Tato eva vigatamaccherama-lattā **vītamaccharā**. **Abbhaghanāti** abbhasaṅkhātā ghanā, ghanameghapaṭalā vā **mutto candoviya**, upāsakādīparisāsu khattiyādīparisāsu ca virocāre virocanti, sobhantīti attho.

Pañcamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Avuṭṭhikasuttavaṇṇanā

75. Chaṭṭhe (..0226) **avuṭṭhikasamoti** avuṭṭhikameghasamo. Ekacco hi megho satapaṭalasaḥassapaṭalo hutvā uṭṭhahitvā thananto gajjanto vijjotanto ekaṃ udakabindumpi apātetvā vigacchati, tathūpamo ekacco puggaloti dassento āha “avuṭṭhikasamo”ti. **Padesavassīti** ekadesavassimeghasamo. Padesavassī viyāti hi padesavassī. Ekacco ekasmiṃyeva ṭhāne ṭhitesu manussesu yathā ekacce tementi, ekacce na tementi, evaṃ mandaṃ vassati, tathūpamaṃ ekaccaṃ puggalaṃ dasseti “padesavassī”ti. **Sabbathābhivassīti** sabbasmiṃ pathavīpabbatasamuddā-dike jagatippadese abhivassimeghasamo. Ekacco hi sakalacakkavāḷagabbhaṃ pattharivā sabbathakameva abhivassati, taṃ cātuddīpikamahāmeghaṃ ekaccassa puggalassa upamaṃ katvā vuttaṃ “sabbathābhivassī”ti.

Sabbesānanti sabbesaṃ, ayameva vā pāṭho. **Na dātā hotīti** adānasīlo hoti, thaddhamaccharitāya na kassaci kiñci detīti attho. Idāni dānassa khettaṃ deyyadhammañca vibhāgena dassetuṃ “**samaṇabrāhmaṇā**”ti-ādimāha. Tattha samitapāpasamaṇā ceva pabbajjamattasamaṇā ca bāhitapāpabrāhmaṇā ceva jātimattabrāhmaṇā ca idha “samaṇabrāhmaṇā”ti adhippetā. **Kapaṇā** nāma duggatā daliddamanussā. **Addhikā** nāma pathāvino paribbayavihīnā. **Vanibbakā** nāma ye “iṭṭhaṃ detha kantaṃ manāpaṃ kālena anavajjaṃ udaggacittā pasannacittā, evaṃ dentā gacchatha sugatiṃ, gacchatha brahmalokaṃ”ti-ādinā nayena dāne niyojantā dānassa vaṇṇaṃ thomentā vicaranti. **Yācakā** nāma ye kevalaṃ “muṭṭhimattaṃ detha, pasatamattaṃ detha, sarāvamattaṃ dethā”ti appakampi yācamānā vicaranti. Tattha samaṇabrāhmaṇaggahaṇena guṇakhettaṃ upakārikhettañca dasseti, kapaṇādiggahaṇena karuṇākhettaṃ. **Annanti** yaṃkiñci khādanīyaṃ bhojanīyaṃ. **Pānanti** ambapānādipānakaṃ. **Vatthanti** nivāsanapārupanādi-acchādanaṃ. **Yānanti** rathavayhādi antamaso upāhanaṃ upādāya gamanasādhanaṃ. **Mālāti** ganthitāganthitabhedaṃ sabbhaṃ pupphaṃ. **Gandhanti** yaṃkiñci gandhajātaṃ pisitaṃ apisitaṃ gandhūpakaraṇaṃca. **Vilepananti** chavirāgakaraṇaṃ.

Seyyāti mañcapīṭhādi ceva pāvārakojavādi ca sayitabbavatthu. Seyyaggahaṇena cettha āsanampi gahitanti daṭṭhabbam. **Āvasathanti** vātātapādiparissayavino-danam patissayam. **Padīpeyyanti** dīpakapallikādīpadīpūpakaraṇam.

Evam (..0227) **kho, bhikkhaveli** vijjamānēpi deyyadhamme paṭiggāhakānam evam dātabbavattum sabbena sabbam adento puggalo avassikameghasadi so hoti. Idam vuttam hoti- bhikkhave, yathā so megho satapaṭalasaḥassapaṭalo hutvā uṭṭhahitvā na kiñci vassi vigacchati, evameva yo uḷāram vipulañca bhogam saṃharitvā geham āvasanto kassaci kaṭacchumattam bhikkham vā uḷūkamattam yāgum vā adatvā vigacchati, vivaso maccuvasam gacchati, so avuṭṭhikasamo nāma hotīti. Iminā nayena sesesupi nigamanam veditabbam. Imesu ca tisu pug-galesu paṭhamo ekamseneva garahitabbo, dutiyo pasamsaniyo, tatiyo, pasamsaniya-taro. Paṭhamo vā ekanteneva sabbanihīno, dutiyo majjhimo, tatiyo uttamoti veditabbo.

Gāthāsu **samaṇeti** upayogavasena bahuvacanam tathā sesesupi. **Laddhānāti** labhitvā, samaṇe dakkhiṇeyye pavāretvā puṭṭho na saṃvibhajati. **Annam pānañca bhojananti** annam vā pānam vā aññam vā bhuñjitabbayuttakam bhojanam, tam na saṃvibhajati. Ayañhettha sañkhepattho- yo atthikabhāvena upagate sampatiṅgā-hake labhitvā annādinā saṃvibhāgamattampi na karoti, kiṃ so aññam dānam dassati, **tam** evarūpam thaddhamacchariyam **purisādhamam** nihīnapuggalam paṇḍitā **avuṭṭhikasamoti āhu** kathayantīti.

Ekaccānam na dadāti vijjamānēpi mahati dātabbadhamme ekesam sattānam tesu kodhavasena vā, deyyadhamme lobhavasena vā na dadāti. **Ekaccānam pave-cchatīti** ekesamyeva pana dadāti. **Medhāvinoti** paññavanto paṇḍitā janā.

Subhikkhavācoti yo upagatānam yācakānam “annam detha, pānam dethā”ti-ā-dinā tam tam dāpeti, so sulabhabhikkhatāya subhikkhā vācā etassāti subhikkhāvāco. “Subhikkhavassī”tipi paṭhanti. Yathā loko subhikkho hoti, evam sabbathā-bhivassitamahāmegho subhikkhavassī nāma hoti. Evamayampi mahādānehi sabbathābhivassī subhikkhavassīti. **Āmodamāno pakiretīti** tuṭṭhahaṭṭhamānaso sahatthena dānam dento paṭiggāhakakhetto deyyadhammam pakirento viya hoti, vācāyapi “**detha dethā**”ti **bhāsati**.

Idāni (..0228) nam subhikkhavassitabhāvam dassetum “**yathāpi megho**”ti-ādi vuttam. Tatrāyam sañkhepattho- yathā mahāmegho paṭhamam mandaniggho-sena thanayitvā puna sakalanadīkandarāni ekaninnādam karonto gajjayitvā pava-ssati, sabbathakameva vārinā udakena thalam ninnañca abhisandanto pūreti ekogham karoti, **evameva** idha imasmim satta-loke ekacco uḷārapuggalo sabbasa-matāya so mahāmegho viya vassitabbatā **tādiso** yathā dhanam **uṭṭhānādhigatam** attano uṭṭhānavīriyābhinibbattam hoti, evam analaso hutvā tañca **dhammena** ñāyena **saṃharitvā** tannibbattena annena pānena aññena ca deyyadhammena **patte** sampatte **vanibbake sammā** sammadeva desakālānurūpañceva icchānurū-pañca **tappeti** sampavāretīti.

Chaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sukhapatthanāsuttavaṇṇanā

76. Sattame **sukhānī**ti sukhanimittāni. **Patthayamānoti** icchamāno ākaṅkhamāno. **Sīlanti** gahaṭṭhasīlaṃ pabbajitasīlañca. Gahaṭṭho ce gahaṭṭhasīlaṃ, pabbajito ce catupārisuddhisīlanti adhippāyo. **Rakkheyāti** samādiyitvā avitikkamanto sammadeva gopeyya. **Pasaṃsā me āgacchatū**ti “mama kalyāṇo kittisaddo āgacchatū”ti icchanto paṇḍito sappañño sīlaṃ rakkheyya. Sīlavato hi gahaṭṭhassa tāva “asuko asukakulassa putto sīlavā kalyāṇadhammo saddho pasanno dāyako kāraṅko”ti-ādinā parisamajjhe kalyāṇo kittisaddo abbhuggacchatī, pabbajitassa “asuko nāma bhikkhu sīlavā vattasampanno sorato sukhasaṃvāso sagāravo sappatisso”ti-ādinā ...pe... abbhuggacchatīti. Vuttañhetam-

“Puna caparaṃ, gahapatayo, sīlavato sīlasampannassa kalyāṇo kittisaddo abbhuggacchatī”ti (a. ni. 5.213; udā. 76; mahāva. 285).

Tathā (..0229)-

“Ākaṅkheyya ce, bhikkhave, bhikkhu- ‘sabrahmacārīnaṃ piyo cassaṃ manāpo, garu ca bhāvanīyo cā’ti, sīlesvevassa paripūrakārī”ti-ādi (ma. ni. 1.65).

Bhogā me uppajantūti ettha gahaṭṭhassa tāva sīlavato kalyāṇadhammassa yena yena sippaṭṭhānena jīvikam kappeti- yadi kasiyā, yadi vaṇijjāya, yadi rājaporisena, taṃ taṃ yathākālaṃ yathāvidhiñca ativiya appamattabhāvato athassa anuppannā ceva bhogā uppajanti, uppannā ca bhogā phātiṃ gamissanti. Pabbajitassa pana sīlacārasampannassa appamādavīhārissa sato sīlasampannassa sīlasampadāya appicchatādiguṇesu ca pasannā manussā uḷāruḷāre paccaye abhiharanti, evamassa anuppannā ceva bhogā uppajanti, uppannā ca thirā honti. Tathā hi vuttaṃ-

“Puna caparaṃ, gahapatayo, sīlavā sīlasampanno appamādādhikaraṇaṃ mahantaṃ bhogakkhandhaṃ adhigacchatī”ti (a. ni. 5.213; udā. 76; mahāva. 285).

Tathā-

“Ākaṅkheyya ce, bhikkhave, bhikkhu- ‘lābhī assa cīvarapiṇḍapātāsenāsana-gilānapaccayabhesajjaparikkhārānaṃ’ti, sīlesvevassa paripūrakārī”ti (ma. ni. 1.65) ca-

Sesaṃ vuttanayameva.

Gāthāsu **patthayānoti** patthayanto. **Tayo sukheti** tīṇi sukhāni. **Vittalābhanti** dhanalābhaṃ, bhoguppattinti attho. Visesato cettha pasaṃsāya cetasikasukhaṃ, bhogehi kāyikasukhaṃ, itarena upapattisukhaṃ; tathā paṭhamena diṭṭhadhammasukhaṃ, tatiyena samparāyasukhaṃ, dutiyena ubhayasukhaṃ gahitanti vedītabbaṃ.

Idāni pasaṃsādikāraṇassa sīlassa viya pasaṃsādīnampi visesakāraṇaṃ pāpamittaparivajjanaṃ kalyāṇamittasevanañca ādīnavānisamaṃsehi saddhiṃ dassento “**akaronto**”ti-ādimāha. Tattha **saṅkiyoti** pāpasmīṃ parisaṅkitabbo “addhā iminā

pāpaṃ kataṃ vā karissati vā, tathā hesa (..0230) pāpapurisehi saddhiṃ sañcarati”-
ti. **Assāti** imassa pāpajanasevino puggalassa upari, assa vā puggalassa **avaṇṇo**
abhūtopi pāpajanasevitāya **ruhati** virūhiṃ vepullaṃ āpajjati pattharati. **Assāti** vā
bhummatthe sāmivacanaṃ, tasmīṃ puggaleti attho. **Sa ve tādīsako hotīti** yo
yādisaṃ pāpamittaṃ vā kalyāṇamittaṃ vā bhajati upasevati ca, so puggalo
bhūmibhāgavasena udakaṃ viya tādīsova hoti, pāpadhammo kalyāṇadhammo vā
hoti. Kasmā? **Sahavāso hi tādīso**; yasmā sahavāso saṃsaggo uparāgo viya phali-
kamaṇīsu purisa-upanissayabhūtaṃ puggalākāraṃ gāhāpeti, tasmā pāpapugga-
lena saha vāso na kātabboti adhippāyo.

Sevamāno sevamānanti paraṃ pakatisuddhaṃ puggalaṃ kālena kālaṃ
attānaṃ sevamānaṃ sevamāno bhajamāno pāpapuggalo, tena vā seviyamāno.
Samphuṭṭho samphusanti tena pakatisuddhena puggalena sahavāsenā saṃsa-
ggena samphuṭṭho pāpapuggalo sayampi, tathā taṃ phusanto. **Saro diddho**
kalāpaṃ vāti yathā nāma saro visena diddho litto sarakalāpagato sarasamūhasa-
ṅkhātāṃ sarakalāpaṃ attanā phuṭṭhaṃ alittampi upalimpati, evaṃ pāpena **upalepa-**
bhayā dhīroti dhitisampannattā dhīro paṇḍitapuriso pāpasahāyo na bhaveyya.

Pūtimacchaṃ kusaggenāti yathā kucchitabhāvena pūtibhūtaṃ macchaṃ kusa-
tiṇaggena yo puriso **upanayhati** puṭabandhavasena bandhati, tassa te kusā apūti-
kāpi pūtimacchasambandhena pūti duggandhameva vāyanti. **Evaṃ bālūpaseva-**
nāti evaṃsampadā bālajanūpasevanā daṭṭhabbā. **Evaṃ dhīrūpasevanāti** yathā
asurabhinopi pattā tagarasambandhena surabhiṃ vāyanti, evaṃ paṇḍitūpase-
vanā pakatiyā asīlavato sīlasamādānādivasena sīlagandhavāyanassa kāraṇaṃ
hoti.

Tasmāti yasmā akalyāṇamittasevanāya kalyāṇamittasevanāya ca ayaṃ ediso
ādīnavo ānisaṃso ca, tasmā **pattapuṭasseva** palāsapuṭassa viya duggandhasuga-
ndhavatthusamaggena asādhusādhujanasannissayena ca. **Ñatvā sampākamatta-**
noti attano dukkhudrayaṃ sukhudrayaṅca phalanipphattiṃ (..0231) ñatvā jānitvā
asante pāpamitte na upaseveyya, **sante** upasante vantadose pasatthe vā paṇḍite
seveyya. Tathā hi **asanto nirayaṃ nenti, santo pāpenti suggatinti**. Iti bhagavā
paṭhamagāthāya yathāvuttāni tīṇi sukhanimittāni dassetvā tato parāhi pañcahi
gāthāhi paṭipakkhaparivajjanena saddhiṃ pasamāsukhassa āgamaṇaṃ
dassetvā osānagāthāya tiṇṇampi sukhānaṃ āgamanakāraṇena saddhiṃ osāna-
sukhaṃ dasseti.

Sattamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Bhidurasuttavaṇṇanā

77. Aṭṭhame **bhidurāyanti** bhiduro ayaṃ. **Kāyoti rūpakāyo**. So hi aṅgapacca-
ṅgānaṃ kesādīnaṅca samūhaṭṭhena, evaṃ kucchitānaṃ jegucchānaṃ āyo uppa-
ttidesotipi kāyo. Tatrāyaṃ vacanatto- āyanti etthāti āyo. Ke āyanti? Kucchitā

kesādayo. Iti kucchitānaṃ āyotipi kāyo. Atthato pana catusantativasena pavattamānānaṃ bhūtopādāyadhammānaṃ puñjo. Idaṃ vuttaṃ hoti- bhikkhave, ayaṃ caturmahābhūtamayo rūpakāyo bhiduro bhedanasīlo bhedanasabhāvo khaṇe khaṇe viddhaṃsanāsabhāvoti. “Bhindarāyan”tipi pāṭho, so evattho. **Viññānti** tebhūmakam kusalādicittam. Vacanattho pana- taṃ taṃ ārammaṇam vijānātīti viññāṇam. Yañhi sañjānanapajānanavidhuraṃ ārammaṇavijānanam upaladdhi, taṃ viññāṇam. **Virāgadhammanti** virajjanadhammam, palujjanāsabhāvanti attho. **Sabbe upadhīti** khandhūpadhi, kilesūpadhi, abhisāṅkhārūpadhi, pañcakāmaguṇūpadhīti ete “upadhīyati ettha dukkhan”ti upadhisaññitā sabbepi upādānakkhandhakilesābhisaṅkhārāpañcakāmaguṇadhammā hutvā abhāvaṭṭhena **aniccā**, udayabbayappaṭipīḷanaṭṭhena **dukkhā**, jarāya maraṇena cāti dvidhā vipariṇāmetabbasabhāvatāya pakativijāhanaṭṭhena **vipariṇāmadhammā**. Evamettha aniccadassanasukhatāya rūpadhamme viññāṇaṅca visuṃ gahetvā puna upadhivibhāgena sabbepi tebhūmakadhamme ekajjham gahetvā aniccadukkhānupassanā mukhena tathābujjhanakānaṃ puggalānaṃ ajjhāsayena sammāsanaṅkāro.kathito. Kāmañcettha (..0232) lakkhaṇadvayameva pāḷiyam āgataṃ, “yaṃ dukkham, tadanattā”-ti (saṃ. ni. 3.15) pana vacanato dukkhalakkhaṇeneva anattalakkhaṇampi dassitam evāti veditabbaṃ.

Gāthāyaṃ **upadhīsu bhayaṃ disvāti** upadhīsu bhayatupaṭṭhānañāṇavasena bhayaṃ disvā, tesam bhāyitabbataṃ passitvā. Iminā balavavipassanaṃ dasseti. Bhayatupaṭṭhānañāṇameva hi vibhajitvā visesavasena ādīnavānupassanā nibbidānupassanāti ca vuccati. **Jātimaraṇamaccagāti** evam sammāsanto vipassanāñāṇam maggena ghaṭetvā maggaparamparāya arahattaṃ patto jātimaraṇam atīto nāma hoti. Kathaṃ? **Sampatvā paramam santinti** paramam uttamaṃ anuttaram santiṃ sabbasāṅkhārūpasamaṃ nibbānaṃ adhigantvā. Evambhūto ca **kālam kaṅkhati bhāvitatto**ti catunnam ariyamaggānaṃ vasena bhāvanābhīsamayanipphattiyā bhāvitakāyasīlacittapaññattā bhāvitatto maraṇam jīvitaṅca anabhinaṅdanto kevalam attano khandhāparinibbānakālam kaṅkhati udikkhati, na tassa katthaci patthanā hotīti. Tenāha-

“Nābhinandāmi maraṇam, nābhinandāmi jīvitam;

Kālañca paṭikañkhāmi, nibbisaṃ bhatako yathā”ti. (theragā. 606);

Aṭṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Dhātusosaṃsandanasuttavaṇṇanā

78. Navame **dhātusoti** dhātuto. Dhātūti ca ajjhāsayadhātu ajjhāsayasabhāvo adhippeto, yo adhimuttītipi vuccati. **Saṃsandantīti** tāya dhātusabhāgatāya yathādhātu yathā-ajjhāsayam alliyanti ekato honti. **Samentīti** tāya eva samānajjhāsayatāya ekacittā hutvā samāgacchanti aññamaññaṃ bhajanti upasaṅkamanti, attano rucibhāvakhantidiṭṭhiyo vā tattha tattha same karontā pavattanti. **Hīnādhimuttikāti** hīne kāmagaṇḍādi ke adhimutti etesanti hīnādhimuttikā, hīnajjhāsayā. **Kalyāṇādhimuttikāti** kalyāṇe nekkhammādi ke adhimutti etesanti kalyāṇādhimuttikā, paṇitajjhāsayā. Sace hi ācariyupajjhāyā na sīlavanto (..0233), antevāsikasaddhivihārikā ca sīlavanto, te ācariyupajjhāyepi na upasaṅkamanti, attano sadise sārubbhikkhūyeva upasaṅkamanti. Sace pana ācariyupajjhāyā sīlavanto, itare na sīlavanto, tepi na ācariyupajjhāye upasaṅkamanti, attano sadise hīnādhimuttikeyeva upasaṅkamanti. Evaṃ upasaṅkamaṇaṃ pana na kevalaṃ etarahi eva, atha kho atītānāgatepīti dassento “**atītampi, bhikkhave**”ti-ādīmāha. Saṅkhepato saṃkilesadhammesu abhiniviṭṭhā hīnādhimuttikā, vodānadhammesu abhiniviṭṭhā kalyāṇādhimuttikā.

Idaṃ pana dussīlānaṃ dussīlasevanameva, sīlavantānaṃ sīlavantasevanameva, duppaññānaṃ duppaññasevanameva, paññavantānaṃ paññavantasevanameva ko niyāmetīti? Ajjhāsayadhātu niyāmeti. Sambahulā kira bhikkhū ekasmiṃ gāme bhikkhācāraṃ caranti. Te manussā bahuṃ bhattaṃ āharitvā pattāni pūretvā “yathāsabhāgaṃ paribhuñjathā”ti vatvā uyyojesuṃ. Bhikkhū āhaṃsu “āvuso, manussā dhātusaṃyuttakamme payojenti”ti. Evaṃ ajjhāsayadhātu niyāmetīti. Dhātusaṃyuttena ayamatto dīpetabbo- gijjhakūṭapabbatasmiñhi gilānaseyyāya nipanno bhagavā ārakkhatthāya parivāretvā vasantesu sārīputtamoggallānādisu ekamekaṃ attano parisāya saddhiṃ caṅkamantaṃ oloketvā bhikkhū āmantesi “passatha no tumhe, bhikkhave, sārīputtaṃ sambahulehi bhikkhūhi saddhiṃ caṅkamantanti. Evaṃ, bhante. Sabbe kho ete, bhikkhave, bhikkhū mahāpaññā”ti (saṃ. ni. 2.99) sabbaṃ vitthāretabbaṃ.

Gāthāsu **saṃsaggāti** saṃkilesato saḥavāsādivasena samāyogato, atha vā dassanaṃsaṃsaggo, savanaṃsaṃsaggo, samullāpaṃsaṃsaggo, sambhogasaṃsaggo, kāyasaṃsaggoti evaṃ pañcavidhe saṃsagge yato kutoci saṃsaggato. **Vanatho jātoti** kilesaṃ uppanno maggena asamūhato. **Asaṃsaggena chijjatīti** saṃsaggapaṭikkhepena kāyavivekādinā pubbabhāge chijjitvā puna accantāsaṃsaggena samuccedavivekena chijjati pahiyati. Ettāvatā saṅkhepato hīnādhimuttīyā samudayo atthaṅgamo ca dassito hoti.

Yasmā (..0234) pana te saṃsaggā te ca kilesā kosajjavasena uppajjanti ceva

vaḍḍhanti ca, na vīriyārambhavasena, tasmā hīnādhimuttike kusītapuggale vajjetvā kalyāṇādhimuttike āradhāvīriye sevantena asaṃsaggena saṃsaggajo vanatho chinditabboti yathāvuttamatthaṃ vitthārato dassento kusītasevanāya tāva ādīnavam pakāsetum “**parittam dārun**” ti-ādimāha.

Tattha **parittam dārun**ti khuddakam kaṭṭhamayaṃ kullaṃ. **Yathā sīde mahaṇṇa-
veti** yathā khuddakam kullaṃ āruhitvā mahāsamuddam taritukāmo tīram appatvā samuddamajjheyeva sīdeyya, patitvā macchakacchapabhakkho bhaveyya. **Evaṃ kusitam āgamma, sādhujīvipi sīdatīti** evameva kusitam vīriyārambharahitam kilesavasikam puggalam nissāya tena katasamṣaggo sādhujīvipi parisuddhājīvo parisuddhasīlopi samāno hīnasamṣaggato uppannehi kāmavitakkādīhi khajjamāno pāram gantum asamattho saṃsāraṇṇaveyyeva sīdati. **Tasmāti** yasmā evaṃ anattāvaho kusītasamṣaggo, tasmā taṃ āgamma ālasīyānuyogena kucchitam sīdatīti **kusitam**. Tato eva **hīnavīriyam** nibbīriyam akalyāṇamittam **parivajjeyya**. Ekante neva pana kāyavivekādīnañceva tadanāvivekādīnañca vasena **pavivittehi**, tato eva kilesehi ārakattā **ariyehi** parisuddhehi nibbānam paṭipesitattabhāvato **pahitattehi** ārammaṇalakkhaṇūpanijjhānānam vasena jhāyanato **jhāyīhi** sabbakālam paggahitavīriyatāya **āradhāvīriyehi paṇḍitehi** sappaññehiyeva saha āvaseyya saṃvaseyyāti.

Navamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Parihānasuttavaṇṇanā

79. Dasame **parihānāya saṃvattantīti** avuddhiyā bhavanti, maggādhigamassa paripanthāya honti. Adhigatassa pana maggassa parihāni nāma natthi. “Tayo dhammā” ti dhammādhīṭṭhānavasena uddiṭṭhadhamme puggalādhīṭṭhānāya desanāya vibhajanto “**idha, bhikkhave, sekho bhikkhū**” ti-ādimāha.

Tattha kammaṃ āramitabbato ārāmo etassāti **kammārāmo**. Kamme ratoti **kammarato**. Kammārāmatam kammābhiratim anuyutto payuttoti (..0235) **kammārāmatamanuyutto**. Tattha kammaṃ nāma itikattabbaṃ kammaṃ, seyyathidaṃ- cīvaravicāraṇam, cīvarakaraṇam, upatthambhanaṃ, pattatthavikaṃ, aṃsabandhanaṃ, kāyabandhanaṃ, dhamakaraṇam, ādhārakaṃ, pādakathalikaṃ, sammajjanīti evamādīnam upakaraṇānam karaṇam, yañca vihāre khaṇḍaphullādīpaṭisaṅkharāṇam . Ekacco hi etāni karonto sakaladivasam etāneva karoti. Tam sandhāyetam vuttam. Yo pana etesam karaṇavelāyameva etāni karoti, uddesavelāyam uddesam gaṇhāti, sajjhāyavelāyam sajjhāyati, cetiyaṅgaṇavattādīkaraṇavelāyam cetiyaṅgaṇavattādīni karoti, manasikāraṇavelāyam manasikāram karoti sabbatthakakammaṭṭhāne vā pārihāriyakammaṭṭhāne vā, na so kammārāmo nāma. Tassa tam-

“Yāni kho pana tāni sabrahmacārīnam uccāvacāni kiṃkaraṇīyāni, tattha dakkho hoti analaso, tatrūpāyāya vīmaṃsāya samannāgato, alam kātum alam saṃvidhātun” ti (dī. ni. 3.345; a. ni. 10.18)-

Ādinā satthārā anuññātakaraṇameva hoti.

Bhassārāmoti yo bhagavatā paṭikkhittarājakathādivasena rattindivaṃ vītina-meti, ayaṃ bhasse pariyantakārī na hotīti bhassārāmo nāma. Yo pana rattimpi divāpi dhammaṃ katheti, pañhaṃ vissajjeti, ayaṃ appabhasso bhasse pariyanta-kāriyeva. Kasmā? “Sannipatitānaṃ vo, bhikkhave, dvayaṃ karaṇīyaṃ- dhammī vā kathā, ariyo vā tuṅhībhāvo”ti (ma. ni. 1.273) vuttavidhiṃyeva paṭipannoti.

Niddārāmoti yo yāvadatthaṃ udarāvadehakaṃ bhuñjitvā seyyasukhaṃ, passa-sukhaṃ, middhasukhaṃ anuyuñjati, yo ca gacchantopi nisinnopi ṭhitopi thinami-ddhābhibhūto niddāyati, ayaṃ niddārāmo nāma. Yassa pana karajakāyagela-ññaena cittaṃ bhavaṅgaṃ otarati, nāyaṃ niddārāmo, tenevāha-

“Abhijānāmi kho panāhaṃ, aggivessana, gimhānaṃ pacchime māse pacchā-bhattaṃ piṇḍapātappaṭikkanto catugguṇaṃ saṅghāṭiṃ paññāpetvā dakkhiṇena passena sato sampajāno niddaṃ okkamitā”ti (ma. ni. 1.387).

Ettha (..0236) ca puthujjanakalyāṇakopi sekhotveva veditabbo. Tasmā tassa sabbassapi visesādhigamassa itaresaṃ upari visesādhigamassa ca parihānāya vattantīti veditabbaṃ. Sukkapakkhassa vuttavipariyāyena atthavibhāvanā veditabbā.

Gāthāsu **uddhatoti** cittavikkhepakarena uddhaccena uddhato avūpasanto. **Appa-kiccassā**ti anuññātassapi vuttappakārassa kiccassa yuttappayuttakāleyeva kara-ṇato appakicco assa bhavēya. **Appamiddhoti** “divasaṃ caṅkamaṇa nisajjāyā”ti-ā-dinā vuttajāgariyānuyogena niddārahito assa. **Anuddhatoti** bhassārāmatāya uppa-jjanakacittavikkhepassa abhassārāmo hutvā parivajjanena na uddhato vūpasanta-citto, samāhitoti attho. Sesāṃ pubbe vuttanayattā suviññeyyameva. Iti imasmiṃ vagge paṭhamadutiyapañcamachaṭṭhasattama-aṭṭhamanavamesu suttesu vaṭṭaṃ kathitaṃ, itaresu vaṭṭavivaṭṭaṃ.

Dasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatīyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Catutthavaggo

1. Vitakkasuttavaṇṇanā

80. Catutthavaggassa paṭhame **akusalavitakkā**ti akosallasambhūtā vitakkā, micchāvitakkāti attho. **Anavaññattipaṭisaṃyuttoti** ettha **anavaññattī**ti anavaññā parehi attano ahīlitatā aparibhūtā, “aho vata maṃ pare na avajāneyyūn”ti evaṃ pavatto icchācāro, tāya anavaññattiyā paṭisaṃyutto saṃsaṭṭho, taṃ vā ārabha pavatto anavaññattipaṭisaṃyutto vitakko. Tasmā “kathaṃ nu kho maṃ pare

gahaṭṭhā ceva pabbajitā ca na orakato daheyyun” ti sambhāvanakamyatāya icchācāre, ṭhatvā pavattitavitakkassetam adhivacanam. **Lābhasakkārasilokapaṭisaṃyutto**ti cīvarādilābhena ceva sakkārena ca kittisaddena (..0237) ca ārammaṇakaraṇavasena paṭisaṃyutto. **Parānuddayatāpaṭisaṃyutto**ti paresu anuddayatāpatirūpa-kena gehasitapemena paṭisaṃyutto. Yaṃ sandhāya vuttaṃ-

“Saṃsaṭṭho viharati rājūhi rājamahāmattehi brāhmaṇehi gahapatikehi titthiyehi titthiyasāvakehi sahanandī sahasokī, sukhitesu sukhito, dukkhitesu dukkhito, uppannesu kiccakaraṇīyesu attanāva yogaṃ āpajjati” ti (saṃ. ni. 3.3; 4. 241; vibha. 888).

Gāthāsu anavaññattiyā paṭisaṃyutto puggalo **anavaññattisaṃyutto**. Lābhasakkāre gāravo etassa, na dhammeti **lābhasakkāragāravo**. Sukhadukkhesu amā saha bhavāti amaccā, sahāyasadisā upaṭṭhākā. Tehi gehasitapemavasena saha nandanasīlo **sahanandī amaccehi**, iminā parānuddayatāpaṭisaṃyuttaṃ vitakkaṃ dasseti. **Ārā saṃyojanakkhayāti** imehi tīhi vitakkehi abhibhūto puggalo saṃyojanakkhayato arahattato dūre, tassa taṃ dullabhanti attho.

Puttapasunti putte ca pasavo ca. Puttasaddena cettha dārādayo; pasusaddena assamahimsakhattavattahādayo ca saṅgahitā. **Vivāheti** vivāhakārāpane. Iminā āvāhopi saṅgahito. **Samharānīti** pariggahāni, parikkhārasaṅgahānīti attho. “Santhavānī” ti ca paṭhanti, mittasanthavānīti attho. Sabbattha hitvāti sambandho. **Bhabbo so tādiso bhikkhūti** so yathāvuttaṃ sabbaṃ papañcaṃ pariccajitvā yathā satthārā vuttāya sammāpaṭipattiyā, tathā passitabbato tādiso saṃsāre bhayaṃ ikkhatīti **bhikkhu uttamaṃ sambodhiṃ** arahattaṃ pattuṃ arahati.

Paṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sakkārasuttavaṇṇanā

81. Dutiye **sakkārenāti** sakkārena hetubhūtena, atha vā **sakkārenāti** sakkārahetunā, sakkārahetukena vā. Sakkārañhi nissāya (..0238) idhekacce puggalā pāpicchā icchāpakatā icchācāre ṭhatvā “sakkāraṃ nibbattessāmā” ti anekavihitam anesanaṃ appatirūpaṃ āpajjitvā ito cutā apāyesu nibbattanti, apare yathāsakkāraṃ labhitvā tannimittam mānamadamacchariyādivasena pamādam āpajjitvā ito cutā apāyesu nibbattanti. Yaṃ sandhāya vuttaṃ- “sakkārena

abhibhūtā pariyādinnacittā”ti. Tattha **abhibhūtā**ti ajjhotthaṭā. **Pariyādinnacittā**ti khepitacittā, icchācārena mānamadādinā ca khayam pāpitakusalacittā. Atha vā **pariyādinnacittā**ti parito ādinnacittā, vuttappakārena akusalakoṭṭhāsena yathā kusalacittassa uppattivāro na hoti, evam samantato gahitacittasantānāti attho. **Asakkārenā**ti hiḷetvā paribhavitvā parehi attani pavattitena asakkārena hetunā, asakkārahetukena vā mānādinā. **Sakkārena ca asakkārena cā**ti kehici pavattitena sakkārena kehici pavattitena asakkārena ca. Ye hi kehici paṭhamam sakkatā hutvā tehiyeva asārabhāvam ṇatvā pacchā asakkatā honti, tādise sandhāya vuttam “sakkārena ca asakkārena cā”ti.

Ettha sakkārena abhibhūtā devadattādayo nidassetabbā. Vuttampi cetaṃ-

“Phalam ve kadaliṃ hanti, phalam veḷum phalam naḷam;

sakkāro kāpurisaṃ hanti, gabbho assatariṃ yathā”ti. (saṃ. ni. 1.183; a. ni. 4. 68; cūḷava. 335);

Sādhūnaṃ upari katena asakkārena abhibhūtā daṇḍakīrājakāliṅgarājamajjharājādayo nidassetabbā. Vuttampi cetaṃ-

“Kisañhi vacchaṃ avakiriya daṇḍakī,

ucchinnaṃ sajanā saraṭṭho;

kukkuḷanāme nirayamhi paccati,

tassa phuliṅgāni patanti kāye.

“Yo (..0239) saññate pabbajite avañcayi,

dhammaṃ bhaṇante samaṇe adūsake;

taṃ nāḷikeram sunakhā parattha,

saṅgamma khādanti viphandamānaṃ”. (jā. 2.17.70-71);

“Upahacca manaṃ majjho, mātaṅgasmim yasassine;

sapārisajjo ucchinno, majjhāraññaṃ tadā ahū”ti. (jā. 2.19.96);

Sakkārena ca asakkārena ca abhibhūtā aññatitthiyā nāṭaputtādayo nidassetabbā.

Gāthāsu **ubhayanti** ubhayena sakkārena ca asakkārena ca. **Samādhi na vikampatī**ti na calati, ekaggabhāvena tiṭṭhati. Kassa pana na calatīti āha “appamādavīhārīno”ti. Yo pamādarkaradhammānaṃ rāgādīnaṃ suṭṭhu pahīnattā appamādavīhārī arahā, tassa. So hi lokadhammehi na vikampati. **Sukhumadiṭṭhivipassakanti** phalasaṃpatti-attham sukhumāya diṭṭhiyā paññāya abhiṅham pavattavipassanattā sukhumadiṭṭhivipassakaṃ. **Upādānakkhayārāmanti** catunnaṃ upādānānaṃ khayam pariyosānabhūtaṃ arahattaphalam āramitabbaṃ etassāti upādānakkhayārāmaṃ. Sesam vuttanayameva.

Dutiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Devasaddasuttavaṇṇanā

82. Tatiye **devesū**ti ṭhapetvā arūpāvacaradeve ceva asaññadeve ca tadaññesu

upapattidevesu. **Devasaddā**ti devānaṃ pītisamudāhārasaddā. **Niccharantī**ti añña-
maññaṃ ālāpasallāpavasena pavattanti. **Samayā samayaṃ upādāyā**ti samayato
samayaṃ paṭicca. Idaṃ vuttaṃ hoti- yasmim̐ kāle ʒhitā te devā taṃ kālaṃ
āgamma naṃ passissanti, tato taṃ samayaṃ sampattaṃ āgammāti. “Samayaṃ
samayaṃ upādāyā”ti ca keci paṭhanti, tesam̐ (..0240) taṃ taṃ samayaṃ paṭiccāti
attho. **Yasmim̐ samayeti** yadā “aṭṭhikaṅkalūpamā kāmā”ti-ādinā (ma. ni. 1.234;
pāci. 417), “sambādho gharāvāso”ti-ādinā (dī. ni. 1.191; saṃ. ni. 2.154) ca
kāmesu gharāvāse ca ādinavā, tappaṭipakkhato nekkhamme ānisaṃsā ca
sudiṭṭhā honti, tasmim̐ samaye. Tadā hissa ekantena pabbajjāya cittaṃ namati. **Ari-
yasāvako**ti ariyassa buddhassa bhagavato sāvako, sāvakabhāvaṃ upagantu-
kāmo, ariyasāvako vā avassaṃbhāvī. Antimabhavikaṃ sāvakabodhisattaṃ
sandhāya ayamārambho. **Kesamassuṃ ohāretvā**ti kese ca massuṅca ohāretvā
apanetvā. **Kāsāyāni vatthāni acchādetvā**ti kasāyena rattatāya kāsāyāni brahmaca-
riyaṃ carantānaṃ anucchavikāni vatthāni nivāsetvā ceva pārupitvā ca. **Agārasmā
anagāriyaṃ pabbajjāya cetetī**ti agārasmā gharā nikkhamitvā anagāriyaṃ
pabbajjaṃ pabbajeyyanti pabbajjāya ceteti pakappeti, pabbajatīti attho. Ettha ca
yasmā agārassa hitaṃ kasivaṇijjādikammaṃ agāriyanti vuccati, taṅca pabbajjāya
natthi, tasmā pabbajjā anagāriyanti ñātābā.

Mārenāti kilesamārena. **Saṅgāmāya cetetī**ti yujjhanatthāya cittaṃ uppādeti,
māraṃ abhivijetaṃ sannayhati. Yasmā pana evarūpassa paṭipajjanakapugga-
lassa devaputtamāropi antarāyāya upakkamati, tasmā tassapi vasena mārenāti
ettha devaputtamārenātipi attho veditabbo. Tassāpi ayaṃ icchāvighātaṃ karissa-
tevāti. Yasmā pana pabbajitadivasato paṭṭhāya khuraggato vā paṭṭhāya silāni
samādiyanto parisodhento samathavipassanāsu kammaṃ karonto yathārahaṃ
tadaṅgappahānavikkhambhanappahānānaṃ vasena kilesamāraṃ paripātetī
nāma, na yujjhati nāma sampahārassa abhāvato, tasmā vuttaṃ “mārena saddhiṃ
saṅgāmāya cetetī”ti.

Sattannanti koṭṭhāsato sattannaṃ, pabhedato pana te sattatiṃsa honti. Kathaṃ?
Cattāro satipaṭṭhānā, cattāro sammappadhānā, cattāro iddhipādā, pañcindriyāni,
pañca balāni, satta bojjhaṅgā, ariyo aṭṭhaṅgiko maggoti. Evaṃ pabhedato sattatiṃ-
savidhāpi satipaṭṭhānādikoṭṭhāsato satteva hontīti vuttaṃ “sattanna”ti. **Bodhipa-
kkhiyānanti** bujjhanatṭhena bodhīti laddhanāmassa ariyapuggalassa maggañāṇa-
sseva vā pakkhe bhavānaṃ bodhipakkhiyānaṃ (..0241), bodhikoṭṭhāsiyānanti
attho. “Bodhipakkhikānan”tipi pāṭho, bodhipakkhavantānaṃ, bodhipakkhe vā niyu-
ttānanti attho. **Bhāvanānuyogamanuyutto**ti vipassanaṃ ussukkāpetvā ariyamagga-
bhāvanānuyogamanuyutto. Vipassanākkhaṇe hi satipaṭṭhānādayo pariyāyena
bodhipakkhiyā nāma, maggakkhaṇeyeva pana te nippariyāyena bodhipakkhiyā
nāma honti.

Āsavānaṃ khayāti kāmāsavādīnaṃ sabbesaṃ āsavānaṃ khayā. Āsavesu hi
khīṇesu sabbe kilesā khīṇāyeva honti. Tena arahattamaggo vutto hoti. **Anāsa-
vanti** āsavavirahitaṃ. **Cetovimuttiṃ paññāvimuttinti** ettha cetovacanena arahatta-
phalasaṃmādhī, paññāvacaṇena taṃsampaṃyuttā ca paññā vuttā. Tattha saṃmādhī

rāgato vimuttattā cetovimutti, paññā avijjāya vimuttattā paññāvimuttīti veditabbā. Vuttañhetam bhagavatā-

“Yo hissa, bhikkhave, samādhi, tadassa samādhindriyam. Yā hissa, bhikkhave, paññā, tadassa paññindriyam. Iti kho, bhikkhave, rāgavirāgā cetovimutti, avijjāvirāgā paññāvimutti”ti (saṃ. ni. 5.516).

Apicettha samathaphalam cetovimutti, vipassanāphalam paññāvimuttīti veditabbā. **Diṭṭheva dhammeti** imasmiṃyeva attabhāve. **Sayam abhiññā sacchikātvāti** attanāyeva abhivisiṭṭhāya paññāya paccakkham katvā aparappaccayena ñatvā. **Upasampajja viharatīti** pāpuṇitvā sampādetvā viharati. **Tameva saṅgāmasīsam abhivijīya ajjhāvasatīti** māram abhivijīnitvā vijitavijayattā tena katasāṅgāmasāṅkhātassa ariyamaggassa sīsabhūtam arahattaphalāsamāpatti-issariyaṭṭhānam, abhibhavanto āvasati, samāpajjati icceva attho. Ime ca devasaddā diṭṭhasaccesu devesu pavattanti, visesato suddhāvāsadevesūti veditabbam.

Gāthāsu **mahantanti** sīlādiguṇamahattena mahantaṃ. **Vitasāradanti** sārājja-kāraṇam kilesānam abhāvena vigatasārajjam apagatamaṅkubhāvam. **Purisājaññāti** assādīsu assājānīyādayo viya purisesu ājānīyabhūtā (..0242) uttamapurisā. **Dujjayamajhabhūti** pacurajanehi jetum asakkuṇeyyam kilesavāhiniṃ abhibhavi ajjhoṭṭhari. “Ajjayī”tipi paṭhanti, ajinīti attho. **Jetvāna maccuno senam, vimokkhena anāvaranti** lokattayābhibyāpanato diyaḍḍhasahassādivibhāgato ca vipulattā aññehi āvaritum paṭisedhetum asakkuṇeyyattā ca anāvaram, maccuno mārassa senam vimokkhena ariyamaggena jetvā yo tvam dujjayam ajayi, tassa Namō, te purisājaññāti sambandho.

Itīti vuttappakārena. **Hi-iti** nipātamattam. Etam **pattamānasam** adhigatārahattam khīṇāsavam **devatā namassantīti** vuttamevattham nigamanavasena dasseti. Atha vā **itīti** iminā kāraṇena. Kiṃ pana etam kāraṇam? Namucisenāvijayena pattamānasattam. Iminā kāraṇena tam devatā namassantīti attho. Idāni tam kāraṇam phalato dassetum “**tañhi tassa na passanti, yena maccuvasam vaje**”ti vuttam. Tassattho- yasmā tassa purisājaññassa paṇidhāya gavesantāpi devā aṇumattampi tam kāraṇam na passanti, yena so maccuno maraṇassa vasam vaje upagaccheyya. Tasmā tam visuddhidevā namassantīti.

Tatīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Pañcapubbanimittasuttavaṇṇanā

83. Catutthe **yadāti** yasmim kāle. **Devoti** upapattidevo. Tayo hi devā- sammutidevā, upapattidevā, visuddhidevāti. Tesu **sammutidevā** nāma rājāno khattiyā. **Upapattidevā** nāma cātumahārājikato paṭṭhāya taduparidevā. **Visuddhidevā** nāma khīṇāsavā. Idha pana kāmāvacaradevo adhippeto. Tena vuttam “devoti upapattidevo”ti. **Devakāyāti** devasamūhato, devaṭṭhānato vā, devalokatoti attho. Samūhanivāsavācako hi ayam kāyasaddo. **Cavanadhammoti** maraṇadhammo, āyukkha-

yena vā puññakkhayena vā upaṭṭhitamaraṇoti attho.

Pañcassa (..0243) **pubbanimittāni pātubhavantīti** assa upaṭṭhitamaraṇassa devaputtassa pañca maraṇassa pubbanimittāni uppajjanti, pakāsāni vā honti. **Mālā milāyantīti** tena piḷandhitamālā majjhanhikasamaye ātape khittā viya milātā vihata-sobhā honti.

Vatthāni kilissantīti saradasamaye vigatavalāhake ākāse abbhussakkamānabā-lasūriyasadisappabhāni nānāviraḅgavaṇṇāni tena nivatthapārutavatthāni taṃ khaṇaṃyeva kaddame khipitvā madditāni viya vihatappabhāni malināni honti.

Kacchehi sedā muccantīti suparisuddhajātimaṇi viya susikkhitasippācariyaracitasuvaṇṇapaṭimā viya ca pubbe sedamalajallikārahitasarīrassa tasmim̃ khaṇe ubhoḅhi kacchehi sedadhārā sandanti paggharanti. Na kevalaṅca kacchehiyeva, sakalasarīratopi panassa sedajalakaṇṇikā muccatiyeva, yena āmuttamuttājālagavacchito viya tassa kāyo hoti.

Kāye dubbaṇṇiyaṃ okkamatīti pubbe paṭisandhito paṭṭhāya yathānubhāvaṃ ekayojanaṃ dviyojanaṃ yāva dvādasayojanamattampi padesaṃ ābhāya pharivā vijjotamāno kāyo hoti khaṇḁiccapāliccādivirahito, na sītaṃ na uṇhaṃ upaghātaṃ, devadhītā soḅasavassuddesikā viya hoti, devaputto vīsativassuddesiko viya,

taṃ khaṇaṃyeva nippabhe nitteje kāye virūpabhāvo anupavisati saṅṭhāti.

Sake devo devāsane nābhiramatīti attano accharāgaṇehi saddhiṃ kīḷanaparica-
raṇakadibbāsane na ramati, na cittassādaṃ labhati. Tassa kira manussagaṇa-
nāya sattahi divasehi maraṇaṃ bhavissatīti imāni pubbanimittāni pātubhavanti.
So tesam upattiyā “evarūpāya nāma sampattiyā vinā bhavissāmī”ti balavasokā-
bhībhūto hoti. Tenassa kāye mahāpariḷāho uppajjati, tena sabbato gatthehi sedā
muccanti. Cirataraṃ kālaṃ aparicitadukkho taṃ adhvāsetuṃ asakkonto ekacco
“dayhāmi dayhāmī”ti kandanto paridevanto katthaci assādaṃ alabhanto vija-
ppanto vilapanto taṃ taṃ āhiṇḍati. Ekacco satim upaṭṭhapetvā (..0244) kāyavā-
cāhi vikāraṃ akarontopi piyavippayogadukkhaṃ asahanto vihaññamāno vicarati.

Imāni pana pubbanimittāni yathā loke mahāpuññaṃ rājarājamahāmattādīnaṃ-
yeva ukkāpātabhūmicālacandaggāhādīni nimittāni paññāyanti, na sabbesaṃ; eva-
meva mahesakkhadevānaṃyeva paññāyati. Uppannāni ca tāni “imāni maraṇassa
pubbanimittāni nāmā”ti keci devā jānanti, na sabbe. Tattha yo mandena kusalaka-
mmaena nibbatto, so “idāni ko jānāti, ‘kuhiṃ nibbattissāmī”ti bhāyati. Yo pana
mahāpuñño, so “bahuṃ mayā dānaṃ dinnaṃ, silaṃ rakkhitaṃ, puññaṃ upacitaṃ,
ito cutassa me sugatiyeva pāṭikaṅkhā”ti na bhāyati na vikampati. Evaṃ upaṭṭhita-
pubbanimittam pana taṃ gahetvā devatā nandanavanaṃ pavesenti sabbadevalo-
kesu nandanavanaṃ atthiyeva.

Tīhi vācāhi anumodentīti idāni vuccamānehi tīhi vacanehi anumodenti, modaṃ
pamodaṃ uppādentī, assāsenti, abhivadanavasena vā taṃkhaṇānurūpaṃ
pamodaṃ karonti. Keci pana “anumodentī”ti padassa “ovadantī”ti vadanti. **Itoti**
devalokato. **Bhoti** ālapanam. **Sugatinti** sundaragatiṃ, manussalokaṃ sandhāya
vadanti. **Gacchāti** paṭisandhiggahaṇavasena upehi.

Evaṃ vutteti evaṃ tadā tehi devehi tassa “ito bho sugatiṃ gacchā”ti-ādinā vatta-
bbavacane bhagavatā vutte **aññataro** nāmagottena apākaṭo tassaṃ parisāyaṃ
nisinno anusandhikusalo eko bhikkhu “ete sugati-ādayo bhagavatā avisesato
vuttā avibhūtā, handa te vibhūtatare kārāpessāmī”ti etaṃ “kiṃnu kho, bhante”ti-ā-
divacanaṃ avoca. Saddhādiguṇavisesapaṭilābhakāraṇato devūpapattihetuto ca
manussattaṃ devānaṃ abhisammatanti āha “**manussattaṃ kho bhikkhu devānaṃ
sugatigamanasaṅkhātan**”ti.

Sugatigamanasaṅkhātanti “sugatigamanan”ti sammā kathitaṃ, vaṇṇitaṃ thomi-
tanti attho. **Yaṃ manussabhūtoti** ettha **yanti** kiriyāparāmasanaṃ, tena **paṭilabha-**
tīti ettha paṭilabhanakiriyā āmasīyati, yo saddhāpaṭilābhoti attho. **Manussabhūtoti**
manussesu uppanno, manussabhāvaṃ vā (..0245) patto. Yasmā devaloke uppa-
nnānaṃ tathāgatassa dhammadesanā yebhuyyena dullabhā savanāya, na tathā
manussānaṃ, tasmā vuttaṃ “manussabhūto”ti. **Tathāgatappavedite dhammavina-**
yeti tathāgatena bhagavatā desite sikkhattayasaṅgahe sāsane. Tañhi dhammato
anapetattā dhammo ca, āsayānurūpaṃ vineyyānaṃ vinayanato vinayo cāti
dhammavinayo, upanissayasampattiyā vā dhammato anapetattā dhammaṃ appa-
rajakkhajātikaṃ vinetīti dhammavinayo. Dhammeneva vā vinayo, na daṇḍasatthe-
hīti dhammavinayo, dhammayutto vā vinayoti dhammavinayo, dhammāya vā saha

maggaphalanibbānāya vinayoti dhammavinayo, mahākaruṇāsabbaññutaññāṇādi-dhammato vā pavatto vinayoti dhammavinayo. Dhammo vā bhagavā dhamma-bhūto dhammakāyo dhammassāmī, tassa dhammassa vinayo, na takkiyānanti dhammavinayo, dhamme vā maggaphale nipphādetabbavisayabhūte vā pavatto vinayoti dhammavinayoti vuccati. Tasmim̐ dhammavinaye.

Saddham paṭilabhatīti “svākkhāto bhagavatā dhammo”ti-ādinā saddham uppādeti. Saddho hi imasmim̐ dhammavinaye yathānusiṭṭham paṭipajjamāno diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthe ārādhessati. **Suladdhalābhasaṅkhātanti** ettha yathā hiraññasuvaṇṇakhattavatthādilābho sattānaṃ upabhogasukhaṃ āvahati, khuppipāsādidukkaṃ paṭibāhati, dhanadāliddiyaṃ vūpasameti, muttādiratanapaṭilābhahetu hoti, lokasantatiñca āvahati; evaṃ lokiyalokuttarā saddhāpi yathāsa-mbhavaṃ lokiyalokuttaraṃ vipākasukhamāvahati, saddhādhurena paṭipannānaṃ jātijarādidukkaṃ paṭibāhati, guṇadāliddiyaṃ vūpasameti, satisambojjhaṅgādiratana-paṭilābhahetu hoti, lokasantatiñca āvahati. Vuttañhetam-

“Saddho sīlena sampanno, yaso bhogasamappito;

yaṃ yaṃ padesaṃ bhajati, tattha tattheva pūjito”ti. (dha. pa. 303);

Evaṃ saddhāpaṭilābhassa suladdhalābhatā veditabbā. Yasmā panāyaṃ saddhāpaṭilābho anugāmiko anaññasādhāraṇo sabbasampattihetu, lokiyassa ca hiraññasuvaṇṇādidhanalābhassa kāraṇaṃ. Saddhoyeva hi dānādīni puññāni katvā uḷāruḷāravittūpakaraṇāni adhigacchati, tehi ca attano (..0246) paresaṅca atthameva sampādeti. Assaddhassa pana tāni anathāvahāni honti, idha ceva samparāye cāti, evampi saddhāya suladdhalābhatā veditabbā. Tathā hi-

“Saddhā bandhati pātheyyaṃ”. (saṃ. ni. 1.79).

“Saddhā dutiyā purisassa hoti”ti ca. (saṃ. ni. 1.36, 59).

“Saddhīdha vittaṃ purisassa seṭṭhan”ti ca. (saṃ. ni. 1.73; su. ni. 184).

“Saddhāhattho mahānāgo”ti ca. (a. ni. 6.43; theragā. 694).

“Saddhā bijaṃ tapo vuṭṭhī”ti ca. (saṃ. ni. 1.197; su. ni. 77).

“Saddhesiko, bhikkhave, ariyasāvako”ti (a. ni. 7.67) ca.

“Saddhāya tarati oghan”ti ca. (saṃ. ni. 1.246)-

Anekesu ṭhānesu anekehi kāraṇehi saddhā saṃvaṇṇitā.

Idāni yāya saddhāya sāsane kusaladhammesu suppatiṭṭhito nāma hoti niyāmo-kkantiyā, taṃ saddham dassetuṃ “**sā kho panassā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **assāti** imassa bhaveyyāti attho. **Niviṭṭhāti** abhiniviṭṭhā cittasantānaṃ anupaviṭṭhā. **Mūlajā-tāti** jātamūlā. Kiṃ pana saddhāya mūlaṃ nāma? Saddheyyavattusmim̐ okappanahetubhūto upāyamanasikāro. Apica sappurisasevanā saddhammassavanaṃ yonisomanasikāro dhammānudhammappaṭipattīti cattāri sotāpattiyaṅgāni mūlāni veditabbāni. **Patitṭhitāti** ariyamaggādhigamena kenaci akampaniyabhāvena avatṭhitā. Tenevāha “daḷhā asaṃhāriyā”ti. **Daḷhāti** thirā. **Asaṃhāriyāti** kenaci saṃhārituṃ vā hāpetuṃ vā apanetuṃ vā asakkuṇeyyā. Iti te devā tassa sotāpattimagga-samadhigamaṃ āsīsaṅtā evaṃ vadanti. Attano devaloke kāmasukhūpabhogārahameva hi ariyapuggalaṃ te icchanti. Tenāha “ehi, deva, punappunan”ti.

Gāthāsu puññakkhayamaṇāṃpi jīvitindriyupacchedeneva hotīti āha “**cavati**

āyusañkhayā”ti. **Anumodatanti** anumodantānaṃ. **Manussānaṃ saḥabyatanti** (..0247) manussehi saḥabhāvaṃ. Saha byetiti saḥabyo, saḥapavattanako, tassa bhāvo saḥabyatā. **Niviṭṭhassāti** nivīṭṭhā bhavēyya. **Yāvajīvanti** yāva jīvitappavattiyā, yāva parinibbānāti attho.

Appamāṇanti sakkaccaṃ bahuṃ uḷāraṃ bahukkhattuñca karaṇavasena pamāṇarahitaṃ. **Nirūpadhinti** kilesūpadhirahitaṃ, suvisuddhaṃ nimmalanti attho. Yasmā pana te devā mahaggatakusalaṃ na icchanti kāmaloḥkasamatikkamanato, kāmāvacarapuñṇameva icchanti, tasmā evamettha attho veditabbo- “ito devalokato cuto manussesu uppajjitvā viññutaṃ patto kāyaduccaritādiṃ sabbaṃ duccharitaṃ pahāya kāyasucaritādiṃ sabbaṃ sucaritaṃ uḷāraṃ vipulaṃ upacinitvā ariyamaggena āgatasaddho bhavāhi”ti. Yasmā pana lokuttāresu paṭhamamaggaṃ dutiyamaggampi vā icchanti attano devalokūpapattiyā anativattanato, tasmā tesampi vasena “appamāṇaṃ nirūpadhin”tipadānaṃ attho veditabbo- pamāṇakārānaṃ diṭṭhekaṭṭha-oḷārikakāmarāgādikilesānaṃ upacchedena **appamāṇaṃ**, satta-mabhavato vā uppajjanārahassa khandhūpadhissa taṃnibbattaka-abhisāñkhārūpadhissa taṃtaṃmaggavajjhakilesūpadhissa ca pahānena tesāṃ anibbattanato nirupadhisañkhātānibbānasannissitattā ca **nirupadhīti**.

Evam accantameva apāyadvārapidhāyakaṃ kammaṃ dassetvā idāni saggasampattinibbattakakammaṃ dassetuṃ “**tato opadhikaṃ**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **opadhikanti** upadhivepakkaṃ attabhāvasampattiyā ceva bhogasampattiyā ca nibbattakanti attho. **Upadhīti** hi attabhāvo vuccati. Yathāha “santekaccāni pāpakāni kammāsamādānāni upadhisampattiṭṭhāhitāni na vipaccanti”ti (vibha. 810). Kāmaguṇāpi. Yathāha “upadhīhi narassa socanā”ti (saṃ. ni. 1.12; su. ni. 34). Tatrāyaṃ vacanatto- upadhīyati ettha sukhadukkanti upadhi, attabhāvo kāmaguṇā ca. Upadhikaraṇaṃ silaṃ etassa, upadhiṃ vā arahatīti opadhikaṃ, puñṇaṃ, taṃ bahuṃ uḷāraṃ katvā. Kathaṃ? **Dānena**. Dānañhi itarehi sukaranti evam vuttaṃ. Dānenāti vā padena abhayadānampi vuttaṃ, na āmisadānamevāti silāssāpi saṅgaho daṭṭhabbo. Yasmā pana te devā asurakāyahāniṃ ekanteneva devakāyapāripūriṇca icchanti, tasmā tassa upāyaṃ (..0248) dassentā “**aññepi macce saddhamme, brahmacariye nivesayā**”ti dhammādāne niyojenti. **Yadā vidūti** yasmiṃ kāle devā devaṃ cavantaṃ vidū vijāneyyūṃ, tadā imāya yathāvuttāya anukampāya dukkhāpanayanakamyatāya “deva, ime devakāye punappaṇaṃ uppajjanavasena **ehi āgacchāhi**”ti ca anumodentīti.

Catutthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Bahujanahitasuttavaṇṇanā

84. Pañcame **loketi** ettha tayo lokā- sattaloko, sañkhāraloko, okāsalokoti. Tesu indriyabaddhānaṃ rūpadhammānaṃ arūpadhammānaṃ rūpārūpadhammānañca santānavasena vattamānānaṃ samūho sattaloko, pathavīpabbatādibhedo okāsa-

loko, ubhayepi khandhā saṅkhāraloko. Tesu sattaloko idha adhippeto. Tasmā **loketi** sattaloke. Tatthāpi na devaloke, na brahmaloke, manussaloke. Manussalokepi na aññasmiṃ cakkavāḷe, imasmimyeva cakkavāḷe. Tatrāpi na sabbaṭṭhānesu, “puratthimāya disāya gajaṅgalaṃ nāma nigamo, tassa aparena mahāsālā, tato paraṃ paccantimā janapadā, orato majjhe; puratthimadakkhiṇāya disāya sallavatī nāma nadī, tato paraṃ paccantimā janapadā, orato majjhe; dakkhiṇāya disāya setakaṇṇikaṃ nāma nigamo, tato paraṃ paccantimā janapadā, orato majjhe; pacchimāya disāya thūṇaṃ nāma brāhmaṇagāmo, tato paraṃ paccantimā janapadā, orato majjhe; uttarāya disāya usiraddhajo nāma pabbato, tato paraṃ paccantimā janapadā, orato majjhe”ti (mahāva. 259) evaṃ paricchinne āyāmato tiyojanasate vitthārato aḍḍhateyyayojanasate parikkhepato navayojanasate majjhima-dese uppajjati tathāgato. Na kevalañca tathāgatova paccekabuddhā aggasāvakā asītimahātherā buddhamātā buddhapitā cakkavattirājā aññe ca sārappattā brāhmaṇagahapatikā ettheva uppajjanti. Idha pana tathāgatavāreyeva sabbatthakavasena ayaṃ nayo labbhati, itaresu ekadesavasena.

Uppajjamānā (..0249) **uppajjantīti** idaṃ pana ubhayampi vippakatavacanameva, uppajjantā bahujanahitattāya uppajjanti, na aññena

kāraṇenāti evamettha attho veditabbo. Evarūpañhettha saddalakkhaṇaṃ na sakkā aññena saddalakkhaṇena paṭibāhituṃ.

Apica uppajjamāno nāma uppajjati nāma uppanno nāmāti ayaṃ pabhedo veditabbo. Tathāgato hi mahābhinihāraṃ karonto, buddhakare dhamme pariyesanto, pāramiyo pūrento, pañca mahāpariccāge pariccajanto, ñātathacariyaṃ caranto, lokatthacariyaṃ, buddhatthacariyaṃ koṭiṃ pāpento, pāramiyo pūretvā tusitabhavane tiṭṭhanto, tato otarivā carimabhava paṭisandhiṃ gaṇhanto, agāramajjhevasanto, abhinikkhamanto, mahāpadhānaṃ padahanto, paripakkañño bodhi-maṇḍaṃ āruyha mārabalaṃ vidhamento paṭhamayāme pubbenivāsaṃ anussaranto, majjhimayāme dibbacakkhuṃ visodhento, pacchimayāme paṭiccasamuppāde ñāṇaṃ otāretvā anekākāraṃ sabbasaṅkhāre sammāsivā sotāpattimaggā paṭivijjhanto yāva anāgāmiphalaṃ sacchikarontopi **uppajjamāno** eva nāma, arahattamaggakkhaṇe **uppajjati** nāma, arahattaphalakkhaṇe pana **uppanno** nāma. Buddhānañhi sāvakaṇaṃ viya na paṭipāṭiyā iddhividhaññādīnaṃ uppādana-kiccaṃ atthi, saheva pana arahattamaggena sakalopi buddhaguṇarāsi āgatova nāma hoti. Tasmā te nibbattasabbakiccattā arahattaphalakkhaṇe uppannā nāma honti. Idha arahattaphalakkhaṇaṃ sandhāya “uppajjati”ti vutto. Uppanno hoti ayañhettha attho.

Sāvakopi khīṇāsavo sāvakabodhiyā hetubhūte puññasambhāre sambharanto pubbayogaṃ pubbacariyaṃ gatapaccāgatavattaṃ pūrento carimabhava nibbattanto anukkamena viññutaṃ patvā saṃsāre ādīnaṃ disvā pabbajjāya cetayamāno pabbajjaṃ matthakaṃ pāpetvā silādīni paripūrento dhutadhamme samā-dāya vattamāno jāgariyaṃ anuyuñjanto ñāṇāni nibbattento vipassanaṃ paṭṭhapetvā heṭṭhimamagge adhigacchantopi **uppajjamāno** eva nāma, arahattamaggakkhaṇe **uppajjati** nāma, arahattaphalakkhaṇe pana **uppanno** nāma. Sekkho pana pubbūpanissayato paṭṭhāya yāva gotrabhuññā **uppajjamāno** nāma, paṭhamamaggakkhaṇe **uppajjati** nāma, paṭhamaphalakkhaṇato paṭṭhāya **uppanno** nāma. Ettāvata “tayome, bhikkhave, puggalā loke uppajjamānā uppajjanti”ti padānaṃ attho vutto hoti.

Idāni (..0250) **bahujanahitāyāti**-ādīsu **bahujanahitāyāti** mahājanassa hitatthāya. **Bahujanasukhāyāti** mahājanassa sukhatthāya. **Lokānukampāyāti** sattalokassa anukampaṃ paṭicca. Katarasattalokassāti? Yo tathāgatassa dhammadesanaṃ sutvā dhammaṃ paṭivijjhati, amatapānaṃ pivati, tassa. Bhagavato hi dhammacakkappavattanasuttantadesanāya aññātaḥkoṇḍaññappamukhā aṭṭhārasa brahmakoṭiyo dhammaṃ paṭivijjhimsu. Evaṃ yāva subhaddaparibbājakavinayanā dhammaṃ paṭividdhasattānaṃ gaṇanā natthi, mahāsamayasuttantadesanāyaṃ maṅgalasuttaṃ, cūḷarāhulovādaṃ, samacittadesanāyanti imesu catūsu ṭhānesu abhisamayaṃ pattasattānaṃ paricchedo natthi. Evametassa aparimāṇassa sattalokassa anukampāya. Sāvakassa pana arahato sekkhassa ca lokānukampāya uppatti dhammasenāpati-ādīhi dhammabhaṇḍāgārikādīhi ca desitadesanāya paṭivedhappattasattānaṃ vasena, aparabhāge ca mahāmahindattherādīhi desitadesanāya paṭividdhasaccānaṃ vasena, yāvajjatanā ito paraṃ anāgate ca sāsanaṃ

nissāya saggamokkhamaggesu patiṭṭhahantānaṃ vasenapi ayamattho vibhāvetabbo.

Apica **bahujanahitāyā**ti bahujanassa hitatthāya, nesam paññāsampattiyā diṭṭhadhammikasamparāyikahitūpadesakoti. **Bahujanasukhāyā**ti bahujanassa sukhatthāya, cāgasampattiyā upakaraṇasukhasampadāyakoti. **Lokānukampāyā**ti lokassa anukampanatthāya, mettākaraṇāsampattiyā mātāpitaro viya lokassa rakkhitā gopitāti. **Atthāya hitāya sukhāya devamanussānanti** idha devamanussa-ggahaṇena bhābbapuggale veneyyasatte eva gahetvā tesam nibbānamaggaphalādhigamāya tathāgatassa uppatti dassitā paṭhamavāre, dutiyatatiyavāresu pana arahato sekkhassa ca vasena yojetabbaṃ. Tattha **atthāyā**ti iminā paramatthāya, nibbānāyāti vuttaṃ hoti. **Hitāyā**ti taṃsampāpakamaggatthāyāti vuttaṃ hoti. Nibbānasampāpakamaggato hi uttariṃ hitaṃ nāma natthi. **Sukhāyā**ti phalasangāhāyāti vuttaṃ hoti, tato uttari sukhābhāvato. Vuttañhetam “ayam samādhi paccuppannasukho ceva āyatiñca sukhavipāko”ti (dī. ni. 3.355; a. ni. 5.27; vibhā. 804).

Tathāgatoti-ādīnaṃ (..0251) padānaṃ attho heṭṭhā vutto. **Vijjācaraṇasampanno**ti-ādīsu tissopi vijjā bhayabherave (ma. ni. 1.34 ādayo) āgatanayena, chapi vijjā chaḷabhiññāvasena, aṭṭhapi vijjā ambatṭhasutte āgatāti vijjāhi, sīlasamvarādīhi, pannarasahi caraṇadhammehi ca, anaññasādhāraṇehi sampanno samannāgatoti **vijjācaraṇasampanno**. Sobhanagamanattā, sundaraṃ ṭhānaṃ gatattā, sammā gatattā, sammā gadattā ca **sugato**. Sabbathā viditalokattā **lokavidū**. Natthi etassa uttaroti **anuttaro**. Purisadamme purisaveneyye sāreti vinetiti **purisadammasārathi**. Diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi yathārahaṃ anusāsati **satthā**. Sabbassāpi neyyassa sabbappakārena sayambhuññaṇena buddhattā **buddhoti** ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana visuddhimaggato (visuddhi. 1.132-133) gaheṭṭabbo.

So dhammaṃ deseti ādi ...pe... pariyoṣānakalyāṇanti so bhagavā sattesu kāruññaṃ paṭicca hitvāpi anuttaraṃ vivekasukhaṃ dhammaṃ deseti. Tañca kho appaṃ vā bahuṃ vā desento ādikalyāṇādippakārameva deseti. Kathaṃ? Ekagāthāpi hi samantabhaddakattā dhammassa paṭhamapādena ādikalyāṇā, dutiyatatiyehi majjhekalyāṇā, pacchimena pariyoṣānakalyāṇā. Ekānusandhikaṃ suttaṃ nidānena ādikalyāṇaṃ, nigamanena pariyoṣānakalyāṇaṃ, sesena majjhekalyāṇaṃ. Nānānusandhikaṃ suttaṃ paṭhamena anusandhinā ādikalyāṇaṃ, pacchimena pariyoṣānakalyāṇaṃ, sesehi majjhekalyāṇaṃ. Sakalopi vā sāsana-dhammo attano atthabhūtena sīlena ādikalyāṇo, samathavipassanāmaggaphalehi majjhekalyāṇo, nibbānena pariyoṣānakalyāṇo. Sīlasamādhihi vā ādikalyāṇo, vipassanāmaggehi majjhekalyāṇo, phalanibbānehi pariyoṣānakalyāṇo. Buddhasubuddhatāya vā ādikalyāṇo, dhammasudhammatāya majjhekalyāṇo, saṅghasuppaṭṭipattiyā pariyoṣānakalyāṇo. Taṃ sutvā tathattāya paṭipannena adhigantabbāya abhisambodhiyā vā ādikalyāṇo, paccekabodhiyā majjhekalyāṇo, sāvaka-bodhiyā pariyoṣānakalyāṇo. Suyyamāno cesa nīvaraṇavikkhambhanato savanenapi kalyāṇameva āvahatiti ādikalyāṇo, paṭipajjyamāno samathavipassanā-sukhāvahanato

paṭipattiyāpi (..0252) sukhameva āvahaṭṭi majjhekalyāṇo, tathāpaṭipanno ca paṭipattiphale niṭṭhite tādibhāvāvahanato paṭipattiphalenapi kalyāṇameva āvahaṭṭi pariyosānakalyāṇo. Nāthappabhavattā ca pabhavasuddhiyā ādikalyāṇo, atthasuddhiyā majjhekalyāṇo, kiccasuddhiyā pariyosānakalyāṇo. Tena vuttaṃ “so dhammaṃ deseti ādi ...pe... pariyosānakalyāṇan”ti.

Yaṃ pana bhagavā dhammaṃ desento sāsana brahmacariyaṃ maggabrahmacariyañca pakāseti, nānāyehi dīpeti, taṃ yathānurūpaṃ atthasampattiyā **sātham**, byañjanasampattiyā **sabyañjanaṃ**. Saṅkāsana, pakāsana, vivaraṇa, vibhajana, uttānikaraṇa paññatti-atthapadasamāyogato sātham, akkharapadabyañjanākāraniruttiniddesasampattiyā sabyañjanaṃ, atthagambhīratāpaṭivedhagambhīratāhi vā sātham, dhammagambhīratādesanāgambhīratāhi sabyañjanaṃ. Atthapaṭibhānapaṭisambhidāvisayato vā sātham, dhammaniruttipaṭisambhidāvisayato sabyañjanaṃ. Paṇḍitavedaniyato parikkhakajanappasādakanti sātham, saddheyyato lokiyajanappasādakanti sabyañjanaṃ. Gambhīrādhippāyato sātham, uttānapadato sabyañjanaṃ. Upanetabbassa abhāvato sakalaparipuṇṇabhāvena **kevalapari-puṇṇam**, apanetabbassa abhāvato niddosabhāvena **parisuddham**, apica paṭipattiyā adhigamabyattito **sātham**, pariyaṭṭiyā āgamabyattito **sabyañjanaṃ**, silādipañcadhammakhandhapāripūriyā **paripuṇṇam**, nirupakkilesato nittharaṇatthāya pavattito lokāmisānirapekkhato ca **parisuddham**, sikkhattayapariggahitattā brahmabhūtehi seṭṭhehi caritabbato tesam cariyabhāvato ca **brahmacariyaṃ**. Tasmā “sātham sabyañjanaṃ ...pe... pakāseti”ti vuccati. **Paṭhamoti** gaṇanānupubbato sabbalokuttamabhāvato ca paṭhamo puggalo.

Tasseva satthu sāvako tasseva yathāvuttagaṇassa satthu sammāsambuddhassa dhammadesanāya savanante jāto dhammasenāpatisadiso sāvako, na pūraṇādi viya paṭiññāmattena satthu sāvako. **Pāṭipadoti** paṭipadāsaṅkhātena ariyamaggena ariyāya jātiyā jāto bhavoti pāṭipado, aniṭṭhitapaṭipattikicco paṭipajjamānoti attho. Suttageyyādi pariyaṭṭidhammo bahum suto etenāti **bahussuto**. Pātimokkhasaṃvarādisīlena (..0253) ceva āraññikaṅgādidhutaṅgavatehi ca upapanno sampanno samannāgatoti **silavatūpapanno**. Iti bhagavā “lokānukampā nāma hitajjhāsayena dhammadesanā, sā ca imesu eva tīsu puggalesu paṭibaddhā”ti dasseti. Sesam suviññeyyameva.

Gāthāsu **tassanvayoti** tasseva satthu paṭipattiyā dhammadesanāya ca anugamanena tassanvayo anujāto. Avijjandhakāraṃ vidhamitvā saparasantānesu dhammālokasaṅkhātāya pabhāya karaṇato **pabhaṅkarā**. **Dhammamudīrayantāti** catusaccadhammaṃ kathentā. **Apāpurantīti** ugghāṭenti. **Amatassa** nibbānassa. **Dvāraṃ** ariyamaggaṃ. **Yogāti** kāmayogādito. **Satthavāhenāti** veneyyasatthavāhanato bhavakantāranittharaṇato satthavāho, bhagavā, tena satthavāhena. **Sudesitaṃ maggamanukkamantīti** tena sammā desitaṃ ariyamaggaṃ tassa desanānusārena anugacchanti paṭipajjanti. **Idhevāti** imasmimyeva attabhāve. Sesam uttānameva.

Pañcamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Asubhānupassīsuttavaṇṇanā

85. Chaṭṭhe **asubhānupassī**ti asubhaṃ anupassantā dvattiṃsākāravasena ceva uddhumātakādīsu gahitanimittassa upasaṃharaṇavasena ca kāyasmim̃ asubhaṃ asubhākāraṃ anupassakā hutvā viharatha. **Ānāpānassatī**ti ānāpāne sati, taṃ ārabha pavattā sati, assāsapassāsapariggāhikā satīti attho. Vuttañhetam̃ “ānanti assāso, no passāso. Pānanti passāso, no assāso”ti-ādi (paṭi. ma. 1.160).

Voti tumhākaṃ. **Ajjhattanti** idha gocarajjhataṃ adhippetam̃. **Parimukhanti** abhimukhaṃ. **Sūpaṭṭhitā**ti suṭṭhu upaṭṭhitā. Idam̃ vuttaṃ hoti- ānāpānassati ca tumhākaṃ kammaṭṭhānābhimukhaṃ suṭṭhu upaṭṭhitā hotūti. Atha vā **parimukhanti** pariggahitaniyyānaṃ. Vuttañhetam̃ paṭisambhidāyaṃ- “parīti pariggahaṭṭho, mukhanti niyyānaṭṭho (.0254), satīti upaṭṭhānaṭṭho, tena vuccati parimukhaṃ satin”-ti (paṭi. ma. 1.164). Iminā catusatipaṭṭhānasolaṣappabhedā ānāpānassatikammaṭṭhānabhāvanā dassitāti daṭṭhabbā.

Evam̃ saṅkhepeneva rāgacaritavitakkacaritānaṃ sappāyaṃ paṭikūlamanasikā-rakāyānupassanāvasena samathakammaṭṭhānaṃ vipassanākammaṭṭhānañca upadisitvā idāni suddhavipassanākammaṭṭhānameva dassento “**sabbasaṅkhāresu aniccānupassino viharathā**”ti āha. Tattha aniccaṃ, aniccalakkhaṇaṃ, aniccānupassanā, aniccānupassīti idam̃ catukkaṃ veditabbaṃ. Hutvā, abhāvato, udayabbaya-yogato, tāvakālikato, niccapaṭikkhepato ca khandhapañcakaṃ **aniccaṃ** nāma. Tassa yo hutvā abhāvākāro, taṃ **aniccalakkhaṇaṃ** nāma. Taṃ ārabha pavattā vipassanā **aniccānupassanā**. Taṃ aniccanti vipassako **aniccānupassī**. Ettha ca ekādasavidhā asubhakathā paṭhamajjhānaṃ pāpetvā, soḷasavatthukā ca ānāpā-nakathā catutthajjhānaṃ pāpetvā, vipassanākathā ca vitthārato vattabbā, sā pana sabbākārato visuddhimagge (visuddhi. 2.737-740) kathitāti tattha vuttanayeneva veditabbā.

Idāni asubhānupassanādīhi nipphādetabbaṃ phalavisesaṃ dassetuṃ “**asubhā-nupassīnan**”ti-ādimāha. Tattha **subhāya dhātuyā**ti subhabhāve, subhanimitteti attho. **Rāgānusayoti** subhārammaṇe uppajjanāraho kāmarāgānusayo. So kesā-dīsu uddhumātakādīsu vā asubhānupassīnaṃ asubhanimittaṃ gahetvā tattha

paṭhamajjhānaṃ nibbattetvā taṃ pādakaṃ katvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā adhigatena anāgāmiṃ maggena **pahīyati**, sabbaso samucchindīyatīti attho. Vuttañhetam “asubhā bhāvetabbā kāmarāgassa pahānāyā”ti (a. ni. 9.3; udā. 31). **Bāhirā**ti bahiddhāvattukattā anattābhāvaṃ ca bāhirā bahibhūtā. **Vitakkāsayāti** kāmasaṅkappaḍimicchāvitakkā. Te hi appahīnā āsayānugatā sati paccayasamavāye uppajjanato vitakkāsayāti vuttā. Kāma vitakko cettha kāmarāgaggahaṇena gahito evāti tadavasesā vitakkā eva vuttāti veditabbā. **Vighātapakkhikā**ti dukkhabhāgiyā, icchāvighātanibbattanakā vā. **Te na hontīti** (..0255) te pahīyanti. Byāpādavitaṅkko, vihiṃsāvitakko, ñātivitaṅkko, janapadavitaṅkko, amarāvitaṅkko, anavaññattipaṭisaṃyutto vitakko, lābhasakkārasilokapaṭisaṃyutto vitakko, parānuddayatāpaṭisaṃyutto vitakkoti aṭṭha, kāma vitakkena saddhiṃ navavidhā mahāvitaṅkka ānāpānassatisamādhinā tannissitāya ca vipassanāya pubbabhāge vikkhambhitā. Taṃ pādakaṃ katvā adhigatena ariyamaggena yathārahaṃ anavasesato pahīyanti. Vuttampi cetam “ānāpānassati bhāvetabbā vitakkupacchedāyā”ti (a. ni. 9.3; udā. 31).

Yā avijjā, sā pahīyatīti yā saccasabhāvaṃ paṭicchādinī sabbānattakārī sakalassa vaṭṭadukkhassa mūlabhūtā avijjā, sā aniccānupassīnaṃ viharataṃ samucchijjati. Idaṃ kira bhagavatā aniccākārato vuṭṭhitassa sukkhavipassakakhiṇāsavassa vasena vuttam. Tassāyaṃ saṅkhepattho- tebhūmakeṣu sabbasaṅkhāreṣu aniccādito sammānaṃ paṭṭhapetvā vipassantānaṃ yadā aniccanti pavattamānā vuṭṭhānagāminīvipassanā maggena ghaṭiyati, anukkamena arahattamaggo uppajjati, tesam aniccānupassīnaṃ viharataṃ avijjā anavasesato pahīyati, arahattamaggavijjā uppajjatīti. **Aniccānupassīnaṃ viharatanti** idaṃ aniccalakkhaṇassa tesam pākaṭabhāvato itarassa lakkhaṇadvayassa gahaṇe upāyabhāvato vā vuttam, na pana ekasseva lakkhaṇassa anupassitabbato. Vuttañhetam “yadaniccaṃ taṃ dukkhaṃ, yaṃ dukkhaṃ tadanattā”ti (saṃ. ni. 3.15). Aparampi vuttam “aniccasaññino hi, meghiya, anattasaññā saṅghāti, anattasaññī asmimānasamugghātaṃ pāpuṇāti”ti.

Gāthāsu **ānāpāne paṭissatoti** ānāpānanimittasmiṃ paṭi paṭi sato, upaṭṭhitassa- tīti attho. **Passanti** āsavakkhayañāṇacakkhunā saṅkhārūpasamaṃ nibbānaṃ passanto. **Ātāpī sabbadāti** antarāvosaṇaṃ anāpajjitvā asubhānupassanādīsu satataṃ ātāpī yuttappayutto, tato eva **yato** vāyamamāno, niyato vā sammattaniyāmena **tattha** sabbasaṅkhārasamathe nibbāne arahattaphalavimuttiyā vimuccati. Sesam vuttanayameva.

Chaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Dhammānudhammapaṭipannasuttavaṇṇanā

86. Sattame (..0256) **dhammānudhammapaṭipannassāti** ettha dhammo nāma navavidho lokuttaradhammo, tassa dhammassa anudhammo sīlavissuddhi-ādi pubbabhāgapaṭipadādhammo, taṃ dhammānudhammaṃ paṭipannassa adhi-

gantum paṭipajjamānassa. **Ayamanudhammo** hotīti ayam anucchavikasabhāvo patirūpasabhāvo hoti. **Veyyākaraṇāyā**ti kathanāya. **Dhammānudhammapaṭipanno-**
yanti yanti karaṇatthe paccattavacanam. Idaṃ vuttaṃ hoti- yena anudhammena
taṃ dhammānudhammaṃ paṭipannoti byākaramāno sammadeva byākaronto
nāma siyā, na tatonidānaṃ viññūhi garahitabbo siyāti. **Yanti** vā kiriyāparāma-
sanaṃ, tenetaṃ dasseti “yadidaṃ dhammasseva bhāsaṇaṃ, dhammavitakka-
sseva ca vitakkaṇaṃ tadubhayābhāve ñāṇupekkhāya, ayam dhammānudhamma-
paṭipannassa bhikkhuno tathārūpo ayanti kathanāyānurūpahetu anucchavikakā-
raṇaṃ. **Bhāsamāno dhammaṃyeva bhāseyyā**ti kathento ce dasakathāvatthudha-
mmaṃyeva katheyya, na tappaṭipakkhamahicchatādi-adhammaṃ. Vuttañhetaṃ-

“Yāyaṃ kathā abhisallekhikā cetovivaraṇasappāyā ekantanibbidāya virā-
gāya nirodhāya upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattati.
Seyyathidaṃ- appicchakathā, santuṭṭhikathā, pavivekakathā, asaṃsaggakathā,
vīriyārambhakathā, silakathā, samādhikathā, paññākathā, vimuttikathā, vimutti-
ñāṇadassanakathā, evarūpāya kathāya nikāmalābhī hoti akicchalābhī akasiralā-
bhī”ti (a. ni. 9.3; udā. 31).

Abhisallekhikāya kathāya lābhī eva hi taṃ bhāseyya. Etena kalyāṇamittasa-
mpadā dassitā.

Dhammavitakkanti nekkhammavitakkādiṃ dhammato anapetaṃ vitakkayato
“silādipaṭipadaṃ paripūressāmī”ti uparūpari ussāho abhivaḍḍhissati. So pana
vitakko silādīnaṃ anupakāradhamme vajjetvā upakāradhamme anubrūhanava-
sena hānabhāgiyabhāvaṃ apanetvā ṭhitibhāgiyabhāvepi aṭṭhatvā visesabhāgi-
yataṃ nibbedhabhāgiyatañca pāpanavasena pavattiyā anekappabhedo veditabbo.
No adhammavitakkanti kāmavitakkaṃ no vitakkeyyāti (..0257) attho. **Tadubhayaṃ**
vā panāti yadetaṃ paresaṃ anuggahaṇatthaṃ dhammabhāsaṇaṃ attano anugga-
haṇatthaṃ dhammavitakkanañca vuttaṃ. Atha vā pana taṃ ubhayaṃ **abhiniva-**
jjetvā appaṭipajjitvā akatvā. **Upekkhakoti** tathāpaṭipattiyā udāsīno samathavipa-
ssanābhāvanameva anubrūhanto vihareyya, samathapaṭipattiyā upekkhako
hutvā vipassanāyameva kammaṃ karonto vihareyya. Vipassanampi ussukkā-
petvā tatthapi saṅkhārupekkhāññāvasena upekkhako yāva vipassanāññaṃ
maggena ghaṭiyati, tāva yathā taṃ tikkhaṃ sūraṃ pasannaṃ hutvā vahati, tathā
vihareyya sato sampajānoti.

Gāthāsu samathavipassanādhammo āramitabbaṭṭhena ārāmo etassāti **dhammā-**
rāmo. Tasmīyeva dhamme ratoti **dhammarato**. Tasseva dhammassa puna-
ppunaṃ vicintanato **dhammaṃ anuvicintayaṃ** taṃ dhammaṃ āvajjento, manasi
karontoti attho. **Anussaranti** tameva dhammaṃ uparūparibhāvanāvasena anussa-
ranto. Atha vā vimuttāyatanasīse ṭhatvā paresaṃ desanāvasena silādiddhammo
āramitabbaṭṭhena ārāmo etassāti **dhammārāmo**. Tatheva tasmīṃ dhamme rato
abhiratoti **dhammarato**. Tesamīyeva silādiddhammānaṃ gatiyo samanvesanto
kāmavitakkādīnaṃ okāsaṃ adatvā nekkhammasaṅkappādiddhammaṃyeva anuvi-
cintanato **dhammaṃ anuvicintayaṃ**. Tadubhayaṃ vā pana oḷārikato dahanto ajjhu-
pekkhitvā samathavipassanādhammameva uparūpari bhāvanāvasena anussa-

ranto anubrūhanavasena pavattento. **Saddhammā**ti sattatiṃsappabhedā bodhipakkhiyadhammā navavidhalokuttaradhammā ca **na parihāyati**, na cirasseva taṃ adhigacchatīti attho.

Idāni tassa anussaraṇavidhiṃ dassento “**caraṃ vā**”ti-ādimāha. Tattha **caraṃ vā**ti bhikkhācāravasena caṅkamanavasena ca caranto vā. **Yadi vā tiṭṭhanti** tiṭṭhanto vā **nisinno vā**, **uda vā sayanti** sayanto vā. Evaṃ catūsupi iriyāpathesu. **Ajjhattaṃ samayaṃ cittanti** yathāvutte kammaṭṭhānasaṅkhāte gocarajjhatte attano cittaṃ rāgādikilesānaṃ vūpasamanavasena pajahanavasena samayaṃ samento. **Santimevādhigacchatīti** accantasantiṃ nibbānameva pāpuṇātīti.

Sattamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Andhakaṇṇasuttavaṇṇanā

87. Aṭṭhame (..0258) **akusalavitakkā**ti akosallasambhūtā vitakkā. **Andhakaṇṇā**-ti-ādīsu yassa sayaṃ uppajjanti, taṃ yathābhūtaḍḍassananivāraṇena andhaṃ karontīti **andhakaṇṇā**. Na paññācakkhuṃ karontīti **acakkhukaṇṇā**. Aññāṇaṃ karontīti **aññāṇakaṇṇā**. **Paññānirodhikā**ti kammassakatāpaññā, jhānapaññā, vipassanāpaññāti imā tisso paññā appavattikaraṇena nirodhentīti paññānirodhikā. Aniṭṭhaphaladāyakattā dukkhasaṅkhātassa vighātassa pakkhe vattantīti **vighātapakkhikā**. Kilesanibbānaṃ na saṃvattayantīti **anibbānasaṃvattanikā**.

Kāmavitakkoti kāmapaṭisaṃyutto vitakko. So hi kilesakāmasahito hutvā vatthu-kāmesu pavattati. Byāpādapaṭisaṃyutto vitakko **byāpādavitakko**. Vihimsāpaṭisaṃyutto vitakko **vihimsāvitakko**. Ime dve ca sattesupi saṅkhāresupi uppajjanti. Kāma-vitakko hi piyamanāpe satte vā saṅkhāre vā vitakkentassa uppajjati, byāpādavitakko appiye amanāpe satte vā saṅkhāre vā kujjhitvā olokanakālato paṭṭhāya yāva nāsanā uppajjati, vihiṃsāvitakko saṅkhāresu na uppajjati, saṅkhārā dukkhāpetabbā nāma natthi, “ime sattā haññantu vā bajjhantu vā ucchijjantu vā vinassantu vā mā vā ahesun”ti cintanakāle pana sattesu uppajjati.

Imeyeva pana kāmasaṅkappādayo. Atthato hi kāma-vitakkādīnaṃ kāmasaṅkappādīnañca nānākaṇṇaṃ natthi, taṃsampayuttā pana saññādayo kāmasaññādayo. Kāmadhātu-ādīnaṃ pana yasmā pāḷiyaṃ-

“Kāmapaṭisaṃyutto takko vitakko ...pe... micchāsaṅkappo, ayaṃ vuccati kāmadhātu, sabbepi akusalā dhammā kāmadhātu. Byāpādapaṭisaṃyutto takko vitakko ...pe... micchāsaṅkappo, ayaṃ vuccati byāpādadhātu. Dasasu āghāta-vatthūsu cittassa āghāto paṭighāto ...pe... anattamanatā cittassa, ayaṃ vuccati byāpādadhātu. Vihimsāpaṭisaṃyutto takko vitakko micchāsaṅkappo (..0259), ayaṃ vuccati vihiṃsādhātu. Idhekacco pāṇinā vā leḍḍunā vā daḍḍena vā satthena vā rajjuyā vā aññataraññatarena satte viheṭṭheti, ayaṃ vihiṃsādhātū”ti (vibha. 182, 910)-

Āgatattā vireso labbhati.

Tattha dve kathā sabbasaṅgāhikā ca asambhinnā ca. Tattha kāmādhātuyā gahitāya itarā dvepi gahitā nāma honti. Tato pana nīharitvā ayaṃ byāpādadhātu, ayaṃ vihiṃsādhātūti dassetīti ayaṃ sabbasaṅgāhikā nāma. Kāmādhātuṃ kathento pana bhagavā byāpādadhātuṃ byāpādadhātuṃṭhāne, vihiṃsādhātuṃ vihiṃsādhātuṃṭhāne ṭhapetvāva avasesaṃ kāmādhātu nāmāti kathesīti ayaṃ asambhinnakathā nāma.

Sukkapakkhe vuttavipariyāyena attho veditabbo. Nekkhammapaṭisaṃyutto vitakko **nekkhammavitakko**. So asubhapubbabhāge kāmāvacaro hoti, asubhājñhāne rūpāvacaro, taṃ jhānaṃ pādakaṃ katvā uppannamaggaphalakāle lokuttaro. Abyāpādapāṭisaṃyutto vitakko **abyāpādavitaṅko**. So mettāpubbabhāge kāmāvacaro hoti, mettājñhāne rūpāvacaro, taṃ jhānaṃ pādakaṃ katvā uppannamaggaphalakāle lokuttaro. Avihimsāpaṭisaṃyutto vitakko **avihimsāvitaṅko**. So karuṇāpubbabhāge kāmāvacaro, karuṇājñhāne rūpāvacaro, taṃ jhānaṃ pādakaṃ katvā uppannamaggaphalakāle lokuttaro. Yadā pana alobho sīsaṃ hoti, tadā itare dve tadanvāyikā honti. Yadā mettā sīsaṃ hoti, tadā itare dve tadanvāyikā honti. Yadā karuṇā sīsaṃ hoti, tadā itare dve tadanvāyikā honti.

Imeyeva pana nekkhammasaṅkappādayo. Atthato hi nekkhammavitakkādīnaṃ nekkhammasaṅkappādīnaṃca nānākaraṇaṃ natthi, taṃsāmpayuttā pana saññādayo nekkhammasaññādayo. Nekkhammadhātu-ādīnaṃ pana yasmā pāḷiyaṃ-

“Nekkhammapaṭisaṃyutto takko vitakko saṅkappo, ayaṃ vuccati nekkhammadhātu, sabbepi kusalā dhammā nekkhammadhātu. Abyāpādapāṭisaṃyutto takko vitakko saṅkappo, ayaṃ vuccati abyāpādadhātu. Yā sattesu mettāyanā mettācetovimutti (..0260), ayaṃ vuccati abyāpādadhātu. Avihimsāpaṭisaṃyutto takko vitakko saṅkappo- ayaṃ vuccati avihimsādhātu. Yā sattesu karuṇā karuṇāyanā karuṇācetovimutti- ayaṃ vuccati avihimsādhātū”ti. (vibha. 182)-

Āgatattā viseso labbhati. Idhāpi sabbasaṅgāhikā, asambhinnāti dve kathā vuttanayeneva veditabbā. Sesāṃ suviññeyyameva.

Gāthāsu **vitakkayeti** vitakkeyya. **Nirākareti**

attano santānato nīhareyya vinodeyya, pajaheyyāti attho. **Save vitakkāni vicāritāni, sameti vuṭṭhīva rajaṃ samūhatanti** yathā nāma gimhānaṃ pacchime māse pathaviyaṃ samūhataṃ samantato uṭṭhitaṃ rajaṃ mahato akālameghassa vassato vuṭṭhi ṭhānaso vūpasameti, evameva so yogāvacaro vitakkāni micchāvitakke ca vicāritāni taṃsampayuttavicāre ca sameti vūpasameti samucchindati. Tathābhūto ca **vitakkūpasamena cetasā** sabbesaṃ micchāvitakkānaṃ upasamanato vitakkūpasamena ariyamaggacittena. **Idheva** diṭṭheva dhamme, **santipadaṃ** nibbānaṃ, **samajjhagā** samadhigato hotīti.

Aṭṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Antarāmalasuttavaṇṇanā

88. Navame **antarāmalā**ti ettha **antarā**saddo-

“Nadītiresu saṅṭhāne, sabhāsu rathiyāsu ca;

janā saṅgama mantenti, mañca tañca kimantaran”ti.-

Ādīsu (saṃ. ni. 1.228) kāraṇe āgato. “Addasā maṃ, bhante, aññatarā itthī vijjantarikāya bhājanaṃ dhovanti”ti-ādīsu (ma. ni. 2.149) khaṇe. “Apicāyaṃ tapodā dvinnaṃ mahānirayānaṃ antarikāya āgacchatī”ti-ādīsu (pārā. 231) vivare.

“Pītavatthe pītadhaje, pītālaṅkārabhūsite;

pīntarāhi vaggūhi, apiḷandhāva sobhasī”ti.-

Ādīsu (..0261) (vi. va. 658) uttarisāṭake. “Yassantarato na santi kopā”ti-ādīsu (udā. 20) citte. Idhāpi citte eva daṭṭhabbo. Tasmā antare citte bhavā **antarā**. Yasmiṃ santāne uppannā, tassa malinabhāvakaraṇato **malā**. Tattha malaṃ nāma duvidhaṃ- sarīramalaṃ, cittamalaṃ. Tesu sarīramalaṃ sedajallikādi sarīre nibbattaṃ, tattha laggaṃ āgantukarajañca, taṃ udakenapi nīharaṇīyaṃ, na tathā saṃkilesikaṃ. Cittamalaṃ pana rāgādisaṃkilesikaṃ, taṃ ariyamaggeheva nīharaṇīyaṃ. Vuttañhettaṃ porāṇehi-

“Rūpena saṃkiliṭṭhena, saṃkilissanti māṇavā;

rūpe suddhe visujjhanti, anakkhātaṃ mahesinā.

“Cittena saṃkiliṭṭhena, saṃkilissanti māṇavā;

citte suddhe visujjhanti, iti vuttaṃ mahesinā”ti. (dī. ni. aṭṭha. 2.373; ma. ni. aṭṭha. 1.106);

Tenāha bhagavā “cittasaṃkilesā, bhikkhave, sattā saṃkilissanti, cittavodānā visujjhanti”ti (saṃ. ni. 3.100). Tasmā bhagavā idhāpi cittamalavisodhanāya paṭipajjitabbanti dassento “tayome, bhikkhave, antarāmalā”ti āha.

Yathā cete lobhādayo sattānaṃ citte uppajjitvā malinabhāvakarā nānappakārasaṃkilesavidhāyakāti antarāmalā, evaṃ ekato bhujjitvā, ekato sayitvā, otāragavesī amittasattu viya citte eva uppajjitvā sattānaṃ nānāvidha-anatthāvahā, nānappakāradukkhānibbattakāti dassento “**antarā-amittā**”ti-ādīmāha. Tattha mittapaṭipakkhato **amittā**, sapattakiccakaraṇato **sapattā**, hiṃsanato **vadhakā**, ujuvipaccanī-

kato **paccatthikā**.

Tattha dvīhi ākārehi lobhādīnaṃ amittādibhāvo veditabbo. Verīpuggalo hi antaraṃ labhamāno attano verissa satthena vā sīsaṃ pātetī, upāyena vā mahantaṃ anattaṃ uppādetī. Ime ca lobhādayo paññāsirapātanena yonisampaṭṭipādanena ca tādīsaṃ tato balavataraṃ anattaṃ nibbattenti. Kathaṃ? Cakkhu-dvārasmiñhi iṭṭhādīsū ārammaṇesu āpāthagatesu yathārahaṃ tāni ārabba lobhādayo uppajjanti, ettāvatāssa paññāsiraṃ (..0262) pātitaṃ nāma hotī. Sotadvārādīsūpi eseva nayo. Evaṃ tāva paññāsirapātanato amittādisadisatā veditabbā. Lobhādayo pana kammanidānā hutvā aṇḍajādibhedā catasso yoniyo upanenti. Tassa yoni-upagamanamūlakāni pañcavīsati mahābhayāni dvattiṃsa kammakaraṇāni ca āgatāneva honti. Evaṃ yonisampaṭṭipādanatopi nesaṃ amittādisadisatā veditabbā. Iti lobhādayo amittādisadisatāya cittaśambhūtatāya ca “antarā-amittā”-ti-ādīnā vuttā. Apica amitthehi kātuṃ asakkuṇeyyaṃ lobhādayo karonti, amittādibhāvo ca lobhādīhi jāyatīti tesāṃ amittādibhāvo veditabbo. Vuttañhetā-

“Diso disaṃ yantaṃ kayirā, verī vā pana verinaṃ;

micchāpaṇihitaṃ cittaṃ, pāpiyo naṃ tato kare” ti. (dha. pa. 42; udā. 33);

Gāthāsū attano paresaṅca anattaṃ janetīti **anattahajano**. Vuttañhetā-

“Yadapi luddho abhisāṅkharoti kāyena vācāya manasā tadapi akusalaṃ; yadapi luddho lobhena abhibhūto pariyādinnaṃ parassa asatā dukkhaṃ uppādetī vadhena vā bandhena vā jāniyā vā garahāya vā pabbājanāya vā balavampi balattho itī, tadapi akusalaṃ, itissame lobhajā lobhanidānā lobhasamudayā lobhapaccayā aneke pāpakā akusalā dhammā sambhavanti” ti (a. ni. 3.70). Aparampi vutta-

“Ratto kho, brāhmaṇa, rāgena abhibhūto pariyādinnaṃ attabyābādhāyapi cetetī, parabyābādhāyapi cetetī, ubhayabyābādhāyapi cetetī, cetasiampi dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedetī” ti-ādi (a. ni. 3.54).

Cittappakopanoti cittaśāṅkhobhano. Lobho hi lobhaniye vatthusmiṃ uppajjamāno cittaṃ khobhento pakopento vipariṇāmento vikāraṃ (..0263) āpādentō uppajjati, pasādādivasena pavattituṃ na detī. **Bhayamantarato jātaṃ, taṃ jano nāvabujjhatīti** taṃ lobhasāṅkhātaṃ antarato abbhantare attano citteyeva jātaṃ anattahajananacittappakopanaṃ diṃ bhayaṃ bhayahetuṃ ayaṃ bālamahājano nāvabujjhati na jānātīti.

Luddho atthaṃ na jānātīti attatthaparathādibhedā atthaṃ hitaṃ luddhapuggalo yathābhūtaṃ na jānātī. **Dhammaṃ na passatīti** dasakusalakammaṃ pathadhammampi luddho lobhena abhibhūto pariyādinnaṃ na passati paccakkhato na jānātī, pageva uttarimanussadhammaṃ. Vuttampi cetā-

“Ratto kho, brāhmaṇa, rāgena abhibhūto pariyādinnaṃ attatthampi yathābhūtaṃ na pajānātī, paratthampi yathābhūtaṃ na pajānātī, ubhayatthampi yathābhūtaṃ na pajānātī” ti-ādi (a. ni. 3.55).

Andhatamanti andhabhāvakaṃ tamaṃ. **Yanti** yattha. Bhummatthe hi etaṃ paccattavacanaṃ. Yasmiṃ kāle lobho sahate abhibhavati naraṃ, andhatamaṃ tadā hotīti. **Yanti** vā kāraṇavacanaṃ. Yasmā lobho uppajjamāno naraṃ sahate

abhibhavati, tasmā andhatamaṃ tadā hotīti yojanā, ya-ta-saddānaṃ ekantasambandhabhāvato. Atha vā **yanti** kiriyāparāmasanaṃ, “lobho sahate”ti ettha yadetaṃ lobhassa sahanaṃ abhibhavanaṃ vuttaṃ. Etaṃ andhabhāvakarassa tamassa gamanaṃ uppādoti attho. Atha vā yaṃ naraṃ lobho sahate abhibhavati, tassa andhatamaṃ tadā hoti, tato ca luddho atthaṃ na jānāti, luddho dhammaṃ na passatīti evamettha attho daṭṭhabbo.

Yo ca lobhaṃ pahantvānāti yo pubbabhāge tadaṅgavasena vikkhambhanavasena ca yathārahaṃ samathavipassanāhi lobhaṃ pajahitvā tathā pajahanahetu **lobhaneyye** dibbepi rūpādike upaṭṭhite **na lubbhati**, balavavipassanānubhāvena **lobho pahiyate tamhāti** tasmā ariyapuggalā ariyamaggena lobho pahiyati pajahiyati, accantameva pariccajīyati. Yathā kiṃ? **Udabindūva pokkharāti** paduminipaṇṇato udakabindu viya. Sesagāthānampi iminā nayena attho veditabbo.

Tathā (..0264) dosassa-

“Yadapi duṭṭho abhisāṅkharoti kāyena vācāya manasā tadapi akusalaṃ; yadapi duṭṭho dosena abhibhūto pariyādinnaṃ parassa asatā dukkhaṃ uppādeti vadhena vā bandhena vā jāniyā vā garahāya vā pabbājanāya vā balavampi balattho iti, tadapi akusalaṃ. Itissame dosajā dosanidānā dosasamudayā dosapaccayā aneke pāpakā akusalā dhammā sambhavanti”ti (a. ni. 3.70).

Tathā-

“Duṭṭho kho, brāhmaṇa, dosena abhibhūto pariyādinnaṃ attabyābādhāyapi ceteti, parabyābādhāyapi ceteti, ubhayabyābādhāyapi ceteti cetasiampi dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti”ti (a. ni. 3.55).

Tathā-

“Duṭṭho kho, brāhmaṇa, dosena abhibhūto pariyādinnaṃ attatthampi yathābhūtaṃ na pajānāti, paratthampi yathābhūtaṃ na pajānāti, ubhayatthampi yathābhūtaṃ na pajānāti”ti (a. ni. 3.55)-

Ādisuttapadānusārena anatthajananatā atthahānīhetutā ca veditabbā.

Tathā mohassa “yadapi mūḷho abhisāṅkharoti kāyena vācāya manasā”ti-ādinā (a. ni. 3.70), “mūḷho kho, brāhmaṇa, mohena abhibhūto pariyādinnaṃ attabyābādhāyapi ceteti”ti-ādinā(a. ni. 3.55), “attatthampi yathābhūtaṃ na pajānāti”ti-ādinā (a. ni. 3.55) ca āgatasuttapadānusārena veditabbā.

Tālapakkaṃva bandhanāti tālaphalaṃ viya usumuppādena vaṇṇato, tatiyamaḅgañāṇuppādena tassa cittato doso pahiyati, pariccajīyatīti attho. **Mohaṃ vihanti so sabbanti so** ariyapuggalo sabbhaṃ (..0265) anavasesaṃ mohaṃ catutthamaggena vihanti vidhamati samucchindati. **Ādiccovudayaṃ tamanti** ādicco viya udayaṃ uggacchanto tamaṃ andhakāraṃ.

Navamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Devadattasuttavaṇṇanā

89. Dasame **tīhi, bhikkhave, asaddhammehi abhibhūtoti** kā uppatti? Devadatte hi avīcimahānirayaṃ pavitṭhe devadattapakkiyā aññatitthiyā ca “samaṇena gota-
mena abhisapito devadatto pathaviṃ pavitṭho”ti abbhācikkhiṃsu. Taṃ sutvā
sāsane anabhippasannā manussā “siyā nu kho etadevaṃ, yathā ime bhaṇantī”ti
āsaṅkaṃ uppādesuṃ. Taṃ pavattiṃ bhikkhū bhagavato ārocesuṃ. Atha bhagavā
“na, bhikkhave, tathāgatā kassaci abhisapaṃ denti, tasmā na devadatto mayā
abhisapito, attano kammeneva nirayaṃ pavitṭho”ti vatvā tesaṃ micchāgāhaṃ
paṭisedhento imāya aṭṭhuppattiyā idaṃ suttaṃ abhāsi.

Tattha **asaddhammehī**ti asataṃ dhammehi, asantehi vā

dhammehi. **Atekkiccho**ti buddhehipi anivattanīyattā avīcinibbattiyā tikicchābhāvato atekiccho, atikicchaniyoti attho. Asantaguṇasambhāvanādhippāyena pavattā pāpā icchā etassāti pāpiccho, tassa bhāvo **pāpicchatā**, tāya. “Ahaṃ buddho bhavissāmi, saṅghaṃ pariharissāmi”ti tassa icchā uppannā. Kokālikādayo pāpā lāmakā mittā etassāti pāpamitto, tassa bhāvo **pāpamittatā**, tāya. **Uttarikaṇḍiyeti** jhānābhīññāhi uttarikaṇḍiye adhigantabbe maggaphale anadhigate sati eva, taṃ anadhigantvāti attho. **Oramattakenāti** appamattakena jhānābhīññāmattena. **Visesādhigamenāti** uttarimanussadhammādhigamena. **Antarāti** vemajjhe. **Vosānaṃ āpādīti** akatakiccova samāno “katakiccomhī”ti maññamāno samaṇadhammato vigamaṃ āpajji. Iti bhagavā iminā suttena visesato puthujjanabhāve ādīnavaṃ pakāsesi bhāriyo puthujjanabhāvo, yatra hi nāma jhānābhīññāpariyosānā (..0266) sampattiyo nibbattetvāpi anekānathāvahaṃ nānāvidhaṃ dukkhahetuṃ asantaguṇasambhāvanaṃ asappurisasamaṃsaggaṃ ālasiyānuyogañca avijahanto avīcimhi kappatṭhiyaṃ atekicchaṃ kibbisamaṃ pasavissatīti.

Gāthāsu **māti** paṭisedhe nipāto. **Jātūti** ekaṃsena. **Kocīti** sabbasaṅgāhakavacanaṃ. **Lokasminti** sattaloke. Ithaṃ vuttaṃ hoti “imasmiṃ sattaloke koci puggalo ekaṃsena pāpiccho mā hotū”ti. **Tadamināpi jānātha**, **pāpicchānaṃ yathā gatīti** pāpicchānaṃ puggalānaṃ yathā gati yādisī nipphatti, yādiso abhisamparāyo, taṃ imināpi kāraṇena jānāthāti devadattaṃ nidassento evamāha. **Paṇḍitoti samaññātoti** pariyattibāhusaccena paṇḍitoti ñāto. **Bhāvitattoti sammatoti** jhānābhīññāhi bhāvitattoti sambhāvito. Tathā hi so pubbe “mahiddhiko godhiputto, mahānubhāvo godhiputto”ti dhammasenāpatināpi pasamaṃsito ahoṣi. **Jalaṃva yasaṃ aṭṭhā**, **devadattoti vissutoti** attano kittiyā parivārena jalanto viya obhāsento viya ṭhito devadattoti evaṃ vissuto pākaṭo ahoṣi. “**Me suttan**”tipi pāṭho, mayā suttaṃ suttaṃ mattaṃ, katipāheneva atathābhūtattā tassa taṃ paṇḍiccādi savanamattamevāti attho.

So samānamanuciṇṇo, āsajja naṃ tathāgatanti so evaṃbhūto devadatto “buddhopi sakyaputto, ahampi sakyaputto, buddhopi samaṇo, ahampi samaṇo, buddhopi iddhimā, ahampi iddhimā, buddhopi dibbacakkhuko, ahampi dibbacakkhuko, buddhopi dibbasotako, ahampi dibbasotako, buddhopi cetopariyaññalābhī, ahampi cetopariyaññalābhī, buddhopi atītānāgatapaccuppanne dhamme jānāti, ahampi te jānāmi”ti attano pamāṇaṃ ajānitvā sammāsambuddhaṃ attanā samasamaṭṭhapanena samānaṃ āpajjanto “idānāhaṃ buddho bhavissāmi, bhikkhusaṅghaṃ pariharissāmi”ti abhimārapayojanā tathāgataṃ āsajja āsādetvā viheṭṭhetvā. “Pamādamanujīno”tipi paṭhanti. Tassattho “vuttanayena pamādaṃ (..0266) āpajjanto pamādaṃ nissāya bhagavatā saddhiṃ yugaggāhacittuppādena saheva jhānābhīññāhi anujīno parihīno”ti. **Avīcinirayaṃ patto**, **catudvāraṃ bhayānakanti** jālānaṃ tattha uppannasattānaṃ vā nirantarātāya “avīci”ti laddhanāmaṃ catūsu passesu catumahādvārayogena catudvāraṃ atibhayānakaṃ mahānirayaṃ paṭisandhiggahaṇavasena patto. Tathā hi vuttaṃ-

“Catukkaṇṇo catudvāro, vibhatto bhāgaso mito;
ayopākārapariyanto, ayasā paṭikujjito.

“Tassa ayomayā bhūmi, jalitā tejasā yutā;

samantā yojanasataṃ, pharivā tiṭṭhati sabbadā” ti. (ma. ni. 3.250; a. ni. 3.36; pe. va. 693-694; jā. 2.19.86-87);

Aduṭṭhassāti aduṭṭhacittassa. **Dubbheti** dūseyya. **Tameva pāpaṃ phusatīti** tameva aduṭṭhadubbhiṃ pāpapuggalaṃ pāpaṃ nihīnaṃ pāpaphalaṃ phusati pāpuṇāti abhibhavati. **Bhesmāti** vipulabhāvena gambhīrabhāvena ca bhiṃsā-pento viya, vipulagambhīroti attho. **Vādenāti** dosena. **Vihimsatīti** bādhati āsādeti. **Vādo tamhi na rūhatīti** tasmīṃ tathāgate parena āropiyamāno doso na ruhati, na tiṭṭhati, visakumbho viya samuddassa, na tassa vikāraṃ janetīti attho.

Evaṃ chahi gāthāhi pāpicchatādisamannāgatassa nirayūpagabhāvadassanena dukkhato aparimuttataṃ dassetvā idāni tappaṭipakkhadhammasamannāgatassa dukkhakkhayaṃ dassento **“tādisaṃ mittan”** ti osānagāthamāha. Tassattho- **yassa** sammā paṭipannassa **maggānugo** paṭipattimaggāṃ anugato sammā paṭipanno appicchatādiguṇasamannāgamena sakalavaṭṭadukkhassa **khayaṃ** pariyosānaṃ pāpuṇeyya. Tādisaṃ buddhaṃ vā buddhasāvakaṃ vā **paṇḍito** sappañño, attano **mittaṃ kubbetha** tena mettikaṃ kareyya, **tañca seveyya** tameva payirupāseyyāti.

Iti imasmīṃ vagge chaṭṭhasattamasuttesu vivaṭṭaṃ kathitaṃ, itaresu vaṭṭavi-vaṭṭaṃ kathitaṃ.

Dasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catutthavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Pañcamavaggo

1. Aggappasādasuttavaṇṇanā

90. Pañcamavaggassa (.0268) paṭhame **aggappasādāti** ettha ayaṃ **aggasaddo** ādikoṭikoṭṭhāsaseṭṭhesu dissati. Tathā hesa “ajjatagge, samma dovārika, āvarāmi dvāraṃ nigaṇṭhānaṃ nigaṇṭhīnaṃ (ma. ni. 2.70). Ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gatan” ti (dī. ni. 1.250; pārā. 15) ca ādisu ādimhi dissati. “Teneva aṅgulaggena taṃ aṅgulaggāṃ parāmaseyya (kathā. 441). Ucchaggāṃ veḷaggan” ti ca ādisu koṭiyaṃ. “Ambilaggāṃ vā madhuraggāṃ vā tittakaggāṃ vā (saṃ. ni. 5.374). Anujānāmi, bhikkhave, vihāraggena vā pariveṇaggena vā bhājetun” ti (cūḷava. 318) ca ādisu koṭṭhāse. “Ayaṃ imesaṃ catunnaṃ puggalānaṃ aggo ca seṭṭho ca uttamo ca pavaro ca (a. ni. 4.95). Aggohamasmi lokassā” ti ca ādisu (dī. ni. 2.31; ma. ni. 3.207) seṭṭhe. Svāyamidhāpi seṭṭheyeva daṭṭhabbo. Tasmā aggesu seṭṭhesu pasādā, aggabhūtā seṭṭhabhūtā vā pasādā aggappasādāti attho.

Purimasmiñca atthe aggasaddena buddhādiratanattayaṃ vuccati. Tesu

bhagavā tāva asadisatṭhena, guṇavisitṭhatṭhena, asamasamaṭṭhena ca aggo. So hi mahābhinihāraṃ dasannaṃ pāramīnaṃ pavicayañca ādiṃ katvā tehi bodhisambhāraguṇehi ceva buddhaguṇehi ca sesajanehi asadisoti asadisatṭhena aggo. Ye cassa guṇā mahākaruṇādayo, te sesasattānaṃ guṇehi visitṭhāti guṇavisitṭhatṭhenapi sabbasattuttamatāya aggo. Ye pana purimakā sammāsambuddhā sabbasattehi asamā, tehi saddhiṃ ayameva rūpakāyaguṇehi ceva dhammakāyaguṇehi ca samoti asamasamaṭṭhenapi aggo. Tathā dullabhapātubhāvato acchariyamanussabhāvato bahunahitasukhāvahato adutiya-asahāyādibhāvato ca bhagavā loke aggoti vuccati. Yathāha-

“Ekapuggalassa, bhikkhave, pātubhāvo dullabho lokasmiṃ, katamassa ekapuggalassa? Tathāgatassa arahato sammāsambuddhassa.

“Ekapuggalo (..0269), bhikkhave, loke uppajjamāno uppajjati acchariyananusso.

“Ekapuggalo, bhikkhave, loke uppajjamāno uppajjati bahujana ...pe... sammāsambuddho.

“Ekapuggalo, bhikkhave, loke uppajjamāno uppajjati, adutiyo asahāyo appaṭṭimo appaṭṭisamo appaṭṭibhāgo appaṭṭipuggalo asamo asamasamo dvipadānaṃ aggo. Katamo ekapuggalo? Tathāgato arahamaṃ sammāsambuddho”ti (a. ni. 1.170-172, 174).

Dhammasaṅghāpi aññadhammasaṅghehi asadisatṭhena visitṭhaguṇatāya dullabhapātubhāvādinā ca aggā. Tathā hi tesamaṃ svākkhātātādisuppaṭṭipannatādiguṇavisesehi aññadhammasaṅghā sadisā appataranihinā vā natthi, kuto seṭṭhā. Sayameva ca pana tehi visitṭhaguṇatāya seṭṭhā. Tathā dullabhuppāda-acchariyabhāvabahunahitasukhāvahā adutiya-asahāyādisabhāvā ca te. Yadaggena hi bhagavā dullabhapātubhāvo, tadaggena dhammasaṅghāpīti. Acchariyādibhāvepi eseva nayo. Evaṃ aggesu seṭṭhesu uttamesu pavaresu guṇavisitṭhesu pasādāti **aggappasādā**.

Dutiyaṃ pana atthe yathāvuttesu aggesu buddhādīsu uppattiyā aggabhūtā pasādā aggappasādā. Ye pana ariyamaggena āgatā aveccappasādā, te ekanteveva aggabhūtā pasādāti aggappasādā. Yathāha “idha, bhikkhave, ariyasāvako buddhe aveccappasādēna samannāgato hoti”ti-ādi (saṃ. ni. 5.1027). Aggavipākaṭṭāpi cete aggappasādā. Vuttañhi “agge kho pana pasannānaṃ aggo vipāko”ti.

Yāvatāti yattakā. **Sattāti** pāṇino. **Apadāti** apādakā. **Dvipadāti** dvipādakā. Sesa-padadvayepi eseva nayo. Vā-saddo samuccayattho, na vikappattho. Yathā “anuppanno vā kāmāsavo uppajjati, uppanno vā kāmāsavo pavaḍḍhati”ti (ma. ni. 1.17) ettha anuppanno ca uppanno cāti attho. Yathā ca “bhūtānaṃ vā sattānaṃ ṭhitiyā sambhavesīnaṃ vā anuggahāyā”ti (..0270) (ma. ni. 1.402; saṃ. ni. 2.12) ettha bhūtānañca sambhavesīnañcāti attho. Yathā ca “aggito vā udakato vā mithubhedato vā”ti (dī. ni. 2.152; udā. 76; mahāva. 286) ettha aggito ca udakato ca mithubhedato cāti attho, evamaṃ “apadā vā ...pe... aggamakkhāyatī”ti etthāpi apadā ca dvipadā cāti sampiṇḍanavasena attho daṭṭhabbo. Tena vuttaṃ “vā-saddo samuccayattho, na vikappattho”ti.

**Rūpinoti rūpavanto. Na rūpinoti arūpino. Saññinoti saññāvanto. Na saññinoti asa-
ññino. Nevasaññināsaññino** nāma bhavaggapariyāpannā. Ettāvatā ca kāmab-
havo, rūpabhavo, arūpabhavo, ekavokārabhavo, catuvokārabhavo, pañcavokāra-
bhavo, saññībhavo, asaññībhavo, nevasaññināsaññībhavoti navavidhepi bhave
satte anavasesato pariyādiyitvā dassesi dhammarājā. Ettha hi rūpiggaḥaṇena
kāmbhavo rūpabhavo pañcavokārabhavo ekavokārabhavo ca dassito, arūpigga-
ḥaṇena arūpabhavo catuvokārabhavo ca dassito. Saññībhavādayo pana sarūpe-
neva dassitā. Apadādiggaḥaṇena kāmbhavapañcavokārabhavasaññībhavānaṃ
ekadeso dassitoti.

Kasmā panettha yathā adutiyasutte “dvipadānaṃ aggo”ti dvipadānaṃ gahaṇa-
meva akatvā apadādiggaḥaṇaṃ katanti? Vuccate- adutiyasutte tāva seṭṭhatarava-
sena dvipadaggahaṇameva kataṃ. Imasmiñhi loke seṭṭho nāma uppajjamāno apa-
dacadatuppadabahuppadesu na uppajjati, dvipadesuyeva uppajjati. Kataresu dvipa-
desu? Manussesu ceva devesu ca. Manussesu uppajjamāno sakalalokaṃ vase
vattetuṃ samattho buddho hutvā uppajjati. Aṅguttaraṭṭhakathāyaṃ pana “tisaha-
ssimahāsaḥasilokadhātuṃ vase vattetuṃ samattho”ti (a. ni. aṭṭha. 1.1.174)
vuttaṃ. Devesu uppajjamāno dasasaḥasilokadhātuṃ vase vattanako mahā-
brahmā hutvā uppajjati, so tassa kappiyakārako vā ārāmiko vā sampajjati. Iti
tatopi seṭṭhataravasena “dvipadānaṃ aggo”ti tattha vutto, idha pana anavasesa-
pariyādānavasena evaṃ vuttaṃ. Yāvattakā hi sattā attabhāvapariyāpannā apadā
vā ...pe... nevasaññināsaññino vā, tathāgato tesam (..0271) aggamakkhāyatīti.
Niddhāraṇe cetam sāmivacanaṃ, makāro padasandhikaro. Aggo akkhāyatīti pada-
vibhāgo.

Aggo vipāko hotīti agge sammāsambuddhe pasannānaṃ yo pasādo, so aggo
seṭṭho uttamo koṭībhūto vā, tasmā tassa vipākopi aggo seṭṭho uttamo koṭībhūto uḷā-
ratamo paṇītatamo hoti.

So pana pasādo duvidho lokiya lokuttarabhedato. Tesu lokiyassa tāva-

“Ye keci buddhaṃ saraṇaṃ gatāse, na te gamissanti apāyabhūmiṃ; pahāya mānusaṃ dehaṃ, devakāyaṃ paripūressanti. (dī. ni. 2.332; saṃ. ni. 1.37);

“Buddhoti kittayantassa, kāye bhavati yā pīti; vameva hi sā pīti, kasiṇenapi jambudīpassa.

“Sataṃ hatthī sataṃ assā, sataṃ assatarī rathā;

sataṃ kaññāsahassāni, āmukkamaṇikuṇḍalā;

ekassa padavītihārassa, kamaṃ nāgghanti soḷasiṃ”. (saṃ. ni. 1.242; cūḷava. 305);

“Sādhu kho, devānaminda, buddhaṃ saraṇagamaṇaṃ hoti, buddhaṃ saraṇa-gamaṇaṃ hetu kho, devānaminda, evamidhekacce sattā kāyassa bhedaṃ paraṃ maraṇā sugatiṃ saggamaṃ lokaṃ upapajjanti. Te aññe deve dasahi ṭhānehi adhi-gaṇhanti- dibbena āyunā, dibbena vaṇṇena, dibbena sukkena, dibbena yasena, dibbena ādhipateyyena, dibbhehi rūpehi, dibbhehi saddehi, dibbhehi gandhehi, dibbhehi rasehi, dibbhehi phoṭṭhabbehi”ti (saṃ. ni. 4.341)-

Evamādīnaṃ suttapadānaṃ vasena pasādassa phalavisesayogo veditabbo. Tasmā so apāyadukkhaṇivattanena saddhiṃ sampattibhavesu sukhavipākadā-yakoti daṭṭhabbo. Lokuttaro pana sāmāññaphalavipākadāyako vaṭṭadukkhaṇivattako ca. Sabbopi cāyaṃ pasādo paramparāya vaṭṭadukkhaṃ vinivattetiyeva. Vuttañhetama-

“Yasmiṃ (..0272), bhikkhave, samaye ariyasāvako attano saddhaṃ anussarati, nevassa tasmīṃ samaye rāgapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, na dosapariyuṭṭhitaṃ, na mohapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, ujugatamevassa tasmīṃ samaye cittaṃ hoti. Ujugatacittassa pāmojjaṃ jāyati, pamuditassa pīti jāyati ...pe... nāparaṃ itthattā-yāti pajānāti”ti (a. ni. 6.10; 26).

Dhammāti sabhāvadhammā. **Saṅkhatāti** samecca sambhuyya paccayehi katāti saṅkhatā, sappaccayadhammā. Hetūhi paccayehi ca na kehici katāti **asaṅkhatā**, appaccayanibbānaṃ. Saṅkhatānaṃ paṭiyogibhāvena “asaṅkhatā”ti puthuvasanaṃ. **Virāgo tesamaṃ aggamakkhāyatīti** tesamaṃ saṅkhatāsaṅkhatadhammānaṃ yo virāgasāṅkhāto asaṅkhatadhammo, so sabhāveneva saṅhasukhumabhāvato santatarapaṇītatarabhāvato gambhīradibhāvato madanimmadanaḍḍibhāvato ca aggaṃ seṭṭhaṃ uttamaṃ pavaranti vuccati. **Yadidanti** nipāto, yo ayanti attho. **Madanimmadanoti**-ādīni sabbāni nibbānavevacanāniyeva. Tathā hi taṃ āgamma māna-madapurisamadādikō sabbo mado nimmaḍḍiyati pamaddiyati, kāmapipāsādikā sabbā pipāsā vinīyati, kāmālayādikā sabbepi ālayā samugghātiyanti, sabbepi kammaṃ vaṭṭakilesavaṭṭavipākaṃ vaṭṭā upacchijjanti, aṭṭhasatabhedā sabbāpi taṇhā khīyati, sabbepi kilesā virajjanti, sabbamaṃ dukkhaṃ nirujjhati, tasmā madanimmadano ...pe... nirodhoti vuccati. Yā panesā taṇhā bhavena bhavaṃ, phalena kammaṃ vinati saṃsibbatīti katvā vānanti vuccati. Taṃ vānaṃ ettha natthi, etasmīṃ vā adhigate ariyapuggalassa na hotīti **nibbānaṃ**.

Aggo vipāko hotīti etthāpi-

“ye keci dhammaṃ saraṇaṃ gatāse ...pe.... (dī. ni. 2.332; saṃ. ni. 1.37);

“dhammoti kittayantassa, kāye bhavati yā pīti ...pe....

“Sādhu kho, devānaminda, dhammaṃ saraṇagamaṇaṃ hoti. Dhammaṃ saraṇagamaṇaṃ hetu kho, devānaminda, evamidhekacce ...pe... dibbehi phoṭṭhabbehi”ti (saṃ. ni. 4.341)–

Evamādīnaṃ (..0273) suttapadānaṃ vasena dhamme pasādassa phalavisesa-yogo veditabbo. Evamettha asaṅkhatadhammavaseneva aggabhāvo āgato, sabbasaṅkhatanissaraṇadassanattaṃ ariyamaggavasenaṃpi ayamatto labbha-teva. Vuttañhetam–

“Yāvata, bhikkhave, dhammā saṅkhatā, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo tesam aggamakkhāyati”ti (a. ni. 4.34).

“Maggānaṭṭhaṅgiko seṭṭho”ti ca. (dha. pa. 273).

Saṅghā vā gaṇā vāti janasaṃmūhasaṅkhātā yāvata loke saṅghā vā gaṇā vā. **Tathāgatasāvakaṅgho**ti aṭṭha-ariyapuggalasaṃmūhasaṅkhāto diṭṭhisīlasāmaññaena saṃhato tathāgataṃ sāvakaṅgho. **Tesam aggamakkhāyatī**ti attano sīlasamādhipaññāvimutti-ādiguṇavisesena tesam saṅghānaṃ aggo seṭṭho uttamo pavaroti vuccati. **Yadidanti** yāni imāni. **Cattāri purisayugāni**ti yugaḷavasena paṭhamamaggaṭṭho paṭhamaphalaṭṭho idamekaṃ yugaḷaṃ, yāva catutthamaggaṭṭho catutthaphalaṭṭho idamekaṃ yugaḷanti evaṃ cattāri purisayugāni. **Aṭṭha purisapuggalā**ti purisapuggalavasena eko paṭhamamaggaṭṭho eko paṭhamaphalaṭṭho iminā nayena aṭṭha purisapuggalā. Ettha ca purisoti vā puggaloti vā ekatthāni etāni padāni, veneyyavasena panevaṃ vuttaṃ. **Esa bhagavato sāvakaṅgho**ti yānimāni yugavasena cattāri purisayugāni, pāṭekkato aṭṭha purisapuggalā, esa bhagavato sāvakaṅgho.

Āhuneyyoti-ādīsu ānetvā hunitabbanti āhunaṃ, dūratopi āgantvā sīlavantesu dātabbanti attho. Catunnaṃ paccayānametaṃ adhivacanaṃ. Mahapphalabhāvakaṇato taṃ āhunaṃ paṭiggahetuṃ yuttoti āhuneyyo. Atha vā dūratopi āgantvā sabbaṃ sāpateyyampi ettha hunitabbaṃ, sakkādīnampi āhavanaṃ arahatīti vā āhavanīyo. Yo cāyaṃ brāhmaṇānaṃ āhavanīyo nāma aggi, yattha hutaṃ mahapphalanti tesam laddhi, so ce hutassa mahapphalatāya āhavanīyo, saṅghova āhavanīyo. Saṅghe hutañhi mahapphalaṃ hoti. Yathāha–

“Yo (..0274) ca vassasataṃ jantu, aggiṃ paricare vane;

ekañca bhāvitattānaṃ, muhuttamapi pūjaye;

sā eva pūjanā seyyo, yañce vassasataṃ hutaṃ”ti. (dha. pa. 107);

Tayidaṃ nikāyāntare “āhavanīyo”ti padaṃ idha “āhuneyyo”ti iminā padena atthato ekaṃ, byañjanato pana kiñcimattameva nānaṃ, tasmā evamatthavaṇṇanā katā.

Pāhuneyyoti ettha pana pāhunaṃ vuccati disāvidisato āgatānaṃ piyamaṇāpānaṃ ñātimitānaṃ atthāya sakkārena paṭiyattaṃ āgantukadānaṃ, tampi ṭhapetvā te tathārūpe pāhunaṃ saṅghasseva dātuṃ yuttaṃ. Tathā hesa ekabuddhantarepi dissati abbokiṇṇaṃca. Ayaṃ panettha padattho– “piyamaṇāpattakarehi dhammehi samannāgato”ti evaṃ pāhunaṃ dātuṃ yuttaṃ, pāhunaṃca

paṭiggahetum yuttoti pāhuneyyo. Yesam pana pāhavanīyoti pāḷi, tesam yasmā saṅgho pubbakāraṃ arahati, tasmā saṅgho sabbapaṭhamam ānetvā ettha hunita-
bbanti pāhavanīyo, sabbappakārena vā āhavanam arahatīti pāhavanīyo. Svāya-
midha teneva atthena pāhuneyyoti vuccati.

“Dakkhiṇā”ti paralokaṃ saddahitvā dātabbadānaṃ, taṃ dakkhiṇam arahati
dakkhiṇāya vā hito mahapphalabhāvakaraṇena visodhanatoti **dakkhiṇeyyo**. Ubho
hatthe sirasi paṭiṭṭhapetvā sabbalokena kariyamānaṃ añjalikammaṃ arahatīti **añja-
likaraṇīyo**. **Anuttaram puññakkhettaṃ lokassā**ti sabbalokassa asadisam puññavi-
rūhanaṭṭhānaṃ. Yathā hi rattasālinam vā yavānaṃ vā virūhanaṭṭhānaṃ “rattasāli-
kkhettaṃ yavakkhettaṃ”ti vuccati, evaṃ saṅgho sadevakassa lokassa puññavirū-
hanaṭṭhānaṃ. Saṅgham nissāya hi lokassa nānappakārahitasukhanibbattakāni
puññāni virūhanti, tasmā saṅgho anuttaram puññakkhettaṃ lokassa. Idhāpi-

“ye keci saṅgham saraṇam gatāse ...pe.... (dī. ni. 2.332; sam. ni. 1.37);

“saṅghoti kittayantassa, kāye bhavati yā pīti ...pe...”.

“Sādhu (..0275) kho, devānaminda, saṅgham saraṇagamanaṃ hoti, saṅgham
saraṇagamanaṃ hetu kho devānaminda ...pe... dibbehi phoṭṭhabbehi”ti (sam. ni.
4.341)-

Ādīnaṃ suttapadānaṃ vasena saṅghe pasādassa phalavisesayogo, tenassa
aggatā aggavipākatā ca veditabbā. Tathā anuttariyapaṭilābho sattamabhavādito
paṭṭhāya vaṭṭadukkhasamucchedo anuttarasukhādhigamoti evamādi-ujāraphala-
nipphādanavasena aggavipākatā veditabbā.

Gāthāsu **aggatoti** agge ratanattaye, aggabhāvato vā pasannānaṃ. **Aggaṃ
dhammanti** aggasabhāvaṃ buddhasubuddhataṃ dhammasudhammataṃ saṅgha-
suppaṭipattiṃ ratanattayassa anaññasādhāraṇam uttamasabhāvaṃ, dasabalādi-
svākkhātātādisuppaṭipannatādiguṇasabhāvaṃ vā **vijānataṃ** vijānantānaṃ. Evaṃ
sādhāraṇato aggappasādavatthum dassetvā idāni asādhāraṇato taṃ vibhāgena
dassetum **“agge buddhe”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **pasannānanti** aveccappasādena ita-
rappasādena ca pasannānaṃ adhimuttānaṃ. **Virāgūpasameti** virāge upasame ca,
sabbassa rāgassa sabbesaṃ kilesānaṃ accantavirāgahetubhūte accanta-upasa-
mahetubhūte cāti attho. **Sukheti** vaṭṭadukkhaṃ khamayabhāvena saṅkhārūpasamasu-
khabhāvena ca sukhe.

Aggasmim dānaṃ dadatanti agge ratanattaye dānaṃ dentānaṃ deyya-
dhammaṃ pariccajantānaṃ. Tattha dharamānaṃ bhagavantaṃ catūhi paccayehi
upaṭṭhahantā pūjentā sakkarontā parinibbutaṅca bhagavantaṃ uddissa dhātuceti-
yādike upaṭṭhahantā pūjentā sakkarontā buddhe dānaṃ dadanti nāma.
“Dhammaṃ pūjessāmā”ti dhammadhare puggale catūhi paccayehi upaṭṭhahantā
pūjentā sakkarontā dhammaṅca ciraṭṭhitikaṃ karontā dhamme dānaṃ dadanti
nāma. Tathā ariyasaṅgham catūhi paccayehi upaṭṭhahantā pūjentā sakkarontā
taṃ uddissa itarasmimpi tathā paṭipajantā saṅghe dānaṃ dadanti nāma. **Aggaṃ
puññam pavaddhatī**ti evaṃ ratanattaye pasannena cetasā ujāraṃ pariccāgaṃ ujā-
raṅca pūjāsakkāraṃ pavattentānaṃ divase divase aggaṃ ujāraṃ kusalaṃ upacī-
yati. Idāni tassa puññassa aggavipākatāya aggabhāvaṃ dassetum **“aggaṃ āyū”**-

ti-ādi vuttaṃ. Tattha **aggam āyūti** dibbam vā mānusaṃ vā aggaṃ uḷāratamaṃ āyu. **Pavaḍḍhatīti** uparūpari brūhati. **Vaṇṇoti** rūpasampadā. **Yasoti** (..0276) parivārasampadā. **Kittīti** thutighoso. **Sukhanti** kāyikaṃ cetasikañca sukhaṃ. **Balanti** kāyabalamaṃ ñāṇabalañca.

Aggassa dātāti aggassa ratanattayassa dātā, atha vā aggassa deyyadhammassa dānaṃ uḷāraṃ katvā tattha puññaṃ pavattetā. **Aggadhammasamāhitoti** aggena pasādadhammena dānādiddhammena ca samāhito samannāgato acalappasādayutto, tassa vā vipākabhūtehi bahujanassa piyamanāpatādidhammehi yutto. **Aggappatto pamodatīti** yattha yattha sattanikāye uppanno, tattha tattha aggabhāvaṃ seṭṭhabhāvaṃ adhigato, aggabhāvaṃ vā lokuttaramaggaphalaṃ adhigato pamodati abhiraṃmati paritussatīti.

Paṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Jīvikasuttavaṇṇanā

91. Dutiyam aṭṭhuppattivasena desitam. Ekasmiñhi samaye bhagavati kapilava-tthusmiṃ nigrodhārāme viharante bhikkhū āgantukabhikkhūnaṃ senāsanāni paññāpentā pattacivarāni paṭisāmentā sāmaṇerā ca lābhabhājanīyaṭṭhāne sampat-tasampattānaṃ lābham gaṇhantā uccāsaddā mahāsaddā ahesuṃ. Tam sutvā bhagavā bhikkhū paṇāmesi. Te kira sabbeva navā adhunāgatā imaṃ dhammavi-nayaṃ. Tam ñatvā mahābrahmā āgantvā “abhinandatu, bhante, bhagavā bhikkhu-saṅghan”ti (ma. ni. 2.158) tesam paṇāmitabhikkhūnaṃ anuggaṇhanaṃ yāci. Bhagavā tassa okāsaṃ akāsi. Atha mahābrahmā “katāvakāso khomhi bhagavatā”-ti bhagavantam abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkāmi. Atha bhagavā “bhikkhu-saṅgho āgacchatū”ti ānandattherassa ākāraṃ dassesi. Atha te bhikkhū ānanda-ttherena pakkositā bhagavantam upasaṅkamitvā sārājjamānarūpā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Bhagavā tesam sappāyadesanaṃ vīmaṃsanto “ime āmisahetu paṇā-mitā, piṇḍiyālopadhammadesanā nesam sappāyā”ti cintetvā “**antamidam, bhikkhave**”ti imaṃ desanaṃ desesi.

Tatrāyaṃ (..0277) **antasaddo** “santi, bhikkhave, eke samaṇabrāhmaṇā pubba-ntakappikā pubbantānudiṭṭhino”ti-ādīsu (dī. ni. 1.29) koṭṭhāse āgato. “Antamakāsi dukkhassa, antavā ayaṃ loko parivaṭumo”ti-ādīsu (dī. ni. 1.55) paricchede. “Hari-tantaṃ vā pathantaṃ vā selantaṃ vā”ti-ādīsu (ma. ni. 1.304) mariyādāyaṃ. “Antaṃ antaḡaṇaṃ”ti-ādīsu (dī. ni. 2.377; khu. pā. 3.dvattiṃsākāra) sarīrāvayave “caranti loke parivārachannā, anto asuddhā bahi sobhamānā”ti-ādīsu (saṃ. ni. 1.122; mahāni. 191) citte. “Appekaccāni uppalāni vā padumāni vā puṇḍarīkāni vā udake jātāni udake saṃvaḍḍhāni udakānuggatāni anto nimuggaposīni”ti-ādīsu (dī. ni. 2.69; saṃ. ni. 1.172; mahāva. 9) abbhantare.

“Migānaṃ koṭṭhuko anto, pakkhīnaṃ pana vāyaso;
eraṇḍo anto rukkhānaṃ, tayo antā samāgatā”ti. (jā. 1.3.135)-
Ādīsu lāmake. Idhāpi lāmake eva daṭṭhabbo. Tasmā **antamidam bhikkhave jīvikā-**
nanti bhikkhave idaṃ jīvikānaṃ antaṃ pacchimaṃ lāmakeṃ, sabbanihīnaṃ jīvi-
tanti attho. **Yadidaṃ piṇḍolyanti** yaṃ idaṃ piṇḍapariyesanena bhikkhācariyāya
jīvikāṃ kappentassa jīvitaṃ. Ayaṃ panettha padattho- piṇḍāya ulatīti piṇḍolo,
tassa kammaṃ piṇḍolyaṃ, piṇḍapariyesanena jīvikāti attho.

Abhisāpoti akkoso. Kupitā hi manussā attano paccatthikaṃ “pilotikakhaṇḍaṃ
nivāsetvā kapālahattho piṇḍaṃ pariyesamāno careyyāsī”ti akkosanti. Atha vā “kiṃ
tuyhaṃ akātabbaṃ atthi, yo tvaṃ evaṃ balavīriyūpapannopi hirottappaṃ pahāya
kapaṇo piṇḍolo vicarasi pattapāṇī”ti evampi akkosantiyeva. **Tañca kho etanti** taṃ
etaṃ abhisapampi samānaṃ piṇḍolyaṃ. **Kulaputtā upenti atthavasikāti** mama
sāsane jātikulaputtā ca ācārakulaputtā ca atthavasikā kāraṇavasikā hutvā kāraṇa-
vasaṃ paṭicca upenti upagacchanti.

Rājābhinīti-ādīsu ye rañño santakaṃ khāditvā raññā bandhanāgāre bandhā-
pitā palāyitvā pabbajanti, te raññā bandhanaṃ abhinītatā **rājābhinīti** nāma. Ye
pana corehi aṭaviyaṃ gahetvā ekaccesu māriyamānesu (..0278) ekacce “mayaṃ
sāmi tumhehi vissaṭṭhā gehaṃ anajjhāvasitvā pabbajissāma, tattha tattha yaṃ
yaṃ buddhapūjādipuññaṃ karissāma, tato tato tumhākaṃ pattim dassāmā”ti tehi

vissatṭhā pabbajanti, te **corābhinitā** nāma corehi māretabbataṃ abhinitattā. Ye pana iṇaṃ gahevā paṭidātuṃ asakkontā palāyivā pabbajanti, te **iṇattā** nāma. Tañca kho etaṃ piṇḍolyaṃ kulaputtā mama sāsane neva rājābhinitā ...pe... na ājivikāpakatā upenti, apica kho “otiṇṇamhā jātiyā ...pe... paññāyethā”ti upentīti padasambandho.

Tattha **otiṇṇamhāti** otiṇṇā amhā. **Jātiyāti**-ādīsu tamhi tamhi sattanikāye khandhānaṃ paṭhamābhinibbatti **jāti**, paripāko **jarā**, bhedo **maraṇaṃ**. Ñātirogabhogasīladiṭṭhibyasanehi phuṭṭhassa santāpo anto nijjhānaṃ **soko**, tehi phuṭṭhassa vacīvippalāpo **paridevo**. Anitṭhaphoṭṭhabbapaṭihatakāyassa kāyapiḷanaṃ **dukkhaṃ**, āghātavatthūsu upahatacittassa cetopīlanaṃ **domanassaṃ**. Ñātibyanādīhi eva phuṭṭhassa paridevenapi adhivāsetuṃ asamatthassa cittasantāpasamuṭṭhito bhuso āyāso **upāyāso**. Etehi jāti-ādīhi otiṇṇā **dukkhotiṇṇā**, tehi jāti-ādīdukkhehi anto anupaviṭṭhā. **Dukkhaparetāti** tehi dukkhadukkhavatthūhi abhibhūtā. Jāti-ādayo hi dukkhassa vatthubhāvato dukkhā, dukkhabhāvato ca sokaparidevadu-kkhadomanassupāyāsā dukkhāti. **Appeva nāma ...pe... paññāyethāti** imassa sakalassa vaṭṭadukkhārāsissa paricchedakaraṇaṃ osānakiriyā api nāma paññāyeyya.

So ca hoti abhijjhālūti idaṃ yo kulaputto “dukkhassantaṃ karissāmī”ti pubbe cittaṃ uppādetvā pabbajito aparabhāge taṃ pabbajjaṃ tathārūpaṃ kātuṃ na sakkoti, taṃ dassetuṃ vuttaṃ. Tattha **abhijjhālūti** parabhaṇḍānaṃ abhijjhāyitā. **Tibbasārāgoti** balavarāgo. **Byāpannacittoti** byāpādena pūtibhūtattā vipannacitto. **Paduṭṭhamanasānkappoti** tikhiṇasiṅgo viya caṇḍagoṇo paresaṃ upaghātavasena duṭṭhacitto. **Muṭṭhassatīti** bhattanikkhittakāko viya, maṃsanikkhittasunakho viya ca naṭṭhassati, idha kataṃ ettha na sarati. **Asampajānoti** nippañño khandhādiparicchedarahito. **Asamāhitoti** caṇḍasote baddhanāvā viya asaṅṭhito. **Vibbhantacittoti** panthāruḷhamigo viya bhantamano. **Pākatindriyoti** yathā gihī (..0279) saṃvarābhāvena pariggahaparijane olokenti asaṃvutindriyā, evaṃ asaṃvutindriyo hoti.

Chavālātanti chavānaṃ daḍḍhaṭṭhāne alātaṃ. **Ubhatopadittaṃ majjhe gūthaga-tanti** pamāṇena aṭṭhaṅgulamattaṃ ubhato dvīsu koṭīsu ādittaṃ majjhe gūthama-kkhitam. **Neva gāmeti** sace hi taṃ yuganaṅgalagopānasipakkhapāsakādīnaṃ atthāya upanetuṃ sakkā assa gāme kaṭṭhatthaṃ phareyya. Sace khettakuṭiyā kaṭṭhattharamañcakādīnaṃ atthāya upanetuṃ sakkā assa, araññe kaṭṭhatthaṃ phareyya. Yasmā pana ubhayatthāpi na sakkā, tasmā evaṃ vuttaṃ. **Tathūpamā-hanti** tathūpamaṃ chavālātasadisam ahaṃ imaṃ yathāvuttapuggalaṃ vadāmi. **Gihibhogā ca parihīnoti** yo agāre vasantehi gihīhi dāyaje bhājiyamāne aññathā ca bhogo laddhabbo assa, tato ca parihīno. **Sāmaññatthañcāti** ācariyupajjhāyānaṃ ovāde ṭhatvā pariyattipaṭivedhavasena pattabbaṃ sāmaññatthañca na paripūreti. Imaṃ pana upamaṃ satthā na dussīlassa vasena āhari, parisuddhasīlassa pana alasassa abhijjhādīhi dosehi dūsitacittassa puggalassa vasena āharīti veditabbaṃ.

Gāthāsu **gihibhogāti** kāmasukhasambhogato. **Parihīnoti** jīno. **Sāmaññatthanti** paṭivedhabāhusaccañceva pariyattibāhusaccañca. Tādiso hi asutaṃ sotuṃ sutuṃ pariyodāpetuṃ na sakkoti alasabhāvato. Duṭṭhu bhagoti **dubbhago**, alakkhiko kāḷa-

kaṇṇipuriso. **Paridhamṣamānoti** vinassamāno. **Pakiretīti** vikireti viddhamseti. Sabbametam bhāvino sāmāññatthassa anuppādanameva sandhāya vuttam. **Chavālātaṃva nassatīti** so tādiso puggalo yathāvuttam chavālātam viya kassaci anupayujjamāno eva nassati ubhato paribhaṭṭhabhāvato. Evaṃ “kāyavācāhi akatavītikkamopi cittaṃ avisodhento nassati, pageva katavītikkamo dussīlo”ti tassa apāyadukkhabhāgibhāvadassanena dussīle ādīnavam dassetvā tato satte vivecutukāmo “**kāsāvakaṇṭhā**”ti-ādīnā gāthādvayamāha. Tassattho heṭṭhā vutto eva.

Dutiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Saṅghāṭikaṇṇasuttavaṇṇanā

92. Tatiye (..0280) **saṅghāṭikaṇṇeti** cīvarakoṭiyam. **Gahetvāti** parāmasitvā. **Anubandho assāti** anugato bhaveyya. Idaṃ vuttam hoti- “bhikkhave, idhekacco bhikkhu attano hatthena mayā pārutassa sugatamahācīvarassa kaṇṇe parāmasanto viya maṃ anugaccheyya, evaṃ mayham āsannataro hutvā vihareyyā”ti. **Pāde pādam nikkhipantoti** gacchantassa mama pāde pādam nikkhattaṭṭhāne pādudhāraṇānantaram attano pādam nikkhipanto. Ubhayenāpi “ṭhānagamanādīsu avijahanto sabbakālam mayham samīpe eva vihareyya cepī”ti dasseti. **So ārakāva mayham, ahañca tassāti** so bhikkhu mayā vuttam paṭipadam apūrento mama dūreyeva, ahañca tassa dūreyeva. Etena maṃsacakkhunā tathāgatadassanam rūpakāyasamodhānañca akāraṇam, ñāṇacakkhunāva dassanam dhammakāyasamodhānameva ca pamāṇanti dasseti. Tenevāha “dhammañhi so, bhikkhave, bhikkhu na passati, dhammam apassanto na maṃ passati”ti. Tattha dhammo nāma navavidho lokuttaradhammo. So ca abhijjhādīhi dūsitacittena na sakkā passitum, tasmā dhammassa adassanato dhammakāyañca na passatīti. Tathā hi vuttam-

“Kiṃ te, vakkali, iminā pūtikāyena diṭṭhena? Yo kho, vakkali, dhammam passati so maṃ passati; yo maṃ passati, so dhammam passati”ti (saṃ. ni. 3.87).

“Dhammabhūto brahmabhūto”ti (ma. ni. 1.203; paṭi. ma. 3.5) ca.

“Dhammakāyo itipi, brahmakāyo itipī”ti (dī. ni. 3.118) ca ādi.

Yojanasateti yojanasate padese, yojanasatamatthaketi attho. Sesam vuttavipariyāyena veditabbam. Ariyamaggādhigamavasena cassa anabhijjhālu-ādibhāvo daṭṭhabbo.

Gāthāsu **mahicchoti** kāmesu tibbasārāgatāya mahā-iccho. **Vighātavāti** paduṭṭhamanasañkappatāya sattesu āghātavasena mahicchatāya icchitālābhena ca vighātavā. **Ejānugoti** ejāsañkhātāya taṇhāya (..0281) dāso viya hutvā tam anugacchanto. Rāgādikilesapariḷāhābhivhavena **anibbuto**. Rūpādivisayānam abhikañkhanena **giddho**. **Passa yāvañca ārakāti** anejassa nibbutassa vītagedhassa sammāsambuddhassa okāsavasena samīpepi samāno mahiccho vighātavā ejānugo anibbuto giddho bālaputhujjano dhammasabhāvato yattakam dūre, tassa so dūrabhāvo passa, vattumpi na sukaranti attho. Vuttañhetam-

“Nabhañca dūre pathavī ca dūre,
pāraṃ samuddassa tathāhu dūre;
tato have dūratarāṃ vadanti,
satañca dhammo asatañca rājā” ti. (a. ni. 4.47; jā. 2.21.414);

Dhammamabhiññāyāti catusaccadhammaṃ abhiññāya aññāya ñātātiraṇapari-
ññāhi yathārahaṃ pubbabhāge jānitvā. **Dhammamaññāyā**ti tameva dhammaṃ
aparabhāge maggañāṇena pariññādivasena yathāmariyādaṃ jānitvā. **Paṇḍitoti**
paṭivedhabāhusaccena paṇḍito. **Rahadova nivāte cāti** nivātaṭṭhāne rahado viya
anejo kilesacalanarahito upasammāti, yathā so rahado nivātaṭṭhāne vātena ana-
bbhāhato sannisinnova hoti, evaṃ ayampi sabbathāpi paṭippassaddhakilesa kile-
sacalanarahito arahattaphalasaṃmādhinā vūpasammāti, sabbakālaṃ upasanta-
bhāvova hoti. **Anejoti** so evaṃ anejādisabhāvo arahā anejādisabhāvassa sammā-
sambuddhassa okāsato dūrepi samāno dhammasabhāvato adūre santike evāti.

Tatīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Aggisuttavaṇṇanā

93. Catutthe anudahanaṭṭhena aggi, rāgo eva aggi rāgaggi. Rāgo hi uppajjamāno satte anudahati jhāpeti, tasmā “aggi”ti vuccati. Itaresupi dvīsu eseva nayo. Tattha yathā aggi yadeva indhanaṃ nissāya uppajjati, taṃ nidahati, mahāpariḷāho ca hoti, evamimepi (..0282) rāgādayo yasmim̐ santāne sayam̐ uppannā, taṃ nidahanti, mahāpariḷāhā ca honti dunnibbāpayā. Tesu rāgapariḷāhena santattahadayānaṃ icchitālābhadukkhena maraṇappattānaṃ sattānaṃ pamāṇaṃ natthi. Ayaṃ tāva rāgassa anudahanatā. Dosassa pana anudahanatāya visesato manopadosikā devā, mohassa anudahanatāya khiḍḍāpadosikā devā ca nidassanaṃ. Mohavasena hi tesam̐ satisammoso hoti, tasmā khiḍḍāvasena āhāraṇaṃ ativattentā kālaṃ karonti. Ayaṃ tāva rāgādīnaṃ diṭṭhadhammiko anudahanabhāvo. Samparāyiko pana nirayādīsu nibbattāpanavasena ghorataro duradhivāso ca. Ayañca attho ādittapariyāyena vibhāvetabbo.

Gāthāsu **kāmesu mucchitēti** vatthukāmesu pātabyatāvasena mucchaṃ bālyam̐ pamādaṃ micchācāraṃ āpanne. **Byāpanneti** byāpannacitte dahatīti sambandho. **Nare pañātipātinoti** idaṃ dosaggissa. **Ariyadhamme akovideti** ye khandhāyatanādīsu sabbena sabbaṃ uggahaparipucchāya manasikārahitā ariyadhammassa akusalā, te sammohena abhibhūtā visesena sammūḷhā nāmāti vuttā. **Ete aggi ajānantāti** “ete rāgaggi-ādayo idha ceva samparāye ca anudahanti”ti ajānantā-ā pariññābhisamayavasena pahānābhisamayavasena ca appaṭivijjhantā. **Sakkāyābhiratāti** sakkāye upādānakkhandhapañcake taṇhādīṭṭhimānanandanābhiratā. **Vaḍḍhayantīti** punappunaṃ uppajjanena vaḍḍhayanti ācinanti. **Nirayanti** aṭṭhavidhaṃ mahānirayaṃ, soḷasavidhaṃ ussanirayanti sabbampi nirayaṃ. **Tiracchānañca yoniyoti** tiracchānayaniyo ca. **Asuranti** asurakāyaṃ pettivisayañca vaḍḍhayantīti sambandho.

Ettāvata rāgaggi-ādīnaṃ idha ceva samparāye ca anudahanabhāvadassanamukhena vaṭṭaṃ dassetvā idāni nesaṃ nibbāpanena vivaṭṭaṃ dassetuṃ “**ye ca rattindivā**”ti-ādi vuttam̐. Tattha **yuttāti** bhāvanānuyogavasena yuttā. Kattha? **Sammāsa-mbuddhasāsane**. Tena aññāsāsane rāgaggi-ādīnaṃ nibbāpanābhāvaṃ dasseti. Tathā hi anaññāsādhāraṇaṃ tesam̐ nibbāpanavidhiṃ asubhakammaṭṭhānaṃ saṅkhepeneva dassento-

“Te nibbāpentī rāgaggiṃ, niccaṃ asubhasaññino;
dosaggiṃ pana mettāya, nibbāpentī naruttamā;
mohaggiṃ pana paññāya, yāyaṃ nibbedhagāminī”ti.-

Āha (..0283). Tattha **asubhasaññinoti** dvattiṃsākāravasena ceva uddhumātakādivasena ca asubhabhāvanānuyogena asubhasaññino. **Mettāyāti** “so mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharivā viharatī”ti (a. ni. 3.64, 66) vuttāya mettābhāvanāya. Ettha ca asubhājḥānañca pādakaṃ katvā nibbattita-anāgāmaggena rāgaggidosaggīnaṃ nibbāpanaṃ veditabbaṃ. **Paññāyāti** vipassanāpaññāsahitāya maggapaññāya. Tenevāha “yāyaṃ nibbedhagāminī”ti. Sā hi kilesakkhandhaṃ vinivijjhantī gacchati pavattatīti **nibbedhagāminīti** vuccati. **Asesaṃ parinibbantīti** arahattamaggena asesaṃ rāgaggi-ādīnaṃ nibbāpetvā sa-upādisesāya nibbānadhātuyā ṭhitā paññāvepullappattiyā **nipakā** pubbeva sammappadhānena sabbaso

kosajjassa suppahīnattā phalasaṃpattisaṃpajjanena akilāsubhāvena ca **rattindivamatanditā** carimakacittanīrodhena anupādisesāya nibbānadhātuyā asesam parinibbanti. Tato ca **asesam** nissesam **vaṭṭadukkham accagum** atikkamaṃsu.

Evam ye rāgaggi-ādike nibbāpenti, tesam anupādisesanibbānena nibbutim dassetvā idāni paṭividdhaguṇehi thomento osānagāthamāha. Tattha **ariyaddasāti** ariyehi buddhādīhi passitabbam kilesehi vā ārakattā ariyam nibbānam, ariyam catusaccameva vā diṭṭhavantoti ariyaddasā. Vedassa maggañāṇassa, tena vā vedena saṃsārassa pariyoṣānam gatāti **vedaguno. Sammadaññāyāti** sammadeva sabbam ājānitabbam kusalādim khandhādīṅca jānitvā. Sesam vuttanayameva.

Catutthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Upaparikkhasuttavaṇṇanā

94. Pañcame **tathā tathāti** tena tena pakārena. **Upaparikkheyyāti** vīmaṃseyya parituleyya sammaseyya vā. **Yathā yathāssa upaparikkhatoti** yathā yathā assa bhikkhuno upaparikkhantassa. **Bahiddhā cassa viññāṇam avikkhitam avisaṭanti** bahiddhā rūpādi-ārammaṇe uppajjanakavikkhepābhāvato avikkhitam samāhitam, tato eva avisaṭam siyā (..0284). Idam vuttam hoti- bhikkhave, yena tena pakārena imassa āraddhavipassakassa bhikkhuno upaparikkhato saṅkhāre sammasaṃntassa pubbe samāhitākārasallakkhaṇavasena samathanimittam gahetvā sakkaccaṃ nirantaram sammāsanañāṇam pavattentassa attano vipassanācittam kammaṭṭhānato bahiddhā rūpādi-ārammaṇe uppajjanakam na siyā, accāraddhavīriyatāya uddhaccapakkhiyam na siyā, tena tena pakārena bhikkhu upaparikkheyya parituleyyāti. **Ajjhattam asaṅghitanti** yasmā vīriye mandam vahante samādhissa balavabhāvato kosajjābhāvāna ajjhattam gocarajjhattasaṅkhāte kammaṭṭhānārammaṇe saṅkocavasena ṭhitattā saṅghitam nāma hoti, vīriyasamatāya pana yojitāya asaṅghitam hoti vīthim paṭipannaṃ. Tasmā yathā yathāssa upaparikkhato viññāṇam ajjhattam asaṅghitam assa, vīthipaṭipannaṃ siyā, tathā tathā upaparikkheyya. **Anupādāya na paritasseyyāti** yathā yathāssa upaparikkhato “etaṃ mama, eso me attā”ti taṇhādiṭṭhiggāhavasena rūpādisu kañci saṅkhāram aggaṃ hetvā tato eva taṇhādiṭṭhiggāhavasena na paritasseyya, tathā tathā upaparikkheyyāti sambandho. Katham pana upaparikkhato tividhampetaṃ siyāti? Uddhaccapakkhiye kosajjapakkhiye ca dhamme vajjento vīriyasamatam yojetvā pubbeva vipassanupakkilesehi cittam visodhetvā yathā sammadeva vipassanāñāṇam vipassanāvīthim paṭipajjati, tathā sammāsato.

Iti bhagavā catusaccakammaṭṭhānikassa bhikkhuno anukkamena paṭipadāñāṇadassanavisuddhiyā āraddhāya accāraddhavīriya-atisithilavīriyavipassanupakkilesehi cittassa visodhanūpāyam dassetvā idāni tathā visodhite vipassanāñāṇe na cirasseva vipassanam maggena gahetvā sakalavaṭṭadukkhāsamatikamāya

saṃvattantīti dassento “**bahiddhā, bhikkhave, viññāṇe**” ti-ādimāha, taṃ vuttanaya-
meva. Yaṃ pana vuttaṃ- “**āyatim jātijarāmarāṇadukkkhasamudayasambhavo na
hoti**” ti, tassattho- evaṃ vipassanaṃ maggena ghaṭetvā maggapaṭipāṭiyā aggama-
ggena anavasesato kilesesu khīṇesu āyatim anāgate jātijarāmarāṇasakalavaṭṭadu-
kkhasamudayasaṅkhāto sambhavo uppādo ca na hoti, jātiṅkhāto vā dukkhasa-
mudayo jarāmarāṇasaṅkhāto dukkhasambhavo ca na hoti.

Gāthāyaṃ (..0285) **sattasaṅgappahīnassāti** taṇhāsaṅgo, diṭṭhisāṅgo, māna-
saṅgo, kodhasāṅgo, avijjāsaṅgo, kilesasaṅgo, duccharitasaṅgoti imesaṃ sattannaṃ
saṅgānaṃ pahīnattā sattasaṅgappahīnassa. Keci pana “sattānusayā eva satta
saṅgā” ti vadanti. **Netticchinnassāti** chinnabhavanettikassa. **Vikkhīṇo jātiṅsaṃsā-
ro**ti punappunaṃ jāyanavasena pavattiyā jātihetukattā ca jātibhūto saṃsāroti jāti-
saṃsāro, so bhavanettiyā chinnattā vikkhīṇo parikkhīṇo, tato eva **natthi tassa puna-
bbhavoti**.

Pañcamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Kāmūpapattisuttavaṇṇanā

95. Chaṭṭhe **kāmūpapattiyoti** kāmapaṭilābhā kāmapaṭisevanā vā. **Paccupaṭṭhita-
kāmā**ti nibaddhakāmā nibaddhārammaṇā yathā taṃ manussā. Manussā hi niba-
ddhavatthusmiṃ vasaṃ vattenti. Yattha paṭibaddhacittā honti, satampi saha-
ssampi datvā tameva mātugāmaṃ ānetvā nibaddhabhogam bhuñjanti. Ekacce ca
devā. Cātumahārājikato paṭṭhāya hi catudevalokavāsino nibaddhavatthusmiṃ-
yeva vasaṃ vattenti. Pañcasikhavatthu cettha nidassanaṃ. Tathā ekacce āpāyike
nerayike ṭhapetvā sesa-apāyasattāpi nibaddhavatthusmiṃyeva vasaṃ vattenti.
Macchā hi attano macchiyā, kacchapo kacchapiyāti evaṃ sabbepi tiracchānā petā
vinipātikā ca. Tasmā nerayike ṭhapetvā sesa-apāyasatte upādāya yāva tusitakāyā
ime sattā paccupaṭṭhitakāmā nāma, **nimmānaratinoti** sayam nimmite nimmāne
rati etesanti nimmānaratino. Te hi nīlapītādivasena yādisaṃ yādisaṃ rūpaṃ
icchanti, tādisaṃ tādisaṃ nimminivā ramanti āyasmato anuruddhassa purato
manāpakāyikā devatā viya. **Paranimmitavasavattinoti** parehi nimmite kāme vasaṃ
vattenti paranimmitavasavattino. Tesañhi manaṃ ṇatvā pare yathārucitaṃ kāma-
bhogam nimminanti, te tattha vasaṃ vattenti. Kathaṃ te parassa manaṃ jānantīti?
Pakatisevanāvasena. Yathā hi kusalo sūdo rañño bhuñjantassa yaṃ yaṃ rucati,
taṃ taṃ jānāti, evaṃ pakatiyā abhirucitārammaṇam ṇatvā tādiseyeva nimminanti,
te tattha vasaṃ (..0286) vattenti, methunasevanādivasena kāme paribhuñjanti.
Keci pana “hasitamattena olokitamattena āliṅgitamattena hatthaggaṇamattena
ca tesam kāmakiccaṃ ijjhati” ti vadanti, taṃ aṭṭhakathāyaṃ “etaṃ pana natthi” ti
paṭikkhittaṃ. Na hi kāyena aphasantassa phoṭṭhabbaṃ kāmakiccaṃ sādheti.
Channampi kāmāvacaradevānaṃ kāmā pakatikā eva. Vuttañhetam-

“Cha ete kāmāvacarā, sabbakāmasamiddhino;

sabbesaṃ ekasaṅkhātaṃ, āyu bhavati kittakan”ti. (vibha. 1023);

Gāthāsu **ye caññeti** ye yathāvuttadevehi aññe ca kāmabhogino manussā ceva ekacce apāyūpagā ca sabbe te. **Itthabhāvaññathābhāvanti** imaṃ yathāpaṭiladdhattabhāvaññeva, upapattibhavantarasaṅkhātaṃ ito aññathābhāvaññcāti dvippabhedaṃ saṃsāraṃ **nātivattare** na atikkamanti. **Sabbe pariccaje kāmeti** dibbādi-bhede sabbepi kāme vatthukāme ca kilesakāme ca pariccajeyya. Kilesakāme anā-gāmimaggena pajahantoyeva hi vatthukāme pariccajati nāma. **Piyarūpasātagadhi-tanti** piyarūpesu rūpādīsu sukhavedanassādena gadhitaṃ giddhaṃ. **Chetvā sotaṃ duraccayanti** aññehi duraccayaṃ duratikkamaṃ taṇhāsotaṃ arahattamaggena samucchinditvā. Sesāṃ heṭṭhā vuttanayamevāti.

Chaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Kāmayogasuttavaṇṇanā

96. Sattame **kāmayogayuttoti** pañcakāmaguṇiko rāgo kāmayogo, tena yutto kāmayogayutto, asamucchinnakāmarāgassetāṃ adhivacanaṃ. Rūpārūpabhavesu chandarāgo bhavayogo, tathā jhānanikanti sassatadiṭṭhisahagato ca rāgo, tena yutto **bhavayogayutto**, appahīnabhavarāgoti attho. **Āgāmīti** brahmaloke ṭhitopi paṭisandhiggahaṇavasena imaṃ manussalokaṃ āgamanasīlo. Tenevāha **“āgantā itthattan”**ti. Manussattabhāvasaṅkhātaṃ itthabhāvaṃ āgamanadhammo (..0287), manussesu upapajjanasīloti attho. Kāmañcetha kāmayogo itthattaṃ āgamanassa kāraṇaṃ. Yo pana kāmayogayutto, so ekantena bhavayogayuttopi hotīti dassanattaṃ “kāmayogayutto, bhikkhave, bhavayogayutto”ti ubhayampi ekajjhaṃ katvā vuttaṃ.

Kāmayogavisamṃyuttoti ettha asubhajjhānampi kāmayogavisamṃyogo, taṃ pādakaṃ katvā adhigato anāgāmimaggo ekanteneva kāmayogavisamṃyogo nāma, tasmā tatiyamaggaphale ṭhito ariyapuggalo “kāmayogavisamṃyutto”ti vutto. Yasmā pana rūpārūpabhavesu chandarāgo anāgāmimaggena na pahīyati, tasmā so appahīnabhavayogattā “bhavayogayutto”ti vutto. **Anāgāmīti** kāmaloکاṃ paṭisandhiggahaṇavasena anāgamanato anāgāmī. Kāmayogavisamṃyogavaseneva hi saddhiṃ

anavasesa-orambhāgiyasamyojanasamugghātena ajjhattasamyojanābhāvasiddhito itthattaṃ anāgantvā hoti, tattha parinibbāyī anāvattidhammo. Yassa pana anavasesaṃ bhavayogo pahīno, tassa avijjāyogādi-avasitṭhakilesāpi tadekaṭṭhabhāvato pahīnā eva hontīti, so parikkhīṇabhavasamyojano “arahaṃ khīṇāsavo”ti vuccati. Tena vuttaṃ “kāmayogavisamyyutto, bhikkhave, bhavayogavisamyyutto arahaṃ hoti khīṇāsavo”ti. Ettha ca kāmayogavisamyyogo anāgāmī catutthajjhānassa sukhadukkhasomanassadomanassappahānaṃ viya, tatiyamaggassa diṭṭhivicikicchāsīlabbataparāmāsasamyojanaparikkhayo viya ca catutthamaggassa vaṇṇabhaṇanattaṃ vuttoti daṭṭhabbaṃ. Paṭhamapadena sotāpannasakadāgāmīhi saddhiṃ sabbo puthujjano gahito, dutiyapadena pana sabbo anāgāmī, tatiyapadena arahāti arahattanikūṭena desanaṃ niṭṭhāpesi.

Gāthāsu **ubhayanti** ubhayena, kāmayogena, bhavayogena ca samyuttāti attho. **Sattā gacchanti saṃsāranti** puthujjanā sotāpannā sakadāgāminoti ime tividhā sattā kāmayogabhavayogānaṃ appahīnattā gacchanti saṃsāranti. Tato eva jātimaraṇagāmino honti. Ettha ekabījī, kolaṃkolo, sattakkhattuparamoti tīsu sotāpannesu sabbamudu sattakkhattuparamo, so aṭṭhamaṃ bhavaṃ na nibbatteti, attano (..0288) paricchinnajātivaseṇa pana saṃsarati, tathā itarepi. Sakadāgāmīsupi yo idha sakadāgāmimaggamaṃ patvā devaloke uppajjitvā puna idha nibbattati, so attano paricchinnajātivaseṇeva saṃsarati. Ye pana sakadāgāmino vomissakanayena vinā tattha tattha devesuyeva manussesuyeva vā nibbattanti, te uparimaggādhiḡamāya yāva indriyaparipākā punappunaṃ uppajjanato saṃsarantiyeva. Puthujjane pana vattabbameva natthi sabbabhavasamyojanānaṃ aparikkhīṇattā. Tena vuttaṃ-

“Kāmayogena samyuttā, bhavayogena cūbhayaṃ;
sattā gacchanti saṃsāraṃ, jātimaraṇagāmino”ti.

Kāme pahantvānāti kāmarāgasāṅkhāte kilesakāme anāgāmimaggena pajahitvā. **Chinnasaṃsayā**ti samucchinnakaṅkhā, tañca kho sotāpattimaggeneva. Vaṇṇabhaṇanattaṃ pana catutthamaggassa evaṃ vuttaṃ. Arahanto hi idha “chinnasaṃsayā”ti adhippetā. Tenevāha “**khīṇamānapunabbhavā**”ti. Sabbaso khīṇo nava-vidhopi māno āyatīṃ punabbhavo ca etesanti khīṇamānapunabbhavā. Mānaggaḡaṇena cettha tadekaṭṭhatāya lakkhaṇavasena vā sabbo catutthamaggavajjho kilesa gahitoti. Khīṇamānatāya ca sa-upādisesā nibbānadhātu vuttā hoti, khīṇapunabbhavatāya anupādisesā. Sesamaṃ suviññeyyameva.

Sattamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Kalyāṇasīlasuttavaṇṇanā

97. Aṭṭhame **kalyāṇasīlo**ti sundarasīlo, pasatthasīlo, paripuṇṇasīlo. Tattha sīlapāripūrī dvīhi kāraṇehi hoti sammadeva sīlavipattiyā ādīnavadassanena, sīlasampattiyā ca ānisaṃsadassanena. Idha pana sabbaparibandhavippamuttassa sabbākā-

raparipuṇṇassa maggasīlassa phalasīlassa ca vasena kalyāṇatā veditabbā. **Kalyāṇadhammoti** sabbe bodhipakkhiyadhammā adhippetā, tasmā kalyāṇā satipaṭṭhānādibodhipakkhiyadhammā etassāti kalyāṇadhammo. **Kalyāṇapaññoti** ca maggaphalapaññāvaseneva (..0289) kalyāṇapañño. Lokuttarā eva hi sīlādiddhammā ekantakalyāṇā nāma akuppasabhāvattā. Keci pana “catupārisuddhisīlavasena kalyāṇasīlo, vipassanāmaggadhammasena kalyāṇadhammo, maggaphalapaññāvasena kalyāṇapañño”ti vadanti. Asekkhā eva te sīladhammapaññāti eke. Apare pana bhaṇanti- sotāpannasakadāgāmīnaṃ maggaphalasīlaṃ kalyāṇasīlaṃ nāma, tasmā “kalyāṇasīlo”ti iminā sotāpanno sakadāgāmī ca gahitā honti. Te hi sīlesu paripūrakārīno nāma. Anāgāmimaggaphaladhammā aggamaggadhammā ca kalyāṇadhammā nāma. Tattha hi bodhipakkhiyadhammā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti. Tasmā “kalyāṇadhammo”ti iminā tatiyamaggaṭṭhato paṭṭhāya tayo ariyā gahitā honti. Paññākiccassa matthakappattiyā aggaphale paññā kalyāṇapaññā nāma, tasmā paññāvepullappatto arahā “kalyāṇapañño”ti vutto. Evameva puggalā gahitā hontīti. Kiṃ iminā papañcena? Aggamaggaphaladhammā idha kalyāṇasīlādayo vuttāti ayamamhākaṃ khanti. Dhammavibhāgena hi ayaṃ puggalavibhāgo, na dhammavibhāgoti.

Kevalīti ettha kevalaṃ vuccati kenaci avomissakatāya sabbasaṅkhatavivittaṃ nibbānaṃ, tassa adhigatattā arahā kevalī. Atha vā pahānabhāvanāpāripūriyā pariyosāna-anavajjadhammapāripūriyā ca kalyāṇakaṭṭhena abyāsekasukhatāya ca kevalaṃ arahattaṃ, tadadhigamena kevalī khīṇāsavo. Maggabrahmacariyavāsaṃ vasitvā pariyosāpetvā ṭhitoti **vusitavā**. Uttamehi aggabhūtehi vā asekkhadhammehi samannāgatattā “**uttamapuriso**”ti vuccati.

Sīlavāti ettha kenakāṭṭhena sīlaṃ? Sīlanakāṭṭhena sīlaṃ. Kimidaṃ sīlanaṃ nāma? Samādhānaṃ, susīlyavasena kāyakammādīnaṃ avippakiṇṇatāti attho. Atha vā upadhāraṇaṃ, jhānādikusaladhammānaṃ patiṭṭhānavasena ādhārabhāvoti attho. Tasmā sīlati, sīletīti vā sīlaṃ. Ayaṃ tāva saddalakkhaṇanayena sīlaṭṭho. Apare pana “siraṭṭho sīlaṭṭho, sīlaṭṭho sīlaṭṭho, sivaṭṭho sīlaṭṭho”ti niruttinayena atthaṃ vaṇṇayanti. Tayidaṃ pāripūrito atisayato vā sīlaṃ assa atthīti **sīlavā**, catupārisuddhisīlavasena sīlasampannoti attho. Tattha yaṃ jeṭṭhakaṣīlaṃ (..0290), taṃ vitthāretvā dassetuṃ “**pātimokkhasaṃvarasaṃvuto**”ti-ādi vuttanti ekaccānaṃ ācariyānaṃ adhippāyo.

Aparena pana bhaṇanti- ubhayatthāpi pātimokkhasaṃvarō bhagavatā vutto. Pātimokkhasaṃvarō eva hi sīlaṃ, itaresu indriyasaṃvarō chadvārarakkhaṇamattameva, ājīvapārisuddhi dhammena paccayuppādanamattameva, paccayasanni-ssitaṃ paṭiladdhapaccaye “idamatthan”ti paccavekkhitvā paribhuñjanamattameva. Nippariyāyena pātimokkhasaṃvarova sīlaṃ. Yassa so bhinno, so sīsacchinno puriso viya hatthapāde “sesāni rakkhissatī”ti na vattabbo. Yassa pana so arogo, acchinnasīso viya puriso, tāni puna pākatikāni katvā rakkhituṃ sakkoti. Tasmā **sīlavāti** iminā pātimokkhasīlameva uddisitvā taṃ vitthāretuṃ “**pātimokkhasaṃvarasaṃvuto**”ti-ādi vuttanti.

Tattha **pātimokkhanti** sikkhāpadasīlaṃ. Tañhi yo naṃ pāti rakkhati, taṃ

mokkheti moceti āpāyikādīhi dukkhehīti pātimokkhaṃ. Saṃvaraṇaṃ saṃvaro, kāyavācāhi avitikkamo. Pātimokkhameva saṃvaro pātimokkhasaṃvaro, tena saṃvuto pihitakāyavācoti **pātimokkhasaṃvarasaṃvuto**. Idamassa tasmim̐ sīle patiṭṭhitabhāvaparidīpanaṃ. **Viharatīti** tadanurūpavihārasamaṅgibhāvaparidīpanaṃ. **Ācāragocarasaṃpannoti** heṭṭhā pātimokkhasaṃvarassa, upari visesānu-yogassa ca upakāradhammaparidīpanaṃ. **Aṇumattesu vajjesu bhayadassāvīti** pātimokkhasīlato acavanadhammatāparidīpanaṃ. **Samādāyāti** sikkhāpadānaṃ anavasesato ādānaparidīpanaṃ. **Sikkhatīti** sikkhāya samaṅgibhāvaparidīpanaṃ. **Sikkhāpadesūti** sikkhitabbadhammaparidīpanaṃ.

Aparo nayo- kilesānaṃ balavabhāvato pāpakiriyāya sukarabhāvato puññakiriyāya ca dukkarabhāvato bahukkhattuṃ apāyesu patanasīloti pātī, puthujjano. Aniccātāya vā bhavādīsu kammavegakkhitto ghaṭiyantaṃ viya anavaṭṭhānena paribbhamanato gamanasīloti pātī, maraṇavasena vā tamhi tamhi sattanikāye attabhāvassa pātanāsīloti pātī, sattasantāno, cittameva vā. Taṃ pātinaṃ saṃsāradukkhatto mokkhetīti pātimokkho. Cittassa hi vimokkhena satto vimutto (..0291). “Cittavodānā visujjhantī”ti (saṃ. ni. 3.100) “anupādāya āsavehi cittaṃ vimuttan”ti (ma. ni. 2.206) ca vuttaṃ. Atha vā avijjādinā hetunā saṃsāre patati gacchati pavattatīti pātī. “Avijjānīvaraṇānaṃ sattānaṃ taṇhāsaṃyojanānaṃ sandhāvataṃ saṃsaratan”ti (saṃ. ni. 2.124; 5.520) hi vuttaṃ. Tassa pātino sattassa taṇhādisaṃkilesattayato mokkho etenāti pātimokkho. “Kaṇṭhekālo”ti-ādīnaṃ viyassa samāsa-siddhi veditabbā.

Atha vā pāteti vinipāteti dukkheti pātī, cittaṃ. Vuttañhi “cittena nīyati loko, cittena parikassatī”ti (saṃ. ni. 1.62). Tassa pātino mokkho etenāti pātimokkho. Patati vā etena apāyadukkhe saṃsāradukkhe cāti pātī, taṇhādisaṃkilesa. Vuttañhi “taṇhā janeti purisaṃ (saṃ. ni. 1.56-57), taṇhādutiyo puriso”ti (itivu. 15, 105; cūḷani. pārāyanānugītigāthānidessa 107) ca ādi. Tato pātito mokkhoti pātimokkho. Atha vā patati etthāti pātī, cha ajjhattikāni bāhirāni ca āyatanāni. Vuttañhi “chasu loko samuppanno, chasu kubbatī santhavan”ti (saṃ. ni. 1.70). Tato cha-ajjhattikabāhirāyatanasaṅkhātato pātito mokkhoti pātimokkho. Atha vā pāto vinipāto assa atthīti pātī, saṃsāro. Tato mokkhoti pātimokkho. Atha vā sabba-lokādhīpatibhāvato dhammissaro bhagavā patīti vuccatī, muccatī etenāti mokkho, patino mokkho tena paññattatīti patimokkho, patimokkho eva pātimokkho. Sabba-guṇānaṃ vā mūlabhāvato uttamaṭṭhena pati ca so yathāvuttaṭṭhena mokkho cāti patimokkho, patimokkho eva pātimokkho. Tathā hi vuttaṃ “pātimokkhanti mukhametaṃ pamukhametan”ti (mahāva. 135) vitthāro.

Atha vā **paiti** pakāre, **atīti** accantatthe nipāto. Tasmā pakārehi accantaṃ mokkhetīti pātimokkho. Idañhi sīlaṃ sayamaṃ tadanavasena, samādhisaṃhitāṃ paññāsahitaṃ vikkhambhanavasena samucchadavasena ca accantaṃ mokkheti mocetīti pātimokkhaṃ. Pati pati mokkhoti vā (..0292) patimokkho, tamhā tamhā vitikkamitabbadosato pati paccekaṃ mokkhoti attho. Patimokkho eva pātimokkho. Mokkhoti vā nibbānaṃ, tassa mokkhassa paṭibimbabhūtaṃ pati-mokkhaṃ. Pātimokkhasīlasaṃvaro hi sūriyassa aruṇuggamaṃ viya nibbā-

nassa udayabhūto tappaṭibhāgo viya hoti yathārahaṃ kilesanibbāpanatoti pati-
mokkhaṃ, patimokkhaṃ eva pātimokkhaṃ. Atha vā mokkhaṃ pati vattati mokkhā-
bhimukhanti patimokkhaṃ, patimokkhameva pātimokkhanti evaṃ tāvettha pātimo-
kkhasaddassa attho veditabbo.

Samvarati pidahati etenāti **saṃvaro**, pātimokkhameva saṃvaroti **pātimokkhasaṃ-
varo**. Atthato pana tato tato vītikkamitabbato viratiyo cetanā vā, tena pātimokkha-
saṃvarena upeto samannāgato **pātimokkhasaṃvarasaṃvuto**ti vutto. Vuttañhetam
vibhaṅge-

“Iminā pātimokkhasaṃvarena upeto hoti samupeto upagato samupagato
sampanno samannāgato. Tena vuccati pātimokkhasaṃvarasaṃvuto”ti (vibha.
511).

Viharatīti iriyāpathavihārena viharati, iriyati, vattati. **Ācāragocarasaṃpannoti**
veḷudānādemicchājīvassa kāyapāgabbhiyādīnañca akaraṇena, sabbaso anācāraṃ
vajjetvā “kāyiko avītikkamo, vācasiko avītikkamo”ti evaṃ vuttabhikkhusārappa-ā-
cārasampattiyā vesiyādi-agocaraṃ vajjetvā piṇḍapātādi-atthaṃ upasaṅkamtum
yuttaṭṭhānasaṅkhātagocarena ca sampannatā ācāragocarasaṃpanno. Apica yo
bhikkhu satthari sagāravo sappatisso sabrahmacārīsu sagāravo sappatisso hiro-
ttappasaṃpanno sunivattho supāruto pāsādikena abhikkantena paṭikkantena ālo-
kitena vilokitena samiñjitena pasāritena okkhittacakkhu iriyāpathasaṃpanno indri-
yesu guttadvāro bhojane mattaññū jāgariyānuyutto satisampajaññaṃ samannā-
gato appiccho santuṭṭho pavivitto asaṃsaṭṭho ābhisamācārikesu sakkaccakārī
garucittikārabahulo viharati, ayaṃ vuccati ācārasaṃpanno.

Gocaro (..0293) pana- upanissayagocaro, ārakkhagocaro, upanibandhagoca-
roti tividho. Tattha dasakathāvattahugunaṃ samannāgato vuttalakkaṇo kalyāṇamitto
yaṃ nissāya asutaṃ suṇāti, sutam pariyaḍapeti, kaṅkham vitarati, diṭṭhim ujukaṃ
karoti, cittaṃ pasādeti, yassa ca anusikkhanto saddhāya vaḍḍhati, sīlena, sutena,
cāgena, paññāya vaḍḍhati, ayaṃ **upanissayagocaro**. Yo bhikkhu

antaragharaṃ pavitṭho vīthiṃ paṭipanno okkhittacakkhu yugamattadassāvī saṃvuto gacchati, na hatthiṃ olokento, na assaṃ, na rathaṃ, na pattim, na itthiṃ, na purisaṃ olokento, na uddhaṃ olokento, na adho olokento, na disāvidisā pekkhamāno gacchati, ayaṃ **ārakkhagocaro. Upanibandhagocaro** pana cattāro satipaṭṭhānā, yattha bhikkhu attano cittaṃ upanibandhati. Vuttañhettaṃ bhagavatā-

“Ko ca, bhikkhave, bhikkhuno gocaro sako pettiko visayo? Yadidaṃ- cattāro satipaṭṭhānā”ti (saṃ. ni. 5.372).

Iti yathāvuttāya ācārasampattiyā imāya ca gocarasampattiyā samannāgatattā **ācāragocarasampanno.**

Aṇumattesu vajjesu bhayadassāvīti appamattakesu aṇuppamāṇesu asañcicca āpannasekhiya-akusalacittuppādādibhededesu vajjesu bhayadassanasīlo. Yo hi bhikkhu paramāṇumattaṃ vajjaṃ aṭṭhasaṭṭhiyojanasatasahasubbedhasinerupa-bbatarājasadisamaṃ katvā passati, yopi bhikkhu sabbalahukaṃ dubbhāsitamattaṃ pārājikasadisamaṃ katvā passati, ayaṃ aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī nāma. **Samādāya sikkhati sikkhāpadesūti** yaṃ kiñci sikkhāpadesu sikkhitabbaṃ, taṃ sabbena sabbamaṃ sabbathā sabbamaṃ anavasesamaṃ samādiyitvā sikkhati vattati, pūretīti attho. **Iti kalyāṇasīloti** iminā pakārena kalyāṇasīlo samāno. Puggalādhiṭṭhānavasena hi niddiṭṭhaṃ sīlaṃ “evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu kalyāṇasīlo hoti”ti vuttapuggalādhiṭṭhānavaseneva nigametvā “kalyāṇadhammo”ti ettha vuttadhamme niddisitukāmena “tesaṃ dhammānaṃ idaṃ sīlaṃ adhiṭṭhānaṃ”ti dassetuṃ puna “iti kalyāṇasīlo”ti vuttaṃ. **Sattannaṃ bodhipakkhiyānanti-**ādi sabbamaṃ heṭṭhā vuttatthameva. Puna **kalyāṇasīloti-**ādi nigamaṇaṃ.

Gāthāsu (..0294) **dukkatanti** duṭṭhu kataṃ, duccharitanti attho. **Hirimananti** hirimantaṃ hirisampannaṃ, sabbaso pāpapavattiyā jigucchanasabhāvanti attho. **Hirimananti** vā hirisahitacittaṃ. Hiriggahaṇeneva cettha ottappampi gahitanti vedittabbaṃ. Hirottappaggahaṇena ca sabbaso duccharitābhāvassa hetuṃ dassento kalyāṇasīlataṃ hetuto vibhāveti. **Sambodhīti** ariyañāṇaṃ, taṃ gacchanti bhajantīti **sambodhigāmino**, bodhipakkhikāti attho. **Anussadanti** rāgussadādirahitaṃ. “Tathāvidhan”tipi paṭhanti. “Bodhipakkhikānaṃ dhammānaṃ bhāvanānuyogamanuyutto”ti yathā yathā pubbe vuttaṃ, tathāvidhaṃ tādīsanti attho. **Dukkhassāti** vaṭṭadukkhassa, vaṭṭadukkhahetuno vā. **Idheva khayamattanoti** āsavakkhayādhi-gamena attano vaṭṭadukkhahetuno samudayapakkhiyassa kilesagaṇassa idheva imasmiṃyeva attabhāve khayaṃ anuppādaṃ pajānāti, vaṭṭadukkhasseva vā idheva carimakacittanirodhena khayaṃ khīṇabhāvaṃ pajānāti. **Tehi dhammehi sampannanti** tehi yathāvuttasilādiddhammehi samannāgataṃ. **Asitanti** taṇhādiṭṭhi-nissayānaṃ pahīnattā asitaṃ, katthaci anissitaṃ. **Sabbalokassāti** sabbasmiṃ sattaloke. Sesamaṃ vuttanayameva.

Aṭṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Dānasuttavaṇṇanā

98. Navame **dānanti** dātabbaṃ, savatthukā vā cetanā dānaṃ, sampattipariccā-gassetaṃ adhivacanaṃ. **Āmisadānanti** cattāro paccayā deyyabhāvavasena āmisadānaṃ nāma. Te hi taṇhādīhi āmasitabbato āmisanti vuccanti. Tesam vā pariccāgacetanā āmisadānaṃ. **Dhammadānanti** idhekacco “ime dhammā kusalā, ime dhammā akusalā, ime dhammā sāvajjā, ime dhammā anavajjā, ime viññugarahitā, ime viññuppasatthā; ime samattā samādinā ahitāya dukkhāya saṃvattanti, ime hitāya sukhāya saṃvattanti”ti kusalākusalakammapathe vibhajanto kammakammavipāke idhalokaparaloke paccakkhato dassento viya pākaṭaṃ karonto akusalehi dhammehi nivattāpento, kusalesu dhammesu patiṭṭhāpento, dhammaṃ deseti, idaṃ dhammadānaṃ. Yo pana “ime dhammā abhiññeyyā (..0295), ime pariññeyyā, ime pahātābbā, ime sacchikātābbā, ime bhāvetābbā”ti saccāni vibhāvento amatādhiḡamāya paṭipattidhammaṃ deseti, idaṃ sikhāppattaṃ dhammadānaṃ nāma. **Etadagganti** etaṃ aggaṃ. **Yadidanti** yaṃ idaṃ dhammadānaṃ vuttaṃ, etaṃ imesu dvīsu dānesu aggaṃ seṭṭhaṃ uttamaṃ. Vivaṭṭagāmidhammadānañhi nissāya sabbānatthato parimuccati, sakalaṃ vaṭṭadukkhāṃ atikkamati. Lokiyaṃ pana dhammadānaṃ sabbesaṃ dānaṃ nidānaṃ sabbasampattinaṃ mūlaṃ. Tenāha-

“Sabbadānaṃ dhammadānaṃ jināti, sabbarasaṃ dhammaraso jināti; sabbaratiṃ dhammaratiṃ jināti, taṇhakkhayaṃ sabbadukkhāṃ jināti”ti. (dha. pa. 354)-

Abhayadānamettha dhammadānena saṅgahitanti daṭṭhabbaṃ.

Sādhāraṇabhogitādhippāyena attanā paribhuñjitabbato catupaccayato sayameva abhuñjitvā paresaṃ saṃvibhajanaṃ **āmisasaṃvibhāgo**. Sādhāraṇabhogitādhippāyeneva attanā viditassa adhiḡatassa dhammassa apposukka ahutvā paresaṃ upadeso **dhammasaṃvibhāgo**. Catūhi paccayehi catūhi ca saṅgahavattūhi paresaṃ anuggaṇhanaṃ anukampanaṃ **āmisānuggaho**. Vuttanayeneva dhammena paresaṃ anuggaṇhanaṃ anukampanaṃ **dhammānuggaho**. Sesam vuttanayameva.

Gāthāsu **yamāhu dānaṃ paramanti** yaṃ dānaṃ cittakhettaḡadhammānaṃ uḡārabhāvena paramaṃ uttamaṃ, bhogasampatti-ādīnaṃ vā pūraṇato phalanato, parassa vā lobhamacchariyādikassa paṭipakkhassa maddanato hiṃsanato “paraman”ti buddhā bhagavanto āhu. **Anuttaranti** yaṃ dānaṃ cetanādisampattiyā sātīsayapavattiyā aggabhāvena aggavipākattā ca uttararahaṭaṃ anuttarabhāvasādhanaṃ cāti āhu. **Yaṃ saṃvibhāganti** etthāpi “paramaṃ anuttaran”ti padadvayaṃ ānetvā yojetabbaṃ. **Avaṇṇayīti** kittayi, “bhojanaṃ, bhikkhave, dadamāno dāyako paṭiggāhakānaṃ pañca ṭhānāni detī”ti-ādīnā (a. ni. 5.37), “evaṃ ce, bhikkhave, sattā jāneyyumaṃ dānasaṃvibhāgassa vipākan”ti-ādīnā (itivu. 26) ca pasamsayī. Yathā pana dānaṃ saṃvibhāgo ca paramaṃ anuttarañca hoti, taṃ dassetaṃ **“aggamhī”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **aggamhīti** silādiguṇavisesayogena seṭṭhe anuttare puññakkhette sammāsambuddhe ariyasaṅghe ca. **Pasannacittoti** (..0296) kamma-phalasaddhāya ratanattayasaddhāya ca cittaṃ pasādentō okappento. Cittasampa-

ttiyā hi khettasampattiyā ca parittepi deyyadhamme dānaṃ mahānubhāvaṃ hoti mahājutikaṃ mahāvippahāraṃ. Vuttañhetam-

“Natthi citte pasannamhi, appakā nāma dakkhiṇā;

tathāgate vā sambuddhe, atha vā tassa sāvake”ti. (vi. va. 804; netti. 95);

Viññūti sappañño. **Pajānanti** sammadeva dānaphalaṃ dānānisamsaṃ pajānanto. **Ko na yajetha kāleti** yuttappattakāle ko nāma dānaṃ na dadeyya? Saddhā, deyyadhammo, paṭiggāhakāti imesaṃ tiṇṇaṃ sammukhibhūtakāleyeva hi dānaṃ sambhavati, na aññathā, paṭiggāhakānaṃ vā dātuṃ yuttakāle.

Evaṃ paṭhamagāthāya āmisadānasaṃvibhāgānuggahe dassetvā idāni dhammadānasaṃvibhāgānuggahe dassetuṃ “**ye ceva bhāsanti**”ti dutiyagāthamāha. Tattha **ubhayanti** “bhāsanti suṇanti”ti vuttā desakā paṭiggāhakāti ubhayaṃ. Ayaṃ panettha saṅkhepattho- ye **sugatassa** bhagavato **sāsane** saddhamme **pasannacittā** vimuttāyatanasīse ṭhatvā desenti paṭiggaṇhanti ca, tesam desakapaṭiggāhakānaṃ so dhammadānadhammasaṃvibhāgadhammānuggahasaṅkhāto **attho**. Paramatthasādhanato **paramo**. Taṇhāsaṃkilesādisabbasaṃkilesamalavisodhanena **visujjhati**. Kīdisānaṃ? **Ye appamattā sugatassa sāsane**. Ye ca-

“Sabbapāpassa akaraṇaṃ, kusalassa upasampadā;

sacittapariyodapanam, etaṃ buddhāna sāsanaṃ”ti. (dī. ni. 2.90; dha. pa. 183)-

Saṅkhepato evaṃ pakāsīte sammāsambuddhassa sāsane ovāde anusīṭṭhiyaṃ appamattā adhisīlasikkhādayo sakkaccaṃ sampādentī. Tesam **visujjhati**, arahattaphalavisuddhiyā ativiya vodāyatīti.

Navamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Tevijjasuttavaṇṇanā

99. Dasame **dhammenā**ti ñāyena, sammāpaṭipattisaṅkhātena hetunā kāraṇena. Yāya hi paṭipadāya tevijjo hoti, sā paṭipadā idha dhammoti (..0297) veditabbā. Kā pana sā paṭipadāti? Caraṇasampadā ca vijjāsampadā ca. **Tevijjanti** pubbenivāsānussatiñāṇādīhi tīhi vijjāhi samannāgataṃ. **Brāhmaṇanti** bāhitapāpabrāhmaṇaṃ. **Paññāpemī**ti “brāhmaṇo”ti jānāpemi patitṭhapemi. **Nāññaṃ lapitalāpanamattenā**ti aññaṃ jātimattabrāhmaṇaṃ aṭṭhakādīhi lapitamattavippalapanamattena brāhmaṇaṃ na paññāpemīti. Atha vā **lapitalāpanamattenā**ti mantānaṃ ajjhena-ajjhāpanamattena. Ubhayathāpi yaṃ pana brāhmaṇā sāmavedādivedattaya-ajjhena-ajjhāpanamattena vadanti, taṃ paṭikkhipati. Bhagavatā hi “paramatthato atevijjaṃ brāhmaṇaṃyeva cete bhovādino avijjānivutā ‘tevijjo brāhmaṇo’ti vadanti, evaṃ pana tevijjo brāhmaṇo hoti”ti dassanattaṃ tathā bujjanakānaṃ puggalānaṃ ajjhāsayena ayaṃ desanā āradhā.

Tattha yasmā vijjāsampanno caraṇasampannoyeva hoti caraṇasampadāya vinā vijjāsampattiyā abhāvato, tasmā caraṇasampadaṃ antogadhaṃ katvā vijjāsīseneva brāhmaṇaṃ paññāpetukāmo “**dhammenāhaṃ, bhikkhave, tevijjaṃ**

brāhmaṇaṃ paññāpemi” ti desanaṃ samuṭṭhāpetvā “**kathañcāhaṃ, bhikkhave, dhammena tevijaṃ brāhmaṇaṃ paññāpemi**” ti kathetukamyatāya pucchamaṃ katvā puggalādhittiḥānāya desanāya vijjattayaṃ vibhajanto “**idha, bhikkhave, bhikkhū**” - ti-ādimāha.

Tattha **anekavihitanti** anekavidhaṃ, anekehi vā pakārehi pavattitaṃ, saṃvaṇṇi-
tanti attho. **Pubbenivāsanti** samanantarātītabhavaṃ ādiṃ katvā tattha tattha nivu-
tthakkhandhasantānaṃ. **Nivutthanti** ajjhāvutthaṃ anubhūtaṃ, attano santāne
uppajjitvā niruddhaṃ, nivutthadhammaṃ vā nivutthaṃ, gocaranivāseṇa nivutthaṃ,
attano viññāṇena viññātaṃ paraviññāṇaviññātampi vā chinnavaṭṭumakānussaraṇā-
dīsu. **Anussaratīti** “ekampi jātiṃ dvepi jātiyo” ti evaṃ jātipaṭipāṭivasena anugantvā
sarati, anudeva vā sarati, citte abhininnāmite parikammasamanantaraṃ sarati.

Seyyathidanti āraddhappakāradassanatthe nipāto. Teneva yvāyaṃ pubbeni-
vāso āraddho hoti, tassa pakāraṃ dassento “**ekampi jātin**” ti-ādimāha. Tattha
ekampi jātinti ekampi paṭisandhimūlakaṃ cutipariyosānaṃ ekabhavapariyā-
pannaṃ khandhasantānaṃ. Esa nayo **dvepi jātiyoti**-ādīsu. **Anekepi saṃvaṭṭakappe**-
ti-ādīsu pana parihāyamāno kappo saṃvaṭṭakappo (..0298), vaḍḍhamāno vivaṭṭa-
kappo. Tattha saṃvaṭṭena saṃvaṭṭatṭhāyī gahito hoti tammūlakattā, vivaṭṭena ca
vivaṭṭatṭhāyī. Evañhi sati yāni tāni “cattārimāni, bhikkhave, kappassa asaṅkhye-
yyāni. Katamāni cattāri? Saṃvaṭṭo, saṃvaṭṭatṭhāyī, vivaṭṭo, vivaṭṭatṭhāyī” ti (a. ni. 4.
156) vuttāni cattāri asaṅkhyeyyāni, tāni pariggahitāni honti.

Tattha tayo saṃvaṭṭā- tejosamvaṭṭo, āposamvaṭṭo, vāyosamvaṭṭoti. Tisso saṃva-
ṭṭasīmā- ābhassarā, subhakiṇhā, vehapphalāti. Yadā kappo tejena saṃvaṭṭati,
ābhassarato heṭṭhā agginā ḍayhati. Yadā udakena saṃvaṭṭati, subhakiṇhato
heṭṭhā udakena vilīyati. Yadā vātena saṃvaṭṭati, vehapphalato heṭṭhā vātena
viddhamsiyati. Vitthārato pana koṭisatasahassacakkavāḷaṃ ekato vinassati. Iti eva-
rūpo ayaṃ pubbenivāsaṃ anussaranto bhikkhu anekepi saṃvaṭṭakappe anekepi

vivaṭṭakappe anekepi saṃvaṭṭavivaṭṭakappe anussarati. Kathaṃ? **Amutrāsinti-ā-** dinā nayeṇa.

Tattha **amutrāsinti** amumhi saṃvaṭṭakappe amumhi bhava vā yoniyā vā gatiyā vā viññāṇaṭṭhitiyā vā sattāvāse vā sattanikāye vā ahamahosiṃ. **Evamṇāmoti** tisso vā phusso vā. **Evamṅottoti** gotamo vā kassapo vā. **Evamvaṇṇoti** odāto vā sāmo vā. **Evamāhāroti** sālīmaṃsodanāhāro vā pavattaphalabhojano vā. **Evamṣukhadu-** **kkhappaṭisaṃvedīti** anekappakārānaṃ kāyikacetāsikānaṃ sāmisanirāmisādippa- bhedānaṃ vā sukhadukkhānaṃ paṭisaṃvedī. **Evamāyupariyantoti** evaṃ vassasa- taparimāṇāyupariyanto vā caturāsītikappasatasahassaparimāṇāyupariyanto vā. **So tato cuto amutra udapādinti** sohaṃ tato bhavato yonito gatito viññāṇaṭṭhitito sattā- vāsato sattanikāyato vā cuto puna amukasmīṃ nāma bhava yoniyā gatiyā viññā- ṇaṭṭhitiyā sattāvāse sattanikāye vā udapādiṃ. **Tatrāpāsinti** atha tatrapī bhava yoniyā gatiyā viññāṇaṭṭhitiyā sattāvāse sattanikāye vā puna ahosiṃ. **Evamṇāmo-** ti-ādi vuttanayameva.

Atha (..0299) vā yasmā “amutrāsini”ti idaṃ anupubbena ārohanassa attano abhinīhārānurūpaṃ yathābalaṃ saraṇaṃ, “so tato cuto”ti paṭinivattantassa pacca- vekkhaṇaṃ, tasmā “idhūpapanna”ti imissā idhūpapattiyā anantaraṃ “amutra uda- pādin”ti vuttaṃ. **Tatrāpāsinti** tatrapī bhava ...pe... sattanikāye vā āsiṃ. **Evamṇā-** **moti** datto vā mitto vā, **evamṅottoti** vāseṭṭho vā kassapo vā. **Evamvaṇṇoti** kāḷo vā odāto vā. **Evamāhāroti** sudhāhāro vā sālī-odanādi-āhāro vā. **Evamṣukhadukha-** **ppaṭisaṃvedīti** dibbasukhappaṭisaṃvedī vā mānusaṃsukhadukhappaṭisaṃvedī vā. **Evamāyupariyantoti** evaṃ taṃtaṃparamāyupariyanto. **So tato cutoti** sohaṃ tato bhavādito cuto. **Idhūpapannoti** idha imasmīṃ carimabhava manusso hutvā upa- panna nibbatto.

Itīti evaṃ. **Sākāraṃ sa-uddesanti** nāmagottādivasena sa-uddesaṃ, vaṇṇādiva- sena sākāraṃ. Nāmagottena hi sattā “tisso gotamo”ti uddisīyanti, vaṇṇādīhi “sāmo odāto”ti nānattato paññāyanti. Tasmā nāmagottaṃ uddeso, itare ākāra. **Aya-** **massa paṭhamā vijjā adhigatā**ti ayaṃ iminā bhikkhunā paṭhamaṃ adhigamava- sena paṭhamā, viditakaraṇaṭṭhena vijjā adhigatā sacchikatā hoti. Kiṃ panāyaṃ viditaṃ karoti? Pubbenivāsaṃ. **Avijjāti** tasseva pubbenivāsassa aviditakaraṇa- ṭṭhena tassa paṭicchādakamoho vuccati. **Tamoti** sveva moho paṭicchādaṭṭhena tamoti vuccati. **Ālokoti** sā eva vijjā obhāsakaraṇaṭṭhena āloko. Ettha ca vijjā adhi- gatāti ayaṃ attho, sesaṃ pasamsāvacaṇaṃ. Yojanā panettha- ayaṃ kho tena bhikkhunā vijjā adhigatā, tassa adhigatavijjassa avijjā vihatā, vinaṭṭhāti attho. Kasmā? Yasmā vijjā uppannāti. Sesapadadvayepi eseva nayo.

Yathā tanti ettha **yathāti** opammatthe, **tanti** nipātamattaṃ. Satiyā avippavāsena **appamattassa**. Vīriyātāpena **ātāpino**. Kāye ca jīvite ca anapekkhatāya **pahitattassa** pesitacittassāti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti- yathā appamattassa ātāpino pahitattassa viharato avijjā vihaññeyya, vijjā uppajjeyya, tamo vihaññeyya, āloko uppajjeyya; evameva tassa bhikkhuno avijjā vihatā, vijjā uppannā (..0300), tamo vihatō, āloko uppanno, tassa padhānānuyogassa anurūpameva phalaṃ labhitvā viharatīti.

Dibbena cakkhunāti ettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. **Visuddhe-**

nāti cutūpapātadassanena diṭṭhivisuddhihetubhāvato visuddhaṃ. Yo hi cutimatta-
meva passati na upapātaṃ, so ucchedadiṭṭhiṃ gaṇhāti. Yo upapātamattameva
passati na cutiṃ, so navasattapātubhāvadiṭṭhiṃ gaṇhāti. Yo pana tadubhayaṃ
passati, so yasmā duvidhampi taṃ diṭṭhigataṃ ativattati, tasmāssa taṃ dassanaṃ
diṭṭhivisuddhihetu hoti, tadubhayampāyaṃ buddhaputto passati. Tena vuttaṃ
“cutūpapātadassanena diṭṭhivisuddhihetubhāvato visuddhan”ti. Ekādasā-upakkile-
savirahato vā **visuddhaṃ**. Yathāha “vicikicchā cittassa upakkilesoti- iti veditvā vici-
kicchāṃ cittassa upakkilesaṃ pajahiṃ, amanasikāro ...pe... thinamiddhaṃ,
chambhitattaṃ, uppillaṃ, duṭṭhullaṃ, accāraddhavīriyaṃ, atilīnavīriyaṃ, abhijappā,
nānattasaññā, atiniṃjhāyitattaṃ rūpānaṃ cittassa upakkilesa”ti (ma. ni. 3.242)
evaṃ vuttehi ekādasahi upakkilesehi anupakkiliṭṭhattā **visuddhaṃ**. Manussūpa-
cāraṃ atikkamitvā rūpadassanena **atikkantamānusakaṃ**, maṃsacakkhuṃ vā ati-
kkantattā atikkantamānusakaṃ. Tena dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamā-
nusakena. **Satte passatīti** manussamaṃsacakkhunā viya satte passati dakkhati
āloketi.

Cavamāne upapajjamāneti ettha cutikkhaṇe upapattikkhaṇe vā dibbacakkhu-
nāpi daṭṭhuṃ na sakkā. Ye pana āsannacutikā idāni cavissanti, te cavamānā. Ye
ca gahitapaṭisandhikā sampatinibbattā vā, te upapajjamānāti adhippetā. Te eva-
rūpe cavamāne upapajjamāne ca passatīti dasseti. **Hīneti** mohanissandayuttattā
hīnānaṃ jātikulabhogādīnaṃ vasena hīṇite paribhūte. **Paṇītetī** amohanissandayu-
ttattā tabbiparīte. **Suvaṇṇeti** adosanissandayuttattā iṭṭhakantamanāpavaṇṇayutte.
Dubbaṇṇeti dosanissandayuttattā aniṭṭha-akantāmanāpavaṇṇayutte. Abhirūpe
virūpetipi attho. **Sugateti** sugatigate, alobhanissandayuttattā vā aḍḍhe maha-
ddhane. **Duggateti** duggatigate, lobhanissandayuttattā vā dalidde appannapāna-
bhojane. **Yathākammūpageti** yaṃ yaṃ kammaṃ upacitaṃ, tena tena upagate (..030
Tattha purimehi “cavamāne”ti-ādīhi dibbacakkhukiccaṃ vuttaṃ, iminā pana
padena yathākammūpagaññakiccaṃ.

Tassa ca ñāṇassa ayaṃ uppattikkamo- idha bhikkhu heṭṭhā nirayābhimukhaṃ
ālokaṃ vaḍḍhetvā nerayike satte passati mahantaṃ dukkhaṃ anubhavamāne,
idaṃ dassanaṃ dibbacakkhuññakiccameva. So ca evaṃ manasi karoti “kiṃ nu
kho kammaṃ katvā ime sattā etaṃ dukkhaṃ anubhavanti”ti, athassa “idaṃ nāma
katvā”ti taṃkammārammaṇaṃ ñāṇaṃ uppajjati. Tathā upari devalokābhimukhaṃ
ālokaṃ vaḍḍhetvā nandanavanamissakavanaphārusakavanādīsu satte passati
dibbasampattiṃ anubhavamāne, idampi dassanaṃ dibbacakkhuññakiccameva.
So evaṃ manasi karoti “kiṃ nu kho kammaṃ katvā ime sattā etaṃ sampattiṃ anu-
bhavanti”ti? Athassa “idaṃ nāma katvā”ti taṃkammārammaṇaṃ ñāṇaṃ uppajjati,
idaṃ yathākammūpagaññanaṃ nāma. Imassa visuṃ parikammaṃ nāma natthi.
Yathā cimassa, evaṃ anāgataṃsaññāssapi. Dibbacakkhupādakāneva hi imāni
dibbacakkhunā saheva ijjhanti. **Kāyaduccaritenāti**-ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ
heṭṭhā vuttanayameva. Idha **vijjāti** dibbacakkhuññāvijjā. **Avijjāti** sattānaṃ cutipaṭi-
sandhicchādikā avijjā. Sesāṃ vuttanayameva.

Tatīyavāre **vijjāti** arahattamaggaññāvijjā. **Avijjāti** catusaccappaṭicchādikā avijjā.

Sesaṃ heṭṭhā vuttanayattā suviññeyyameva. **Evam** khoti-ādi nigamanam.

Gāthāsu ayam saṅkhepattho- **yo** yathāvuttam **pubbenivāsam aveti** avagacchati, vuttanayena pākaṭam katvā jānāti. “Yovedi”tipi pātho, yo avedi viditam katvā ṭhitoti attho. Chabbīsatidevalokasaṅkhātam saggam catubbidham apāyañca vuttanayeneva dibbacakkhunā passati. **Athoti** tato param jātikkhayasaṅkhātam arahattam nibbānameva vā patto adhigato. Tato eva **abhiññā** abhivisiṭṭhāya maggapaññāya jānitabbam catusaccadhammam jānitvā kiccavosānena **vosito** niṭṭhānappatto. Moneyyadhammasamannāgamena **muni**, khiṇāsavo yasmā **etāhi** yathāvuttāhi **tīhi vijjāhi** samannāgatattā tato tatiyavijjāya sabbathā bāhitapāpattā ca **tevijjo brāhmaṇo** nāma hoti. Tasmā tameva aham tevijjam brāhmaṇam (..0302) vadāmi, aññam pana lapitalāpanam yaju-ādimantapadānam ajjhāpanaparam **tevijjam** brāhmaṇam na vadāmi, tevijjoti tam na kathamīti.

Iti imasmim vagge dutiyasutte vaṭṭam kathitam, pañcama-aṭṭhamadasamasuttetu vivaṭṭam kathitam, itaresu vaṭṭavivaṭṭam kathitanti veditabbam.

Dasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paramatthadīpaniyā khuddakanikāya-aṭṭhakathāya

Itivuttakassa tikanipātavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Catukkanipāto

1. Brāhmaṇadhammayāgasuttavaṇṇanā

100. Catukkanipātassa (..0303) paṭhame **ahanti** attaniddeso. Yo hi paro na hoti, so niyakajjhattasaṅkhāto attā “ahan”ti vuccati. **Asmīti** paṭijānanā. Yo paramattha-brāhmaṇabhāvo “ahan”ti vuccamāno, tassa attani atthibhāvam paṭijānanto hi satthā “asmī”ti avoca. “Ahamasmī”ti ca yathā “ahamasmi brahmā mahābrahmā, seyyohamasmi”ti ca appahīnadiṭṭhimānānusayā puthujjanā attano diṭṭhimānamāññanābhīnivesavasena abhivadanti, na evam vuttam. Sabbaso pana pahīnadiṭṭhimānānusayo bhagavā samaññam anatidhāvanto lokasamaññānurodhena veneyyasantānesu dhammam patiṭṭhapento kevalam tādisassa guṇassa attani vijjamānataṃ paṭijānanto “**ahamasmi**”ti āha. **Brāhmaṇoti** bāhitapāpattā brahmassa ca aṇanato brāhmaṇo. Ayañhettha attho- bhikkhave, aham paramatthato brāhmaṇo-

smīti. Bhagavā sabbākāraparipuṇṇassa dānasaṃyamādivatasamādānassa nira-
vasesāya tapacariyāya pāraṃ gato sammadeva vusitabrahmacariyavāso sakala-
vedantagū suvisuddhaviijācaraṇo sabbathā ninhātapāpamalo anuttarassa ariya-
maggasaṅkhātassa brāhmaṇassa vattā pavattā, suparisuddhassa ca sāsanabra-
hmacariyassa pavedetā, tasmā sabbaso bāhitapāpattā brahmassa ca aṇanato
kathanato paramatthena brāhmaṇoti vuccati.

Iti bhagavā sadevake loke attano anuttaraṃ brāhmaṇabhāvaṃ pavedetvā yāni
tāni brāhmaṇadānādīni cha kammāni brāhmaṇassa paññāpentī, tesampi suparisu-
ddhānaṃ ukkaṃsato attani saṃvijjamānataṃ dassetuṃ “**yācayogo**” ti-ādimāha.

Tattha **yācayogoti** yācehi yutto. Yācantīti yācā, yācakā, te panettha veneyyā
veditabbā. Te hi “desetu, bhante bhagavā (..0304), dhammaṃ; desetu, sugato,
dhamman” ti bhagavantaṃ upasaṅkamtīvā dhammadesanaṃ yācanti. Bhagavā ca
tesaṃ icchāvighātaṃ akaronto yathārucci dhammaṃ desento dhammadānaṃ
detīti yācayogo, sadā sabbakālaṃ tehi avirahito. Atha vā **yācayogoti** yācanayoggo,
adhippāyapūraṇato yācituṃ yuttoti attho “yājayogo” tipī paṭṭho. Tattha yājo vuccati
mahādānaṃ, yiṭṭhanti attho. Idha pana dhammadānaṃ veditabbaṃ, yāje niyuttoti
yājayogā. **Sadā**ti sabbadā, anavaratappavattasaddhammamahādānoti attho. Atha
vā yājena yojetītipī **yājayogo**. Tividhadānasaṅkhātena yājena satte yathārahaṃ
yojeti, tattha dāne niyojetīti attho. “Yājayogo satatan” tipī paṭṭhanti. **Payatapāṇī**ti
parisuddhahattho. Yo hi dānādhimutto āmisadānaṃ dento sakkaccaṃ sahatthena
deyyadhammaṃ dātuṃ sadā dhotahatthoyeva hoti, so “payatapāṇī” ti vuccati.
Bhagavāpi dhammadānādhimutto sakkaccaṃ sabbakālaṃ dhammadāne yutta-
ppayuttoti katvā vuttaṃ “payatapāṇī” ti. “Sadā” ti ca padaṃ imināpi saddhiṃ yoje-
tabbaṃ “sadā payatapāṇī” ti. Avibhāgena hi satthā veneyyalokassa saddhamma-
dānaṃ sadā sabbakālaṃ pavattento tattha yuttappayutto hutvā viharati.

Aparo nayo- yogo vuccati bhāvanā. Yathāha “yogā ve jāyate bhūrī” ti (dha. pa.
282). Tasmā **yājayogoti** yājabhāvanaṃ, pariccāgabhāvanaṃ anuyuttoti attho.
Bhagavā hi abhisambodhito pubbe bodhisattabhūtopi karuṇāsamussāhito anava-
sesato dānaṃ paribrūhento tattha ukkaṃsapāramippatto hutvā

abhisambodhiṃ pāpuṇi, buddho hutvāpi tividhaṃ dānaṃ paribrūhesi visesato dhammadānaṃ, parepi tattha niyoesi. Tathā hi so veneyyayācakānaṃ kassaci saraṇāni adāsi, kassaci pañca sīlāni, kassaci dasa sīlāni, kassaci catupārisuddhisīlaṃ, kassaci dhutadhamme, kassaci cattāri jhānāni, kassaci aṭṭha samāpattiyo, kassaci pañcābhiññāyo, cattāro magge, cattāri sāmaññaphalāni, tisso vijjā, catasso paṭisambhidāti evamādilokiyalokuttarabhedhaṃ guṇadhaṇaṃ dhammadānavasena yathādhippāyaṃ dento pare ca “dethā”ti niyojento pariccāgabhāvanaṃ paribrūhesi. Tena vuttaṃ “pariccāgabhāvanaṃ anuyutto”ti.

Payatapāṇīti (..0305) vā āyatapāṇī, hatthagataṃ kiñci dātuṃ “ehi gaṇhā”ti pasāritahattho viya ācariyamuṭṭhiṃ akatvā saddhammadāne yuttappayuttoti attho. **Payatapāṇīti** vā ussāhitahattho, āmisadānaṃ dātuṃ ussāhitahattho viya dhammadāne katussāhoti attho. **Antimadehadharoti** brahmacariyavasena brāhmaṇakaraṇānaṃ dhammānaṃ pāripūriyā pacchimattabhāvadhārī. Avusitavato hi vasalakaraṇānaṃ dhammānaṃ appahānena vasalādisamaññā gati āyatim gabbhaseyyā siyā. Tena bhagavā attano accantavusitabrāhmaṇabhāvaṃ dasseti. **Anuttaro bhisakko sallakattoti** duttikicchassa vaṭṭadukkharogassa tikicchanaṭṭo uttamo bhisakko, aññehi anuddharaṇiyānaṃ rāgādisallānaṃ kantanato samucchadavasena samuddharaṇato uttamo sallakantanavejjo. Iminā nippariyāyato brāhmaṇakaraṇānaṃ dhammānaṃ attani patiṭṭhitānaṃ parasantatiyaṃ patiṭṭhāpanena paresampi brāhmaṇakaraṇamāha.

Tassa me tumhe puttāti tassa evarūpassa mama tumhe, bhikkhave, puttā atraajā hotha. **Orasāti** urasi sambandhā. Yathā hi sattānaṃ orasaputtā atraajā visesena pitusantakassa dāyajjassa bhāgino honti, evametepi ariyapuggalā sammāsambuddhassa dhammassavanante ariyāya jātiyā jātā. Tassa santakassa vimuttisukhassa ariyadhammaratanassa ca ekaṃsabhāgiyatāya orasā. Atha vā bhagavato dhammadesanānubhāvena ariyabhūmiṃ okkamamānā okkantā ca ariyasāvaka satthu ure vāyāmajanitābhijātītāya nippariyāyena “orasaputtā”ti vattabbataṃ arahanti. Tathā hi te bhagavatā āsayānusayacariyādhimutti-ādivolokanena vajjānucintanena ca hadaye katvā vajjato nivāretvā anavajje patiṭṭhapentena sīlādidhammasarīraposanena saṃvaḍḍhitā. **Mukhato jātāti** mukhato jātāya dhammadesanāya ariyāya jātiyā jātattā mukhato jātā. Atha vā anaññasādhāraṇato sabbassa kusala-dhammassa mukhato pātimokkhato vuṭṭhānagāminivipassanāsaṅkhātato vimokkhamukhato vā ariyamaggajātiyā jātātipi mukhato jātā. Sikkhattayasaṅgahe sāsānadhamme ariyamaggadhamme vā jātāti **dhammajā**. Teneva dhammena nimmitā māpitāti **dhammanimmitā**. Satidhammavicayādi **dhammadāyādā**, na lābhasakkārādi (..0306) **āmisadāyādā**, dhammadāyādā no āmisadāyādā hothāti attho.

Tattha dhammo duvidho- nippariyāyadhammo, pariyāyadhammoti. Āmisampi duvidhaṃ- nippariyāyāmisam, pariyāyāmisanti. Kathaṃ? Maggaphalanibbānappabhedo hi navavidho lokuttaradhammo nippariyāyadhammo, nibbattitadhammo- yeva, na kenaci pariyāyena kāraṇena vā lesena vā dhammo. Yaṃ panidaṃ vivaṭṭūpanissitaṃ kusalaṃ, seyyathidaṃ- idhekacco vivaṭṭaṃ patthento dānaṃ deti, sīlaṃ samādiyati, uposathakammaṃ karoti, gandhamālādīhi vatthupūjaṃ karoti,

dhammaṃ suṇāti, deseti, jhānasamāpattiyo nibbatteti, evaṃ karonto anupubbena nippariyāyaṃ amataṃ nibbānaṃ paṭilabhati, ayaṃ pariyāyadhammo. Tathā cīva-rādayo cattāro paccayā nippariyāyāmisameva, na aññena pariyāyena vā kāra-ṇena vā lesena vā āmisaṃ. Yaṃ panidaṃ vaṭṭagāmikusalāṃ, seyyathidaṃ- idhe- kacco vaṭṭaṃ patthento sampattibhavaṃ icchamāno dānaṃ deti ...pe... samāpa- ttiyo nibbatteti, evaṃ karonto anupubbena devamanussasampattiyo paṭilabhati, idaṃ pariyāyāmisāṃ nāma.

Tattha nippariyāyadhammopi bhagavatoyeva santako. Bhagavatā hi kathitattā bhikkhū maggaphalanibbānāni adhigacchanti. Vuttañhetā-

“So, hi, brāhmaṇa, bhagavā anuppannassa maggassa uppādetā, asañjā- tassa maggassa sañjanetā ...pe... maggānugā ca panetarahi sāvakā viharanti pacchā samannāgatā”ti (ma. ni. 3.79; cūlani. mogharājamāṇavapucchāniddeśa 85).

“So, hāvuso, bhagavā jānaṃ jānāti, passaṃ passati, cakkhubhūto ñāṇabhūto dhammabhūto brahmabhūto, vattā pavattā, atthassa ninnetā, amatassa dātā, dhammassāmī tathāgato”ti (ma. ni. 1.203; 3.281) ca.

Pariyāyadhammopi bhagavatoyeva santako. Bhagavatā hi kathitattā eva jānanti “vivaṭṭaṃ patthetvā dānaṃ dento ...pe... samāpattiyo nibbattento anukka- mena amataṃ nibbānaṃ paṭilabhati”ti. Nippariyāyāmisampi bhagavatoyeva (.0307) santakaṃ. Bhagavatā hi anuññātattāyeva bhikkhūhi jīvakavatthum ādiṃ katvā paṇītacīvaraṃ laddhaṃ. Yathāha-

“Anujānāmi, bhikkhave, gahapaticīvaraṃ. Yo icchati, paṃsukūliko hotu. Yo icchati, gahapaticīvaraṃ sādiyatu. Itarītarenapāhaṃ, bhikkhave, santuṭṭhiṃyeva vaṇṇemī”ti (mahāva. 337).

Evaṃ itarepi paccayā bhagavatā anuññātattā eva bhikkhūhi paribhuñjituṃ laddhā. Pariyāyāmisampi bhagavatoyeva santakaṃ. Bhagavatā hi kathitattā eva jānanti “sampattibhavaṃ patthento dānaṃ datvā sīlaṃ ...pe... samāpattiyo nibba- ttetvā anukkamena pariyāyāmisāṃ dibbasampattiṃ manussasampattiñca paṭila- bhati”ti. Yadeva yasmā nippariyāyadhammopi pariyāyadhammopi nippariyāyāmi- sampi pariyāyāmisampi bhagavatoyeva santakaṃ, tasmā tattha attano sāmī- bhāvaṃ dassento tattha ca yaṃ seṭṭhataraṃ accantahitasukhāvahaṃ tattheva ne niyojento evamāha “tassa me tumhe puttā orasā ...pe... no āmisadāyādā”ti.

Iti bhagavā paripuṇṇavatasamādānaṃ tapacariyaṃ sammadeva vusitabrahma- cariyaṃ suvisuddhavijjācaraṇasampannaṃ anavasesavedantapāraguṃ bāhitasā- bbapāpaṃ satataṃ yācayogaṃ sadevake loke anuttaradakkhiṇeyyabhāvappattaṃ attano paramatthabrāhmaṇabhāvaṃ ariyasāvakānañca attano orasaputtādi- bhāvaṃ pavedesi. Bhagavā hi “sīhoti kho, bhikkhave, tathāgatassetāṃ adhiva- canaṃ arahato sammāsambuddhassā”ti (a. ni. 5.99) ettha sīhasadisāṃ, “puriso maggakusaloti kho, tissa, tathāgatassetāṃ adhivacanan”ti (saṃ. ni. 3.84) ettha maggadesakapurisasadisāṃ, “rājāhamasmi selā”ti (ma. ni. 2.399; su. ni. 559) ettha rājasadisāṃ, “bhisakko sallakattoti kho, sunakkhatta, tathāgatassetāṃ adhi- vacanan”ti (ma. ni. 3.65) ettha vejjasadisāṃ, “brāhmaṇoti kho, bhikkhave, tathāga-

tassetam adhivacanan”ti (a. ni. 8.85) ettha brāhmaṇasadisaṃ attānaṃ kathesi. Idhāpi brāhmaṇa sadisaṃ katvā kathesi.

Idāni yehi dānādīhi yuttassa ito bāhirakabrāhmaṇassa brāhmaṇakiccaṃ paripuṇṇaṃ maññanti, tehi attano dānādīnaṃ aggasetṭhabhāvaṃ pakāsetuṃ “**dvemāni, bhikkhave, dānāni**”ti-ādi āradhamaṃ. Tattha **yāgā**ti mahāyaññā (..0308), mahādānānīti attho, yāni “yiṭṭhāni”tipi vuccanti. Tattha velāmadānavessantaradānamahāvijitayaññasadisā **āmisayāgā** veditabbā, mahāsamayasuttamaṅgalasuttacūḷarāhulovādasuttasamacittasuttadesanādayo **dhammayāgā**. Sesamaṃ heṭṭhā vuttanayameva.

Gāthāyaṃ **ayajīti** adāsi. **Amaccharīti** sabbamacchariyānaṃ bodhimūleyeva suppahīnattā maccherarahito. **Sabbabhūtānukampīti** mahākaruṇāya sabbasatte piyaputtaṃ viya anuggaṇhanasīlo. Vuttañhetamaṃ-

“Vadhake devadatte ca, core aṅgulimālake;
dhanapāle rāhule ceva, samacitto mahāmunī”ti. (mi. pa. 6.6.5)-
Sesamaṃ suviññeyyameva.

Paṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sulabhasuttavaṇṇanā

101. Dutiye **appānīti** parittāni. **Sulabhānīti** sukkena laddhabbāni, yattha katthaci vā sakkā hoti laddhuṃ. **Anavajjānīti** vajjarahitāni niddosāni āgamanasuddhito kāyamaṇḍanādikilesavatthubhāvābhāvato ca. Tattha sulabhatāya pariyesanadukkhassa abhāvo dassito, appatāya pariharaṇadukkhassapi abhāvo dassito, anavajjatāya agarahitabbatāya bhikkhusārubbabhāvato dassito hoti. Appatāya vā parittāssa avatthutā, sulabhatāya gedhāya avatthutā, anavajjatāya ādīnavavasena nissaraṇapaññāya vatthutā dassitā hoti. Appatāya vā lābhena na somanassaṃ janayanti, sulabhatāya alābhena na domanassaṃ janayanti, anavajjatāya vippaṭṭisāranimittamaṃ aññāṇupekkhamaṃ na janayanti avippaṭṭisāravatthubhāvato.

Paṃsukūlanti rathikāsusānasaṅkārakūṭādisu yattha katthaci paṃsūnaṃ upari ṭhitattā abbhuggataṭṭhena paṃsukūlaṃ viyāti paṃsukūlaṃ, paṃsu viya kucchitabhāvaṃ ulati gacchatīti paṃsukūlanti evamaṃ laddhanāmaṃ rathikādīsu patitananta-kāni uccinitvā katacīvaraṃ. **Piṇḍiyālopoti** jaṅghapiṇḍiyā balena (..0309) caritvā ghare ghare ālopamattaṃ katvā laddhabhojanaṃ. **Rukkhamūlanti** vivekānurūpaṃ yaṃkiñci rukkhasamīpaṃ. **Pūtimuttanti** yaṃkiñci gomuttaṃ. Yathā hi suvaṇṇavaṇṇopi kāyo pūtikāyova evamaṃ abhinavampi muttaṃ pūtimuttameva. Tattha keci gomuttabhāvitaṃ haritakīkhaṇḍamaṃ “pūtimuttan”ti vadanti, pūtibhāvena āpaṇādito vissaṭṭhamaṃ chaḍḍitaṃ apariggahitaṃ yaṃkiñci bhesajjaṃ pūtimuttanti adhippetanti apare.

Yato khoti paccatte nissakkavacanaṃ, yaṃ khoti vuttaṃ hoti. Tena “tuṭṭho hoti”-ti vuttakiriyaṃ parāmasati. **Tuṭṭhoti** santuṭṭho. **Idamassāhanti** yvāyaṃ catubbi-

dhena yathāvuttena paccayena appena sulabhena santoso, idaṃ imassa bhikkhuno silasaṃvarādīsu aññataraṃ ekaṃ sāmāññaṃ samaṇabhāvakāraṇanti ahaṃ vadāmi. Santuṭṭhassa hi catupārisuddhisīlaṃ suparipuṇṇaṃ hoti, samathavipassanā ca bhāvanāpāripūriṃ gacchanti. Atha vā sāmāññaṃ nāma ariyamaggo. Tassa saṅkhepato dve aṅgāni- bāhiraṃ, ajjhantikanti. Tattha bāhiraṃ sappurisūpanissayo saddhammassavanañca, ajjhantikam pana yoniso manasikāro dhammānudhammapaṭipatti ca. Tesu yasmā yathārahaṃ dhammānudhammapaṭipattibhūtā tassā mūlabhūtā cete dhammā, yadidaṃ appicchataṃ santuṭṭhitā pavivittatā asaṃsaṭṭhatā āradbhavīriyatāti evamādayo, tasmā vuttaṃ “idama-ssāhaṃ aññataraṃ sāmāññaṃ ganti vadāmi”ti.

Gāthāsu **senāsanamārabhāti** vihārādiṃ mañcapīṭhādiñca senāsaṇaṃ nissāya. **Cīvaraṃ pānabhojananti** nivāsanādicīvaraṃ, ambapānakādīpānaṃ, khādaniyabhojanīyādībhūñjitabbavatthuñca ārabhāti sambandho. **Vighāto** vihatabhāvo cetodukkhaṃ na hotīti yojanā. Ayañhettha saṅkhepattho- “asukasmiṃ nāma āvāse paccayā sulabhā”ti labhitabbaṭṭhānagamanena vā “mayhaṃ pāpuṇāti na tuyhaṃ”ti vivādāpajjanena vā navakammakaraṇādivasena vā senāsanādīni pariyesantānaṃ asantuṭṭhānaṃ icchitalābhādīnā yo vighāto cittassa hoti, so tattha santuṭṭhassa na hotīti. **Disā nappaṭihaññatīti** santuṭṭhiyā cātuddisābhāvena disā nappaṭihanti. Vuttañhetam-

“Cātuddiso (..0310) appaṭigho ca hoti,
santussamāno itarītarenā”ti. (su. ni. 42; cūḷani. khaggavisāṇasuttaniddesa 128);

Yassa hi “asukatṭhānaṃ nāma gato cīvarādīni

labhissāmi”ti cittam uppajjati, tassa disā paṭihaññati nāma. Yassa pana evam na uppajjati, tassa disā na paṭihaññati nāma. **Dhammā**ti paṭipattidhammā. **Sāmañña-ssānulomikā**ti samaṇadhammassa samathavipassanābhāvanāya ariyamagga-sseva vā anucchavikā appicchatādayo. **Adhiggaḥitā**ti sabbe te tuṭṭhacittassa santuṭṭhacittena bhikkhunā adhiggaḥitā paṭipakkhadhamme abhibhavitvā gahitā honti abbhantaragatā, na bāhiragatāti.

Dutiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Āsavakkhayasuttavaṇṇanā

102. Tatiye **jānatoti** jānantassa. **Passatoti** passantassa. Yadipe imāni dvepi padāni ekatthāni, byañjanameva nānaṃ, evaṃ santepi “jānato”ti ñāṇalakkhaṇaṃ upādāya puggalaṃ niddisati. Jānalakkhaṇaṃhi ñāṇaṃ. “Passato”ti ñāṇappa-bhāvaṃ upādāya. Dassanappabhāvaṃhi upādāya ñāṇasamaṅgī puggalo cakkhumā viya puggalo cakkhunā rūpāni, ñāṇena vivaṇṇe dhamme passati. Atha vā **jānatoti** anubodhañāṇena jānato. **Passatoti** paṭivedhañāṇena passato. Paṭilomato vā dassanamaggena passato, bhāvanāmaggena jānato. Keci pana “ñātātiraṇapa-hānapariññāhi jānato, sikhāppattavipassanāya passato”ti vadanti. Atha vā dukkhaṃ pariññābhisamayena jānato, nirodhaṃ sacchikiriyābhisamayena passato. Tadubhaye ca sati pahānabhāvanābhisamayā siddhā eva hontiti catusa-ccābhisamayo vutto hoti. Yadā cettha vipassanāñāṇaṃ adhippetam, tadā “jānato passato”ti padānaṃ hetu-atthadīpanatā daṭṭhabbā. Yadā pana maggañāṇaṃ adhippetam, tadā maggakiccatthadīpanatā.

Āsavānaṃ (..0311) **khayanti** “jānato, ahaṃ bhikkhave, passato āsavānaṃ khayaṃ vadāmi”ti (ma. ni. 1.15; saṃ. ni. 3.101; 5.1095) evamāgate sabbāsavaṃ varapariyāye “āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttin”ti-ādīsu (ma. ni. 1.438) ca suttapadesu āsavānaṃ pahānaṃ accantakkhayaṃ asamuppādo khīṇākāro natthi-bhāvo “āsavakkhayaṃ”ti vutto. “Āsavānaṃ khayā samaṇo hoti”ti-ādīsu (ma. ni. 1.438) phalaṃ.

“Paravajjānupassissa, niccaṃ ujjhānasaññino;

āsavā tassa vaḍḍhanti, ārā so āsavakkhayā”ti. (dha. pa. 253);-

Ādīsu nibbānaṃ.

“Sekhassa sikkhamānassa, ujumaggānusārino;

khayasmim paṭhamaṃ ñāṇaṃ, tato aññā anantarā;

tato aññāvimuttassa, ñāṇaṃ ve hoti tādino”ti. (a. ni. 3.86; itivu. 62)-

Evamāgate indriyasutte idha ca maggo “āsavakkhayaṃ”ti vutto. Tasmā yathāvuttanayena jānantassa passantassa ahaṃ ariyamaggādhigamaṃ vadāmiṃti vuttaṃ hoti. **No ajānato no apassatoti** yo pana na jānāti na passati, tassa no vadāmiṃti attho. Etena ye ajānato apassatopi saṃsārasuddhiṃ vadanti, te paṭikkhipati. Puri-mena vā padadvayena upāyo vutto, iminā anupāyapaṭisedho. Saṅkhepena cettha

ñāṇaṃ āsavakkhaya-karaṃ, sesaṃ tassa parikkhāroti dasseti.

Idāni yaṃ jānato yaṃ passato āsavakkhayo hoti, taṃ dassetuṃ “**kiñca, bhikkhave, jānato**”ti puccamaṃ ārabhi. Tattha jānanā bahuvīdhā. Dabbajātiko eva hi koci bhikkhu chattaṃ kātuṃ jānāti, koci cīvarādīnaṃ aññataraṃ, tassa īdisāni kammāni vattasīse ṭhatvā karontassa sā jānanā “maggaphalānaṃ padaṭṭhānaṃ na hoti”ti na vattabbā. Yo pana sāsane pabbajitvā vejjakammādīni kātuṃ jānāti, tassevaṃ jānato āsavā vaḍḍhantiyeva. Tasmā yaṃ jānato yaṃ passato āsavānaṃ khayō hoti, tadeva dassento āha “**idaṃ dukkhaṃ**”ti-ādi. Tattha yaṃ vattabbaṃ catusaccakammaṭṭhānaṃ, taṃ heṭṭhā yonisomanasikārasutte saṅkhepato vutta-meva.

Tattha (..0312) pana “yoniso, bhikkhave, bhikkhu manasi karonto akusalaṃ pajahati, kusalaṃ bhāveti”ti (itivu. 16) āgatattā “idaṃ dukkhanti yoniso manasi karoti”ti-ādinā atthavibhāvanā katā. Idha “idaṃ dukkhanti, bhikkhave, jānato passato āsavānaṃ khayō hoti”ti (ma. ni. 1.15; saṃ. ni. 3.101; 5.1095) āgatattā “idaṃ dukkhanti pariññāpaṭivedhavasena pariññābhisamayavasena maggañā-ṇena jānato passato āsavānaṃ khayō hoti”ti-ādinā nayena yojetabbaṃ. Āsavesu ca paṭhamamaggena diṭṭhāsavo khīyati, tatiyamaggena kāmāsavo, catutthamaggena bhavāsavo avijjāsavo ca khīyatīti veditabbo.

Gāthāsu **vimuttiñāṇanti** vimuttiyaṃ nibbāne phale ca paccavekkhaṇañāṇaṃ. **Uttamanti** uttamadhammāramaṇattā uttamaṃ. **Khaye ñāṇanti** āsavānaṃ saṃyojanānañca khaye khayakare ariyamagge ñāṇaṃ. “Khīṇā saṃyojanā iti ñāṇaṃ”ti idhāpi ānetvā sambandhitabbaṃ. Tena pahīnakilesapaccavekkhaṇaṃ dasseti. Evamettha cattāri paccavekkhaṇañāṇāni vuttāni honti. Avasiṭṭhakilesapaccavekkhaṇā hi idha natthi arahattaphalādhigamassa adhippetattā. Yathā cettha jānato passatoti nibbānādhigamena sammādiṭṭhikiccaṃ adhikaṃ katvā vuttaṃ, evaṃ sammappadhānakiccampi adhikameva icchitabbanti dassento “**na tvevidaṃ kusītenā**”ti osānagāthamāha.

Tattha **na tvevidanti** na tu eva idaṃ. **Tusaddo** nipātamattaṃ. **Bālenamavijānatā**ti **makāro** padasandhikaro. Ayañhettha saṅkhepattho- idaṃ sekkhamaggena asekkhamaggena ca pattabbaṃ abhijjhākāyaganthādisabbaganthānaṃ pamocanaṃ pamocanassa nimittabhūtaṃ nibbānaṃ “idaṃ dukkhaṃ”ti-ādinā cattāri saccāni yathābhūtaṃ **avijānatā** tato eva **bālena** aviddasunā yathā adhigantuṃ na sakkā, evaṃ **kusītena** nibbīriyenāpi, tasmā tadadhigamāya āradhaviṛiyena bhavitabbanti. Tenāha bhagavā “āradhaviṛiyassāyaṃ dhammo, no kusītassa” (dī. ni. 3. 358).

“Ārambhatha nikkamatha, yuñjatha buddhasāsane;
dhunātha maccuno senaṃ, naḷāgāraṃva kuñjaro”ti. (saṃ. ni. 1.185; netti. 29; mi. pa. 5.1.4);

Tatthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Samaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

103. Catutthe (..0313) **ye hi kecīti** ye keci. **Idaṃ dukkhanti yathābhūtaṃ nappajānantīti** “idaṃ dukkhaṃ, ettakaṃ dukkhaṃ, na ito bhiyyo”ti aviparītaṃ sabhāvasarasalakkhaṇato vipassanāpaññāsahitāya maggapaññāya dukkhasaccaṃ na jānanti na paṭivijjhanti. Sesesupi eseva nayo. **Na me te, bhikkhavi-**ādīsu ayaṃ saṅkhepattho- bhikkhave, catusaccakammaṭṭhānaṃ ananuyuttā pabbajjāmatasamaṇā ceva jātimattabrāhmaṇā ca na mayā te samitapāpasamaṇesu samaṇoti, bāhitapāpabrāhmaṇesu brāhmaṇoti ca sammataṃ anuññātā. Kasmā? Samaṇakaraṇānaṃ brāhmaṇakaraṇānaṃ dhammānaṃ abhāvatoti. Tenevāha “na ca pana te āyasmanto”ti-ādi. Tattha **sāmaññatthanti** sāmaññasāṅkhātaṃ atthaṃ, cattāri sāmaññaphalānīti attho. **Brahmaññatthanti** tasseva vevacanaṃ. Apare pana “sāmaññatthanti cattāro ariyamaggā, brahmaññatthanti cattāri ariyaphalānī”ti vadanti. Sesam vuttanayameva. Sukkapakkho vuttavipariyāyena veditabbo. Gāthāsu apubbaṃ natthi.

Catutthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sīlasampannasuttavaṇṇanā

104. Pañcame **sīlasampannāti** ettha sīlaṃ nāma khīṇāsavānaṃ lokiya lokuttara-sīlaṃ, tena sampannā samannāgatāti sīlasampannā. **Samādhipaññāsupi** eseva nayo. **Vimutti** pana phalavimuttiyeva, **vimuttiñāḍadassanaṃ** paccavekkhaṇāñāṇaṃ. Evamettha sīlādayo tayo lokiya lokuttarā, vimutti lokuttarāva, vimuttiñāḍadassanaṃ lokiyameva. Diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi yathārahaṃ pare ovadanti anusāsantīti **ovādakā**. **Viññāpakāti** kammāni kammaphalāni ca, viññāpakā, tattha ca “ime dhammā kusalā, ime dhammā akusalā. Ime dhammā sāvajjā, ime dhammā anavajjā”ti-ādinā kusalādivibhāgato khandhādivibhāgato salakkhaṇato sāmaññalakkhaṇatoti vividhehi nayehi dhammānaṃ ñāpakā avabodhakā (..0314). **Sandassakāti** teyeva dhamme hatthena gahetvā viya parassa paccakkhato dassetāro. **Samādapakāti** yaṃ sīlādi yehi asamādinnaṃ, tassa samādāpetāro, tattha te paṭiṭṭhāpetāro. **Samuttejakāti** evaṃ kusaladhammesu paṭiṭṭhitānaṃ upari adhicittānuyoge niyojanavasena cittassa sammā uttejakā, yathā vīsādhigamo hoti, evaṃ nisāmanavasena tejakā. **Sampahaṃsakāti** tesaṃ yathāla-ddhehi upariladdhabbehi ca guṇavisesehi cittassa sammā pahaṃsakā, laddhassā-davasena suṭṭhu tosakā. **Alaṃsamakkhātāro**ti alaṃ pariyattaṃ yathāvuttaṃ aparihāpetvā sammadeva anuggahādhippāyena akkhātāro.

Atha vā **sandassakāti** dhammaṃ desentā pavattinivattiyo sabhāvasarasalakkhaṇato sammadeva dassetāro. **Samādapakāti** citte paṭiṭṭhāpanavasena tasseva atthassa gāhāpakā. **Samuttejakāti** tadatthaggahaṇe ussāhajanana sammadeva vodapakā jotakā vā. **Sampahaṃsakāti** tadatthapaṭipattiyāṃ ānisaṃsadassanena

sammadeva pahaṃsakā tosakā. **Alaṃsamakkhātāro**ti samatthā hutvā vuttana-
yena samakkhātāro. **Saddhammassāti** paṭivedhasaddhammassa, tividhassāpi vā
saddhammassa desetāro.

Dassanampahanti dassanampi ahaṃ. Taṃ panetaṃ cakkhudassanaṃ ñāṇada-
ssananti duvidhaṃ. Tattha pasanehi cakkhūhi ariyānaṃ olokanaṃ cakkhuda-
ssanaṃ nāma. Ariyabhāvakarānaṃ pana dhammānaṃ ariyabhāvassa ca vipassa-
nāmaggaphalehi adhigamo ñāṇadassanaṃ nāma. Imasmiṃ panatthe cakkhuda-
ssanaṃ adhippetāṃ. Ariyānañhi pasanehi cakkhūhi olokanaṃpi sattānaṃ bahū-
pakārameva. **Savananti** “asuko nāma khīṇāsavo asukasmīṃ nāma raṭṭhe vā jana-
pade vā gāme vā nigame vā vihāre vā leṇe vā vasatī”ti kathentānaṃ sotena
savanaṃ, etampi bahūpakārameva. **Upasaṅkamananti** “dānaṃ vā dassāmi,
pañhaṃ vā pucchissāmi, dhammaṃ vā sossāmi, sakkāraṃ vā karissāmi”ti evarū-
pena cittaena ariyānaṃ upasaṅkamaṃ. **Payirupāsananti** pañhapayirupāsaṃ,
ariyānaṃ guṇe sutvā te upasaṅkamtivā nimantetvā dānaṃ (..0315) vā datvā
vattaṃ vā katvā “kiṃ, bhante, kusalan”ti-ādinā nayena pañhapucchanaṃti attho.
Veyyāvaccādikaraṇaṃ payirupāsaṃyeva. **Anussaraṇanti** rattitṭhānadivāṭṭhā-
nesu nisinnassa “idāni ariyā gumbaleṇamaṇḍapādīsu jhānavipassanāmaggapha-
lasukhehi vitināmentī”ti tesāṃ dibbavīhārādiguṇavisesārammaṇaṃ anussaraṇaṃ.
Yo vā tesāṃ santikā ovādo laddho hoti, taṃ āvajjitvā “imasmīṃ ṭhāne sīlaṃ
kathitaṃ, imasmīṃ samādhi, imasmīṃ vipassanā, imasmīṃ maggo, imasmīṃ
phalan”ti evaṃ anussaraṇaṃ.

Anupabbajanti ariyesu cittaṃ pasādetvā gharā nikkhamma tesāṃ santike
pabbajjaṃ. Ariyesu hi cittaṃ pasādetvā tesāṃyeva santike pabbajitvā tesāṃyeva
ovādānusāsaniṃ paccāsīsamānassa caratopi pabbajjā anupabbajjā nāma,
aññesaṃ santike ovādānusāsaniṃ paccāsīsamānassa caratopi pabbajjā anupa-
bbajjā nāma, ariyesu pasādena aññattha pabbajitvā ariyānaṃ santike ovādānusā-
saniṃ paccāsīsamānassa caratopi pabbajjā anupabbajjāva. Aññesu pana pasā-
dena aññesaṃyeva santike pabbajitvā aññesaṃyeva ovādānusāsaniṃ paccāsīsa-
mānassa carato pabbajjā anupabbajjā nāma na hoti. Vuttanayena pabbajitesu
pana mahākassapattherassa tāva anupabbajjaṃ pabbajitā satahassamattā
ahesuṃ, tathā therasseva saddhivīhārikassa candaguttattherassa, tassāpi saddhi-
vihārikassa sūriyaguttattherassa, tassāpi saddhivīhārikassa

assaguttattherassa, tassāpi saddhivihārikassa yonakadhammarakkhitattherassa. Tassa pana saddhivihāriko asokarañño kaniṭṭhabhātā tissatthero nāma ahoṣi. Tassa anupabbajjaṃ pabbajitā aḍḍhateyyakoṭisaṅkhā ahesuṃ. Dīpappasādakamahāmahindattherassa pana anupabbajitānaṃ gaṇanaparicchedo natthi. Yāvajja-divasā laṅkādiṭṭhe satthari pasādena pabbajantā mahāmahindattherasseva anupabbajanti nāma.

Idāni yena kāraṇena tesu ariyānaṃ dassanādi bahūpakāraṇāni vuttaṃ, taṃ dassetuṃ “**tathārūpe**”ti-ādimāha. Tattha **tathārūpeti** tādise sīlādiguṇasampanne ariye. Yasmā dassanasavanānussaraṇāni upasaṅkamanapayirupāsanaṭṭhānāni, tasmā tāni anāmasitvā upasaṅkamanapayirupāsanaṇiyeva dassetuṃ “**sevato bhajato payirupāsato**”ti vuttaṃ (..0316). Dassanasavanānussaraṇato hi ariyesu uppannasaddho te upasaṅkamitvā payirupāsitvā pañhaṃ pucchitvā laddhasavanānuttariyo aparipūre sīlādiguṇe paripūressatīti. Tathā hi vuttaṃ “saddhājāto upasaṅkamati, upasaṅkamanto payirupāsati”ti-ādi (ma. ni. 2.183).

Tattha **sevato**ti vattapaṭivattakaraṇavasena kālena kālaṃ upasaṅkamato. **Bhajatoti** sampiyāyanabhattivasena bhajato. **Payirupāsato**ti pañhapucchana paṭipatti-anukaraṇena ca payirupāsato tiṇṇaṃ padānaṃ atthavibhāgo dīpetabbo. Vimuttiñāṇadassanassa pāripūri ekūnavīsatiṃmassa paccavekkhaṇañāṇassa uppattiyā veditabbā.

Evarūpā ca te, bhikkhave, bhikkhūti-ādīsu ye yathāvuttaguṇasamannāgamena evarūpā edisā bhinnasabbakilesā bhikkhū, te diṭṭhadhammikādiḥitesu sattānaṃ niyojanavasena anusāsanato **sathārotipi** vuccanti. Jātikantārādiniṭṭharaṇato **sathāvāhātipi**, rāgādiraṇānaṃ jahanato jahāpanato ca **raṇañjahātipi**, avijjātamassa vinodanato vinodāpanato ca **tamonudātipi**, saparasantānesu paññā-ālokapaññā-obhāsapaññāpajjotānaṃ karaṇena nibbattanena **ālokādikarātipi**, tathā ñāṇukkāñāṇappabhādhammukādhammappabhānaṃ dhāraṇena karaṇena ca **ukkādhārātipi**, **pabhaṅkarātipi**, ārakattā kilesehi, anaye na iriyanato, aye ca iriyanato paresaṃ tathābhāvahetubhāvato, sadevakena lokena araṇiyato **ariyātipi**, paññācakkhuddhammacakkhūnaṃ sātisaṃyapaṭilābhena **cakkhumantoti** vuccanti.

Gāthāsu **pāmojjakaraṇaṃ ṭhānanti** nirāmisassa pamodassa nibbattaṃ ṭhānaṃ kāraṇaṃ. **Etanti** idāni vattabbanidassanaṃ sandhāya vadati. **Vijānanti** saṃkilesavodāne yāthāvato jānantaṃ. **Bhāvitattānanti** bhāvitasabhāvānaṃ, kāyabhāvanādīhi bhāvitasantānānanti attho. **Dhammajīvinanti** micchājīvaṃ pahāya dhammena ñāyena jīvikakappanato, dhammena vā ñāyena attabhāvassa pavattanato, samāpattibahulatāya vā aggaphaladhammena jīvanato dhammajīvinānaṃ. Ayañhettha saṅkhepattho- yadidaṃ bhāvitattānaṃ pariniṭṭhitasamādhipaññābhāvanānaṃ tato eva dhammajīvinānaṃ ariyānaṃ dassanaṃ (..0317). Etaṃ aviṭṭhānaṃ sīlādīnaṃ pāripūrihetubhāvato vijānataṃ sappaññajātikānaṃ ekanteneva pītipāmojjakāraṇanti.

Idāni taṃ tassa kāraṇabhāvaṃ dassetuṃ “**te jotayanti**”ti osānagāthādvayamāha. Tattha **teti** te bhāvitattā dhammajīvino ariyā. **Jotayanti**ti pakāsayanti. **Bhāsayanti**ti saddhammobhāseṇa lokaṃ pabhāsayanti, dhammaṃ desenti attho.

Yesanti yesaṃ ariyānaṃ. **Sāsananti** ovādaṃ. **Sammadaññāyāti** pubbabhāgaññā-
ṇehi sammadeva jānitvā. Sesamaṃ vuttanayameva.

Pañcamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Taṇhuppādasuttavaṇṇanā

105. Chaṭṭhe **taṇhuppādā**ti ettha uppajjati etesūti uppādā. Kā uppajjati? Taṇhā. Taṇhāya uppādā taṇhuppādā, taṇhāvattḥūni taṇhākāraṇānīti attho. **Yatthāti** yesu nimittabhūtesu. **Uppajjamānāti** uppajjanasīlā. **Cīvarahetūti** “kattha manāpaṃ cīvaraṃ labhissāmī”ti cīvarakāraṇā uppajjati. Sesapadesupi eseva nayo. **Itibhavā-bhavahetūti** ettha pana **itīti** nidassanathe nipāto. Yathā cīvarādihetu, evaṃ bhavā-bhavahetupīti attho. **Bhavābhavāti** cettha paṇītappaṇītāni sappinavanītādīni adhippetāni bhavati ārogyaṃ etenāti katvā. “Sampattibhavesu paṇītappaṇītatāro bhavābhavo”tipi vadanti. Bhavoti vā sampatti, abhavoti vipatti. Bhavoti vuḍḍhi, abhavoti hāni. Taṃ nimittañca taṇhā uppajjati vuttaṃ “bhavābhavahetu vā”ti.

Gāthā heṭṭhā vuttatthā eva. Apica **taṇhādutiyoti** taṇhāsahāyo. Ayañhi satto anamatagge saṃsāravaṭṭe saṃsaranto na ekakova saṃsarati, taṇhaṃ pana dutiyikaṃ saḥāyikaṃ labhitvāva saṃsarati. Tathā hi taṃ papātapātaṃ acintetvā madhugaṇhanakaluddakaṃ viya anekādīnavākulesupi bhavesu ānisaṃsameva dassenti anattahajāle sā paribbhamāpeti. **Etamādīnavaṃ ṇatvāti** etaṃ atītānāgatapaccuppannesu khandhesu (..0318) itthabhāvaññathābhāvasaññitaṃ ādīnavaṃ jānitvā. **Taṇhaṃ dukkhassa sambhavanti** “taṇhā cāyaṃ vaṭṭadukkhassa sambhavo pabhavo kāraṇaṃ”ti jānitvā. Ettāvata ca ekassa bhikkhuno vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattuppatti dassitā. Idāni taṃ khīṇāsavaṃ thomento “**vītataṇho**”ti-ādīmāha. Yaṃ panettha avuttaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayameva.

Chaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sabrahmakasuttavaṇṇanā

106. Sattame **sabrahmakānīti** saseṭṭhakāni. **Yesanti** yesaṃ kulānaṃ. **Puttā-nanti** puttehi pūjitasaddayogena hi idaṃ karaṇatthe sāmivacanaṃ. **Ajjhāgāreti** sake ghare. **Pūjitā hontīti** yaṃ ghare atthi, tena paṭijaggitā manāpena ceva kāyika-vācasikena ca paccupaṭṭhitā hontī. Iti mātāpitupūjakāni kulāni “sabrahmakānī”ti pasamsivā uparipi nesaṃ pasamsaniyataṃ dassento “**sapubbadevatānī**”ti-ādīmāha.

Tattha **brahmāti**-ādīni tesamaṃ brahmādibhāvasādhanatthaṃ vuttāni. Tatrāyama-tthavibhāvanā- **brahmāti** seṭṭhādhivacanaṃ. Yathā hi brahmuno catasso bhāvanā avijahitā hontī mettā, karuṇā, muditā, upekkhāti, evaṃ mātāpitūnaṃ puttesu

catasso bhāvanā avijahitā honti. Tā tasmim̄ tasmim̄ kāle veditabbā- kucchigata- smiñhi dārake “kadā na kho puttakaṃ arogaṃ paripuññaṅgapaccaṅgaṃ passissā- mā”ti mātāpitūnaṃ mettacittaṃ uppajjati. Yadā panaesa mando uttānaseyyako ūkāhi vā maṅkulehi vā daṭṭho dukkhaseyyāya vā piḷito parodati viravati, tadāssa saddaṃ sutvā mātāpitūnaṃ kāruññaṃ uppajjati. Ādhāvitvā vidhāvitvā kiḷanakāle pana lobhaniyavayasmim̄ vā ṭhitakāle dārakaṃ oloketvā mātāpitūnaṃ cittaṃ sappimaṇḍe pakkhittasatavihatakappāsapicupaṭalaṃ viya mudukaṃ āmoditaṃ pamoditaṃ, tadā nesaṃ muditā labbhati. Yadā pana tesaṃ putto dārabharaṇaṃ paccupaṭṭhapetvā pāṭiyekkaṃ agāraṃ ajjhāvasati, tadā mātāpitūnaṃ “sakkoti dāni no puttako attano dhammatāya jīvitun”ti majjhatabhāvo (.0319) uppajjati. Evaṃ tasmim̄ kāle upekkhā labbhati. Evaṃ mātāpitūnaṃ puttesu yathākālaṃ catu- bbidhassapi brahmavihārassa labbhanato brahmasadisavuttitāya vuttaṃ “brahmāti, bhikkhave, mātāpitūnaṃ etaṃ adhivacanan”ti.

Pubbadevatāti ettha devā nāma tividhā- sammutidevā, upapattidevā, visuddhi- devāti. Tesu sammutidevā nāma rājāno khattiyā. Te hi “devo, devī”ti loke voharī- yanti, devā viya lokassa niggahānuggahasamatthā ca honti. Upapattidevā nāma cātumahārājikato paṭṭhāya yāva bhavaggā uppannā sattā. Visuddhidevā nāma khīṇāsavā sabbakilesavisuddhito. Tatrāyaṃ vacanattho- dibbanti, kiḷanti, laḷanti, jotanti paṭipakkaṃ jayanti vāti devā. Tesu sabbasetṭhā visuddhidevā. Yathā te bālajanehi kataṃ aparādhaṃ agaṇetvā ekanteneva tesaṃ anattahāniṃ atthuppa- ttiñca ākaṅkhaṇtāva yathāvuttabrahmavihārayogena atthāya hitāya sukhāya paṭi- pajjanti, dakkhiṇeyyatāya ca tesaṃ kārānaṃ mahapphalataṃ mahānisamsatañca āvahanti; evameva mātāpitāro pi puttānaṃ aparādhaṃ agaṇetvā ekanteneva tesaṃ anattahāniṃ atthuppatiñca ākaṅkhaṇtā vuttanayeneva catubbidhassapi brahmavihārassa labbhanato atthāya hitāya sukhāya paṭipajjantā paramadakkhi- ñeyyā hutvā attani katānaṃ kārānaṃ mahapphalataṃ mahānisamsatañca āva- hanti. Sabbadevehi ca paṭhamaṃ tesaṃ upakāravantatāya te āditoyeva devā. Tesañhi vasena te paṭhamaṃ aññe deve “devā”ti jānanti ārādhenti payirupāsanti, ārādhanavidhiṃ ñatvā tathā paṭipajjantā tassā paṭipattiyā phalaṃ adhigacchanti, tasmā te pacchādevā nāma. Tena vuttaṃ “pubbadevatāti, bhikkhave, mātāpi- tūnaṃ etaṃ adhivacanan”ti.

Pubbācariyāti paṭhama-ācariyā. Mātāpitāro hi putte sikkhāpentā atitaruṇakālato paṭṭhāya “evaṃ nisīda, evaṃ gaccha, evaṃ tiṭṭha, evaṃ saya, evaṃ khāda, evaṃ bhuñja, ayaṃ te ‘tātā’ti vattabbo, ayaṃ ‘bhātikā’ti, ayaṃ ‘bhagini’ti, idaṃ nāma kātumaṃ vaṭṭati, idaṃ na vaṭṭati, asukaṃ nāma upasaṅkamaṃ vaṭṭati, asukaṃ nāma na vaṭṭati”ti gāhenti sikkhāpenti. Aparabhāge aññe ācariyāpi sippaṃ muddaṃ gaṇananti evamādiṃ sikkhāpenti, aññe saraṇāni denti, sīlesu patiṭṭhā- penti, pabbājenti (.0320), dhammaṃ uggaṇhāpenti, upasampādentī, sotāpattima- ggādīni pāpenti. Iti sabbepi te pacchā-ācariyā nāma. Mātāpitāro pana sabbapa- ṭhamaṃ. Tenāha “pubbācariyāti, bhikkhave, mātāpitūnaṃ etaṃ adhivacanan”ti.

Āhuneyyāti ānetvā hunitabbanti āhunaṃ, dūratopi ānetvā phalavisesaṃ āka- ṅkhaṇtena guṇavantesu dātabbānaṃ annapānavatthacchādanādīnaṃ etaṃ

nāmaṃ, upakārahettatāya taṃ āhunaṃ arahantīti āhuneyyā. Tena vuttaṃ “āhuneyyāti, bhikkhave, mātāpitūnaṃ etaṃ adhivacanaṃ”ti.

Idāni tesam brahmādhivāse kāraṇaṃ dassetaṃ “**taṃ kissa hetu? Bahukārā-**”ti-ādi vuttaṃ. **Taṃ kissa hetū**ti taṃ mātāpitūnaṃ brahmādi-adhivacanaṃ kena kāraṇenāti ceti attho. **Bahukārā**ti bahūpakārā. **Āpādakā**ti jīvitassa āpādakā, pālakā. Puttānañhi mātāpitūhi jīvitaṃ āpāditaṃ pālitaṃ ghaṭitaṃ anuppabandhena pavattitaṃ sampāditaṃ. **Posakā**ti hatthapāde vaḍḍhetvā hadayalohitaṃ pāyevā posetāro. **Imassa lokassa dassetāro**ti puttānaṃ imasmiṃ loke iṭṭhāniṭṭhārammaṇadassanaṃ nāma mātāpitāro nissāya jātanti te nesaṃ imassa lokassa dassetāro nāma. Iti tesam bahukārattaṃ brahmādhivāse kāraṇaṃ dassitaṃ, yena putto mātāpitūnaṃ lokiyena upakārena kenaci pariyāyena pariyantaṃ paṭikāraṃ kātuṃ na samatthoyeva. Sace hi putto “mātāpitūnaṃ upakārassa paccupakāraṃ karissāmi”ti uṭṭhāya samuṭṭhāya vāyamanto dakkhiṇe aṃsakūṭe mātaraṃ, itarasmīṃ pitaraṃ ṭhapetvā vassasatāyuko sakalaṃ vassasatampi parihareyya catūhi paccayehi ucchādanaparimaddananhāpanasambāhanādīhi ca yathārucci upaṭṭhahanto tesam muttakarīsampi ajigucchanto, na ettāvatā puttena mātāpitūnaṃ paṭikāro kato hoti aññatra saddhādiguṇavisesse patiṭṭhāpanā. Vuttañhetam bhagavatā-

“Dvinnāhaṃ, bhikkhave, na suppaṭikāraṃ vadāmi. Katamesaṃ dvinnaṃ? Mātu ca pitu ca. Ekena, bhikkhave, aṃsena mātaraṃ parihareyya, ekena aṃsena pitaraṃ parihareyya vassasatāyuko vassasatajīvī, so ca nesaṃ ucchādanaparimaddananhāpanasambāhanena, te ca tattheva muttakarīsaṃ cajeyyumaṃ, na tveva, bhikkhave, mātāpitūnaṃ kataṃ (..0321) vā hoti paṭikataṃ vā. Imissā ca, bhikkhave, mahāpathaviyā pahūtarattaratanāya mātāpitāro issariyādhicce rajje patiṭṭhāpeyya, na tveva, bhikkhave, mātāpitūnaṃ kataṃ vā hoti paṭikataṃ vā. Taṃ kissa hetu? Bahukārā, bhikkhave, mātāpitāro puttānaṃ āpādakā posakā imassa lokassa dassetāro.

“Yo ca kho, bhikkhave, mātāpitāro assaddhe saddhāsampadāya samādapeti niveseti patiṭṭhāpeti. Dussīle sīlasampadāya, maccharino cāgasampadāya, duppaññe paññāsampadāya samādapeti niveseti patiṭṭhāpeti. Ettāvatā kho, bhikkhave, mātāpitūnaṃ katañca hoti paṭikatañcā”ti (a. ni. 2.34).

Tathā-

“Mātāpitu-upaṭṭhānaṃ, puttadārassa saṅgaho”ti; (khu. pā. 5.6);

“mātāpitu-upaṭṭhānaṃ, bhikkhave, paṇḍitapaññattan”ti ca-

Evamādīni mātāpitūnaṃ puttassa bahūpakārabhāvasādhakāni suttāni daṭṭhabbāni.

Gāthāsu **vuccareti** vuccanti kathīyanti. **Pajāya anukampakā**ti paresaṃ pāṇaṃ chinditvāpi attano santakaṃ yaṃkiñci cajitvāpi attano pajaṃ paṭijagganti gopayanti, tasmā pajāya attano puttānaṃ anukampakā anuggāhakā.

Namasseyyāti sāyaṃ pātaṃ upaṭṭhānaṃ gantvā “idaṃ mayhaṃ uttamaṃ puññakkhetan”ti namakkāraṃ kareyya. **Sakkareyyā**ti sakkārena paṭimāneyya. Idāni taṃ sakkāraṃ dassento “**annenā**”ti-ādimāha. Tattha **annenā**ti yāgubhattakhādaniyena. **Pānenā**ti aṭṭhavidhapānena. **Vatthenā**ti nivāsanapārūpanena. **Sayanenā**ti mañcapīṭhabhisibimbohanādinā sayanena. **Ucchādanenā**ti duggandhaṃ paṭivinodetvā sugandhakarāṇucchādanena. **Nhānenā**ti sītakāle uṇhodakena, uṇhakāle sītodakena gattāni parisiñcitvā nhāpanena. **Pādānaṃ dhovanena cāti** uṇhodakasitodakehi pādadhovanena ceva telamakkhanena ca.

Tāya (..0322) **naṃ pāricariyāyā**ti ettha **nanti** nipātamattaṃ, yathāvuttaparicāraṇena. Atha vā **pāricariyāyā**ti bharaṇakiccakaraṇakulavaṃsapatitṭhāpanādinā pañcavidha-upaṭṭhānena. Vuttañhetam-

“Pañcahi kho, gahapatiputta, ṭhānehi puttana puratthimā disā mātāpitaro paccupaṭṭhātabbā ‘bhato ne bharissāmi, kiccaṃ nesaṃ karissāmi, kulavaṃsaṃ ṭhapessāmi, dāyajjaṃ paṭipajjissāmi. Atha vā pana nesaṃ petānaṃ kālakaṭānaṃ dakkhiṇamanuppadassāmī’ti. Imehi kho, gahapatiputta, pañcahi ṭhānehi puttana puratthimā disā mātāpitaro paccupaṭṭhitā pañcahi ṭhānehi puttaṃ anukampanti- pāpā nivārenti, kalyāṇe nivesenti, sippaṃ sikkhāpenti, patirūpena dārena saṃyojenti, samaye dāyajjaṃ niyyādentī”ti (dī. ni. 3.267).

Apica yo mātāpitaro tisu vatthūsu abhippasanne katvā silesu vā patitṭhāpetvā pabbajjāya vā niyojetvā upaṭṭhahati, ayaṃ mātāpitu-upaṭṭhākānaṃ aggoti veditabbo. Sā panāyaṃ pāricariyā puttassa ubhayalokahitasukhāvahāti dassento “**idheva naṃ pasamsanti, pecca sagge pamodati**”ti āha. Tattha **idhā**ti imasmim loke. Mātāpitu-upaṭṭhākāñhi puggalaṃ paṇḍitamanussā tattha pāricariyāya pasamsanti vaṇṇenti thomenti, tassa ca diṭṭhānugatiṃ āpajjantā sayampi attano mātāpitūsu tathā paṭipajjitvā mahantaṃ puññaṃ pasavanti. **Peccā**ti paralokaṃ gantvā sagge ṭhito mātāpitupaṭṭhāko dibbasampattīhi modati pamodati abhinandatīti.

Sattamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Bahukārasuttavaṇṇanā

107. Aṭṭhame **brāhmaṇagahapatikā**ti brāhmaṇā ceva gahapatikā ca. Ṭhapetvā brāhmaṇe ye keci agāraṃ ajjhāvasantā idha gahapatikāti veditabbā (..0323). **Yeti**

aniyamato niddiṭṭhaparāmasanaṃ. **Voti** upayogabahuvacanaṃ. Ayañhettha saṅkhepattho- bhikkhave, tumhākaṃ bahūpakārā brāhmaṇagahapatikā, ye brāhmaṇā ceva sesa-agārikā ca “tumhe eva amhākaṃ puññakkhettaṃ, yattha mayaṃ uddhaggikaṃ dakkhiṇaṃ patiṭṭhāpema sovaggikaṃ sukhavipākaṃ sagga-saṃvattanikaṃ” ti cīvarādīhi paccayehi pati-upaṭṭhitāti.

Evaṃ “āmisadānena āmisasaṃvibhāgena āmisānuggahena gahaṭṭhā bhikkhūnaṃ upakāravanto” ti dassetvā idāni dhammadānena dhammasaṃvibhāgena dhammānuggahena bhikkhūnampi tesaṃ upakāravantataṃ dassetuṃ “**tumhepi, bhikkhave,**” ti-ādi vuttaṃ, taṃ vuttanayameva.

Iminā kiṃ kathitaṃ? Piṇḍāpacāyanaṃ nāma kathitaṃ. Ayañhettha adhippāyo- bhikkhave, yasmā ime brāhmaṇagahapatikā neva tumhākaṃ ñātakā, na mittā, na iṇaṃ vā dhārenti, atha kho “ime samaṇā sammaggatā sammā paṭipannā, ettha no kārā mahapphalā bhavissanti mahānisaṃsā” ti phalavisesaṃ ākaṅkhattā tumhe cīvarādīhi upaṭṭhahanti. Tasmā taṃ tesaṃ adhippāyaṃ paripūrentā appamādena sampādetha, dhammadesanāpi vo kārakānaṃyeva sobhati, ādeyyā ca hoti, na itaresanti evaṃ sammāpaṭipattiyaṃ appamādo karaṇīyoti.

Evamidaṃ, bhikkhaveti-ādīsu ayaṃ saṅkhepattho- bhikkhave, evaṃ iminā vuttappakārena gahaṭṭhapabbajitehi āmisadānadhammadānavasena aññamaññaṃ sannissāya kāmādivasena catubbidhassapi oghassa nittharaṇatthāya sakalassapi vaṭṭadukkhassa sammadeva pariyosānakaraṇāya uposathasīlaniyamādivasena catupārisuddhisīlādivasena vā idaṃ sāsana brahmacariyaṃ maggabrahmacariyañca vussati cariyatīti.

Gāthāsu **sāgārā**ti gahaṭṭhā. **Anagārā**ti pariccatta-agārā pabbajitā. **Ubho aññoñña-**nissitāti te ubhopi aññamaññasannissitā. Sāgārā hi anagārānaṃ dhammadānasannissitā, anagārā ca sāgārānaṃ paccayadānasannissitā. **Ārādhayanti**ti sādheṇti sampādentī. **Saddhamanti** paṭipattisaddhammaṃ paṭivedhasaddhammañca. Tattha yaṃ uttamaṃ, taṃ dassento āha “**yogakkhemaṃ** (..0324) **anuttaraṃ**” ti arahattaṃ nibbānañca. **Sāgāresū**ti sāgārehi, nissakke idaṃ bhummavacanaṃ, sāgārānaṃ vā santike. **Paccayanti** vuttāvasesaṃ duvidhaṃ paccayaṃ piṇḍapātaṃ bhesajjañca. **Parissayavinodananti** utuparissayādiparissayaharaṇaṃ vihārādi-āvasathaṃ. **Sugatanti** sammā paṭipannaṃ kalyāṇaputhujjanena saddhiṃ aṭṭhavidhaṃ ariyapuggalaṃ. Sāvako hi idha sugatoti adhippeto. **Gharamesinoti** ghamaṃ esino, gehe ṭhatvā gharāvāsaṃ vasantā bhogūpakaraṇāni ceva gahaṭṭhasīlādīni ca esanasīlāti attho. **Saddahāno arahatanti** arahantānaṃ ariyānaṃ vacanaṃ, tesaṃ vā sammāpaṭipattiṃ saddahantā. “Addhā ime sammā paṭipannā, yathā ime kathenti, tathā paṭipajjantānaṃ sā paṭipatti saggamokkhasampattiyā saṃvattatī” ti abhisaddahantāti attho. “Saddahantā” tipī pāṭho. **Ariyapaññāyāti** suvisuddhapaññāya. **Jhāyino**ti ārammaṇalakkhaṇūpanijjhānavasena duvidhenapi jhānena jhāyino.

Idha dhammaṃ caritvānāti imasmim attabhāve, imasmim vā sāsane lokiyalokuttarasukhassa maggabhūtaṃ sīlādidhammaṃ paṭipajjitvā yāva parinibbānaṃ na pāpuṇanti, tāvadeva sugatigāmino. **Nandinoti** pītisomanassayogena nandanasīlā. Keci pana “dhammaṃ caritvāna magganti sotāpattimaggam pāpuṇitvā” ti vadanti.

Devalokasminti chabbidhepi kāmāvacaradevaloke. **Modanti kāmakāminoti** yathicchitavatthunipphattito kāmakāmino kāmavanto hutvā pamodantīti.

Atthamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Kuhasuttavaṇṇanā

108. Navame **kuhāti** sāmantaḥjappanādinā kuhanavatthunā kuhakā, asantaguṇa-sambhāvanicchāya kohaṇṇaṃ katvā paresaṃ vimhāpakāti attho. **Thaddhāti** kodhena ca mānena ca thaddhamānasā. “Kodhano hoti upāyāsabahulo, appampi vutto samāno abhisajjati kuppatti byāpajjati patitthīyat”ti (a. ni. 3.25; pu. pa. 101) evaṃ vuttena kodhena ca, “dubbaco hoti dovacassakaraṇehi (..0325) dhammehi samannāgato akkhamo appadakkhiṇaggāhī anusāsanin”ti (ma. ni. 1.181) evaṃ vuttena dovacassena ca, “jātimado, gottamado, sippamado, ārogyamado, yobbanamado, jīvitamado”ti (vibha. 832) evaṃ vuttena jātimadādibhedena madena ca garukātabbesu garūsu paramanipaccakāraṃ akatvā ayosalākaṃ gilitvā ṭhitā viya anonatā hutvā vicaraṇakā. **Lapāti** upalāpakā micchājīvavasena kulasaṅgāhakā paccayatthaṃ payuttavācāvasena nippesikatāvasena ca lapakāti vā attho.

Siṅgīti “tattha katamaṃ siṅgaṃ? Yaṃ siṅgaṃ siṅgāratā cāturatā cāturiyaṃ parikkhattatā pārikkhattiyan”ti (vibha. 852) evaṃ vuttehi siṅgasadisehi pākāṭakilesehi samannāgatā. **Unnaḷāti** uggatanaḷā, naḷasadiṣaṃ tucchamānaṃ ukkhipitvā vicaraṇakā. **Asamāhitāti** cittekaggatāmattassāpi alābhino. **Na me te, bhikkhave, bhikkhū māmakāti** te mayhaṃ bhikkhū mama santakā na honti. Meti idaṃ padaṃ attānaṃ uddissa pabbajitattā bhagavatā vuttaṃ. Yasmā pana te kuhanādiyogato na sammā paṭipannā, tasmā “na māmakā”ti vuttā. **Apagatāti** yadipi te mama sāsane pabbajitā, yathānusiṭṭhaṃ pana appaṭipajjanato apagatā eva imasmā dhammavinayā, ito te suvidūraividūre ṭhitāti dasseti. Vuttaṇṇetaṃ-

“Nabhaṅca dūre pathavī ca dūre,
pāraṃ samuddassa tadāhu dūre;
tato have dūratarāṃ vadanti,

sataṅca dhammaṃ asataṅca rājā”ti. (a. ni. 4.47; jā. 2.21.414);

Vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ āpajjantīti silādiguṇehi vaḍḍhanavasena vuddhiṃ, tattha niccalabhāvena virūḷhiṃ, sabbattha patthaṭabhāvena silādidhammakhandhapāripūriyā vepullaṃ. Na ca te kuhādisabhāvā bhikkhū āpajjanti, na ca pāpuṇantīti attho. **Te kho me, bhikkhave, bhikkhū māmakāti** idhāpi meti attānaṃ uddissa pabbajitattā vadati, sammā paṭipannattā pana “māmakā”ti āha. Vuttavipariyāyena sukkapakkho veditabbo. Tattha yāva (..0326) arahattamaggā virūhanti nāma, arahattaphale pana sampatte virūḷhiṃ vepullaṃ āpannā nāma. Gāthā suviṇṇeyyā eva.

10. Nadīsotasuttavaṅṅanā

109. Dasame **seyyathāpīti** opammadassanatthe nipāto, yathā nāmāti attho. **Nadiyā sotena ovuyheyāti** sīghasotāya hārahārinīyā nadiyā udakavegena heṭṭhato vuyheyā adho hariyetha. **Piyarūpasātarūpenāti** piyasabhāvena sātasa-bhāvena ca kāraṇabhūtena, tassaṃ nadiyaṃ tassā vā paratīre maṇisuvaṅṅādi aññaṃ vā piyavatthu vittūpakaraṇaṃ atthi, taṃ gahessāmīti nadiyaṃ pativā sotena avakaḍḍheyā. **Kiñcāpīti** anujānana-asambhāvanatthe nipāto. Kiṃ anujānāti, kiṃ na sambhāveti? Tena purisena adhippetassa piyavatthussa tattha atthi-bhāvaṃ anujānāti, tathāgamaṃ pana ādīnavavantatāya na sambhāveti. Idaṃ vuttaṃ hoti- ambho, purisa, yadipi tayā adhippetāṃ piyavatthu tattha upalabbhati, evaṃ gamane pana ayamādīnavo, yaṃ tvaṃ heṭṭhā rahadaṃ patvā maraṇaṃ maraṇamattaṃ vā dukkhaṃ pāpuṇeyyāsīti.

Atthi cettha heṭṭhā rahadoti etissā nadiyā heṭṭhā anusotabhāge ativiya gambhīra-vitthato eko mahāsaro atthi. So ca samantato vātābhighātasamuṭṭhitāhi maṇima-yapabbatakūṭasannibhāhi mahatīhi ūmīhi vīcīhi **sa-ūmi**, visamesu bhūmippadesu savegaṃ anupakkhandantena imissā tāva nadiyā mahoghena tahiṃ tahiṃ āvaṭṭamānavipulajalatāya balavāmukhasadisehi saha āvaṭṭehīti **sāvaṭṭo**. Taṃ rahadaṃ otiṅṅasatteyeva attano nibaddhāmisagocare katvā ajjhāvasantena ativiya bhayānakadassanena ghoracetasā dakarakkhasena **sagaho sarakkhaso**, caṇḍamacchamakārādīnā vā **sagaho**, yathāvuttarakkhasena **sarakkhaso**.

Maraṇaṃ vā nigacchasīti tāhi vā ūmīhi ajjhotthaṭo, tesu vā āvaṭṭesu nipatito sīsaṃ Yanti (..0327) evaṃ sappaṭibhayaṃ yaṃ rahadaṃ. **Ambho purisāti** ālapanāṃ. **Maraṇaṃ vā nigacchasīti** tāhi vā ūmīhi ajjhotthaṭo, tesu vā āvaṭṭesu nipatito sīsaṃ ukkhipituṃ asakkonto tesāṃ vā caṇḍamacchamakārādīnaṃ mukhe nipatito. Tassa vā dakarakkhasassa hatthaṃ gato maraṇaṃ vā gamissasi, atha vā pana āyusese sati tato muccitvā apagacchanto tehi ūmi-ādīhi janitaghaṭṭitavasena maraṇamattaṃ maraṇappamāṇaṃ dukkhaṃ nigacchasi. **Paṭisotaṃ vāyameyyāti** so pubbe anusotaṃ vuyhamāno tassa purisassa vacanaṃ sutvā “anatto kira me upaṭṭhito, maccumukhe kirāhaṃ parivattāmi”ti uppannalavabhayo sambhamanto diguṇaṃ katvā ussāhaṃ hatthehi ca pādehi ca vāyameyya tareyya, na cireneva tīraṃ sampāpuṇeyya.

Atthassa viññāpanāyāti catusaccapaṭivedhānukūlassa atthassa sambodhanāya upamā katā. **Ayañcetta atthoti** ayameva idāni vuccamāno idha mayā adhippeto upameyyattho, yassa viññāpanāya upamā āhaṭā.

Taṇhāyetam adhivacananti ettha catūhi ākārehi taṇhāya sotasadisatā veditabbā anukkamaparivuḍḍhito anuppabandhato osīdāpanato duruttaraṇato ca. Yathā hi upari mahāmeghe abhippavuṭṭhe udakaṃ pabbatakandarapadarasākhāyo pūretvā tato bhassitvā kusubbhe pūretvā tato bhassitvā kunnadiyo pūretvā tato mahānadiyo pakkhanditvā ekoghaṃ hutvā pavattamānaṃ “nadīsoto”ti vuccati, evameva ajjhantikabāhirādivasena anekabhedesu rūpādīsu ārammaṇesu lobho uppajjitvā anukkamena parivuḍḍhiṃ gacchanto “taṇhāsoto”ti vuccati, yathā ca nadīsoto āgamanato yāva samuddappatti, tāva sati vicchedapaccayābhāve avicchijjāmāno anuppabandhena pavattati, evaṃ taṇhāsotopi āgamanato paṭṭhāya asati vicchedapaccaye avicchijjāmāno apāyasamuddābhimukho anuppabandhena pavattati. Yathā pana nadīsoto tadantogadhe satte osīdāpeti, sīsaṃ ukkhipituṃ na deti, maraṇaṃ vā maraṇamattaṃ vā dukkhaṃ pāpeti, evaṃ taṇhāsotopi attano sotantogate satte osīdāpeti, paññāsīsaṃ (..0328) ukkhipituṃ na deti, kusalamūlacchedanena saṃkilesadhammasamāpajjanena ca maraṇaṃ vā maraṇamattaṃ vā dukkhaṃ pāpeti.

Yathā ca nadiyā soto mahoghabhāvena pavattamāno uḷumpaṃ vā nāvaṃ vā bandhituṃ netuñca chekaṃ purisaṃ nissāya paratīraṃ gantuṃ ajjhāsayaṃ katvā tajaṃ vāyāmaṃ karontena taritabbo, na yena vā tena vāti duruttaro, evaṃ taṇhāsotopi kāmoghabhavoghabhūto sīlasaṃvaram pūretuṃ samathavipassanāsu kammaṃ kātuṃ “nipakena arahattaṃ pāpuṇissāmi”ti ajjhāsayaṃ samuṭṭhāpetvā kalyāṇamitte nissāya samathavipassanānāvaṃ abhiruhitvā sammāvāyāmaṃ karontena taritabbo, na yena vā tena vāti duruttaro. Evaṃ anukkamaparivuḍḍhito anuppabandhato osīdāpanato duruttaraṇatoti catūhi ākārehi taṇhāya nadīsotasadisatā veditabbā.

Piyarūpaṃ satarūpanti piyajātikaṃ piyasabhāvaṃ piyarūpaṃ, madhurajātikaṃ madhurasabhāvaṃ satarūpaṃ, iṭṭhasabhāvanti attho. **Channetanti** channaṃ etaṃ. **Ajjhattikānanti** ettha “evaṃ mayaṃ attāti gahaṇaṃ gamissāmā”ti iminā viya adhi-

ppāyena attānaṃ adhikāraṃ katvā pavattānīti ajjhattikāni. Tattha gocarajjhattaṃ, niyakajjhattaṃ, visayajjhattaṃ, ajjhattajjhattanti catubbidhaṃ ajjhattaṃ. Tesu “ajjhattarato samāhito”ti evamādīsu (dha. pa. 362) vuttaṃ idaṃ **gocarajjhattaṃ** nāma. “Ajjhattaṃ sampasādanan”ti (dī. ni. 1.228; dha. sa. 161) āgataṃ idaṃ **niyakajjhattaṃ** nāma. “Sabbanimittānaṃ amanasikārā ajjhattaṃ suññataṃ upasampajja viharati”ti (ma. ni. 3.187) evamāgataṃ idaṃ **visayajjhattaṃ** nāma. “Ajjhattikā dhammā, bāhirā dhammā”ti (dha. sa. tikamātikā 20) ettha vuttaṃ ajjhattaṃ **ajjhattajjhattaṃ** nāma. Idhāpi etadeva adhippettaṃ, tasmā ajjhattāniyeva ajjhattikāni. Atha vā yathāvutteneva atthēna “ajjhattā dhammā, bahiddhā dhammā”ti-ādīsu viya tesu ajjhattesu bhavāni ajjhattikāni, cakkhādīni. Tesāṃ ajjhattikānaṃ.

Āyatanānanti ettha āyatanato, āyānaṃ tananato, āyatassa ca nayanato āyatanānīti. Cakkhādīsu hi taṃtaṃdvāravattukā cittacetāsikā dhammā sakena sakena anubhavanādinā kiccena āyatanti uṭṭhahanti ghaṭanti vāyamanti, te ca āyabhūte dhamme etāni tanonti vitthārenti (..0329), yañca anamatagge saṃsāre pavattaṃ ativiya āyataṃ vaṭṭadukkhaṃ, taṃ nayanti pavattenti. Iti sabbathāpime dhammā āyatanato, āyānaṃ tananato, āyatassa ca nayanato āyatanānīti vuccanti. Apica nivāsaṭṭhānaṭṭhena, ākaraṭṭhena, samosaraṇaṭṭhānaṭṭhena, sañjātidesaṭṭhena, kāraṇaṭṭhena ca āyatanāṃ veditabbaṃ. Tathā hi loke “issarāyatanāṃ devāyatanaṃ”ti-ādīsu nivāsaṭṭhānaṃ āyatananti vuccati. “Suvaṇṇāyatanāṃ rajatāyatanaṃ”ti-ādīsu ākaro. Sāsane pana “manorame āyatane, sevanti naṃ vihaṅgamā”ti-ādīsu samosaraṇaṭṭhānaṃ. “Dakkhīṇāpatho gunnaṃ āyatanaṃ”ti-ādīsu sañjātideso. “Tatra tatveva sakkhibhabbataṃ pāpuṇāti sati sati-āyatane”ti-ādīsu (ma. ni. 3.158; a. ni. 3.102) kāraṇāṃ āyatananti vuccati. Cakkhādīsu ca te te cittacetāsikā dhammā nivasanti tadāyattavuttitāyāti cakkhādayo tesāṃ nivāsaṭṭhānaṃ. Tattha ca te ākiṇṇā tannissitattāti te nesāṃ ākaro, samosaraṇaṭṭhānañca tattha vatthudvārabhāvena samosaraṇato, sañjātideso ca tannissayabhāvena tesāṃ tattheva uppattito, kāraṇāñca tadabhāve tesāṃ abhāvatoti. Iti nivāsaṭṭhānaṭṭhena, ākaraṭṭhena, samosaraṇaṭṭhānaṭṭhena, sañjātidesaṭṭhena, kāraṇaṭṭhenāti imehi kāraṇehi cakkhādīni āyatanānīti vuccanti. Tena vuttaṃ “channetaṃ ajjhattikānaṃ āyatanānaṃ”ti.

Yadipi rūpādayopi dhammā “rūpaṃ loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati”ti taṇhāvattubhāvato piyarūpasātārūpabhāvena vuttā. Cakkhādike pana muñcitvā attabhāvapaññattiyā abhāvato “mama cakkhu mama sotānaṃ”ti-ādinā adhiśinehavattubhāvato cakkhādayo sātisayaṃ piyarūpaṃ sātārūpanti niddesaṃ arahantīti dassetuṃ “piyarūpaṃ sātārūpanti kho, bhikkhave, channetaṃ ajjhattikānaṃ āyatanānaṃ adhivacanaṃ”ti vuttaṃ.

Orambhāgiyānanti ettha oraṃ vuccati kāmādhātu, tappariyāpannā orambhāgā, paccayabhāvena tesāṃ hitāti orambhāgiyā. Yassa saṃvijjanti, taṃ puggalaṃ vaṭṭasmiṃ saṃyojenti bandhantīti saṃyojanāni. Sakkāyaditṭhivicikicchāsīlabbataparāmāsakāmarāgabyāpādānaṃ etaṃ adhivacanaṃ. Te (..0330) hi kāmabhavūpagānaṃ saṅkhārānaṃ paccayā hutvā rūpārūpadhātuto heṭṭhābhāvena nihīnabhāvena orambhāgabhūtena kāmabhāvena satte saṃyojenti. Eteneva tesāṃ

heṭṭhārahadasadisatā dīpitāti daṭṭhabbā. **Ūmibhayanti kho, bhikkhave, kodhupāyā-sassetam adhivacananti** bhāyati etasmāti bhayaṃ, ūmi eva bhayanti ūmibhayaṃ. Kujjhanatṭhena kodho, sveva cittassa sarīrassa ca abhippamaddanapavedhanupādānena daḷhaṃ āyāsanatṭhena upāyāso.

Ettha ca anekavāraṃ pavattitvā attanā samavetaṃ sattaṃ ajjhottharivā sīsaṃ ukkhipituṃ adatvā anayabyasanāpādānena kodhupāyāsassa ūmisadisatā daṭṭhabbā. Tathā kāmaguṇānaṃ kilesābhībhūte satte ito ca etto, etto ca itoti evaṃ manāpiyarūpādivisayasaṅkhāte attani saṃsāretvā yathā tato bahībhūte nekkhamme cittampi na uppajjati evaṃ āvaṭṭetvā byasanāpādānena āvaṭṭasadisatā daṭṭhabbā. Yathā pana gaharakkhasopi ārakkharahitaṃ attano gocarabhūmi-gataṃ purisaṃ abhibhuyya gahetvā agocare ṭhitampi rakkhasamāyāya gocaraṃ netvā bheravarūpadassanādinā avasaṃ attano upakāraṃ kātuṃ asamatthaṃ katvā anvāvisitvā vaṇṇabalabhogayasasukhehi viyojento mahantaṃ anayabyasanaṃ āpādeti, evaṃ mātugāmopi yonisomanasikārarahitaṃ avīrapurisaṃ itthikuttabhūtehi attano hāvabhāvavilāsehi abhibhuyya gahetvā vīrajātiyampi attano rūpādīhi palobhanavasena itthimāyāya anvāvisitvā avasaṃ attano upakāradhamme sīlādayo sampādetuṃ asamatthaṃ karonto guṇavaṇṇādīhi viyojetvā mahantaṃ anayabyasanaṃ āpādeti, evaṃ mātugāmassa gaharakkhasadisatā daṭṭhabbā. Tena vuttaṃ “āvaṭṭanti kho, bhikkhave, pañcannaṃ kāmaguṇānaṃ adhivacanaṃ, gaharakkhasoti kho, bhikkhave, mātugāmassetaṃ adhivacanaṃ”ti.

Paṭisototi kho bhikkhave nekkhammassetaṃ adhivacananti ettha pabbajjā saha upacārena paṭhamajjhānaṃ vipassanāpaññā ca nibbānañca nekkhammaṃ nāma. Sabbepi kusalā dhammā nekkhammaṃ nāma. Vuttañhetam-

“Pabbajjā (..0331) paṭhamam jhānaṃ, nibbānañca vipassanā;
sabbepi kusalā dhammā, nekkhammanti pavuccare”ti.

Imesaṃ pana pabbajjādīnaṃ taṇhāsotassa paṭilomato paṭisotasadisatā vedītabbā. Avisesena hi dhammavinayo nekkhammaṃ, tassa adhiṭṭhānaṃ pabbajjā ca, dhammavinayo ca taṇhāsotassa paṭisotaṃ vuccati. Vuttañhetam-

“Paṭisotagāmiṃ nipuṇaṃ, gambhīraṃ duddasaṃ aṇuṃ;
rāgarattā na dakkhanti, tamokhandhena āvutā”ti. (dī. ni. 2.65; ma. ni. 1.281;

saṃ. ni. 1.172);

Vīriyārambhassāti catubbidhasammappadhānavīriyassa. Tassa kāmoghādibhedataṇhāsotasantaraṇassa hatthehi pādehi caturaṅganadīsotasantaraṇavāyā-massa sadisatā pākaṭāyeva. Tathā nadīsotassa tīre ṭhitassa cakkhumato purisassa kāmādiṃ catubbidhampi oghaṃ taritvā tassa paratīrabhūte nibbānathale ṭhitassa pañcahi cakkhūhi cakkhumato bhagavato sadisabhāvo. Tena vuttaṃ “cakkhumā puriso ...pe... sammāsambuddhassā”ti.

Tatridaṃ opammasaṃsandanaṃ- nadīsoto viya anuppabandhavasena pavattamāno taṇhāsoto, tena vuyhamāno puriso viya anamatagge saṃsāravaṭṭe paribbhamanato taṇhāsotena vuyhamāno satto, tassa tattha piyarūpasātarūpavattusmiṃ abhiniveso viya imassa cakkhādīsū abhiniveso, sa-ūmisāvaṭṭasagaharakkhaso heṭṭhārahado viya kodhupāyāsapañcakāmaguṇamātugāmasamākulo

pañcorambhāgiyasamyojanasamūho, tamattham yathābhūtam viditvā tassa nadī-
sotassa paratīre t̄hito cakkhumā puriso viya sakalam saṃsārādīnavam sabbañca
ñeyyadhammam yathābhūtam viditvā taṇhāsotassa paratīrabhūte nibbānathale
t̄hito samantacakkhu bhagavā, tassa purisassa tasmim nadiyā sotena vuyhamāne
purise anukampāya rahadassa rahadādīnavassa ca ācikkhanam viya taṇhāso-
tena vuyhamānassa sattassa mahākaruṇāya bhagavato taṇhādīnam tadādīna-
vassa ca vibhāvanā, tassa vacanam asaddahitvā anusotagāmino (..0332) tassa
purisassa tasmim rahade maraṇappattimaraṇamattadukkhappattiyo viya bhaga-
vato vacanam asampaṭicchantassa apāyuppatti, sugatiyam dukkhuppatti ca, tassa
pana vacanam saddahitvā hatthehi ca pādehi ca vāyāmakaraṇam viya tena ca
vāyāmena paratīram patvā sukhena yathicchitaṭṭhānagamanaṃ viya bhagavato
vacanam sampaṭicchitvā taṇhādīsu ādīnavam passitvā taṇhāsotassa paṭisotapa-
bbajjādinekkhammasena vīriyārambho, āradhvīriyassa ca teneva vīriyāra-
mbhena taṇhāsotātikkamanaṃ nibbānatīram patvā arahattaphalasangāpattiva-
sena yathārucci sukhavīhāroti.

Gāthāsu **sahāpi dukkhena jaheyya kāmeti** jhānamaggādhigamattham samatha-
vipassanānuyogaṃ karonto bhikkhu yadipi tesam pubbabhāgapaṭipadā kicchena
kasirena sampajjati, na sukhena vīthim otarati pubbabhāgabhāvanāya kilesānam
balavabhāvato, indriyānam vā atikkhabhāvato. Tathā sati sahāpi dukkhena
jaheyya kāme, paṭhamajjhānena vikkhambhento tatiyamaggena samucchindanto
kilesakāme pajheyya. Etena dukkhapaṭipade jhānamagge dasseti.

Yogakkhemam āyatim pathayānoti anāgāmitam arahattam icchanto ākaṅkha-
māno. Ayañhettha adhippāyo- yadipi etarahi kicchena kasirena jhānapurima-
magge adhigacchāmi, ime pana nissāya upari arahattam adhigantvā katakicco
pahīnasabbadukkho bhavissāmīti sahāpi dukkhena jhānādīhi kāme pajheyyāti.
Atha vā yo kāmavitakkabahulo puggalo kalyāṇamittassa vasena pabbajjam sīlavi-
sodhanaṃ jhānādīnam pubbabhāgapaṭipattim vā paṭipajjanto kicchena kasirena
assumukho rodamāno tam vitakkaṃ vikkhambhenti, tam sandhāya vuttam “sahāpi
dukkhena jaheyya kāme”ti. So hi kicchenapi kāme pajahanto jhānam nibbattetvā
tam jhānam pādakaṃ katvā vipassanto anukkamena arahatte paṭiṭṭhaheyya. Tena
vuttam “yogakkhemam āyatim

patthayāno”ti.

Sammappajānoti vipassanāsahitāya maggapaññāya sammadeva pajānanto. **Suvimuttacitto** tassa ariyamaggādhigamassa anantaraṃ phalavimuttiyā suṭṭhu vimuttacitto. **Vimuttiyā phassaye tattha tathā**ti tasmim̐ tasmim̐ maggaphalādhigamanakāle (..0333) vimuttiṃ nibbānaṃ phassaye phuseyya pāpuṇeyya adhigaccheyya sacchikareyya. Upayogatthe hi “vimuttiyā”ti idaṃ sāmivacanaṃ. Vimuttiyā vā ārammaṇabhūtāya tattha tattha taṃtaṃphalasaṃpattikāle attano phalacittaṃ phassaye phuseyya pāpuṇeyya, nibbānogaḍhāya phalasaṃpattiyā vihareyyāti attho. **Sa vedagūti** so vedasaṅkhātena maggaññena catunnaṃ saccānaṃ gatattā paṭividdhattā vedagū. **Lokantagūti** khandhalokassa pariyantaṃ gato. Sesam̐ suviññeyyameva.

Dasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Carasuttavaṇṇanā

110. Ekādasame **caratoti** gacchantassa, caṅkamantassa vā. **Uppajjati kāmavitakko vā**ti vatthukāmesu avītarāgatāya tādise paccaye kāmapaṭisaṃyutto vā vitakko uppajjati ce, yadi uppajjati. **Byāpādavitakko vā vihiṃsāvitakko vā**ti āghātanimittabyāpādapaṭisaṃyutto vā vitakko, leḍḍudaṇḍādīhi paraviheṭhanavasena vihiṃsāpaṭisaṃyutto vā vitakko uppajjati ceti sambandho. **Adhivāsetīti** taṃ yathāvuttaṃ kāmavitakkādiṃ yathāpaccayaṃ attano citte uppannaṃ “itipāyaṃ vitakko pāpako, itipi akusalo, itipi sāvajjo, so ca kho attabyābādhāyapi saṃvattati”ti-ādinā nayena paccavekkhaṇāya abhāvato **adhivāseti** attano cittaṃ āropetvā vāseti ce. Adhivāsentoyeva ca **nappajahati** tadaṅgādippahānavasena na paṭinissajjati, tato eva **na vinodeti** attano cittasantānato na nudati na nīharati, tathā avinodanato **na byantīkaroti** na vigatantaṃ karoti. Ātāpī pahitatto yathā tesam̐ antopi nāvasissati antamaso bhaṅgamattampi evaṃ karoti, ayaṃ pana tathā na karotīti attho. Tathābhūto **na anabhāvaṃ gameti** anu anu abhāvaṃ na gameti. Na pajahati ce, na vinodeti ceti-ādinā ce-saddaṃ yojetvā attho veditabbo.

Caranti caranto. **Evaṃbhūto**ti evaṃ kāmavitakkādipāpavitakkehi samaṅgībhūto. **Anātāpī anottāpī**ti kilesānaṃ ātāpanassa vīriyassa (..0334) abhāvena anātāpī, pāputrāsa-ātāpanaparitāpanalakkhaṇassa ottappaṃ abhāvena anottāpī. **Satataṃ samitanti** sabbakālaṃ nirantaraṃ. **Kusīto hīnavīriyoti** kusalehi dhammehi parihāyitvā akusalapakkhe kucchitaṃ sīdanato kosajjasamannāgamena ca kusīto, sammappadhānavīriyābhāvena hīnavīriyo vīriyavirahitoti vuccati kathīyati. **Ṭhita-ssāti** gamanaṃ upacchinditvā tiṭṭhato. Sayana-iriyāpathassa visesato kosajjapakkhikattā yathā taṃsamaṅgino vitakkā sambhavanti, taṃ dassetuṃ “**jāgarassā**”ti vuttaṃ.

Sukkapakkhe **tañce, bhikkhave, bhikkhu nādhivāsetīti** āraddhavīriyassāpi viharato anādimati saṃsāre cirakālabhāvitena tathārūpappaccayasamāyogena satisa-

mmosena vā kāmavitakkādi uppajjati ce, taṃ bhikkhu attano cittaṃ āropetvā na vāseti ce, abbhantare na vāseti ceti attho. Anadhivāseno kiṃ karotīti? **Pajahati** chaḍḍeti. Kiṃ kacavaraṃ viya piṭakena? Na hi, apica kho taṃ **vinodeti** nudati nīharati. Kiṃ balībaddaṃ viya patodena? Na hi, atha kho naṃ **byantīkaroti** vigatantaṃ karoti. Yathā tesam antopi nāvasissati antamaso bhaṅgamattampi, tathā te karoti. Kathaṃ pana te tathā karoti? **Anabhāvaṃ gameti** anu anu abhāvaṃ gameti, vikkhambhanappahānena yathā suvikkhambhitā honti tathā ne karotīti vuttaṃ hoti.

Evambhūtoti-ādīsu evaṃ kāmavitakkādīnaṃ anadhivāsanena suvisuddhāsayo samāno tāya ca āsayasampattiyā tannimittāya ca payogasampattiyā parisuddhasīlo indriyesu guttadvāro bhojane mattaññū satisampajaññena samannāgato jāgariyaṃ anuyutto tadaṅgādivasena kilesānaṃ ātāpanalakkhaṇena vīriyena samannāgatattā **ātāpī**, sabbaso pāputrāsena samannāgatattā. **Ottāpī satataṃ** rattiṇdivaṃ, **samitaṃ** nirantaraṃ samathavipassanābhāvanānuyogavasena catubbidhasammappadhānasiddhiyā, **āraddhavīriyo pahitatto** nibbānaṃ paṭipesitacittoti **vuccati** kathīyatīti attho. Sesam vuttanayameva.

Gāthāsu (..0335) **gehanissitanti** ettha gehavāsīhi apariccattattā gehavāsīnaṃ sabhāvattā gehadhammattā vā gehaṃ vuccati vatthukāmo. Atha vā gehapaṭibaddhabhāvato kilesakāmānaṃ nivāsaṭṭhānabhāvato taṃvatthukattā vā kāmavitakkādi gehanissitaṃ nāma. **Kummaggaṃ paṭipannoti** yasmā ariyamaggassa uppathabhāvato abhijjhādayo tadekaṭṭhadhammā ca kummaggo, tasmā kāmavitakkādibahulo puggalo kummaggaṃ paṭipanno nāma. **Mohaneyyesu mucchitoti** mohasamvattaniyesu rūpādīsu mucchito sammatto ajjhopanno. **Sambodhinti** ariyamaggañāṇaṃ. **Phuṭṭhanti** phusituṃ pattuṃ, **so tādiso** micchāsaṅkappagocarō abhabbo, na kadāci taṃ pāpuṇātīti attho.

Vitakkaṃ samayitvānāti yathāvuttaṃ micchāvitakkaṃ paṭisaṅkhānabhāvanābalehi vūpasametvā. **Vitakkūpasame ratoti** navannampi mahāvitakkānaṃ accantavūpasamabhūte arahatte nibbāne eva vā ajjhāsayena rato abhirato. **Bhabbo so tādīsoti** so yathāvutto sammā paṭipajjamāno puggalo pubbabhāge samathavipassanābalena sabbavitakke yathārahaṃ tadaṅgādivasena vūpasametvā ṭhito, vipassanaṃ ussukkāpetvā maggapaṭipāṭiyā arahattamaggañāṇasaṅkhātaṃ nibbāna-saṅkhātāñca anuttaraṃ sambodhiṃ phuṭṭhuṃ adhigantuṃ bhabbo samatthoti.

Ekādasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Sampannasīlasuttavaṇṇanā

111. Dvādasame **sampannasīlāti** ettha tividhaṃ sampannaṃ paripuṇṇasamaṅgīmadhuravasena. Tesu-

“Sampannaṃ sālikedāraṃ, suvā bhuñjanti kosiya;
paṭivedemi te brahme, na ne vāretumussahe” ti. (jā. 1.14.1)-

Ettha paripuṇṇattho sampannasaddo. “Iminā pātimokkhasaṃvarena upeto hoti samupeto upagato samupagato sampanno samannāgato”ti (vibha. 511) ettha samaṅgibhāvattho sampannasaddo. “Imissā, bhante, mahāpathaviyā heṭṭhimatalam (..0336) sampannaṃ- seyyathāpi khuddamadhuṃ anīlakaṃ, evamassādan”- ti (pārā. 17) ettha madhurattho sampannasaddo. Idha pana paripuṇṇatthepi samaṅgibhāvepi vaṭṭati, tasmā **sampannasīlā**ti paripuṇṇasīlā hutvātipi, sīlasamaṅgino hutvātipi evamettha attho veditabbo.

Tattha “paripuṇṇasīlā”ti iminā atthena khettadosavigamena khettapāripūri viya paripuṇṇaṃ nāma hoti. Tena vuttaṃ “khettadosavigamena khettapāripūri viya sīladosavigamena sīlapāripūri vuttā”ti. “Sīlasamaṅgino”ti iminā pana atthena sīlena samaṅgibhūtā samodhānagatā samannāgatā hutvā viharathāti vuttaṃ hoti. Tattha dvīhi kāraṇehi sampannasīlatā hoti sīlavipattiyā ādīnavadassanena, sīlasampattiyā ānisaṃsadassanena ca. Tadubhayampi **visuddhimagge** (visuddhi. 1.20-21) vuttanayena veditabbaṃ. Tattha “sampannasīlā”ti ettāvatā kira bhagavā catupārisuddhisīlam uddisitvā “pātimokkhasaṃvarasaṃvutā”ti iminā jeṭṭhakasīlam dassettīti-ādinā ettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. **Kimassa uttari karaṇīyanti** evaṃ sampannasīlānaṃ viharataṃ tumhākaṃ kinti siyā uttari kātabbaṃ, paṭipajjitabbanti ceti attho.

Evaṃ “sampannasīlā, bhikkhave, viharathā”ti-ādinā sampādanūpāyena saddhiṃ sīlasampadāya bhikkhū niyojento anekapuggalādhiṭṭhānaṃ katvā desanaṃ ārabhitvā idāni yasmā ekapuggalādhiṭṭhānavasena pavattitāpi bhagavato desanā anekapuggalādhiṭṭhānāva hoti sabbasādhāraṇattā, tasmā taṃ ekapuggalādhiṭṭhānavasena dassento “**carato cepi, bhikkhave, bhikkhuno**”ti-ādimāha.

Tattha abhijjhāyati etāyāti **abhijjhā**, parabhaṇḍābhijjhāyanalakkhaṇassa lobhassetaṃ adhivacanaṃ. Byāpajjati pūtibhavati cittaṃ etenāti **byāpādo**, “anattaṃ me acari”ti-ādinayappavattassa ekūnavīsati-āghātavatthuvisayassa dosassettaṃ adhivacanaṃ. Ubhinnampi “tattha katamo kāmacchando? Yo kāmesu kāmacchando kāmasneho kāmapipāsā kāmapariḷāho kāmamucchā kāmajjhosānaṃ”ti (dha. sa. 1159), tathā “lobho lubbhanā lubbhitattaṃ sārāgo sārājanā sārājitattaṃ abhijjhā lobho akusalamūlan”ti-ādinā (dha. sa. 391), “doso dussanā dussitattaṃ (..03 byāpatti byāpajanā byāpajjitattaṃ virodho paṭivirodho caṇḍikkaṃ asuro po anattamanatā cittassā”ti-ādinā (dha. sa. 418, 1237) ca vitthāro veditabbo. **Vigato hotīti** ayañca abhijjhā, ayañca byāpādo vigato hoti apagato, pahīno hotīti attho. Ettāvatā kāmacchandanivaraṇassa ca byāpādanīvaraṇassa ca pahānaṃ dassitaṃ hoti.

Thinamiddhanti thinañceva middhañca. Tesu cittassa akammaññatā thinaṃ, ālasiyassettaṃ adhivacanaṃ, vedanādīnaṃ tiṇṇaṃ khandhānaṃ akammaññatā middhaṃ, pacalāyikabhāvassettaṃ adhivacanaṃ. Ubhinnampi “tattha katamaṃ thinaṃ? Yā cittassa akallatā akammaññatā oliyanā sallīyanā. Tattha katamaṃ middhaṃ? Yā kāyassa akallatā akammaññatā onāho pariyanāho”ti-ādinā (dha. sa. 1162-1163) nayena vitthāro veditabbo.

Uddhaccakukkucanti uddhaccañceva kukkucāñca. Tattha uddhaccaṃ nāma cittassa uddhatākāro, kukkucāṃ nāma akatakalyāṇassa katapāpassa tappa-

ccayā vippaṭṭisāro. Ubhinnampi “tattha katamaṃ uddhaccaṃ? Yaṃ cittassa uddhaccaṃ avūpasamo cetaso vikkhepo bhantattaṃ cittassā”ti-ādinā (dha. sa. 1165) vitthāro. “Akataṃ vata me kalyāṇaṃ, akataṃ kusalaṃ, akataṃ bhīruttānaṃ; kataṃ pāpaṃ, kataṃ luddaṃ, kataṃ kibbisaṃ”ti-ādinā (ma. ni. 3.248; netti. 120) pavatti-ākāro veditabbo.

Vicikicchāti buddhādīsu saṃsayo. Tassā “satthari kaṅkhati vicikicchati, nādhimuccati na sampasīdati”ti-ādinā (vibha. 915), “tattha katamā vicikicchā? Yā kaṅkhā kaṅkhāyanā kaṅkhāyitattaṃ vimati vicikicchā dveḷhakaṃ dvedhāpatho saṃsayo anekaṃsaggāho āsappaṇā parisappaṇā aparīyogāhanā chambhitattaṃ cittassa manovilekko”ti-ādinā (dha. sa. 1008) ca nayena vitthāro veditabbo.

Ettha ca abhijjhābyāpādādīnaṃ vigamavasena ca pahānavasena ca tesam vikkhambhanameva veditabbaṃ. Yaṃ sandhāya vuttaṃ-

“So abhijjhaṃ loke pahāya vigatābhijjhena cetasā viharati, abhijjhāya cittaṃ parisodheti. Byāpādapadosaṃ pahāya abyāpannacitto viharati, byāpādapadosā cittaṃ parisodheti. Thinamiddhaṃ pahāya vigatathinamiddho viharati ālokaṣāṇṇī sato (..0338) sampajāno, thinamiddhā cittaṃ parisodheti. Uddhaccakkuccaṃ pahāya anuddhato viharati ajjhattaṃ upasantacitto uddhaccakkuccā cittaṃ parisodheti. Vicikicchaṃ pahāya tiṇṇavicikiccho viharati akathaṃ kathī kusalesu dhammesu, vicikicchāya cittaṃ parisodheti”ti (vibha. 508).

Tattha yathā nīvaraṇānaṃ pahānaṃ hoti, taṃ veditabbaṃ. Kathaṅca nesam pahānaṃ hoti? **Kāmacchandassa** tāva asubhanimitte yonisomanasikārena pahānaṃ hoti, subhanimitte ayonisomanasikārenassa uppatti. Tenāha bhagavā-

“Atthi, bhikkhave, subhanimittam. Tattha ayonisomanasikārabahulīkāro ayamāhāro anuppannassa vā kāmacchandassa uppādāya, uppannassa vā kāmacchandassa bhiyyobhāvāya vepullāyā”ti (saṃ. ni. 5.232).

Evam subhanimittē ayonisomanasikārena uppajantassa kāmacchandassa tappaṭipakkhato asubhanimittē yonisomanasikārena pahānaṃ hoti. Tattha asubhanimittam nāma asubhampi asubhārammaṇampi, yonisomanasikāro nāma upāyamanasikāro, pathamanasikāro, anicce aniccanti vā, dukkhe dukkhanti vā, anattani anattāti vā, asubhe asubhanti vā manasikāro. Tam tattha bahulam pavattayato kāmacchando pahiyati. Tenāha bhagavā-

“Atthi, bhikkhave, asubhanimittam. Tattha yonisomanasikārabahulīkāro- ayamāhāro anuppannassa vā kāmacchandassa anuppādāya, uppannassa vā kāmacchandassa pahānāyā”ti (saṃ. ni. 5.232).

Apica cha dhammā kāmacchandassa pahānāya saṃvattanti- asubhanimittassa uggaho, asubhabhāvanānuyogo, indriyesu guttadvāratā, bhojane mattaññutā, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti. Dasavidhañhi asubhanimittam uggaṇhantassapi kāmacchando pahiyati, bhāventassapi, indriyesu pihitadvārassapi catunnam pañcannaṃ ālopānaṃ okāse sati udakaṃ pivitvā yāpanasīlatāya bhojane mattaññunopi. Tena vuttam-

“Cattāro (.0339) pañca ālope, abhutvā udakaṃ pive;

alam phāsuvihārāya, pahitattassa bhikkhuno”ti. (theragā. 983);

Asubhakammikatissattherasadise kalyāṇamittē sevantassapi kāmacchando pahiyati, ṭhānanisajjādīsu dasa-asubhanissitasappāyakathāyapi pahiyati. Tena vuttam “cha dhammā kāmacchandassa pahānāya saṃvattanti”ti.

Paṭighanimittē āyonisomanasikārena **byāpādassa** uppādo hoti. Tattha paṭighampi paṭighanimittam, paṭighārammaṇampi paṭighanimittam. Ayonisomanasikāro sabbattha ekalakkhaṇo eva. Tam tasmiṃ nimittē bahulam pavattayato byāpādo uppajjati. Tenāha bhagavā-

“Atthi, bhikkhave, paṭighanimittam. Tattha ayonisomanasikārabahulīkāro- ayamāhāro anuppannassa vā byāpādassa uppādāya, uppannassa vā byāpādassa bhiyyobhāvāya vepullāyā”ti (saṃ. ni. 5.232).

Mettāya pana cetovimuttiyā yonisomanasikārenassa pahānaṃ hoti. Tattha “mettā”ti vutte appanāpi upacāropi vaṭṭati, “cetovimutti”ti pana appanāva. Yonisomanasikāro vuttalakkhaṇova. Tam tattha bahulam pavattayato byāpādo pahiyati. Tenāha bhagavā-

“Atthi, bhikkhave, mettācetovimutti. Tattha yonisomanasikārabahulīkāro ayamāhāro anuppannassa vā byāpādassa anuppādāya uppannassa vā byāpādassa pahānāyā”ti (saṃ. ni. 5.232).

Apica cha dhammā byāpādassa pahānāya saṃvattanti- mettānimittassa uggaho, mettābhāvanā, kammassakatāpaccavekkhaṇā, paṭisaṅkhānabahulātā, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti. Odhisakānodhisakadisāpharaṇānañhi aññataravasena mettam uggaṇhantassapi byāpādo pahiyati, odhiso anodhiso disāpharaṇavasena mettam bhāventassapi byāpādo pahiyati, “tvam etassa kuddho kiṃ kari-

ssasi, kimassa silādīni (..0340) vināsetuṃ sakkhissasi nanu tvaṃ attano kammena āgantvā attano kammeneva gamissasi, parassa kujjhanam nāma vīta-ccikaṅgāratatta-ayasalākagūthādīni gahetvā param paharitukāmatā viya hoti. Esopi tava kuddho kiṃ karissati, kiṃ te silādīni vināsetuṃ sakkhissati esa attano kammena āgantvā attano kammeneva gamissati, appaṭicchitapaheṇakam viya, paṭivātam khittarajomuṭṭhi viya ca etasseva esa kodho matthake patissati”ti evaṃ attano ca parassa cāti ubhayesaṃ kammassakataṃ paccavekkhatopi, paccavekkhitvā paṭisaṅkhāne ṭhitassapi, assaguttattherasadise mettābhāvanārate kalyāṇamitte sevantassāpi byāpādo pahiyati, ṭhānanisajjādīsu mettānissitasappāyakathāyapi pahiyati. Tena vuttaṃ “cha dhammā byāpādassa pahānāya saṃvattanti”ti.

Arati-ādīsu ayonisomanasikārena **thinamiddhassa** uppādo hoti. **Arati** nāma ukkaṇṭhitatā, **tandī** nāma kāyālasīyaṃ, **vijambhitā** nāma kāyavinamanā, **bhattasammado** nāma bhattamucchā bhattapariḷāho, **cetaso līnattam** nāma cittassa līnākāro. Imesu arati-ādīsu ayonisomanasikāram bahulam pavattayato thinamiddham uppajjati. Tenāha bhagavā-

“Atthi, bhikkhave, arati tandī vijambhitā bhattasammado cetaso līnattam. Tattha ayonisomanasikārabahulīkāro- ayamāhāro anuppannassa vā thinamiddhassa uppādāya, uppannassa vā thinamiddhassa bhīyyobhāvāya vepullāyā”ti (saṃ. ni. 5.232).

Ārambhadhātu-ādīsu pana yonisomanasikārena thinamiddhassa pahānam hoti. **Ārambhadhātu** nāma paṭhamārambhavīriyaṃ, **nikkamadhātu** nāma kosajjato nikkhantatāya tato balavataram, **parakkamadhātu** nāma param param ṭhānam akkamanato tatopi balavataram. Imasmiṃ tippabhede vīriye yonisomanasikāram bahulam pavattayato thinamiddham pahiyati. Tenāha-

“Atthi, bhikkhave, ārambhadhātu, nikkamadhātu, parakkamadhātu. Tattha yonisomanasikārabahulīkāro- ayamāhāro anuppannassa (..0341) vā thinamiddhassa anupādāya, uppannassa vā thinamiddhassa pahānāyā”ti (saṃ. ni. 5.232).

Apica cha dhammā thinamiddhassa pahānāya saṃvattanti, atibhojane nimittaggāho- iriyāpathasamparivattanatā, ālokasaññāmanasikāro, abbhokāsavāso, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti. Āharahatthakabhuttavamitakatathavaṭṭaka-alam-sāṭakakākamāsakabhojanam bhuñjitvā rattiṭṭhānadivāṭṭhāne nisinnassa hi samānadhamaṃ karoto thinamiddham mahāhatthī viya ottharantaṃ āgacchati, catu-paṅca-ālopa-okāsaṃ pana ṭhapetvā pānīyaṃ pivitvā yāpanasīlassa bhikkhuno tam na hoti. Evaṃ atibhojane nimittam gaṇhantassapi thinamiddham pahiyati. Yasmiṃ iriyāpathe thinamiddham okkamati, tato aññaṃ parivattentassapi, rattiṃ candālokaṃ dīpālokaṃ ukkālokaṃ divā sūriyālokaṃ manasikarontassapi, abbhokāse vasantassapi mahākassapattherasadise vigatathinamidde kalyāṇamitte sevantassapi thinamiddham pahiyati, ṭhānanisajjādīsu dhutaṅganissitasappāyakathāyapi pahiyati. Tena vuttaṃ “cha dhammā thinamiddhassa pahānāya saṃvattanti”ti.

Cetaso avūpasame ayonisomanasikārena **uddhaccakukkucassa** uppādo hoti. **Avūpasamo** nāma avūpasantākāro, atthato tam uddhaccakukkucameva. Tattha

ayonisomanasikāraṃ bahulaṃ pavattayato uddhaccakukkuccaṃ uppajjati.
Tenāha-

“Atthi, bhikkhave, cetaso avūpasamo. Tattha ayonisomanasikārabahulīkāro-
ayamāhāro anuppannassa vā uddhaccakukkuccassa uppādāya, uppannassa
vā uddhaccakukkuccassa bhīyyobhāvāya vepullāyā”ti (saṃ. ni. 5.232).

Samādhisaṅkhāte pana cetaso vūpasame yonisomanasikārenassa pahānaṃ
hoti. Tenāha-

“Atthi, bhikkhave, cetaso vūpasamo. Tattha yonisomanasikārabahulīkāro-
ayamāhāro anuppannassa vā uddhaccakukkuccassa anuppādāya, uppannassa
vā uddhaccakukkuccassa pahānāyā”ti (saṃ. ni. 5.232).

Apica (..0342) cha dhammā uddhaccakukkuccassa pahānāya saṃvattanti-
bahussutatā, paripucchakatā, vinaye pakataññutā, vuḍḍhasevitā, kalyāṇamittatā,
sappāyakathāti. Bāhusaccenapi hi ekaṃ vā dve vā tayo vā cattāro vā pañca vā
nikāye pāḷivasena ca atthavasena ca uggaṇhantassapi uddhaccakukkuccaṃ
pahīyati, kappiyākappiyaparipucchābahulassapi, vinayapaññattiyaṃ ciṇṇavasībhā-
vatāya pakataññunopi, vuḍḍhe mahallakatthere upasaṅkamantassapi, upālitthera-
sadise vinayadhare kalyāṇamitte sevantassapi uddhaccakukkuccaṃ pahīyati,
ṭhānanisajjādīsu kappiyākappiyanissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttaṃ
“cha dhammā uddhaccakukkuccassa pahānāya saṃvattanti”ti.

Vicikicchāṭṭhānīyesu dhammesu ayonisomanasikārena **vicikicchāya** uppādo
hoti. **Vicikicchāṭṭhāniyā dhammā** nāma punappunaṃ vicikicchāya kāraṇattā viciki-
cchāva. Tattha ayonisomanasikāraṃ bahulaṃ pavattayato vicikicchā uppajjati.
Tenāha-

“Atthi, bhikkhave, vicikicchāṭṭhāniyā dhammā. Tattha ayonisomanasikāra-
bahulīkāro- ayamāhāro anuppannāya vā vicikicchāya uppādāya, uppannāya vā
vicikicchāya bhīyyobhāvāya vepullāyā”ti (saṃ. ni. 5.232).

Kusalādidhammesu pana yonisomanasikārena vicikicchāya pahānaṃ hoti.
Tenāha-

“Atthi, bhikkhave, kusalākusalā dhammā, sāvajjānavajjā dhammā, sevitabbā-
sevitabbā dhammā, hīnapaṇitā dhammā, kaṇhasukkasappaṭibhāgā dhammā.
Tattha yonisomanasikārabahulīkāro ayamāhāro anuppannāya vā vicikicchāya
anuppādāya, uppannāya vā vicikicchāya pahānāyā”ti (saṃ. ni. 5.232).

Apica cha dhammā vicikicchāya pahānāya saṃvattanti bahussutatā, paripu-
cchakatā, vinaye pakataññutā, adhimokkhabahulatā, kalyāṇamittatā, sappāyaka-
thāti (..0343). Bāhusaccavasena hi ekaṃ vā ...pe... pañca vā nikāye pāḷivasena
ca atthavasena ca uggaṇhantassapi vicikicchā pahīyati, tīṇi ratanāni ārabha kusa-
lādibhedesu dhammesu paripucchābahulassapi, vinaye ciṇṇavasībhāvassapi, tīsu
ratanesu okappaṇiya, saddhāsaṅkhāta, adhimokkhabahulassapi, saddhādhimutte
vakkalittherasadise kalyāṇamitte sevantassapi vicikicchā pahīyati, ṭhānanisajjā-
dīsu tiṇṇaṃ ratanānaṃ guṇanissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttaṃ “cha
dhammā vicikicchāya pahānāya saṃvattanti”ti.

Ettha ca yathāvuttehi tehi tehi dhammehi vikkhambhanavasena pahīnānaṃ

imesaṃ nīvaraṇānaṃ kāmacchandanīvaraṇassa tāva arahattamaggena accantappahānaṃ hoti, tathā thinamiddhanīvaraṇassa uddhaccanīvaraṇassa ca. Byāpādanīvaraṇassa pana kukkucanīvaraṇassa ca anāgāmimaggena, vicikicchānīvaraṇassa sotāpattimaggena accantappahānaṃ hoti. Tasmā tesam tathā pahānāya upakāradhamme dassetuṃ “**āradhmaṃ hoti vīriyaṃ**”ti-ādi āradhmaṃ. Idameva vā yathāvuttaṃ abhijjhādīnaṃ nīvaraṇānaṃ pahānaṃ, yasmā hīnavīriyatāya kusītena, anupaṭṭhitassatitāya muṭṭhassatinā, apaṭippassaddhadarathatāya sāraddhakāyena, asamāhitatāya vikkhittacittena na kadācīpi te sakkā nibbattetuṃ, pageva itaraṃ, tasmā yathā paṭipannassa so abhijjhādīnaṃ vigamo pahānaṃ sambhavati, taṃ dassetuṃ “**āradhmaṃ hoti vīriyaṃ**”ti-ādi āradhmaṃ. Tassattho- tesam nīvaraṇānaṃ pahānāya sabbesampi vā saṃkilesadhammānaṃ samucchindanattāya vīriyaṃ āradhmaṃ hoti, paggahitaṃ asithilappavattanti vuttaṃ hoti. Āradhattā eva ca antarā saṅkocassa anāpajjanato **asallīnaṃ**.

Upaṭṭhitā sati asammuṭṭhāti na kevalaṅca vīriyameva, satipi ārammaṇābhimukhabhāvena upaṭṭhitā hoti, tathā upaṭṭhitattā eva ca cirakatacirabhāsītānaṃ saraṇasamatthatāya asammuṭṭhā.

Passaddhoti kāyacittadarathappassambhanena kāyopissa passaddho hoti. Tattha yasmā nāmakāye passaddhe rūpakāyopissa passaddho eva hoti, tasmā “nāmakāyo rūpakāyo”ti avisesetvā “passaddho kāyo”ti vuttaṃ. **Asāraddhoti** so ca passaddhattā eva asāraddho, vigatadarathoti vuttaṃ hoti. **Samāhitam cittaṃ ekagganti** cittampissa sammā āhitam suṭṭhu ṭhapitam appitam viya hoti, samāhitattā eva ca ekaggam acalam nipphandanam niriñjananti.

Ettāvatā (..0344) jhānamaggānaṃ pubbhāgapaṭipadā kathitā. Tenevāha-

“Carampi, bhikkhave, bhikkhu evambhūto ātāpī ottāpī satataṃ samitaṃ āradhavīriyo pahitattoti vuccatī”ti (itivu. 110).

Tassattho heṭṭhā vutto eva.

Gāthāsu **yataṃ careti** yatamāno careyya, caṅkamanādivasena gamanaṃ kappentopi “anuppannaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāya chandaṃ janeti vāyamatī”ti-ādinā (saṃ. ni. 5.651-662; vibha. 390) nayena vuttasammappadhānavīriyavasena yatanto ghaṭento vāyamanto yathā akusalā dhammā pahiyanti, kusalā dhammā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti, evaṃ gamanaṃ kappeyyāti attho. Esa nayo sesesupi. Keci pana “yatan”ti etassa saṃyatoti atthaṃ vadanti. **Tiṭṭheti** tiṭṭheyya ṭhānaṃ kappeyya. **Accheti** nisīdeyya. **Sayeti** nipajjeyya. **Yatamenam pasārayeti** etaṃ pasāretabbaṃ hatthapādādiṃ yataṃ yatamāno yathāvuttavīriyasamaṅgiyeva hutvā pasāreyya, sabbattha pamādaṃ vijaheyyāti adhippāyo.

Idāni yathā paṭipajjanto yataṃ yatamāno nāma hoti, taṃ paṭipadaṃ dassetuṃ “**uddhan**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **uddhanti** upari. **Tiriyanti** tiriyato, puratthimadisādivasena samantato disābhāgesūti attho. **Apācīnanti** heṭṭhā. **Yāvatā jagato gatīti** yattakā sattasaṅkhārābhedaṃ lokassa pavatti, tattha sabbatthāti attho. Ettāvatā anavasesato sammāsanañāṇassa visayaṃ saṅgahetvā dasseti. **Samavekkhitāti** sammā hetunā ñāyena avekkhitā, aniccādivasena vipassakoti vuttaṃ hoti. **Dhammānanti** sattasuññānaṃ. **Khandhānanti** rūpādīnaṃ pañcannaṃ khandhānaṃ. **Udayabbayanti** udayaṅca vayaṅca. Idaṃ vuttaṃ hoti- upari tiriyaṃ adhoti tisaṅgahe sabbasmiṃ loka atītādibhedabhinnānaṃ pañcupādānakkhandhasaṅkhātānaṃ sabbesaṃ rūpārūpadhammānaṃ aniccatādisammāsanañāṇadhiyatena udayabbayañāṇena pañcavīsatiyā ākārehi udayaṃ, pañcavīsatiyā ākārehi vayaṅca samavekkhitā samanupassitā bhavēyyāti.

Cetosamathasāmīcinti (..0345) cittasaṃkilesānaṃ accantavūpasamanato cetosamathasaṅkhātassa ariyamaggassa anucchavikapāṭipadaṃ ñāṇadassanavīriyāsuṭṭhiṃ. **Sikkhamānanti** paṭipajjamānaṃ bhāventaṃ ñāṇaparamparaṃ nibbattentaṃ. **Sadāti** sabbakālaṃ, rattiñceva divā ca. **Satanti** catusampajaññaṃ samānāgatāya satiyā satokāriṃ. **Satataṃ pahitattoti** sabbakālaṃ pahitatto nibbānaṃ paṭipesitattoti **tathāvidhaṃ bhikkhuṃ** buddhādayo ariyā **āhu** ācikkhanti kathenti. Sesam vuttanayameva.

Dvādasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Lokasuttavaṇṇanā

112. Terasame **lokoti** lujjanapalujjanaṭṭhena loko, atthato purimaṃ ariyasaccadvayaṃ idha pana dukkhaṃ ariyasaccaṃ veditabbaṃ. Svāyaṃ sattaloko, saṅkhāraloko, okāsalokoti vibhāgato sarūpato ca heṭṭhā vuttoyeva. Apica khandhalokādivasena ca anekavidho loko. Yathāha-

“Lokoti khandhaloko, dhātuloko, āyatanaloko, vipattibhavaloko, vipattisambhavaloko, sampattibhavaloko, sampattisambhavaloko, eko loko sabbe sattā ahāraṭṭhītikā, dve lokā nāmañca rūpañca, tayo lokā tisso vedanā, cattāro lokā cattāro āhārā, pañca lokā pañcupādānakkhandhā, cha lokā cha ajjhātikāni āyatanāni, satta lokā satta viññāṇaṭṭhītiyo, aṭṭha lokā aṭṭha lokadhammā, nava lokā nava sattāvāsā, dasa lokā dasāyatanāni, dvādasa lokā dvādasāyatanāni, aṭṭhārasa lokā aṭṭhārasa dhātuyo”ti (mahāni. 3; cūḷani. ajitamāṇavapucchāniddeśa 2).

Evamanekadhā vibhattopi loko pañcasu upādānakkhandhesu eva saṅgahaṃ samosaraṇaṃ gacchati, upādānakkhandhā ca dukkhaṃ ariyasaccaṃ jātipi dukkhā (..0346) ...pe... saṃkhittena pañcupādānakkhandhāpi dukkhāti. Tena vuttaṃ “atthato purimaṃ ariyasaccadvayaṃ, idha pana dukkhaṃ ariyasaccaṃ veditabbaṃ”ti. Nanu ca lujjanapalujjanaṭṭho avisesena pañcasu khandhesu sambhavatīti? Saccaṃ sambhavati. Yaṃ pana na lujjatīti gahitaṃ, taṃ tathā na hoti, ekaṃseneva lujjati palujjatīti so lokoti upādānakkhandhesveva lokasaddo nirūḷhoti veditabbo. Tasmā lokoti dukkhaṃ ariyasaccaṃ eva.

Yadipi tathāgata-saddassa heṭṭhā tathāgatasutte nānāyehi vitthārato attho vibhatto, tathāpi pāḷiyā atthasaṃvaṇṇanāmukhena ayamatthavibhāvanā- **abhisambuddhoti** “abhiññeyyato pariññeyyato”ti pubbe vuttavibhāgena vā avisesato tāva āsayānusayacariyādhimutti-ādibhedato kusalākusalādivibhāgato vaṭṭappamāṇasaṅghānādibhedato, visesato vā pana “ayaṃ sassatāsayo, ayaṃ ucchedāsayo”ti-ādinā “kakkhaḷalakkhaṇā pathavīdhātu, paggharaṇalakkhaṇā āpodhātū”ti-ādinā ca abhivisiṭṭhena sayambhuññāṇena sammā aviparītaṃ yo yo attho yathā yathā bujjhitabbo, tathā tathā buddho ñāto attapaccakkho katoti abhisambuddho.

Lokasmāti yathāvuttalokato. **Visaṃyuttoti** visaṃsaṭṭho, tappaṭibaddhānaṃ sabbesaṃ saṃyojanānaṃ sammadeva samucchinnattā tato vipparamuttoti attho. **Lokasamudayoti** suttantanayena taṇhā, abhidhammanayena pana abhisāṅkhārehi saddhiṃ diyaḍḍhakilesasahassaṃ. **Pahīnoti** bodhimaṇḍe arahattamaggañāṇena samucchadappahānavasena savāsanaṃ pahīno. **Lokanirodhoti** nibbānaṃ. **Sacchikatoti** attapaccakkho kato. **Lokanirodhagāminī paṭipadāti** silādikkhandhatta-yasaṅgaho ariyo aṭṭhaṅgiko maggo. So hi lokanirodhaṃ nibbānaṃ gacchati adhi-gacchati, tadatthaṃ ariyehi paṭipajjiyati cāti lokanirodhagāminī paṭipadāti vuccati.

Ettāvataṃ tathāni abhisambuddho yāthāvato gatoti tathāgatoti ayamattho dassito hoti. Cattāri hi ariyasaccāni tathāni nāma. Yathāha-

“Cattārimāni (..0347), bhikkhave, tathāni avitathāni anaññathāni. Katamāni cattāri? Idaṃ dukkhanti, bhikkhave, tathametaṃ avitathametaṃ, anaññathame-

tan”ti (saṃ. ni. 5.1090) vitthāro.

Apica tathāya gatoti tathāgato, tathaṃ gatoti tathāgato, gatoti ca avagato atīto patto paṭipannoti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti- yasmā bhagavā sakalalokaṃ tiraṇapariññāya tathāya aviparītāya gato avagato, tasmā loko tathāgatena abhisambuddhoti tathāgato. Lokasamudayaṃ pahānapariññāya tathāya gato atītoti tathāgato. Lokanīrodhaṃ sacchikiriyāya tathāya gato pattoti tathāgato. Lokanīrodhagāminiṃ paṭipadaṃ tathaṃ aviparītaṃ gato paṭipannoti tathāgatoti. Evaṃ imissā pāḷiyā bhagavato tathāgatabhāvadīpanavasena attho veditabbo.

Iti bhagavā catusaccābhisambodhanavasena attano tathāgatabhāvaṃ pakāsetvā idāni tattha diṭṭhādi-abhisambodhivasenapi taṃ dassetuṃ “**yaṃ, bhikkhave**”-ti-ādimāha. Aṅguttaraṭṭhakathāyaṃ (a. ni. aṭṭha. 2.4.23) pana “catūhi saccehi attano buddhabhāvaṃ kathetvā”ti-ādi vuttaṃ. Taṃ tathāgatasadda-buddhasaddānaṃ atthato ninnānākaraṇataṃ dassetuṃ vuttaṃ. Tathā ceva hi pāḷi pavattāti. Tattha **diṭṭhanti** rūpāyatanaṃ. **Sutanti** saddāyatanaṃ. **Mutanti** patvā gahetabbato gandhāyatanaṃ, rasāyatanaṃ, phoṭṭhabbāyatanañca. **Viññātanti** sukhadukkhādi-dhammāramaṇaṃ. **Pattanti** pariyesitvā vā apariyesitvā vā pattam. **Pariyesitanti** pattam vā appattam vā pariyesitam. **Anuvicaritam manasāti** cittaṇa anusañcaritam. Kassa pana anuvicaritam manasāti? **Sadevakassa ...pe... sadevamanussāyāti** sambandhanīyaṃ. Tattha saha devehīti sadevako, tassa **sadevakassa**. Sesapadesupi eseva nayo.

Sadevakavacanena cettha pañcakāmāvacaradevaggahaṇaṃ veditabbaṃ, samārakavacanena chaṭṭhakāmāvacaradevaggahaṇaṃ, sabrahmakavacanena brahmakāyikādibrahmaggaṇaṃ, sassamaṇabrāhmaṇivacanena sāsanaṇa paccatthikasamaṇabrāhmaṇaggahaṇaṇceva samitapāpabāhitapāpasamaṇabrāhmaṇaggahaṇaṇca, pajāvacanena sattalokaggahaṇaṃ (..0348), sadevamanussavacanena sammutideva-avasesamanussaggahaṇaṃ. Evamettha tīhi padehi devamārabrahmehi saddhiṃ sattaloko, dvīhi pajāvasena sattaloko gahitoti veditabbo.

Aparo nayo- sadevakaggahaṇena arūpāvacaradevaloko gahito, samārakavacanena chakāmāvacaradevaloko, sabrahmakavacanena rūpībrahmaloko, sassamaṇabrāhmaṇādivacanena sammutidevehi saha avasesasattaloko gahito. Apicettha sadevakavacanena ukkaṭṭhaparicchedato sabbalokavisayassa bhagavato abhisambuddhabhāve pakāsite yesamevaṃ siyā “māro nāma mahānubhāvo chakāmāvacarissaro vasavattī, brahmā pana tatopi mahānubhāvataro dasahi aṅgulīhi dasasu cakkavāḷasahassesu ālokaṃ pharati, uttamajjhānasamāpattisukhaṃ paṭisaṃvedeti. Puthū ca samaṇabrāhmaṇā iddhimanto dibbacakkhukā paracittaviduno mahānubhāvā saṃvijjanti. Ayañca sattakāyo ananto aparimāṇo, kimetesam sabbesaṃyeva visayo anavasesato bhagavatā abhisambuddho”ti? Tesam vimatiṃ vidhamento bhagavā “**sadevakassa lokassā**”ti-ādimāha.

Porāṇā panāhu- “sadevakassā”ti devatāhi saddhiṃ avasesalokaṃ pariyādiyati, “samārakassā”ti mārena saddhiṃ avasesalokaṃ, “sabrahmakassā”ti brahmehi saddhiṃ avasesalokaṃ. Evaṃ sabbepi tibhavūpage satte tisu padesu pakkhipitvā puna dvīhi padehi pariyādiyanto “sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussā-

yā”ti āha. Evaṃ pañcahipi padehi khandhattayaparicchinne sabbasatte pariyādiyati.

Yasmā taṃ tathāgatena abhisambuddhanti iminā idaṃ dasseti- yaṃ aparimāṇāsu lokadhātūsu imassa sadevakassa lokassa “nīlaṃ pītakaṃ”ti-ādi rūpārammaṇaṃ cakkhuvāre āpāthaṃ āgacchati, taṃ sabbaṃ “ayaṃ satto imasmiṃ khaṇe imaṃ nāma rūpārammaṇaṃ disvā sumano vā dummano vā majjhatto vā jāto”ti tathāgatassa evaṃ abhisambuddhaṃ. Tathā yaṃ aparimāṇāsu lokadhātūsu imassa sadevakassa lokassa “bherisaddo mudiṅgasaddo”ti-ādi saddārammaṇaṃ sotadvāre āpāthaṃ āgacchati, “mūlagandho tacagandho”ti-ādi gandhārammaṇaṃ ghānavāre āpāthamāgacchati, “mūlaraso khandharaso”ti-ādi rasārammaṇaṃ jivhādvāre āpāthamāgacchati (..0349), “kakkhaḷaṃ mudukaṃ”ti-ādi pathavīdhātutejodhātuvāyodhātubhedaṃ phoṭṭhabbārammaṇaṃ kāyadvāre āpāthamāgacchati, “ayaṃ satto imasmiṃ khaṇe imaṃ nāma phoṭṭhabbaṃ phusitvā sumano vā dummano vā majjhatto vā jāto”ti sabbaṃ taṃ tathāgatassa evaṃ abhisambuddhaṃ.

Tathā yaṃ aparimāṇāsu lokadhātūsu imassa sadevakassa lokassa sukhādi-bhedaṃ dhammārammaṇaṃ manadvāre āpāthamāgacchati, “ayaṃ satto imasmiṃ khaṇe imaṃ nāma dhammārammaṇaṃ jānitvā sumano vā dummano vā majjhatto vā jāto”ti sabbaṃ taṃ tathāgatassa evaṃ abhisambuddhaṃ. Evaṃ yaṃ imassa sadevakassa lokassa diṭṭhaṃ suttaṃ mutaṃ viññātaṃ, taṃ tathāgatena adiṭṭhaṃ vā asuttaṃ vā amuttaṃ vā aviññātaṃ vā natthi. Imassa pana mahājānassa pariyesitvā appattampi atthi, apariyesitvā appattampi atthi, pariyesitvā pattampi atthi, apariyesitvā pattampi atthi. Sabbampi tathāgatassa appattaṃ nāma natthi ñāṇena asacchikataṃ. Tato eva yaṃ aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṃ sattānaṃ cakkhuvāre āpāthamāgacchantāṃ rūpārammaṇaṃ nāma atthi, taṃ bhagavā sabbaṃ sabbākārena jānāti passati. Evaṃ jānatā passatā cānena taṃ iṭṭhāniṭṭhādivasena vā diṭṭhasutamutaviññātesu

labbhamānapadavasena vā “katamaṃ taṃ rūpaṃ rūpāyatanaṃ? Yaṃ rūpaṃ catunnaṃ mahābhūtānaṃ upādāya vaṇṇanibhā sanidassanaṃ sappatighaṃ nīlaṃ pītakaṃ”ti-ādinā (dha. sa. 617) nayena anekehi nāmehi terasahi vārehi dvepaññāsāya nayehi vibhajjamānaṃ tatheva hoti, vitathaṃ natthi. Esa nayo sota-dvārādīsupi āpāthamāgacchantesu saddādīsu.

Tasmā tathāgatoti vuccatīti yaṃ yathā lokena gataṃ, tassa tatheva gatattā tathā-gatoti vuccati. Pāḷiyaṃ pana “abhisambuddhan”ti vuttaṃ, taṃ tathāgatasaddena samānatthaṃ. Iminā tathādassibhāvato tathāgatoti ayamattho dassito hoti. Vutta-ñhetamaṃ dhammasenāpatinā-

“Na tassa addiṭṭhamidhatthi kiñci,
atho aviññātamajānitabbaṃ;
sabbaṃ abhiññāsi yadatthi neyyaṃ,
tathāgato tena samantacakkhū”ti. (mahāni. 156; cūḷani. mogharājamāṇava-pucchāniddeśa 85; paṭi. ma. 1.121);

Suttantepe (..0350) vuttaṃ bhagavatā-

“Yaṃ, bhikkhave, sadevakassa lokassa ...pe... sadevamanussāya pajāya diṭṭhaṃ suttaṃ mutaṃ viññātaṃ pattaṃ pariyesitaṃ anuvicaritaṃ manasā, tamahaṃ jānāmi, tamahaṃ abbhaññāsiṃ, taṃ tathāgatassa viditaṃ, taṃ tathā-gato na upaṭṭhāsī”ti (a. ni. 4.24).

Yañca, bhikkhave, rattiṃ tathāgato anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambu-jjhatīti yassañca visākhapuṇṇamarattiyaṃ tathā āgatādi-atthena tathāgato bhagavā bodhimaṇḍe aparājitaṃ pannaṃ nisinno tiṇṇaṃ mārānaṃ matthakaṃ madditvā uttaritarābhāvato anuttaraṃ sammāsambodhiṃ āsavakkhayaññāna saddhiṃ sabbaññutaññānaṃ adhigacchati. **Yañca rattiṃ anupādisesāya nibbāna-dhātuyā parinibbāyatīti** yassañca visākhapuṇṇamarattiyaṃ yeva kusiṇārāyaṃ upa-vattane mallānaṃ sālavane yamakasālānamantare anupādisesāya nibbānadhā-tuyā parinibbāyati. **Yaṃ etasmiṃ antareti** imāsaṃ dvinnaṃ sa-upādisesa-anupā-disesanibbānadhātūnaṃ vemajjhe pañcacattālīsavassaparimāṇe kāle paṭhamabodhiyampi, majjhimabodhiyampi, pacchimabodhiyampi yaṃ suttageyyādippa-bhedaṃ dhammaṃ **bhāsati** niddisanavasena, **lapati** uddhisanasena, **niddisati** paṭiniddisanavasena. **Sabbaṃ taṃ tatheva hotīti** taṃ etthantare desitaṃ sabbaṃ suttageyyādinavaṅgaṃ buddhavacanaṃ atthato byañjanato ca anupavajjaṃ anūnaṃ anadhikaṃ sabbākāraparipuṇṇaṃ rāgamadanimmadanaṃ ...pe... mohamadanimmadanaṃ, natthi tattha vālaggamattampi avakkhalitaṃ, ekamuddikāya lañchitaṃ viya ekanāḷiyā mitaṃ viya ekatulāya tulitaṃ viya ca taṃ tatheva hoti yassatthāya bhāsitaṃ, ekanteneva tassa sādhanato, **no aññathā**. Tasmā tathaṃ, avitathaṃ, anaññathaṃ. Etena tathāvāditāya tathāgatoti dasseti. Gada-attho ayaṃ gatasaddo dakārassa takāraṃ katvā, tasmā tathaṃ gadatīti tathāgatoti attho. Atha vā āgadanāṃ āgado, vacananti attho. Tatho aviparīto āgado yassāti dakārassa takāraṃ katvā tathāgatoti evamettha padasiddhi veditabbā.

Yathāvādī tathākārīti ye dhamme bhagavā “ime dhammā akusalā sāvajjā viññu-garahitā samattā samādinā ahitāya dukkhāya saṃvattantī”ti (..0351) paresaṃ

dhammaṃ desento vadati, te dhamme ekanteneva sayamaṃ pahāsi. Ye pana dhamme bhagavā “ime dhammā kusalā anavajjā viññuppasatthā samattā samā-dinnā hitāya sukhāya saṃvattanti”ti vadati, te dhamme ekanteneva sayamaṃ upasa-mpajja vihāsi. Tasmā yathāvādī bhagavā, tathākārīti veditabbo. **Yathākārī tathāvā-dīti** sammadeva sīlādiparipūraṇavasena sammā paṭipanno sayamaṃ yathākārī bhagavā, tatheva dhammadesanāya paresamaṃ tattha paṭiṭṭhāpanavasena tathā vādī. Bhagavato hi vācāya kāyo anulometi, kāyassapi vācā. Tasmā yathāvādī tathākārī, yathākārī tathāvādī ca hoti. Evaṃbhūtassa cassa yathā vācā, kāyopi tathā gato pavatto. Yathā ca kāyo, vācāpi tathā gatā pavattāti attho.

Abhibhū anabhibhūtoti upari bhavaggaṃ heṭṭhā avīcinirayaṃ pariyantaṃ katvā tiriyaṃ aparimāṇasu lokadhātūsu bhagavā sabbasatte abhibhavati sīlenapi samā-dhināpi paññāyapi vimuttiyāpi vimuttiññadassanenapi, na tassa tulā vā pamāṇaṃ vā atthi, asamo asamasamo appaṭimo appaṭibhāgo appaṭipuggalo atulo appa-meyyo anuttaro dhammarājā devānaṃ atidevo sakkānaṃ atisakko brahmānaṃ atibrahmā. Tato eva sayamaṃ na kenaci abhibhūtoti anabhibhūto. **Aññadatthūti** ekaṃ-satthe nipāto. Yañhi kiñci neyyamaṃ nāma, sabbaṃ taṃ hatthatale āmalakaṃ viya passatīti **daso**. Aviparītaṃ āsayādi-avabodhena hitūpasamaṃhārādinaṃ ca satte, bhāvaññathattūpanayavasena sañkhāre sabbākārena suciṇṇavasitāya samāpa-ttiyo cittaṅca vase vattetīti **vasavattī**. Ettāvatā abhibhavanaṭṭhena bhagavā attano tathāgatabhāvaṃ dasseti.

Tatrevaṃ padasiddhi veditabbā- agado viya agado. Ko panesa? Desanāvilāso ceva puññussayo ca. Teneva hesa mahānubhāvo bhisakko viya dibbāgadena sappe, sabbe parappavādino sadevakaṅca lokaṃ abhibhavati. Iti sabbalokābhi-bhavane tatho aviparīto desanāvilāso ceva puññussayo ca agado assāti dakā-rassa takāraṃ katvā (..0352) tathāgatoti veditabbo. Tena vuttaṃ “sadevake, bhikkhave, loke ...pe... vasavattī, tasmā tathāgatoti vuccatī”ti.

Gāthāsu **sabbalokaṃ abhiññāyāti** tedhātukalokasannivāsaṃ jānitvā. **Sabbaloke yathātathanti** tasmiṃ tedhātukalokasannivāse yaṃkiñci neyyamaṃ, taṃ sabbaṃ yathātathaṃ aviparītaṃ jānitvā. **Sabbalokavisaṃyuttoti** catunnaṃ yogānaṃ anava-sesappahānena sabbenapi lokena visaṃyutto vippamutto. **Anūpayoti** sabba-smimpi loke taṇhādiṭṭhi-upayehi anūpayo tehi upayehi virahito.

Sabbābhibhūti rūpādīni sabbārammaṇāni, sabbaṃ sañkhāragataṃ, sabbepi māre abhibhavitvā ṭhito. **Dhīroti** dhitisampanno. **Sabbaganthappamocanoti** sabbe abhijjhākāyaganthādike mocetvā ṭhito veneyyasantānēpi attano desanāvilāsenā tesamaṃ pamocanato sabbaganthappamocano. **Phuṭṭhāssāti** phuṭṭhā assa. Kara-ṇatthe idaṃ sāmivacanaṃ, phuṭṭhā anenāti attho. **Paramā santīti** nibbānaṃ. Tañhi tena ñāṇaphusanena phuṭṭhaṃ. Tenevāha “nibbānaṃ akutobhayan”ti. Atha vā **paramā santīti** uttamā santi. Katarā sāti? Nibbānaṃ. Yasmā pana nibbāne kutoci bhayaṃ natthi, tasmā taṃ **akutobhayanti** vuccati.

Anīhoti niddukkho. **Sabbakammakkhayaṃ pattoti** sabbesaṃ kammānaṃ khayaṃ pariyosānaṃ accantābhāvaṃ patto. **Vimutto upadhisañkhayeti** upadhisa-ñkhayasañkhāte nibbāne tadārammaṇāya phalavimuttiyā vimutto. **Esa soti** eso so.

Sīho anuttaroti parissayānaṃ sahanaṭṭhena, kilesānaṃ hananaṭṭhena ca, tathā-gato anuttaro sīho nāma. **Brahmanti** seṭṭhaṃ. **Cakkanti** dhammacakkaṃ. **Pavattayīti** tiparivaṭṭaṃ dvādasākāraṃ pavattesi.

Itīti (..0353) evaṃ tathāgatassa guṇe jānitvā. **Saṅgammāti** samāgantvā. **Taṃ namassantīti** taṃ tathāgataṃ te saraṇaṃ gatā devamanussā namassanti. Mahantehi silādiguṇehi samannāgatattā **mahantaṃ**, catuvesārajjayogena **vītasāradaṃ**. Idāni yaṃ vadantā te namassanti, taṃ dassetuṃ **dantoti**-ādi vuttaṃ. Taṃ uttānattameva.

Iti imasmiṃ catukkanipāte chaṭṭhe sattame ca sutte vaṭṭaṃ kathitaṃ, paṭhamadutiyatatiyadvādasamaterasamesu vivaṭṭaṃ kathitaṃ, sesesu vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitanti veditabbaṃ.

Terasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti paramatthadīpaniyā

Khuddakanikāya-aṭṭhakathāya

Itivuttakassa catukkanipātavaṇṇanā niṭṭhitā.

Nigamanakathā

Ettāvatā (..0354) ca-

Dhammissarena jagato, dhammālokavidhāyinā;
dhammānaṃ bodhaneyyānaṃ, jānatā desanāvidhiṃ.
Taṃ taṃ nidānamāgamma, sabbalokahitesinā;
ekakādippabhedena, desitāni mahesinā.
Dasuttarasataṃ dve ca, suttāni **itivuttakaṃ**;
itivuttappabhedena, saṅgāyiṃsu mahesayo.
Chaḷabhiññā vasippattā, pabhinnapaṭisambhidā;
yaṃ taṃ sāsanaḍḍhorayhā, dhammasaṅgāhakā pure.
Tassa atthaṃ pakāsetuṃ, porāṇaṭṭhakathānayaṃ;
nissāya yā samāraddhā, atthasaṃvaṇṇanā mayā.
Sā tattha paramatthānaṃ, suttantesu yathārahaṃ;
pakāsanā **paramattha-dīpanī** nāma nāmato.
Sampattā pariniṭṭhānaṃ, anākulavinicchayā;
aṭṭhattiṃsappamāṇāya, pāḷiyā bhāṇavārato.
Iti taṃ saṅkharontena, yaṃ taṃ adhigataṃ mayā;

puññaṃ tassānubhāvena, lokanāthassa sāsanaṃ.
Ogāhetvā visuddhāya, silādipaṭṭipattiyā;
sabbepi pāṇino hontu, vimuttirasabhāgino.
Ciraṃ (..0355) tiṭṭhatu lokasmiṃ, sammāsambuddhasāsanaṃ;
tasmiṃ sagāravā niccaṃ, hontu sabbepi pāṇino.
Sammā vassatu kālena, devopi jagatippati;
saddhammanirato lokaṃ, dhammeneva pasāsātūti.

Iti badaratitthavihāravāsinā ācariyadhammapālena katā

Itivuttakassa aṭṭhakathā niṭṭhitā.